

REVIJA BOREC 1

LETNIK XLII

JANUAR 1990

Boris A. Novak
VOJAKI ZGODOVINE (DRAMSKA KRONIKA 1918–1948)
Dodatni prizori

Ciril Bergles
USODNA ODLOČITEV

Okrogla miza
SLOVENSKI NAROD IN (NJEVOVA) DRŽAVNOST

dr. Jože Tivadar
REQUIEM ZA KLUBOM PREKMURSKIH AKADEMIKOV

Ferdo Godina
TEŽAVNA POT DO OBJAVE MOJIH PRIPOMB H KNJIGI
POSLANSTVA IN POSLANIŠTVA RUDIJA ČAČINOVIČA

Anka Vidovič-Miklavčič
KMEČKO STANOVSKO GIBANJE V KLERIKALNEM TABORU
NA SLOVENSKEM V LETIH 1935–1941

Andrej Studen
NEKAJ DROBTINIC O VILI V ŠUBIČEVI ULICI 10
(O NJENEM NASTANKU, STRUKTURI IN PRVIH LASTNIKI)

borec

borec

1 LETNIK XLII 1990

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ

Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije, Ljubljana

REVIJO IZDAJA

Založba Borec, Ljubljana, Šubičeva 10

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Krížnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Naročnina za prvo polletje 200 dinarjev, cena tega zvezka 45 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-310514 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1400 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Šubičeva 10 – poštni predal 203, telefon 213 918, interna 29

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

UDK 949.712+82(05)

YU ISSN 0006-7725

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982

Imo št. 28703/90

	DRAMATIKA	
Boris A. Novak	Vojaki zgodovine (dramska kronika 1918–1948) <i>Dodatni prizori</i>	3
	SPOMINSKO PRIČEVANJE	
Ciril Bergles	Usodna odločitev FOTOGRAFSKA PRILOGA	15
	OKROGLA MIZA	
	Slovenski narod in (njegova) državnost <i>Svoja razmišljanja so poleg dr. Janka Pleterskega, ki je okroglo mizo vodil, prispevali dr. Anton Bebler, dr. Tone Ferenc, dr. Ivan Kristan, dr. Boštjan Markič, dr. Dušan Nečak, dr. Ernest Petrič in dr. Danilo Türk</i>	21
	PRISPEVEK K ZGODOVINI	
dr. Jože Tivadar	Requiem za Klubom prekmurskih akademikov	48
	PRISPEVEK K ZGODOVINI	
Ferdo Godina	Težavna pot do objave mojih pripomb h knjigi Poslanstva in poslaništva Rudija Čačinoviča	63
	LIKOVNA PRILOGA	68
	PRISPEVEK K ZGODOVINI	
Anka Vidovič-Miklavčič	Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935–1941	70
	PRISPEVEK K ZGODOVINI	
Andrej Studen	Nekaj drobtinic o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih)	144
	AVTORSKI SINOPSIS	152
	LETNO KAZALO	157

Poezija

KATJA ŠPUR: Klasiki, ki so že v začetku stoletja dvignili romunsko poezijo na evropsko raven

Poezija

MACA JOGAN: Romunska zgodba

Poezija

JASA ZLOBEC: Iz sodobne albanske poezije na Kosovu

Proza

EMIL FRELIH: Izza taboriščnih žic

»Utrinki so ohranjeni izvirni leposlovni zapisi iz italijanskih fašističnih taborišč

Čiginj, Gonars in Renicci, nastali v letih 1942–1943.

V rokopisu so krožili med interniranci.«

Spominsko pričevanje

DJURO ŠMICBERGER: Partizanska ljubezen

»To je izviren zapis bolničarke Anče Lamut o njenem razmerju s komisarjem, znanim partizanskim piscem Bogom Flandrom-Klusovim Jožem. Zapis je nastal kmalu po njegovi smrti, 30. junija 1944. Vsa strta je Anča Lamut svojo žalost zčila na papir, popisala vsa njuna zbliževanja in razhajanja do tragičnega konca, ko so hudo ranjenega Klusovega Jožo pripeljali k njej v zasilno ambulanto le nekaj streljajev od bojišča.«

Prispevek k zgodovini

MARTIN MENCEJ: Internacionalnost in nacionalnost v zavesti predvojnih in medvojnih partizanskih aktivistov

Prispevek k zgodovini

DR. MILAN ŽEVART: Poslovilno pismo Ivana Kešeta

Prispevek k zgodovini

TATJANA ČEPIČ: Oris vrnitve slovenskih izseljencev iz Srbije v letu 1945

Prispevek k zgodovini

NADA HOLYNSKI: Gorenjski delavci in njihova sindikalna organizacija v osvajanju sprememb, ki jih je prinesla socialistična revolucija v letih 1945–1947

O literaturi

EMIL CESAR: Nove najdbe leposlovnih del

Boga Flandra-Klusovega Jože

O literaturi

DR. TARAS KERMAUNER: Razpoke v revoluciji

»Gre za temeljno analizo poveljne dramatike oziroma zavesti na Slovenskem oziroma točneje

nekega trenutka, ko začne enobejevska zavest razpadati.«

Prispevek k zgodovinopisju

DR. MILAN ŽEVART: Kratek oris problematike narodnoosvobodilnega boja na območju Slovenije in obravnave posameznih tem za Knjižnico OF

Dokumenti

LUDVIK MRZEL: Pripombe k poročanju in tisku, 1944

Vojaki zgodovine (1918–1948)

DODATNI PRIZORI

BORIS A. NOVAK

ZBORNO MESTO

1918

Oče, Ivan in Rudi pridejo na zborna mesto, kjer kapetan Varga deli navodila večji skupini zbranih oficirjev in vojakov.

VARGA: Praporščak Ivan Gruden – v vojašnico Melje! Vzemite s seboj nekaj slovenskih fantov in zamenjajte avstrijske straže! – Oh, vi ste ranjeni! Oprostite, bomo pa določili koga drugega!

IVAN: Ne, ne, za nič na svetu! (*Vojakom*) Gremo, fantje!

Ivan odide s skupino vojakov.

VARGA: Nadporočnik Anton Gruden – pojdite v kadetnico in se javite generalu Maistru!

OČE: (*presenečeno*) Pardon, komu?!

VARGA: Generalu Rudolfu Maistru.

OČE: Rudolfu Maistru! No, lepa reč! Od kdaj je pa ta stihoklepec general?!

VARGA: Od danes. Vojskovodja pač mora biti general. Vsi bi se nam smejali, če bi nas v boju vodil navaden major. Zato ga je Štajerski narodni svet imenoval za generala.

OČE: Saj je čisto vseeno, kdo je general. Važno je, da je vojska ta prava.

VARGA: – Mi je pa le žal.

OČE: Žal – za kaj?

VARGA: Da je šla k hudiču naša kvartopirska družčina. Zdaj ga ne bom mogel več obrati pri kartah, ko je pa general! – (*Rudiju*) Rudi, kar mene se drži! Greva!...

Z A T E M N I T E V

MANEVRI

1926

Na hribu stoji general, obkrožen z oficirskim zborom; skozi daljnogled spremlja potek manevrov. – Približa se oče (kapetan Gruden) in salutira.

OČE: (*kapetan Gruden*) Gospodine djenerale, vojska skapava od žedji. Molim vas, dajte ekonomatu naredjenje da razdeli vodu.

GENERAL: (*nataknjeno*) Idi, more, kakva voda! Ovo su, bre, vojni manevri a ne nedeljni izlet u prirodu! – Ajde, makni mi se s očiju!

Oče (kapetan Gruden) se malce umakne, general pa naprej zre skozi daljnogled.

GENERAL: Vidi, bre, onog prečana, onog kapetana! Kud je navro, ko mutav na vodu! Tera vojsku na čistinu, da ih sve pokokaju ko piliće! E, svašta pička rodi! (*Oficirjem*) Gospodo, odoše naši manevri u tri pizde materine!... E, da se ja pitam, skinuo bih otprilike dve hiljade hrvatskih glava, pa da konačno bude red i mir!

OČE: (*kapetan Gruden – prekipi mu in izbruhne*) Gospodine djenerale, koliko je meni poznato, živimo u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – u kraljevini u kojoj su sva plemena ravnopravna!

Kot bi treščila strela: nekaj trenutkov vsi stojijo kot okameneli, nakar srbski oficirji izvlečejo sablje in skočijo na kapetana Grudna; Gruden pa – ne bodi ga len! – brž v beg...

Z A T E M N I T E V

KVARTANJE

1929

(Oče, trije kvartopirci in prostitutka, v ozadju čarovnik)

Kavarna.

Oče sedi pri kvartopirski mizi. Približa se jim prostitutka, ki se nasloni na očeta.

- PROSTITUTKA: Jaz sem Srčeva dama, nesrečna in sama. Bodi moj Srčev fant!
 OČE: Saj bi, pa žal nisem fant, ampak kvečjemu dvojka. Zweier!...
 Samo še dva dinarja imam v žepu.
 PROSTITUTKA: Dvojke so pa premalo za Srčevo damo... *(Se nasloni na 1. kvartopirca.)* Pa bodi ti moj Srčev fant, ko si pa tako prisrčen!
 Jaz bom pa tvoja dama, srčna omama!
 1. KVARTOPIREC: Ti si Pikova dama! Pojdi stran! Nesrečo mi prinašaš!

Prostitutka užaljena odide.

- OČE: Gremo še eno partijo!
 1. KVARTOPIREC: Saj nimaš več denarja, Tone.
 OČE: Še dva dinarja.
 2. KVARTOPIREC: Za tak drobiž se ne splača igrati.
 OČE: Reve!
 1. KVARTOPIREC: Zakaj se pa tako puliš?
 OČE: Doma imam lačne otroke. Ta dva dinarja sta zadnji denar, kar ga imam.
 3. KVARTOPIREC: Potem pa rajši pojdi in otrokom kupi kruh in mleko!
 OČE: Fantje, jaz sem vam zmeraj dal možnost revanša.
 1. KVARTOPIREC: Prav, naj ti bo! Vržemo še eno rundo. Zadnjo!

1. kvartopirec zmeša in razdeli karte.

3. KVARTOPIREC: Jaz menjam dve karti.
 2. KVARTOPIREC: Jaz eno.
 1. KVARTOPIREC: Jaz pa nobene.
 3. KVARTOPIREC: O-la-la! To je pa nevarno.
 2. KVARTOPIREC: Si si namešal kombinacijo, kaj?
 OČE: Jaz pa menjam štiri karte.
 2. KVARTOPIREC: Slabo se ti piše, Tone.

1. kvartopirec razdeli dodatne karte.

3. KVARTOPIREC: Passe.
 2. KVARTOPIREC: Tri dinarje.
 1. KVARTOPIREC: Ne, bodimo fair! Tone ima samo dva dinarja, zato bo najvišja vloga dva dinarja!

2. KVARTOPIREC: Škoda! Pa tako dobre karte imam!

1. KVARTOPIREC: No, karte na mizo!

2. KVARTOPIREC: Dva para – kralja in desetki.

1. KVARTOPIREC: In temu praviš »dobre karte«? Lej tole (*položi le štiri karte*): par asov in par fantov. Močnejši sem. Tone?

OČE: (*pokaže le tri karte*) Žal mi je, France. Tris! Zmagal sem. (*Hoče pobrati denar.*)

1. KVARTOPIREC: Ne tako hitro, Tone! (*Položi na mizo tudi peto karto.*) Moja dva fanta imata tudi tretjega bratca.

2. KVARTOPIREC: (*privoščljivo*) Full! Dobro si ga potegnil, France! Pa si oplel, Tone!

1. KVARTOPIREC: (*hoče pobrati denar*) Žal mi je Tone.

OČE: Ne tako hitro, France! Moje tri damice imajo namreč tudi sestrico – (*položi četrto karto*): poker!

1. KVARTOPIREC: Ti imaš pa res krompir!

OČE: (*pobere denar*) No, zdaj imam pa osem dinarjev. Gremo še?

1. KVARTOPIREC: Pa dajmo!

Prostitutka zapoje.

Čez čas: pred očetom je velik kup denarja. Naliva se z žganjem.

2. KVARTOPIREC: Brez mene.

3. KVARTOPIREC: Passe.

Oče in 1. kvartopirec polagata denar na mizo.

1. KVARTOPIREC: Sto.

OČE: Dvesto.

1. KVARTOPIREC: Tristo.

OČE: Petsto.

1. KVARTOPIREC: Prav. Pa petsto.

OČE: Tisoč.

1. KVARTOPIREC: Tisoč?! ... Hm... Madona, je tukaj vroče... Dobro. Za tisoč.

OČE: Dva tisoč.

1. KVARTOPIREC: Dva tisoč?!... Ti si nor! Še nikoli nismo igrali za tako visoko vsoto.

OČE: Riskieren heisst profitieren.

1. KVARTOPIREC: (*vrže karte na mizo*) Ne grem se.

Oče pobere velikanski kup bankovcev.

1. KVARTOPIREC: Pokaži, kaj si imel!

OČE: (*noče pokazati kart*) Te firbec martra, kaj?

1. KVARTOPIREC: Daj no, pokaži! Saj je igre konec.

OČE: Prav. (*Pokaže.*) Par desetk.

1. KVARTOPIREC: Par desetk? Ti prekleti blefer!

OČE: Wer riskiert, der profitiert, mein lieber Franz. – (*Hoče pobrati ves denar in oditi*). Žal mi je, fantje. Upam, da boste imeli prihodnjič več sreče.

2. KVARTOPIREC: Čakaj malo. Igra še ni končana.

OČE: Kako da ne? Saj nimate več denarja.

2. KVARTOPIREC: Zdaj bomo igrali na vse.

OČE: Na vse? Ampak jaz imam deset tisoč, vi trije skupaj pa komaj tisoč.

2. KVARTOPIREC: (*izvleče pištolo in jo da na mizo*) Tako je. Vsak bo stavil vse, kar ima.

OČE: Prav. Saj nimam nobene druge izbire.

3. kvartopirec zmeša karte in jih razdeli. Menjava kart:

OČE: Meni dve.

1. KVARTOPIREC: Eno.

2. KVARTOPIREC: Dve.

3. KVARTOPIREC: Tri.

3. kvartopirec razdeli dodatne karte.

3. KVARTOPIREC: Zdaj pa bo, kar bo. Karte na mizo!

1. KVARTOPIREC: Par.

2. KVARTOPIREC: Mala kenta.

3. KVARTOPIREC: Poker devetk.

Trenutek napete tišine.

OČE: (položi karte) Flash royal.

1. KVARTOPIREC: Neverjetno! Poberi denar, Tone! Pošteno si zmagal.

3. KVARTOPIREC: Jutri pa revanš!

OČE: (vstane in pobira denar) Ne, fantje. To je bila moja zadnja partija. Nikoli več ne bom kvartal... (Od silne pijače se mu zavrti v glavi in pade na tla.) Nikoli več, Ana... Nikoli več...

1. KVARTOPIREC: Pijan je kot čep.

2. KVARTOPIREC: Ga oberemo?

3. KVARTOPIREC: Ne. Igral je za svoje otroke. Ne bi bilo fair, da oberemo otroke.

2. KVARTOPIREC: Prav. Potem pa ga vsaj spravimo domov, da ga ne bi kdo drug obral!

Vsi trije mu tlačijo v žepe debele šope bankovcev. Nato ga prvi in drugi kvartopirec zagrabitja za roke in noge in ga neseta, tretji pa pobira denar, ki pada iz žepov, in ga tlači nazaj.

Z A T E M N I T E V

GENERALŠTAB

1934

(General in Vrtačnik)

GENERAL: Pa gde je taj Gruden, majkoviću?

VRTAČNIK: Ne znam, gospodine djenerale. Raport je zakazan u deset, a sada je već deset i petnaest.

GENERAL: To me čudi. Nije slovenačka navika da se zakašnjava.

VRTAČNIK: Gospodine djenerale, prepustite ga nama. Lično ću se postarati da sredim stvar.

GENERAL: (posmehljivo) Da njega središ, je li? Da središ stare račune, a, brajkoviću moj? Ti bi da ga stisneš u neko čoše i da mu pustiš dušu, je li? (Se zadere.) Pa jesi li ti lud il' ti noge smrde?! Znaš li ti, pička li ti lepa materina, da je ministar odbrane danas podao ostavku i da je vlada u krizi?! Samo nam još to fali da natovarimo na vrat jedno ubistvo pa smo onda totalno u govnnima! Nauči, bre, da misliš politički ili nema ništa od napredovanja!

VRTAČNIK: Dobro, gospodine djenerale, postoje i drugi načini...

- GENERAL: Jedi govna i ćuti!... Sedni i piši!... *(Narekuje.)* Naredjenjem Generalštaba broj taj i taj – potraži posle naredni broj – major avijacije, komandant pete vazdušne grupe Ivan Gruđen imenovan je za specijalnog i opunomoćenog vojnog atašea u Francuskoj sa zadatkom da u gradu Saint-Etienne kontroliše izradu oružja za potrebe jugoslovenske vojske.
- VRTAČNIK: Izvinite da se mešam, gospodine djenerale, ali vi tu barabu čak i nagradjujete, umesto da ga nemilosrdno uklonite s puta.
- GENERAL: Pa to i radim, budalo jadna! Uklanjam ga! Uklanjam ga iz zemlje da nam ne smeta stalno kojekakvim pizdarijama! Gde ti je, bre, mozak, tikvane?! Ovim gestom jugoslovenska vlada će pred međunarodnom javnošću dokazati da osudjuje korupciju i da poštuje poštene vojnike, ej!... Ajde, pritisni pečat i donesi da potpišem.
- Zazvoni telefon.*
- VRTAČNIK: *(dvigne slušalko)* Ovde Orao... Ko je tamo?... Glasnije, slabo se čuje... *(Pozorno posluša.)* Dobro, hvala! Izveštavajte me dalje!... *(Odloži slušalko in počasi raztrga ukaz.)* Gospod djenerale, ovo više neće biti potrebno.
- GENERAL: Šta to radiš, ugursuze jedan?!
- VRTAČNIK: Gospodine djenerale, ovog puta nam je sam bog pomogao. Upravo javiše da major Gruđen neće doći na raport... nikad više. Doživeli je saobraćajnu nesreću.
- GENERAL: Ma nemoj! A u kakvom je stanju?
- VRTAČNIK: A kakvom stanju da bude čovek koji kolima uleti pravo pod voz?
- GENERAL: E, bogami, ovo je najlepša vest u poslednjih mesec dana! *(Z veliko gesto.)* Vrtlačniku, otvori šampanjac!...

Z A T E M N I T E V

ŠPARTANSKA MATI PRED SODIŠČEM

1934

(Mati, tožilec Varga, sodnik, avditorij v sodni dvorani, novinar)

Sodna dvorana.

- OBČINSTVO: Smrt morilcu! Smrt morilcu!
- SODNIK: *(udriha s kladivom)* Tišina, prosim, tišina, drugače bom dal izprazniti sodno dvorano!

Hrup se nekoliko poleže. – Nastopi Varga kot tožilec.

- VARGA: Kot tožilec povsem razumem in delim z avditorijem ogorčenje pričo nezaslišane malomarnosti železničarja, ki je zakrivil smrt tako plemenitega človeka in častnika, kakršen je bil major Ivan Gruđen. Kljub temu vas prosim za malo tišine in spoštovanja, kajti zdaj bomo kot pričo poklicali mater dragega pokojnika, gospo Ano Gruđen.

Nastopi spoštljiva tišina. Mati v črni obleki stopi pred sodnika. Mirno in dostojanstveno nagovori sodišče in občinstvo.

MATI: Spoštovano visoko sodišče, dragi prijatelji! Prosila sem gospoda sodnika, nam mi dovoli nastopiti na sojenju proti železničarju, ki je kriv smrti mojega sina. Hudo mi je: ne morem mu odpustiti, da mi je vzel otroka. Vendar mi ljubezen do mrtvega sina nalaga, da pred Bogom in ljudmi pričam o njegovi zadnji volji: moj sin Ivan je želel, naj bi železničarja oprostili kazni...

Hrum splošnega presenečenja v sodni dvorani.

VARGA: *(zmeden, a poskuša rešiti položaj)* Spoštovani gospod sodnik, prosim vas za prekinitev in preložitev tega sojenja, kajti tragedija je očitno tako pretresla ubogo gospo Gruden, da ne ve, kaj govori.

MATI: O, vem, presneto dobro vem, kaj govorim!

SODNIK: Zdi se mi, da je gospa Grudnova duševno in duhovno popolnoma zdrava in bistra. Zato bomo s sojenjem nadaljevali.

MATI: Tik preden je izdihnil, mi je Ivan povedal, da mu je železničar obvezal rane in ga odpeljal v bolnišnico.

VARGA: *(ostro)* Gospa Gruden, ne vem, če se povsem zavedate pomena in posledic svojih besed! Vi vendar zahtevate od sodišča, naj oprostí železničarja, ki je pri dežurstvu zaspal in pozabil spustiti zapor-nico!

MATI: Ivan mi je povedal, da ima železničar šest majhnih otrok, dvanajst-urni delavnik in mizerno plačo.

VARGA: Dajte no, dajte! Le njegova malomarnost je kriva, da je major Gruden zapeljal avtomobil naravnost pod vlak!

MATI: Vzrok nesreče ni malomarnost, ampak kronična neprespanost tega človeka.

VARGA: *(izgubi živce)* Dementia sentimentalís!

Žvižgi v dvorani.

SODNIK: Gospod tožilec, pazite na besede! *(Zapisnikarju.)* Izbrišite zadnji stavek iz sodnega zapisnika!

VARGA: Opravičujem se, gospod sodnik! Enako tudi vam, gospa Gru-den!... Ampak vse to je železničar natvezil majorju Grudnu, da bi se rešil kazni!

MATI: Poslušajte, gospod Varga! Čeprav me je bolečina dušila, sem obiskala družino tega železničarja: videla sem teh šest majhnih, lačnih, bolnih otrok. Da, ta železničar ima šest otrok – tako kot jaz, če bi bil moj Ivan še živ! Če je ta človek meni vzel otroka – mar naj zato jaz njegovim otrokom vzamem očeta?! Naj jih pahnem med berače, v stradanje in ponižanje?!

VARGA: Apeliram na visoko sodišče, naj se ne pusti zapeljati čustvom, temveč naj se drži zakona! Po zakonu pa je železničar kriv, ker je zaradi nedopustne in neopustne malomarnosti zakrivil smrt majorja Grudna.

MATI: Tožilec obtožuje tega človeka, da je zaradi nedopustne in neopustne malomarnosti zakrivil Ivanovo smrt. Jaz vas pa vprašam: kdo je bolj kriv – železničar ali družba, ki sili železničarja delati in živeti v tako nečloveških razmerah?!

VARGA: Ugovarjam, gospod sodnik! Zahtevam, da prekinete sojenje, ki je zašlo v nevarne vode subverzivne družbene kritike in komuni-stične propagande!

SODNIK: Ker mora sodišče čim bolj celovito osvetliti okoliščine tragičnega

- dogodka, je ugovor završen.
- MATI: Gospod sodnik, jaz sem kristjanka. In med kristjani je v navadi, da izpolnimo zadnjo voljo umrlega. Zato kot mati prosim in zahtevam od tega sodišča, da spoštuje zadnjo voljo mojega sina in oprosti železničarja.
- SODNIK: Oprostite, gospa, v moderni državi so zadeve vere ločene od prava. Tudi sam sem globoko veren, zato razumem in spoštujem vaš način razmišljanja, vendar vas moram žal opozoriti, da je tukaj pač sodišče in da se moramo držati zakona, ki v takih primerih narekuje, da je treba krivca kaznovati.
- MATI: Gospod sodnik, odgovorite mi na eno vprašanje: kaj vi osebno ne spoštujete zadnje volje umrlih?
- SODNIK: (*se zmede*) Seveda spoštujem, ampak... s pravnega vidika... torej...
- MATI: No, vidite! Če osebno spoštujete zadnjo voljo umrlih, jo spoštujte tudi kot sodnik!

Sodniku vzame sapo. Smrtna tišina v dvorani.

- SODNIK: Moram priznati, da v svoji dolgoletni sodniški praksi še nikoli nisem naletel na tako nenavaden, tako zapleten in vendar tako človeško vzpodbuden pravni zaplet. Na eni strani imamo črko zakona, ki jasno in strogo določa krivdo in kazen, na drugi strani pa moralni zakon, zakon srca in večnega duha, ki nujnost kaznovanja presega s svobodo usmiljenja in odpuščanja. V enem od tisočih pravnih primerov se zgodi, da se mora trdota človeškega zakona ukloniti pred božanskim zakonom ljubezni do bližnjega. To sojenje nam vrača vero v človeka... Hvala vam, spoštovana gospa Gruden, za ta nauk!... (*Udari s kladivom.*) Skratka: sodišče bo spoštovalo zadnjo voljo tragično preminulega majorja Ivana Grudna in oprostilo železničarja, ki je zakrivil njegovo smrt. Sojenje je končano! (*Udari s kladivom in vstane.*)

Strašen hrup občinstva, v katerem se mešata navdušenje in ogorčenje. – Novinar skoči do telefona.

- NOVINAR: (*narekuje*) Piši... Naslov: »Špartanska mati pred sodiščem«...

Z A T E M N I T E V

URAD ZA MRTVE

1946

(Mati, uradnica in tovarišica, na koncu še oče)

Urad, v uradu ura, pod uro uradnica, pred uradnico dve stranki – mati in neznana tovarišica, ki nestrpno čaka, da pride na vrsto.

- MATI: Dober dan! Jaz sem Ana Gruden. Prišla sem vprašat...
- URADNICA: Kaj ne vidite, koliko je ura, tovarišica? Zapiramo. Oglasite se jutri!
- MATI: Oprostite, zdaj je komaj pol dveh, na vratih pa piše, da delate do treh.
- URADNICA: Pa kaj si vi mislite, da tukaj nimamo pametnejšega dela, kot da

- ves dan strežemo razvajenim strankam?!
- MATI: Oprostite, zmotila sem se, mislila sem, da ste vi zadolženi za stranke.
- URADNICA: Ne, jaz urejam kartoteko, arhiv, evidenco in kontrolo – vse to mi visi na glavi! Si vi sploh predstavljate, kakšna odgovornost je to?!
- MATI: Saj se mi smilite, ampak jaz vas le prosim...
- URADNICA: Sicer pa jaz sploh ne delam z živimi, ampak z mrtvimi!
- MATI: Prosim? Ne razumem...
- URADNICA: *(nestrpno)* Jaz urejam kartoteko mrtvih, ne pa živih!
- MATI: No, hvala bogu! Potem sem pa prav naletela. Ravno vas potrebujem. Prišla sem vprašat za grob svojega sina Andreja Grudna.
- URADNICA: *(vzdihne od silnega trpljenja in si poišče zaveznico v drugi stranki, ki nestrpno čaka, da pride na vrsto)* No, vidite! Tako pač ni mogoče delati! Ves dan mi take stranke visijo na glavi! Kdaj naj pa urejam kartoteko?! Ponoči?!
- TOVARIŠICA: Nekateri so pa res tečni.
- URADNICA: Kako pravite, da se piše?
- MATI: Andrej Gruden.
- URADNICA: Samo trenutek, da pogledam v kartoteko. *(Lista po nekakšnih seznamih in dosjejih.)* No, tukaj je. Andrej Grad.
- MATI: Ne Grad, ampak Gruden – Andrej Gruden.
- URADNICA: Tega pa nimam.
- TOVARIŠICA: *(odrine mater in prijazno nagovori uradnico)* Tovarišica, tovariš Kregar me je poslal k vam. Prosila bi vas za čisto mickeno malenkost...
- MATI: Oprostite, gospa, jaz še nisem končala.
- TOVARIŠICA: Oprostite, jaz sem tovarišica, ne pa gospa. Tale zadeva je pa nujna: tukaj imam seznam dvajsetih padlih za svobodo, ki ga bomo vklésali v spomenik na...
- MATI: Oprostite, *tbvarišica*, jaz sem dvakrat starejša od vas, težko stojim in težko hodim po teh uradih. Pošiljajo me od Poncija do Pilata. Zato, lepo prosim, počakajte na vrsto!
- Tovarišica se umakne s sovraštvom v očeh.*
- MATI: Ste že kaj našli?
- URADNICA: *(vzdihne od naveličanosti)* Potrpite malo, bom pogledala še en dosje.
- TOVARIŠICA: Oprostite, tovarišica referentka, kolikor vem, vi vodite le kartoteko padlih borcev za svobodo, kajne?
- URADNICA: Da, tovarišica, tukaj vodimo le kartoteko mrtvih *ljudi*. Mrtve *zveri* nas ne zanimajo.
- TOVARIŠICA: *(navidez nedolžno)* Tisti, ki niso v vaši kartoteki, so torej bili pri ta belih... ali pa pri ta plavih.
- MATI: Kaj pa vendar govorite?! Moj sin je bil partizan. Partizanski komisar.
- URADNICA: *(takoj spremeni odnos in se topi od prijaznosti)* Partizanski funkcionar torej? Potem je pa res čudno, da ga nimam tukaj v kartoteki. – Ste dobili osmrtnico?
- MATI: Da, osmrtnico in spomenico, ki jo je podpisal sam Tito.
- URADNICA: *(s strahospoštovanjem)* Tito?... Potem pa res ne razumem, kam so izginili njegovi dokumenti... Čakajte malo! Kakšno pa je bilo njegovo partizansko ime?
- MATI: Gašpar.

URADNICA: Seveda! Kako sem pozabljiva! Komisar Gašpar! Zapečateno mapo s tem naslovom sem predvčerajšnjim nesla na OZNO, ker hočejo z novimi dokumenti dopolniti njegov dosje... Prosim vas, počakajte trenutek! Bom takoj stekla k tovarišu Kregarju.

Uradnica steče ven. Napet molk med obema strankama. Tovarišica v zadregi stopi k Stalinovi sliki, ki visi na steni, in jo malce poravnava.

MATI: Zakaj se pa tako trudite? Saj je samo slika.

Če bi pogled ubijal, bi bila mati na mestu mrtva. – Čez čas se uradnica vrne.

URADNICA: Oprostite, tovarišica, bila je pomota. Na OZNI nimajo nikakršnih podatkov o vašem sinu.

MATI: Čakajte malo, saj ste sami rekli...

URADNICA: Zmotila sem se. Šlo je za mapo z naslovom Komisar Miha, ne pa Komisar Gašpar.

MATI: Kaj pa zdaj? Jaz vendar moram najti grob svojega sina...

URADNICA: Tovarišica, kaj vam ni dovolj, da imate doma osmrtnico, ki jo je podpisal sam Tito? Čemu sploh iščete grob? Grobov je v tej naši nesrečni, izmučeni deželi ogromno – malo mater pa se lahko pohvali s tem, da imajo spomenico s Titovim podpisom.

TOVARIŠICA: *(uradnici)* Tovarišica referentka, premehko srce imate. Če bi bila jaz na vašem mestu, bi zahtevala, da je treba spomenico vrniti.

MATI: Vrniti?! – Zakaj le?!

TOVARIŠICA: Joj, kako smo nevedni in nedolžni! Poznamo mi take!

MATI: To mi boste pa morali razložiti! Zakaj naj bi vrnila spomenico?!

TOVARIŠICA: Bolje da jo vrnete sami, kakor da ponjo pride OZNA.

MATI: OZNA?! Zakaj bi pa OZNA...?!

URADNICA: Tovarišica, prosim vas!

TOVARIŠICA: Nikar se ne sprenevedajte! Saj to je sramota, da je partizanska spomenica podeljena navadnemu izdajalcu!

URADNICA: Tovarišica!

MATI: Izdajalec?! Kdo je izdajalec?! Kako si vendar drznete?!

TOVARIŠICA: Vesoljna Štajerska govori o rdečem komisarčku Andreju, ki je med vojno spremenil barvo in postal plav.

MATI: Plav?!

TOVARIŠICA: Plavogardist, da!

URADNICA: Tovarišica, v svoji pisarni tega ne dovolim!

MATI: *(zmedeno)* Poslušajte! To mora biti kakšna pomota. Najbrž gre za kakšnega drugega Andreja Grudna. Ta priimek je precej pogost, ime pa tudi. Moj Andrej Gruden pa je bil predvojni komunist! Povsem nemogoče je, da bi zajadral med izdajalce!

TOVARIŠICA: To je vendar splošno znano.

URADNICA: Jaz o tem nič ne vem!

TOVARIŠICA: Tako se pač govori. Kjer je pa dim, je tudi ogenj.

URADNICA: Tovarišica, ne mešajte se v stvari, ki jih ne poznate!

TOVARIŠICA: Vi jih pa poznate!

URADNICA: Poznam!

TOVARIŠICA: Zakaj pa potem ne ukrepate?! Zakaj ne zahtevate spomenice nazaj?!

URADNICA: Stvari niso tako enostavne.

TOVARIŠICA: O, ja! Enostavne so – kot tale vrata!

URADNICA: Da, in kaj piše na teh vratih? Da urad zapiramo ob treh!

TOVARIŠICA: Nasvidenje, tovarišica!
 AMPAK...
 URADNICA: Nasvidenje, sem rekla!
 TOVARIŠICA: Se bova že še videli... pri tovarišu Kregarju!

Tovarišica besno odvihra.

MATI: *(v solzah)* Tovarišica... hvala...
 URADNICA: Ni za kaj. Zdaj pa prosim tudi vas, da odidete. Moram zapreti urad.
 MATI: Tovarišica, imate morda otroke?
 URADNICA: Imam. Zakaj?
 MATI: Potem vas pa kot mati prosim, da mi poveste vse, kar veste o usodi mojega sina.
 URADNICA: Saj sem vam že povedala, da ničesar ne vem.
 MATI: Ampak pravkar ste tisti grozni ženski rekli, da nekaj veste.
 URADNICA: Vem le to, kar piše v dosjeju.
 MATI: Torej nekaj le piše!
 URADNICA: Piše le to, da je mrtev.
 MATI: Bi lahko, prosim, videla ta dosje?
 URADNICA: Ne, ker je na OZNI.
 MATI: Ampak prej ste rekli, da je bila pomota, da na OZNI ničesar nimajo, da ste zamešali...
 URADNICA: Vi ste vse zamešali, tovarišica, ne pa jaz!
 MATI: Rotim vas... kot Boga vas prosim... povejte mi... *(šepeta)* kje je Andrejev grob?
 URADNICA: Nimamo nikakršnih podatkov o grobu.
 MATI: Kako pa potem sploh veste, da je mrtev?
 URADNICA: To pač zanesljivo vemo.
 MATI: Če zanesljivo veste, da je mrtev, potem morate tudi zanesljivo vedeti, kje je padel.
 URADNICA: *(pritisnjena ob zid)* Problem je v tem, da... ni padel.
 MATI: *(osuplo, z žarkom norega upanja na obrazu)* Kaj?! – Je živ?!
 URADNICA: Ne, mrtev je... saj ste dobili osmrtnico in spomenico.
 MATI: Ampak, če pa pravite, da ni padel...
 URADNICA: Mrtev je... ni pa padel.
 MATI: Kaj?!... Kako?!... Da je mrtev – da pa ni padel?!
 URADNICA: Ni padel v boju.
 MATI: ... Kdo ga pa je?

*Uradnica molči.
 Mati se zgrudi.*

URADNICA: *(prestrašeno priskoči)* Tovarišica, tovarišica!... Kaj vam pa je?...

Z A T E M N I T E V

Mati leži. Oče se sklanja nadnjo.

MATI: *(se zbudi)* Anton, si ti?... Hvala bogu... Samo da si tukaj, ob meni...
 OČE: Ana, naj pokličem duhovnika?
 MATI: *(se slabotno zasmeje)* Zakaj? Se boš na stara leta spreobrnil in pokesal, ti moj ljubi grešnik, ti?

OČE: Ne... Mislil sem, če mogoče ti potrebuješ... spoved... zadnjo odvezo...

MATI: Anton, zakaj govoriš stvari, v katere ne veruješ?

OČE: Jaz ne verujem, ti pa veruješ... Zato sem mislil, da si morda želiš prositi Boga odpuščanja...

MATI: *(se zravnava v sveti jezi)* Jaz?! Jaz naj bi prosila Boga odpuščanja?! Bog naj mene prosi odpuščanja, ne pa jaz njega! Razbil je ves moj svet. Ubil je štiri moje sinove, štiri moja življenja! Jaz nisem kriva pred Bogom – Bog je kriv pred mano!...

Z A T E M N I T E V

OPOMBA

Vojaki zgodovine (dramska kronika 1918–1948) so bili doslej objavljeni dvakrat: v gledališki reviji *Maske* (št. 8–9, leto 1987/88) ter skupaj z igro *Hiša iz kart* v knjigi *Dramski diptih* (Znamenja, št. 94, Založba Obzorja 1988). *Vojaki zgodovine* so doživeli svoj gledališki krst na odru Drame slovenskega narodnega gledališča v Mariboru v režiji Jožeta Babiča marca 1988; predstavo je posnela tudi ljubljanska televizija in jo prvič predvajala oktobra 1989. Pričujoči dialogi – z izjemo scene materine smrti – predstavljajo prizore, ki jih je avtor napisal posebej za uprizoritev na mariborskem odru in jih torej ni v knjižni izdaji besedila.

Usodna odločitev

CIRIL BERGLES

Tista cvetna nedelja leta 1941 je bila polna tesnobe. Govorice o vojni so stiskale srca in misli. Tuja letala so preletela naše kraje, tam nekje je bilo dosti dima v zraku. Otroci smo z odprtimi usti poslušali zmedene vesti, ki so jih odrasli šepetaje ponavljali. Ljudje so pustili svoja opravila, vse je naenkrat izgubilo svoj vsakdanji smisel.

Fantje naše vasi, to je Repče na Dolenjskem, so posedali na vaški gmajni, stiskali skupaj glave in govorili hudo skrivnostno. Otroke in ženske so odganjali. Bil je med njimi tujec, ki je veliko govoril, razvneto, iz neke posebne vneme. Potem so prišli prvi tuji vojaki. Italijani. Kasneje je nekega dne počilo pod gozdom Magdalenske gore. Padel je prvi okupatorski vojak. Požgali so sosedno vas. Nekaj gospodarjev postrelili. Čas smrti je bil tu. Samo tisti, ki je tak čas doživel, pozna njegov mrak, grozo, nerazložljivost. Fantje na vaški gmajni so se zdaj zbirali samo še v nočeh. Vsi trije moji bratje so bili z njimi. Nekaj nenavadnega so pripravljali. Vsako govorjenje na vasi je zdaj postalo skrivnostno. Zaupanje je plahnelo. Ljudje so zoreli v poseben čas.

Po očetovem obnašanju, po materinem molku sem vedel, da se bo tudi v naši hiši nekaj zgodilo. Bratje so se umikali v skrite kotičke domačije in se nekam odpravljali. Tudi po drugačnem obedu se je dalo nekaj slutiti. Potem ko smo pokosili, molče, s prikrito tesnobo, je oče rekel:

– Jaz ne morem z vami. Skrbi me le, kdo bo obdeloval kmetijo.

Nekaj velikega je bilo v teh besedah, a hkrati tako preprostega. Še zdaj jih natanko slišim. In malo tako trdnih besed sem slišal v svojem življenju.

Mati je dodala drugače, matere občutijo take trenutke bolj s srcem, s tisto preprosto skrbjo. Zato nisem nikoli verjel zgodbam o špartanski materi, ki ji je smrt vrednota, za katero se splača zamenjati svoj pogum. Mati je samo mati, vsepovsod na tem svetu. Govori samo s srcem, če je normalna mati.

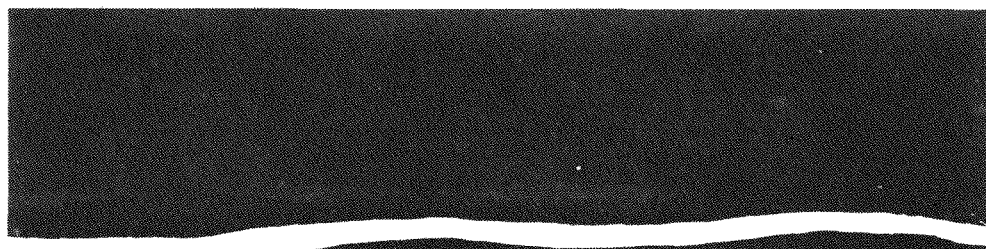
– Pazite nase. Ne junačite se po nepotrebnem, vrnite se živi.

To so bile njene besede. In ko so vzeli nahrbtnike, da gredo, je bila polna solza, zadržanih. Vsakega je prekrizala na čelu. Morda je to tisti meč špartanske slovenske matere. Križ, narejen na čelu otroka z okorno roko, kot znamenja uroka pred smrtjo. In so odšli, vsi trije, skozi zadnja vrata, po vrtu proti gozdu. Bilo je poleti leta 1941. Dan, ki je ostal v meni. Zdaj se mi zdi nekam epski. Ko berem vsakršne zmedene pomisleke o potrebnosti takih odločitev v tistih dneh, se spomnim teh trenutkov in ponovno se mi razkrije pokončnost ljudi, ki sledijo svojemu instinktu, tista pokončnost, ki varuje človeka in narod, da preživi. In tudi zmedena misel, ki zagovarja slabičarstvo, ukrivljeno hrbtenico, vdanost v svoj lastni konec.

Od tistega dne svojih treh bratov nisem več videl. Oglašali so se samo ponoči, očetu in materi. Po toliko letih me to dejstvo nekako prizadene, to nezaupanje, ki pa je razumljivo v takem času. Vsi trije so padli. Najprej najstarejši, Rudi, naslednji mesec Stane in čisto nazadnje najmlajši Ludvik. Ta je imel sedemnajst let. Ujeli so ga Nemci pri Ribnici na Dolenjskem in ga obesili. Na nekem drevesu na koncu Dolenje vasi. Brez vsake besede, brez najmanjšega znamenja prošnje, da bi ga pustili živeti, pokončno. Moram priznati, da veliko mislim o tem njegovem poslednjem trenutku. Da lahko tako mlad fant iz največjega ponosa do kraja prezira smrt. Morda prav zato, da bi morilec pokazal svoj ponos in jih s tem porazil. To so velike smrti malih ljudi. Ob njih sta vsaka vdaja in vsak pristanek na hlapčevstvo neskončno nizkotna.

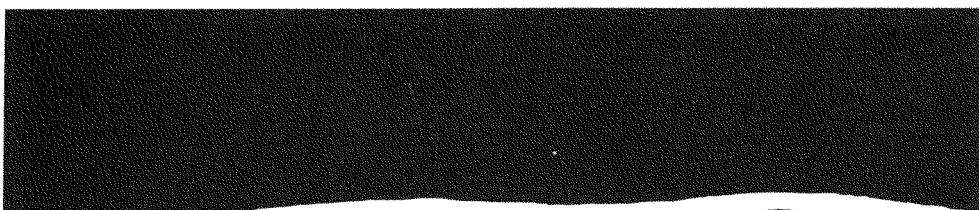

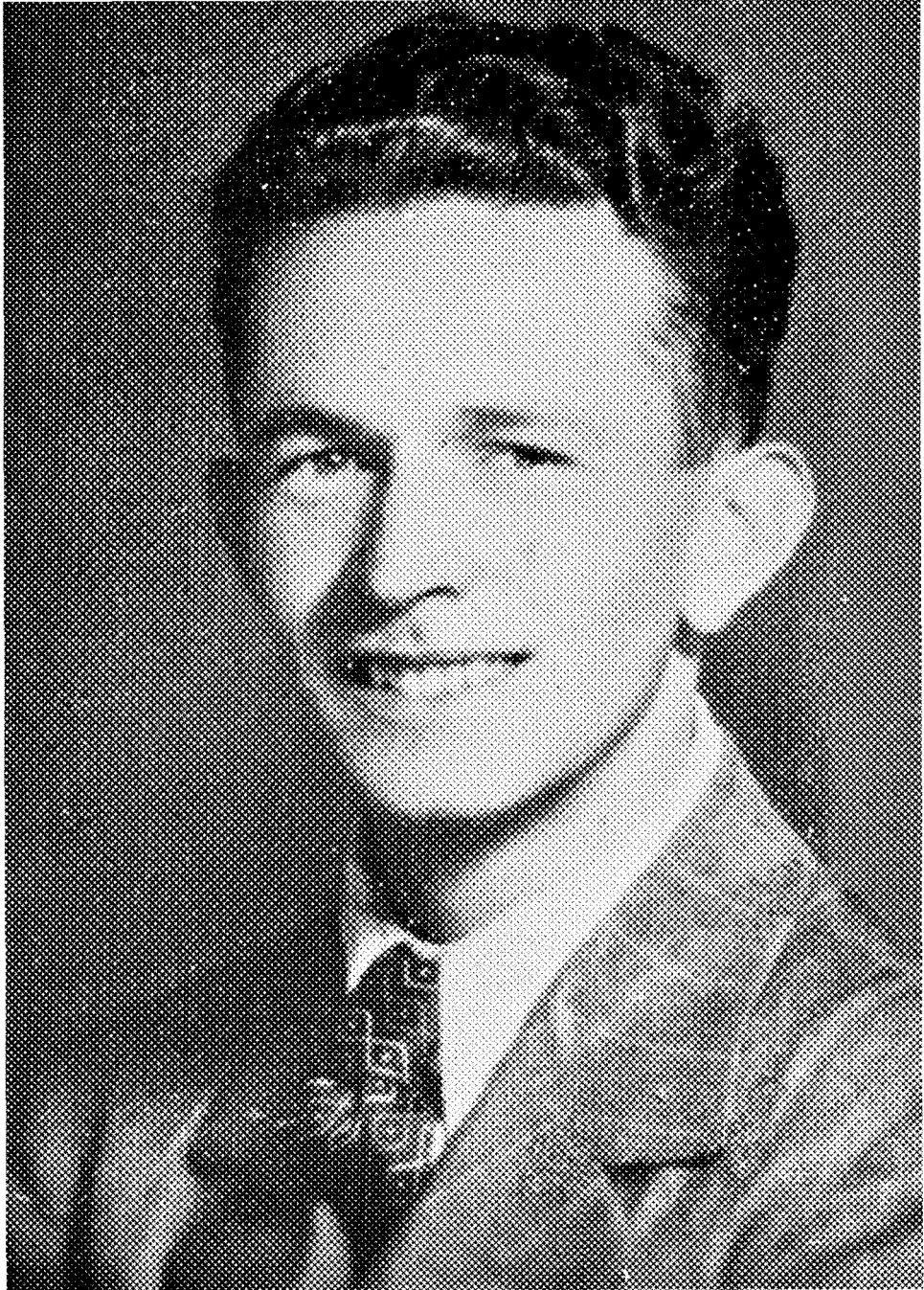
Helena Bergles (1892-1979)

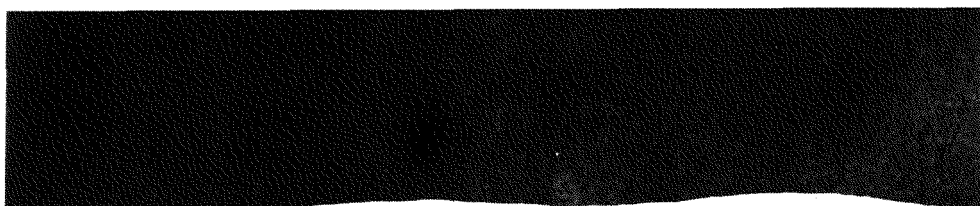

Rudi Bergles (1921-1943)

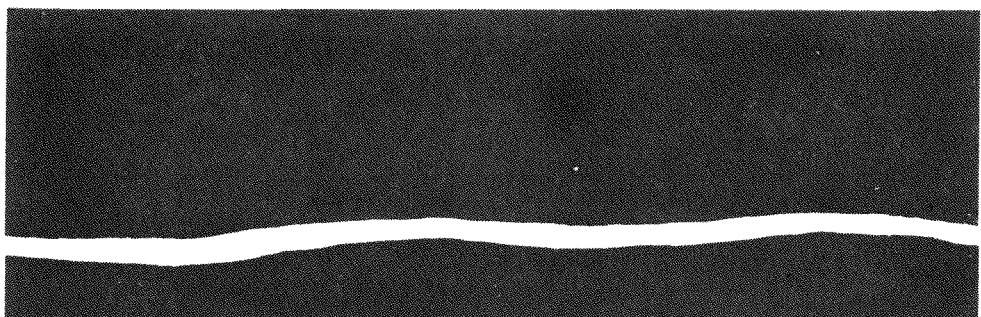

Stane Bergles (1923-1943)

Ludvik Bergles (1925-1943)

Slovenski narod in (njegova) državnost

OKROGLA MIZA

Ob 45. obletnici prvega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (Črnomelj, 19. in 20. februarja 1944), enega izmed najpomembnejših dogodkov v razvoju slovenske državnosti in utrjevanju narodne suverenosti, sta Skupščina občine Črnomelj in Medobčinsko študijsko središče Zveze komunistov Slovenije za Dolenjsko organizirala okroglo mizo o slovenski državnosti (27. februarja 1989). Pri oblikovanju vsebinskega koncepta je pglavitni delež prispeval zgodovinar dr. Janko Pleterski, član predsedstva Socialistične republike Slovenije, ki je okroglo mizo tudi vodil, sodelovala pa sta tudi dr. Ciril Ribičič in podpisani (ki je avtorizirane prispevke pripravil za objavo).

Okrogla miza ni bila zamišljena kot jubilejna prireditev, temveč v prvi vrsti kot prispevek k osvetljevanju nekaterih nadvse aktualnih okoliščin in odnosov v večnacionalni jugoslovanski federaciji. Ob vselej aktualnih vprašanjih narodne suverenosti in enakopravnosti, se pravi odnosov med federacijo in njenimi sestavnimi členi ter med sestavnimi členi samimi, je ta problematika zaradi vseobče jugoslovanske krize pridobila naravnost osupljivo težo.

Tukaj se ne kaže obširneje spuščati v vprašanje, koliko so k skorajda neobvladljivim razsežnostim te problematike prispevala napačna in v marsičem naivna, neznanstvena, predvsem ideološko-politično obarvana tolmačenja po osvoboditvi, da sta jugoslovanski narodnoosvobodilni boj in iz njega izvedena revolucionarna socialistična preobrazba z avnojsko federativno zasnovo, socialistično vzajemnostjo in bratstvom ter enotnostjo med narodnimi skupnostmi nacionalno vprašanje v Jugoslaviji tako rekoč za vselej spravili z dnevnega reda. Znana so stališča, da si je nova oblast s tezo o »dokončni rešitvi nacionalnega vprašanja« skušala predvsem olajšati vladanje... Tega ne gre zavreči z zamahom roke, toda v enaki ali še večji meri kaže upoštevati, da je šlo pri tej »tezi« oblasti tudi za, žal naivno, prazno upanje, da se bo družbena praksa ravnala po skorajda plebiscitarno podprtih političnih resolucijah in ustavnopravnih določilih (ali še bolje, programskih oziroma razvojnih predpostavkah).

Odklone od »zamišljene opcije« nacionalnega vprašanja in mednacionalnih odnosov je vodstvena državopolitična struktura zelo dolgo pripisovala le atavizmu kapitalističnih odnosov in pojmovanj ter zapleteni (nacionalni) dediščini stare Jugoslavije. In zlepa ni priznala, da tovrstna vprašanja nenehno reproducira že obstoj številnih narodnih skupnosti v eni državi, ki so vrhu tega v vseh pogledih tudi izredno raznolike, ki pa jih je vezalo (zbliževalo) zaupanje, da bodo skupaj (zaradi slovenske in zgodovinske »sorodnosti« ipd.) lažje in bolje živele. Množica divergentno delujočih okoliščin je to pričakanje v praksi postavljala na skrajno trde preizkušnje. Pokazalo se je, da zgodovinska sorodnost ne govori le za sožitje, temveč lahko tudi proti njemu (srbsko-albanski problem!).

Razočaranja spričo neizpolnjenih upov so kmalu začela postavljati na dnevni red vprašanje stvarne narodne enakopravnosti in sprožati nevarne občutke opeharjenosti, nacionalnega egoizma, nacionalne inferiornosti ipd. Nacionalni problem se je začel reproducirati kot problem idealizirane federativne, socialistične in samoupravne Jugoslavije. Kot problem je nacionalno začelo dobivati izrazito negativen predznak in kot takšno je vodilna državopolitična struktura to vprašanje vcepljala v zavest državljanov. Načenjati to problematiko zunaj uradnih diskusij in tolmačenj, je v bistvu pomenilo postavljati vprašanje o volji in sposobnosti vodilne strukture, da to proble-

matiko učinkovito obvlada v skladu s svojimi proklamiranimi načeli. Pomenilo je torej – nezaupnico najvišjim instancam, in kot takšno je v kontekstu ideološkopoliitične logike postalo razdiralno, sovražno.

Zagotovo je takšna smer »razpleta« pomenila nadvse škodljivo blokado za normalno in nujno, tako rekoč dnevno razpravo o nacionalnih problemih, ki bi bržčas edina mogla prispevati k njihovem sprotnemu »razčiščevanju« in preprečiti njihovo naraščanje do roba eksplozivnosti...

Seveda pa je to le ena stran tega pojava. Skrajno zapleteno se ti problemi kažejo v socialnoekonomski optiki razvoja in odnosov in tudi na tem polju se razkrivajo v vrsti napačnih predstav in potez (omenimo samo t.i. politične investicije oziroma tovarne, kot jim poenostavljeno pravimo!). Vendar se mi zdi vredno omeniti tudi to, v bistvu ideološko pogojeno razsežnost nacionalnih problemov nove Jugoslavije. Lev Kreft upravičeno trdi, da je nacionalni problem nove Jugoslavije dobil navidežno veliko večje in hujše razsežnosti tudi zato, ker je bila nacionalna pripadnost v sicer ideološkopoliitično monolitni državi edina legitimno priznana različnost. Vsako odstopanje od te monolitnosti in enoznačnosti je bilo v takšnih okoliščinah hitro označeno kot – nacionalistično.

Ob izbruhu jugoslovanske krize je – v sicer razumljivem iskanju njenih korenin – po vsem tem v nekaterih delih države postavljen pod vprašaj celoten koncept avnojske Jugoslavije in s tem načela narodne suverenosti in državnosti. Zgodovina je postala predmet dnevnih političnih interpretacij in koncepcij. Zaradi tega smo skušali k okrogli mizi pritegniti predvsem priznane strokovnjake, da bi znanstveno osvetlili in (vnovič) potrdili nekatera konkretna zgodovinska in občivilizacijska dejstva in spoznanja, povezana s tem.

Obletnica Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) nam je torej bila le povod, dejanski razlog za razpavo pa prepričanje, da gre v omenjenih zanikanjih in reinterpretacijah za nedopustne, izkustveno in teoretično nevzdržne poskuse devalvacije načel in prakse, ki edina lahko ohranijo jugoslovansko skupnost kot pridobitev in vrednoto. Menili smo, da gre tudi za to, da pokažemo in razmejimo, koliko in kje je v našem razvoju šlo za pozitivna izhodišča in prakso in koliko in kje za odklone od pozitivnega, kar seveda poraja in terja kritično analizo, vendar ne prenese devalvacije ali povsem očitnih manipulacij.

Povabilu so se odzvali in svoja razmišljanja prispevali poleg že omenjenega Janka Pleterskega tudi Anton Bebler, Tone Ferenc, Ivan Kristan, Boštjan Markič, Dušan Nečak, Ernest Petrič in Danilo Türk, vsi doktorji znanosti in univerzitetni učitelji. Ne sicer novimi, za to priložnost pripravljenimi referati, temveč so v pozneje avtoriziranih razpravah predstavili svoja dosedanja znanstvena spoznanja. Koliko so vprašanja in odgovori nanja sledili ključnim izhodiščem, je prepuščeno kritični presoji bralca. Zagotovo pa gre za stališča, ki so vredna pozornega branja in premisleka.

Martin Ivanič

DR. JANKO PLETERSKI

Na začetku bi se rad zahvalil pobudnikom za ta pogovor, Skupščini občine Črnomelj in Medobčinskemu študijskemu središču Zveze komunistov Slovenije Novo mesto. Zelo dragocena je ta pobuda. Upam, da bomo zadostili pričakovanjem, ki ste jih imeli. Po naši zamisli naj bi okrogla miza potekala tako, da bi spregovorili o razvoju slovenske državnosti kolikor mogoče konkretno, usmerjeno k tistemu, kar je danes pereče. Ne bo dolgih uvodnih referatov, ampak bo vsak kot poznavalec povedal ob nekaterih konkretnih vidikih nekaj glavnih misli. Ko bomo krog uvodničarjev izčrpali, bomo tudi vas, občinstvo, naprosili, da postavite vprašanja ali da poveste svoje kritične pripombe, nato pa bi se o vsem pogovarjali brez formalnosti.

Dovolite, da uvodoma izrečem svojo misel. Vprašanje slovenske državnosti je nekaj, kar je v zgodovini realno povezano predvsem z narodnoosvobodilnim bojem v času druge svetovne vojne. Seveda so Slovenci že dolgo pred tem mislili na lastno državnost. Ne govorim o zgodnjesrednjeveški državnosti prednikov Slovencev, Alpskih Slovanov. V mislih imam idejo Zedinjene Slovenije, ki se je programsko oblikovala v marčni revoluciji 1848. leta, v mislih imam prvi poskus uresničevanja slovenske državnosti 1918 v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov in potem v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Do 1941 imamo torej opravka že s stoletnim razvojem misli in dejanj za slovensko in jugoslovansko državnost, toda slovenska državnost dejansko zaživi v času narodnoosvobodilnega boja. V tem boju je slovenska državnost postopoma zrastle kot zgodovinsko dejstvo in to že od 1941. leta naprej. Kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda oktobra 1943, delo delegacije Slovenije v Jajcu na drugem zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije in potem še zlasti prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19. februarja 1944 v Črnomlju, katerega obletnica je neposredna pobuda za ta naš pogovor, vse to so samo najbolj vidni in izraziti dogodki v nadaljnjem procesu rasti realne slovenske državnosti.

Ustvaritev lastne državnosti ni bil samo eden bistvenih ciljev narodnoosvobodilnega boja, ki ga je vodila Osvobodilna fronta slovenskega naroda, marveč je to bil tudi eden izmed temeljnih nagibov za udeležence tega boja, za njihovo osebno odločitev, da v takšnem boju zastavijo vse svoje sposobnosti in moči, pa tudi svoja življenja. Kako močno motivacijo je pomenil cilj lastne državnosti za Slovence v tistih težkih časih, je dobro opazil eden izmed uradnih gostov na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju iz širše Jugoslavije. To je bil gost v imenu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, Milovan Djilas. On si je edini izmed uradnih gostov to zapisal tudi v svojem spominu. Po njegovem mnenju je imel narodnoosvobodilni boj Slovencev izrazito posebnost, kajti v nobeni drugi jugoslovanski deželi, pri nobenem drugem jugoslovanskem narodu ni bilo toliko žive zavesti in volje, nikjer ni bilo toliko globoko občutene potrebe po oblikovanju lastne državnosti, kot je to bilo v Sloveniji in med Slovenci. Po mnenju tega pričevalca tukaj sploh ne bi bilo nobenega boja, če tisti, ki so ga vodili, ne bili tudi sami prepričani, da pomeni preobrat v narodni usodi Slovencev. Enodušno stremljenje po državnosti, tako je zapisal Djilas v svojem spominu, je za slovenski narod pomenilo končno izpolnjenje ciljev narodnega gibanja, hkrati pa tudi začetek socializma. Po vojni, piše Djilas, smo imeli v Jugoslaviji zborovanja, ki so bila tudi glasnejša in bolj navdušena, toda nobenega ni bilo, ki bi bilo tako spontano, tako nedvoumno enodušno, kot je bilo kočevsko.

Nedvomno je Djilasovo opažanje točno. Vprašanje pa je, kaj lahko pomeni za današnji čas, ne le za zgodovinsko podkrepitev pomena državnosti za slovenski narod, ampak tudi za odnose v Jugoslaviji, če je enako točna njegova ugotovitev, da je takšen interes izrazita posebnost le Slovencev. To bi pomenilo, da takšnega interesa pri drugih narodih med narodnoosvobodilnim bojem ne bi bilo. Danes tako izrazito prizadevanje za utrditev državnosti Socialistične republike Srbije po mojem ne dopušča sodbe, da bi takšen interes bil samo nekakšna posebnost Slovenije. Nacionalna državnost v jugoslovanski federativni skupnosti za vsak narod v njej, to so nedvomno temeljni kamni, brez katerih ta skupnost ne more obstati. Pri tem postavljam že tudi prvo vprašanje:

● V Jugoslaviji obstaja teza, da je jugoslovanska federacija bila ustvarjena v Jajcu, od zgoraj navzdol, da torej takšnih temeljnih kamnov posameznih državnosti jugoslovanskih narodov dotlej ni bilo. Kot na dokaz za to se ta teza opira na časovno dejstvo, da so se posamezni nacionalni antifašistični sveti, tudi Slovenski narodnoosvobodilni svet, kot državna oblast konstituirali šele po Jajcu, to je pri nas konkretno v februarju 1944. V zvezi s tem se seveda odpira veliko vprašanj, med njimi prav konkretno tudi vprašanje kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda. Ali ni že ta zbor imel državno konstitutivni značaj? Pri tem bi bilo dobro kaj povedati o tem, kaj pomeni kočevski zbor v državnopravnem in političnem smislu, vsekakor v primerjavi z drugimi podobnimi dogajanjem pri drugih jugoslovanskih narodih.

(dr. Janko Pleterški)

DR. IVAN KRISTAN

O vprašanju, kako se je gradila federacija, ali od zgoraj navzdol ali od spodaj navzgor, je treba govoriti. O tem sem že nekajkrat pisal.

Moje stališče je – mislim, da je dovolj podkrepljeno z zgodovinskimi dejstvi – da se je federacija gradila od spodaj navzgor. To štejem za njeno pravo bistvo. Po mojem je prav to tisto izhodišče, ki ga je treba upoštevati, ko govorimo o graditvi slovenske državnosti (pa ne samo slovenske, ampak tudi državnosti drugih narodov).

Gledano z današnjega zornega kota odnosov v federaciji je treba prav ta vidik nastajanja federacije ponovno rehabilitirati, ker je pomemben s stališča uveljavljanja suverenosti in samostojnosti Slovenije v federaciji.

Po nasprotnem stališču se je federacija začela graditi na podlagi sklepov 2. zasedanja Avnoja v Jajcu 29. novembra 1943; tu je bil torej sprejet sklep, da bo Jugoslavija federacija in na podlagi tega sklepa so lahko nastale federalne države (današnje republike). Nekateri teoretiki trdijo, da so federalne države nastale šele po drugem zasedanju Avnoja.

Na tem drugem stališču se v bistvu gradi koncept unitaristične federacije, češ, republike so nastale na podlagi sklepa federacije, ki jo je svoj čas predstavljal Avnoj. Tako je federacija tista, ki daje kompetence republikam in jih lahko spreminja. S tem upravičujejo tudi sedanje predloge v centralizaciji kompetenc in oslabitvi položaja republik.

Prav je, da ob tej priliki povemo – to večkrat poudarjam – da se je federacija gradila v treh etapah:

- prva je trajala od začetka narodnoosvobodilnega boja do 2. zasedanja Avnoja,
- druga je bila samo 2. zasedanje Avnoja v Jajcu,
- tretja pa je potekala po 2. zasedanju Avnoja, predvsem leta 1944.

V prvi fazi so posamezni narodi postavljali temelje svoje državnosti. Intenzivnost tega procesa je bila v posameznih današnjih republikah različna. Ta proces je bil zlasti izrazit v Sloveniji, kjer so bili v tem obdobju postavljeni nedvoumni elementi slovenske državnosti. Tako je Slovenija prišla na 2. zasedanje Avnoja v Jajce že kot zgrajena država slovenskega naroda in ni šele na tem zasedanju dobila dovoljenje ali pa morda ukaz, da se formira kot federalna država.

Upoštevati je treba, da se je že 16. septembra 1941 vrhovni plenum Osvobodilne fronte na svojem tretjem zasedanju konstituiral kot Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki je v tedanjih razmerah predstavljal oblast slovenskega naroda in je na tem

zasedanju sprejel nekaj pomembnih odlokov (med drugim odlok o zaščiti slovenskega naroda). Sledil je kočevski zbor, od 1. do 3. oktobra 1943, na katerem so bili postavljeni formalni temelji slovenske države. Takrat so Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) demokratično izvolili odposlanci slovenskega naroda. Tako je SNOO dobil prerogative najvišjega organa oblasti (takratnega parlamenta). Na 2. zasedanje Avnoja je šla izvoljena delegacija federalne Slovenije.

Na 2. zasedanju Avnoja je bilo mogoče sprejeti znane sklepe, predvsem sklep o graditvi federacije na federativnem načelu, saj je ideja federacije že živela v praksi in so jo posamezni narodi že prakticirali ter jo tudi prinesli s seboj v Jajce kot stvarni subjekti nastajajoče federacije.

Vendar formiranje federacije ni bilo končano s sklepi Avnoja v Jajcu, ampak je bistvenega pomena celoten proces graditve federacije po Jajcu, ko so se delegacije posameznih narodov vrnile domov. Posamezni narodi so vsak zase potrdili delo svojih delegacij oziroma so potrdili sklepe 2. zasedanja Avnoja. Vsak narod posebej je ob tej priložnosti izrecno sklenil, da se z drugimi narodi združuje v skupno federacijo, v Demokratično federativno Jugoslavijo. Slovenci smo začeli proces potrjevanja sklepov 2. zasedanja Avnoja na črnomaljskem zboru, od 19. do 20. februarja 1944, končali pa so ga Srbi 11. novembra 1944 na zasedanju velike protifašistične narodnoosvobodilne skupščine Srbije v Beogradu. S tem šele je bil proces formiranja federacije materialno-pravno končan.

Tako torej utemeljujem svoje stališče, da se je gradila federacija od spodaj navzgor.

DR. TONE FERENC

Slovenci, ki so bili v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja, so se ves čas zavedali, da hkrati z bojem za narodno in socialno osvoboditev gradijo ljudsko oblast in tudi slovensko državnost. Nekatere izraze, ki sodijo na področje državnosti, lahko zasledimo v virih narodnoosvobodilnega gibanja vsaj od poletja 1942 naprej. Tako npr. Boris Kidrič, eden glavnih arhitektov slovenske državnosti v narodnoosvobodilnem boju, imenuje narodnoosvobodilni svet, ki so ga ustanovili na velikem svobodnem ozemlju Dolenjske in Notranjske 27. junija 1942, vlado. Kardelj pa je menil, da bi bilo bolje imenovati tak organ administrativna komisija. Ko so poleti 1942 pripravljali zbor odposlancev narodnoosvobodilnih odborov, izvoljenih na omenjenem svobodnem ozemlju, je Kidrič pisal, da bo to slovenski parlament. Kot vemo, je ta zbor preprečila velika italijanska ofenziva poleti in jeseni 1942.

Poleti 1943 je slovensko vodstvo ponovno pripravljalo širši zbor predstavnikov ljudstva in v takratnih virih najdemo zanj izraze kot zbor svobode, slovenski protifašistični svet in tudi slovenski parlament. Ugodne politične in vojne razmere po italijanski kapitulaciji, v katerih je narodnoosvobodilni boj na Slovenskem dosegel svoj vrhunec, so omogočile edinstveno politično manifestacijo – zbor odposlancev slovenskega naroda, izvoljenih na splošnih in neposrednih volitvah na osvobojenem ozemlju južne Studij v jugoslovanskem vje v svoj dnevnik zapisal nacistični propagandni minister Josef Göbbels, vsi Slovenci v upor. Zbor je izvolil 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor; med vsemi nacionalnimi predstavniškimi in oblastnimi organi, izvoljenimi med narodnoosvobodilnem bojem, je bil slovenski organ izvoljen na najširši podlagi. Ko se je 19. februarja 1944 v Črnomlju zbral na prvo zasedanje in preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), je Edvard Kardelj v svojem referatu povedal, da se je skupno narodnoosvobodilno gibanje narodov Jugoslavije moglo razviti samo zato, ker je sleherni jugoslovanski narod sam segel po orožju, da bi sam izbojeval svojo lastno svobodo. Takrat so torej boj pojmovali tako, da se vsak bori za svojo svobodo, s svojim bojem pa hkrati pomaga k svobodi drugih jugoslovanskih (in ne samo njih) narodov. Pri nobenem narodu niso boja pojmovali kot osvobodilne misije za druge narode. Kardelj je v Črnomlju povedal tudi to, da je federativni odnos med posameznimi narodi nastal v praksi med bojem in da je drugo

zasedanje AVNOJ ta odnos samo uzakonilo. O Sloveniji, ki je edina med jugoslovanskimi pokrajinami imela svoj predstavniški in oblastni organ nepretrgoma že od 16. septembra 1941, ne moremo reči, da bi si svojo državnost začela graditi šele po drugem zasedanju AVNOJ.

Še nekaj besed o zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943. To je bil zbor, ki ga ne moremo primerjati z nobenim drugim zborom v Jugoslaviji med narodnoosvobodilnim bojem. Bil je to zbor odposlancev, izvoljenih na splošnih in neposrednih volitvah na velikem svobodnem ozemlju južne Slovenije (iz drugih pokrajin Slovenije so prišle nanj delegacije), enkratni zbor, da bi v posebnih političnih in vojnih razmerah najprej potrdil dotedanjo dejavnost političnega, oblastnega in vojaškega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja. To je bilo v smislu prakse, ki jo je Osvobodilna fronta uvajala že od oktobra 1941 (zbor delegatov okrožnih odborov Osvobodilne fronte iz Ljubljanske pokrajine), da širši zbori preverjajo in potrjujejo delo teh organov. Zbor se je sestel, da bi tudi izrazil splošno pripravljenost slovenskega ljudstva za nadaljevanje boja za narodno in socialno osvoboditev, zato je tudi sprejel samo en sklep, in to o mobilizaciji vseh ljudskih sil in gmotnih sredstev za potrebe narodnoosvobodilnega boja. Izrekel se je za federativno in demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno novo Jugoslavijo in v tem smislu izvolil 40-člansko delegacijo za AVNOJ (dva odposlanca je nato dodal izvršni odbor Osvobodilne fronte). Jugoslovanski begunski vladi (ta je bila takrat v Kairu) je odrekel pravico, da zastopa slovenski narod; to se je potem izrazilo v posebnem odloku drugega zasedanja AVNOJ. Izvolil je širši predstavniški in oblastni organ – Slovenski narodnoosvobodilni odbor (v okviru Osvobodilne fronte – Plenum Osvobodilne fronte) in potrdil njegov izvršni organ (izvršni odbor Osvobodilne fronte – predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora) v njegovi dotedanji sestavi (10 članov). Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je imel torej predvsem deklarativni značaj, ne moremo pa mu tudi oporekati delnega konstitutivnega značaja.

Kako so ne samo v slovenskem, temveč tudi v jugoslovanskem vodstvu spomladi 1944. leta pojmovali federativno ureditev nove Jugoslavije, zlasti še samoodločbo s pravico odcepitve, nam pokaže tudi obsežno zakonodajno delo delegacije predsedstva AVNOJ in NKOJ marca in aprila 1944 na bazi 20 v Kočevskem Rogu. Delegacijo, ki je proti koncu januarja 1944 iz Jajca prispela v Slovenijo in se udeležila tudi prvega zasedanja SNOS v Črnomlju 19. in 20. februarja 1944, sta vodila predsednik AVNOJ dr. Ivan Ribar in podpredsednik NKOJ Edvard Kardelj; v njej so bili tudi trije podpredsedniki in dva sekretarja AVNOJ ter štirje poverjeniki NKOJ. Del delegacije je ostal v Sloveniji do 17. marca, drugi del pa do 22. aprila 1944. Člani delegacije, zlasti še Moša Pijade, so pripravili osnutke mnogih (po nekem viru celo okrog 60) zakonov, ki naj bi jih nato, še v času vojne, sprejel AVNOJ oz. njegovo predsedstvo. Osnutke je delegacija obravnavala skupaj s slovenskimi člani predsedstva AVNOJ, člani predsedstva SNOS in nekaterimi slovenskimi pravniki na nekaj sejah na bazi 20 v Kočevskem Rogu.

Od osnutkov oz. predlogov zakonskih aktov nas tukaj najbolj zanima osnutek oz. predlog Deklaracije o temeljnih pravicah narodov in državljanov«. Pijade je že na seji NKOJ in predsedstva AVNOJ v Jajcu 3. decembra 1943 predlagal sprejem takšne deklaracije, ki naj bi v vojnem času nadomestila ustavo nove Jugoslavije, in NKOJ ter predsedstvo AVNOJ sta ga pooblastila, da izdela osnutek. Objavili pa bi deklaracijo takoj, »ko bo najugodnejše glede na delovne naloge in politične razmere« in naj bi o tem pozneje odločil AVNOJ. Naj samo mimogrede omenim, da je prvo zasedanje SNOS v Črnomlju sprejelo Deklaracijo o osnovnih pravicah slovenskega ljudstva. Vemo, da je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja še pozimi 1942–1943, tj. po prvem zasedanju AVNOJ v Bihaću, nameravalo pripraviti in objaviti »platformo pravic in svoboščin slovenskega naroda v novi, svobodni Jugoslaviji« ali »osnutek o bodočih pravicah in svoboščinah, na osnovi katerih se, glede na svojo pravico do samoodločbe, odločata slovenski narod in slovensko ljudstvo za novo, svobodno Jugoslavijo.« Tako

sta se v pripravi prvega zasedanja SNOS združili že leto dni star namen slovenskega vodstva narodnoosvobodilnega boja in Pijadejeva zamisel o deklaraciji, seveda gre za dve deklaraciji – slovensko in jugoslovansko.

Osnutek jugoslovanske Deklaracije o temeljnih pravicah narodov in državljanov« označuje Jugoslavijo kot federativno ali zvezno državo, ki zagotavlja **polno enakopravnost** svojih petih narodov, Srbov, Hrvatov, Slovencev, Makedoncev in Črnogorcev, ali nacionalnih držav ljudstva Srbije, Vojvodine in Sandžaka, Hrvatske, Slovenije, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore ter **izključuje vsako možnost prevlade ali privilegijev ali majorizacije enega naroda na račun drugega ali ene federalne enote na račun druge**. Osnutek deklaracije določa tudi skupne zadeve, ki jih v imenu federalnih enot opravlja zveza, in to narodno obrambo, zunanjo politiko, gospodarsko obnovo, promet in informativno službo.

Osnutek deklaracije priznava vsakemu narodu pravico, da izstopi iz zveze, »če se ne strinja z obliko vlade, ki bi jo drugi narodi sprejeli proti njegovi volji.« Ljudska predstavništva narodov Jugoslavije pa se zavezujejo, da bodo sprejela samo tisto obliko vlade, »za katero se bodo svobodno odločili vsi narodi brez pritiska in brez majorizacije, z vsemi zagotovili suverene volje vsakega naroda.« (Prvo in drugo zasedanje AVNOJ. Prva slovenska izdaja ob 30. obletnici drugega zasedanja AVNOJ. Ljubljana 1973, str. 287–292.)

V svojem pismu Kardelju, ki je bil že v Drvaju, je Pijade iz Kočevskega Roga 13. aprila 1944 glede deklaracije napisal tudi to; »da ne bi veljal niti en odlok o tem, če nanj ne bi pristali vsi narodi, torej če en narod ne želi takšne in takšne vlade, tedaj se tudi drugi obvezujejo, da je ne bodo sprejeli in da **vsak narod obdrži pravico**, da izstopi iz DFJ, če se ne strinja z odlokom o obliki vlade in ureditvi države.« (Podčrtal T. F.)

Čeprav je ta prvina zavrnitve oblike vlade vsebovala tudi zunanjepolitični motiv: odklonitev vlade ali družbene ureditve, ki bi jo novi Jugoslaviji ali kakšni njeni federalni enoti hoteli vsiliti zavezniki (osnutek deklaracije je namreč nastal še pred sporazumom Tito-Šubašić), se iz navedenega vidi, kako so najvišji funkcionarji AVNOJ in NKOJ pojmovali novo Jugoslavijo kot zvezno državo in da so tudi po drugem zasedanju AVNOJ priznavali narodom pravico izstopiti iz zveze. Torej za njih načelo samoodločbe s pravico do odcepitve ni bilo »potrošeno« ali »konzumirano« na drugem zasedanju AVNOJ in so tudi predvidevali načelo soglasja glede temeljnih zadev sožitja narodov v novi Jugoslaviji.

Nadaljnji del deklaracije vsebuje določbe o ljudski oblasti, volitvah v njene organe in volilni pravici državljanov ter o državljanskih svoboščinah in pravicah ter dolžnostih, kot jih navadno določajo ustave. Zgled za nekatere njene člene je bila morda slovenska deklaracija s prvega zasedanja SNOS, za gotovo pa je jugoslovanska deklaracija bila za podlago hrvaški na tretjem zasedanju ZAVNOH v Topuskem 9. maja 1944.

Pijade je 31. marca 1944 poslal predsedstvu AVNOJ pismen predlog, da naj spodbudi pokrajinske protifašistične svete, da bodo tudi oni sestavili, sprejeli in objavili podobne deklaracije. Navedel je tudi, katere določbe naj bi imele deklaracije. Med njimi je tudi tale: »3. Pravica zvezne pokrajine (To je slovenski prevod za: federalno enoto. – Op. T. F.), da izstopi iz federativne Jugoslavije.«

Med Pijadejevimi osnutki zakonov je tudi »zakon o enakopravnosti jezikov v Demokratični federativni Jugoslaviji« z dne 15. januarja 1944, torej še pred prihodom delgacije v Slovenijo. Predvideva objavo vseh aktov osrednjih jugoslovanskih oblastnih in upravnih organov v srbskem, hrvaškem, slovenskem in makedonskem jeziku, ki so enakopravni, dalje, da bodo pokrajinski zakonodajni in izvršni organi izvajali enakopravnost jezikov na svojem območju glede na razmere v svojih pokrajinah in da bodo jugoslovanski oblastni in upravni organi zaradi vojnih težav objavljali svoje akte v enem od navedenih jezikov, pokrajinski zakonodajni in izvršni organi pa jih morajo obvezno razglašati v narodnem jeziku.

Osnutkov ali predlogov zakonov in deklaracije, ki so jih pripravili v Kočevskem

Rogu, niso objavili. Iz ohranjenih zapiskov sej NKOJ 6. aprila, 6. in 13. maja 1944 je razvidno, da jih ta organ ni niti omenil, vsaj v zapisniku ni o tem nobenega podatka. Dne 6. maja 1944 je Kardelj iz Drvarja pisal sekretarju CK KPS Francu Leskošku-Luki: »Moša Pijade, ki je bil pri vas, je izdelal celo vrsto projektov. Mi smo vse te projekte **v principu in podrobnostih** (podčrtano v izvirniku – op. T. F.) odbili in jih torej ne jemljite v ozir pri vaših stvareh. Deloma smo sprejeli samo pravilnik o Komisiji za vojne zločince. To zaradi informacije. Mi ne nameravamo izdajati nobenih številnih odlokov, a več navodil.« Najbrž sta Tito in Kardelj menila, da bi glede na to, da zahodni zavezniki še niso priznali AVNOJ in NKOJ, temveč le upoštevali narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije kot bojujočo se silo proti okupatorjem in kvislingom, bilo politično neustrezno objavljati zakone ali odloke. V prej navedenem pismu je Kardelj namreč potožil: »Velike težave imamo z inozemstvom, kjer se je reakcija silno aktivizirala proti nam. Zlasti v Ameriki. Na neko priznanje NKOJ v doglednem času ni niti misliti. Osnovno je **naša vojska**. Mobilizirajte! Mobilizirajte!« (Podčrtano v izvirniku – op. T. F.)

Podatke iz raznih virov iz let 1943 in 1944 glede pojmovanja federacije in samoodločbe s pravico odepitve sem navedel zato, ker za gotovo izražajo **pristnejše** poglede vodilnih ljudi iz narodnoosvobodilnega boja na sklepe drugega zasedanja AVNOJ, kakor pa podatki o tem iz povojnega časa.

● Nadaljujem. Splošno priznано je pravno stališče, da jugoslovanska država mednarodnopravno ni bila uničena s fašistično okupacijo, da je njena mednarodnopravna subjektivnost obstajala naprej. S tem stališčem pa se postavlja tudi teza, da zasedanje Avnoja v Jajcu te države ni ustanovilo na novo in da potemtakem tudi pravica narodov do samoodločbe, kot poglobitno politično geslo narodnoosvobodilnega boja, vendarle ni imela konstitutivnega pomena za državo. V zvezi s tem se danes močno poudarja teza, da je bila Jugoslavija s pravico narodov do samoodločbe ustanovljena že 1. decembra 1918 in da je bila s tem tedaj ta pravica tudi izčrpana. Po logiki tega sklepanja bi odloki Avnoja 29. novembra 1943 v Jajcu bili samo nekakšna državna deklaracija, ne pa tudi vsebinsko dejanje, in naj ne bi imeli konstitutivnega pomena. V kakšnem razmerju sta torej mednarodna subjektivnost jugoslovanske države, ki z okupacijo ni bila uničena in pretrgana, in dejanje Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu, ki si je za svoje izhodišče vzelo samoodločbo narodov, da ne priznajo okupatorskega razbitja države in da hočejo živeti v skupni jugoslovanski državi, urejeni na federativnem načelu, ki se je torej postavil na stališče, ki temelji na suverenosti narodov?

(dr. Janko Pleterski)

DR. ERNEST PETRIČ

Teza, ki jo je predstavil prof. Pleterski, da je bil namreč Avnoj brez ključnega vsebinskega pomena, ker je šlo za mednarodno kontinuiteto jugoslovanske države, ima za svojo skrajno posledico pravzaprav to, da se zanika pomen samoodločbe jugoslovanskih narodov pri konstituiranju nove Jugoslavije. Res je sicer, da je v mednarodnopravnem smislu nova Jugoslavija isti mednarodni subjekt, kot je bila stara. Vendarle pa dejstvo, da je nova Jugoslavija ohranila mednarodno subjektiviteto stare Jugoslavije, ne more razvrednotiti pomena samoodločbe jugoslovanskih narodov, ki jo simbolizira prav Avnoj. Navsezadnje mora biti vsakomur jasno, da Jugoslavije, če bi se jugoslovanski narodi z Avnojem ne odločili, da vzpostavijo jugoslovansko federacijo in s tem obnovijo jugoslovansko državo, po letu 1945 verjetno ne bi več bilo. Če pa bi jo tuje sile kljub nasprotovanju jugoslovanskih narodov le vzpostavile, bi bila to ječa zoper voljo v njej živečih narodov in navsezadnje torej z vidika samoodločbe nelegitimna.

Kot je omenil že prof. Pleterski, je smisel takih tez spodbijati pomen Avnoja, zlasti njegovega drugega zasedanja, in s tem tudi odločitev kočevskega zbora in črnomaljskega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. To pomeni, da se nam hoče s temi tezami dopovedati, da v Jugoslaviji nismo po svoji volji, ki smo jo izrazili prav v narodnoosvobodilnem boju, temveč preprosto zato, ker je tu že prej obstajala kraljevina Jugoslavija. To bi pomenilo, kot je omenil tudi prof. Kristan, da je nova Jugoslavija bila formirana nekako od zgoraj navzdol, mimo volje narodov, kajti

Jugoslavija – monarhistična, centralistična in neenakopravna, gnila, kot smo imeli navado reči – je bila že tu kot mednarodni subjekt in volja narodov, konkretno Avnoj, in kar je v zvezi z njim, pa ni imel kaj spreminjati. Po tej tezi torej pri obnovi Jugoslavije ni šlo za svobodno izraženo voljo v njej živečih narodov, ki se je uveljavila v procesih, ki sta jih dovolj jasno predstavila najprej dr. Kristan in potem dr. Ferenc. Sprejeti te teze – to kar naravnost in kategorično rečem – pomeni nepriznavanje pravice narodov do samoodločbe kot temelja večnarodne jugoslovanske državne skupnosti. In ker je prav pravica narodov do samoodločbe danes nedvomno eden od temeljev sodobnega mednarodnega reda, eno od temeljnih načel mednarodnega prava, tisti pravni fundament, na katerem naj bi temeljila vsaka država, bi to pomenilo, da je ta država z vidika mednarodnega prava v osnovi nelegitimna.

Vsi narodi imajo pravico do samoodločbe. Tudi slovenski, srbski, hrvaški, katerikoli. To pa pomeni, da jim gre trajna in neodtujljiva pravica, da sami odločajo o svoji usodi in seveda tudi o združitvi v skupno državo. Če torej slovenski narod ne bi bil v Jugoslaviji na podlagi svoje lastne odločitve, ki jo izražajo prav kočevski zbor, Avnoj in črnomaljsko zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, bi to pomenilo, da mu je ta država vsiljena, da je zoper njegovo voljo, zoper njegovo samoodločbo, bila bi to zanj nelegitimna državna tvorba. S temi radikalnimi in verjetno ne preveč poenostavljenimi ugotovitvami skušam pokazati, kako absuren in tudi nevaren položaj morejo ustvariti take teze kot ta, ki v nekakšni skrbi za enotnost Jugoslavije išče vse mogoče argumente – v našem primeru mednarodno kontinuiteto stare in nove Jugoslavije – in je pripravljena tvegati tisto najčvrstejšo osnovo jugoslovanske države, to je, da je ta utemeljena na volji v njej živečih narodov, na njihovi samoodločbi. Človek bi pričakoval, da bodo tisti, ki jih skrbi usoda Jugoslavije pod grožnjo morebitnih separatizmov ravno dokazovali, da je ta država svobodna skupnost, temelječa na samoodločbi, ne pa, da jo skušajo pretvoriti v nekakšno vnaprej dano in celo zoper voljo njenih narodov vzpostavljeno državo, s čimer ravno dajejo lepe argumente tistim, ki bi hoteli to državo razbiti. Dajejo pa navsezadnje tudi možnost kateremukoli separatizmu, da si le pridobi nekakšno pravno argumentacijo, češ, ta država ni tu po volji narodov, ki jo simbolizira Avnoj, temveč je to v svoji osnovi nadaljevanje stare centralistične, zoper voljo narodov urejene Jugoslavije. Tiste Jugoslavije, ki se je v dobri meri prav zaradi zanikanja samoodločbe in enakopravnosti narodov in vsiljevanega centralizma dobesedno utapljala v krvi leta 1941 in pozneje.

Naj na problem pogledam še z drugega izhodišča. Rekel sem že, da je pravica vseh narodov do samoodločbe danes po mednarodnem pravu nesporna. Jugoslovanskim narodom pravico do samoodločbe zagotavlja tudi naš ustavni red. Pravica do samoodločbe gre vsem narodom – dosledno se v vseh mednarodnih dokumentih uporablja sintagma »all peoples« – to je velikim in majhnim, razvitim in narodom v razvoju, narodom, kot so se izoblikovali v Evropi in kakršen je slovenski, pa tudi »narodom« zunaj evropskega sveta, ki so se izoblikovali drugače ali se kot evropski narodi sploh niso izoblikovali. Tudi helsinška sklepna listina, ki se vendarle nanaša prav na Evropo, zagotavlja vsem narodom trajno pravico do samoodločbe. Naj poudarim, da je na primer tudi iz študije posebnega poročevalca Organizacije združenih narodov o pravici narodov do samoodločbe A. Cristeskuja, popolnoma jasno, da je to univerzalna in trajna pravica vseh narodov. Da je slovenski narod »narod« v smislu nosilca pravice do samoodločbe, menda ni treba posebej dokazovati. Če bi o tem dvomili, potem je seveda pod vprašanjem ves naš obstoječi ustavni red in njegov razvoj. Znašli bi se tam, kjer so nekoč naši predniki v tragični zmoti že bili, namreč, da gre za en troedini jugoslovanski narod, troje plemen enega naroda in podobno, skratka, pri tistih iluzijah ali pa zavestnih unitarističnih koncepcijah, ki so Jugoslavijo kot državo enkrat že uničile.

Smisel in bistvo vsebine pravice narodov do samoodločbe je, da vsak narod sam odloča o svoji usodi, o svojem političnem, ekonomskem, kulturnem itd. statusu in razvoju in seveda tudi o razmerjih, v katera stopa z drugimi narodi. Bistvo samoodločbe

je to, da se narod sam po svoji volji svobodno odloči, in ne, kako se odloči, ali za skupno državo z drugimi narodi, kot smo se Slovenci odločili v Kočevju, z Avnojem in v Črnomlju, ali pa bo vzpostavil svojo lastno neodvisno državo ali si zagotovil avtonomen status v okviru neke države itd. Osnovno je, da se narod sam svobodno odloči. To poudarjam zato, ker je v zadnjem času na Slovenskem pogosto slišati trditve, češ, da je pravica do samoodločbe isto kot pravica od odcepitve. To preprosto ni res. Tudi po dikciji relevantnih dokumentov Organizacije združenih narodov ne, če že razpravljamo o mednarodnopravnih vidikih pravice do samoodločbe. Pravica do samoodločbe je odločiti o svoji usodi, pri čemer je pravica do odcepitve le ena od možnih oblik uresničitve samoodločbe, najbolj radikalna in v kontekstu sodobnih mednarodnih odnosov tudi zelo izjemna. Trditi, da je le pravica do odcepitve smisel pravice do samoodločbe, ni točna in je skrajno nevarno poenostavljena. Vendar, kot pravica do odcepitve ni edina oblika samoodločbe, prav tako po drugi strani ni mogoče govoriti o pravici do samoodločbe nekega naroda, če ta ne vključuje tudi pravice do odcepitve. Prav pravica do odcepitve kot del vsebine načela mednarodnega prava o pravici narodov od samoodločbe je temeljna garancija prostovoljnosti vsake večnacionalne državne tvorbe. Iz vrste razlogov se bo odcepitve uresničila le v skrajnih in izjemnih okoliščinah. Z drugimi besedami, prav pravica do odcepitve zagotavlja, da v večnarodni skupnosti ne bo prišlo do takega položaja, ki bi enega ali več narodov v tej skupnosti vodil k dejanskim tendencam po odcepitvi. Dokler bo kaka večnarodna skupnost prostovoljna in enakopravna, ne bo resnih tendenc po odcepitvi, in tudi če bi se pojavile, bodo težko našle oporo v domači in tuji javnosti, kaj šele, da bi se uveljavile. Na podlagi povedanega je seveda še toliko bolj jasno, kako tvegane so teze, o katerih je govoril dr. Pleterski.

Slovenci smo se v »avnojskem procesu« odločili za skupno federativno socialistično jugoslovansko državo. Na neki način smo se za Jugoslavijo kot državo odločili že po prvi svetovni vojni. Ker se je država ne glede na to, da je ohranila svojo mednarodno subjektiviteto, dejansko sesula, smo se ponovno odločili po lastni volji za novo, drugačno Jugoslavijo, za avnojsko Jugoslavijo. Samoodločba je naša kot tudi drugih narodov trajna in ponovljiva pravica. O tem so eksplicitni tudi mednarodni dokumenti in najpomembnejši teoretiki, ki so po svetu o samoodločbi pisali. Sicer pa je že, kot se temu reče, po zdravi pameti nevzdržno dokazovati, kar na žalost posamezniki v Jugoslaviji poskušajo, da se neki narod le enkrat za vselej odloči. Z eno odločitvijo si je za vse večne čase zapečatil svojo usodo. Ta razglabljanja so navsezadnje povezana s tistimi o nepomembnosti avnojskih odločitev. Poenostavljeno rečeno nekako takole: Slovenci ste se odločili za Jugoslavijo leta 1918, enkrat za vselej, ta odločitev je dokončna, tako rekoč večna in Jugoslavija je tu, kakršnakoli že je. To je seveda absurdno. Slovenci smo se prav v avnojskem procesu odločili za določeno Jugoslavijo in se zanjo odločamo tako rekoč vsak dan. Če bi kdo skušal to Jugoslavijo narediti drugačno, neavnojsko, kateri smo Slovenci rekli svoj »da« v Kočevju, Jajcu in Črnomlju, potem bo seveda edino slovenski narod upravičen, ker mu gre pravica do samoodločbe, reči svoj »da« ali »ne« takšni ali drugačni Jugoslaviji. Tudi to je namreč jasno v doktrini mednarodnega prava in navsezadnje je tudi Lenin pisal o tem, da vsak narod sam sprejema samoodločitvene odločitve in ne kdo drug namesto njega. Torej za Poljake poljski »sejem« v Varšavi in ne »duma« v Petrogradu ali Moskvi in za Slovence narodni svet v Ljubljani, oprt na plebiscitarno vzdušje leta 1918, in ne parlament na Dunaju ali v Beogradu itn.

Narod v vsakdanjem življenju izraža svojo voljo in tako jo izraža tudi slovenski za sožitje v avnojski Jugoslaviji. Manifestno in glasno, s plebiscitom oziroma referendumi ali kako drugače pa narod izraža svojo samoodločbo le v ključnih zgodovinskih situacijah. Takrat, ko se stari red ruši in se formira novi. Tako je bilo z manifestnimi odločitvami slovenskega naroda, katerih ena se je dogodila prav tukaj, v Črnomlju.

Po letu 1941 je bilo v jugoslovanskem prostoru tako rekoč vse odprto. Stara jugoslovanska država je obstajala pravzaprav le kot pravna fikcija. Stari red je bil

porušen in tudi slovenski narod je stal pred razpotjem, kam in kako naprej. Takrat je slovenski narod v procesu nastajanja Osvobodilne fronte, manifestno pa v Kočevju, Jajcu in Črnomlju, izrazil svojo voljo po skupni federativni jugoslovanski državi. To je bilo storjeno v samosvojem procesu, kakršen je bil v tistih prelomnih vojnih časih možen in logičen. Naj tu dodam, da je ena od možnih poti za uresničitev samoodločbe plebiscit ali referendum, nista pa to ne edini legitimni in še manj v vseh okoliščinah primerni obliki izražanja volje naroda. Organizacija združenih narodov nedvoumno priznava, da se samoodločba lahko izrazi tudi z oboroženim bojem, sklepi legitimnih predstavnikov naroda, izidi volitev in podobno. V tem pogledu mislim, da ni mogoče najti kaj prida resnih argumentov, ki bi v sociološkem ali celo v mednarodnopravnem smislu postavljali pod vprašaj legitimnost odločitev kočevskega zbora, dela slovenske delegacije v Jajcu ali črnomaljskega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Šlo je za avtentično voljo slovenskega naroda.

Na podlagi vsega povedanega, tudi tistega, o čemer je govoril prof. Kristan, je treba ugotoviti, da je Jugoslavija, čeprav je kot mednarodni subjekt pomenila kontinuiteto stare Jugoslavije in so jo zavezniki kot tako priznavali, bila glede na notranji red nova država, ustvarjena v avnojskem procesu samoodločbe. Ni potrebno, da se ta volja in odločitev vsak dan znova manifestno potrjuje, dokler je ta država še vedno »avnojska«. Če pa bi prišlo do resnih sprememb v njenem federativnem ustroju, če bi kdorkoli skušal spreminjati ta ustroj, potem ima slovenski narod – zato ker ima neodtujljivo, trajno in ponovljivo pravico do samoodločbe tako kot vsi narodi Jugoslavije in vsi narodi sveta – pravico reči svoj da ali ne takim spremembam ustroja države. Prepričan sem, da bo slovenski narod vedno – na temelju izkušenj dolgih desetletij sožitja v skupni državi, navsezadnje utrjenega v skupnem boju, pa upošteva stvarnost mednarodnega položaja v Evropi in na Balkanu še posebej ter to, od kod so grozile nevarnosti slovenskemu obstoju v preteklosti, in še marsikaj drugega – znal odločati v smislu svojih zgodovinskih interesov. V tragičnem primeru, če bi Jugoslavija prenehala biti skupnost enakopravnih in v njej prostovoljno združenih narodov, pa bo seveda iskal tiste poti, ki mu bodo zagotavljale obstoj in razvoj v enakopravni skupnosti narodov sveta.

● Po letu 1945 obstaja Jugoslavija kot federacija, katere podlaga so bile republike kot države. V ustavi, sprejeti leta 1946, je vse to načelno in konkretno zelo jasno povedano. Kako se je ta suverenost republik dejansko obravnavala v praksi »izgradnje« socializma? Pri tem izhajam iz splošno priznanega dejstva, da so prva poveljna leta v političnem in gospodarskem življenju Jugoslavije označena z izrazitim administrativnim centralizmom. Kakšen je torej položaj glede na državnost republik do prvih ustavnih sprememb leta 1953?

(dr. Janko Pleterški)

DR. DUŠAN NEČAK

Mislim, da gre v današnjih razmerah, dobesedno današnjih, za zelo pomembno primerjavo, ki je bila v zgodovinospisju pa tudi v družboslovju zelo jasno izražena in analizirana. Na kratko, ker nam čas ne dopušča širše razprave o tem, bi rekel takole: Za čas od leta 1945 do nekako 1953, upal bi si celo trditi do srede šestdesetih let, gre v naši državi pravzaprav za neko frapantno nelogičnost. Potem ko je Komunistična partija Jugoslavije zgradila novo državo na federalističnih principih – o tem ni nobenega dvoma, saj smo tudi danes slišali, da je jugoslovanska državnost med narodnoosvobodilnim bojem nastajala od spodaj navzgor – je ista partija po vojni zgradila ali uresničila totalni centralizem. Take vrste, da ga v tistem času, danes pa sploh ne, ni bilo mogoče najti v kapitalističnih deželah. Gre za protislovje, ki je temeljilo na prepričanju jugoslovanskega vodstva po vojni in je trajalo, mogli bi reči, do leta 1959, da smo nacionalno vprašanje dokončno rešili, z njim pa tudi vprašanje državnosti. Šele leta 1959 je namreč Komunistična partija Jugoslavije (seja IK CK ZKJ) prvič po vojni javno začela razpravljati o nacionalnem vprašanju, čeprav h kontekstu razpravljanja o enakopravnosti narodnih manjšin.

Odsev centralizirane države in z njo »centralizirane državnosti« ter prepričanja o dokončni rešitvi nacionalnega vprašanja, tj. vprašanja državnosti posameznega jugoslovanskega naroda, je zajet v 9. členu ustave FLRJ iz leta 1946: »... da Federativna narodna republika Jugoslavija štiti i brani suverena prava narodnih republik.« Formalno smo torej z ustavo leta 1946 s kratkim stavkom – definicijo, rešili problem državnosti posameznih narodov. V vsakdanjem političnem življenju pa smo s tako rešenim vprašanjem državnosti republik ustvarili vsaj tri pomembna in nevarna žarišča spora in nezadovoljstva med republikami:

1. Centralizirana država je že sama na sebi sprožila spore v boju za redistribucijo centraliziranega dohodka.

2. V takem sistemu je bila stalno navzoča možnost ali nevarnost favoriziranja ene republike pred drugo.

3. Republiški organi, ki so bili formalno znaki republiških suverenosti, tako kot zastava, grb, himna ... v bistvu niso bili nič drugega kot samo izvrševalci centralizirane politike na vseh področjih družbenega življenja.

Ustava iz leta 1946 je sicer poznala dvojno državnost – na ravni zveze in na ravni republike. Vendar pa je bila tako izražena državnost vnešena v ustavo in proklamirana predvsem zaradi političnih razlogov. Čeprav nisem pravnik in specialist za ustavna vprašanja, bi si upal trditi, da so tvorci te ustave želeli v njej predvsem podčrtati, kako je do državnosti in suverenosti prišlo, ne pa, kako je bila videti v praksi gradnje socializma. Suverenost in državnost vsakega od jugoslovanskih narodov je bila torej omejena z etatiškim konceptom oblasti, zlasti pa z vsemogočnostjo izvršno-političnih organov v prvi fazi razvoja nove Jugoslavije.

V uvodu sem dejal, da smo tako stanje imeli pri nas nekako do srede šestdesetih let. Naj utemeljim to na prvi pogled morda nesprijemljivo podmeno. Res smo vmes sprejeli znameniti ustavni zakon iz leta 1953, s katerim smo samoupravljanje uvedli v vse pore družbenega življenja. Tudi ustava iz leta 1963 bi lahko bila pomembna zarez in sprememba dotedanjega koncepta pri vodenju države in državne partije, prav z vidika vmeščanja republiških-narodnih državnosti in suverenosti. Oboje ni nepomembno na poti k potrjevanju državnosti in suverenosti sestavnih delov Jugoslavije, brez katerih ne bi bilo jugoslovanske državnosti in suverenosti. Toda zares radikalno smo na tem področju segli v politični sistem šele leta 1968. Takrat smo, če se smem tako izraziti, odrezali stari koncept gledanja na državnost ali suverenost z obema, tako imenovanimi federalizacijama. Federalizirala se je Zveza komunistov Jugoslavije – najprej republiški in pokrajinski kongresi, nato jugoslovanski – in država z ustavnimi amandmaji – status konstitutivnih elementov federacije za pokrajini; zbor narodov spet postane zbor splošne pristojnosti; vzpostavljene so delegacije pokrajin v federaciji ... S temi spremembami smo v Jugoslaviji začeli tisti proces upravičenega in edino sprejemljivega poudarjanja državnosti in suverenosti konstitutivnih elementov jugoslovanske federacije, ki ga na neki način končujemo z dogajanjem preteklega leta v Srbiji, Črni gori in Vojvodini in z zadnjo uvedbo izrednih ukrepov na Kosovu.

DR. IVAN KRISTAN

Odgovor na vprašanje, kako se je v ustavah izražala državnost republike, se gotovo povezuje z vprašanjem, katero ustavo je treba prej sprejeti (spremeniti), zvezno ali republiško.

Če primerjamo opredelitev republiške državnosti v povojnih ustavah, se mi zdi, da je v ustavnem sistemu prve ustave po osvoboditvi, to je v ustavi FLRJ iz leta 1946 in v ustavi Ljudske republike Slovenije iz leta 1947, bila državnost republike jasno izražena. Zlasti se mi zdi v tej zvezi značilen 9. člen ustave LR Slovenije, v katerem piše: »Ljudska republika Slovenija izvršuje državno oblast suvereno, prenaša pa na Federativno republiko Jugoslavijo tiste pravice, ki so določene v ustavi FLRJ.«

V tej ustavni formulaciji je po mojem vsebovan koncept izvirne državnosti

republike, ki postaja sedaj za nekatere sporen oziroma je bil sporen že pri zadnjih zveznih amandmajih, ki so bili sprejeti konec lanskega leta, zlasti pa je računati, da mu bodo nekateri nasprotovali v okviru pripravljani nove ustave.

V nasprotju s konceptom izvirne republiške državnosti je koncept delegirne državnosti. To je stališč, da je federacija nosilec državnosti in suverenosti in da jo ona delegira na republike. Koliko jo delegira, je odvisno od volje federacije. Pri zadnjih ustavnih spremembah so bile zahteve po prenosu številnih kompetenc z republik na federacijo, in to je bilo dejansko izvedeno z ustavnimi amandmaji konec leta 1988.

Glede spoštovanja državnosti republike je bilo veliko doseženo v ustavi iz leta 1974, saj je ta ustava popravila nekatere slabosti ustavnega zakona iz leta 1953 in ustave iz leta 1963. Sedanji ustavni koncept na podlagi ustave iz leta 1974 temelji na predpostavki, da je državnost republike izvirna, ne pa delegirana od federacije. To torej pomeni, da federacija nima tako imenovane kompetence kompetenc, ampak da, nasprotno, dobiva kompetence od republik, tako da republike prenašajo nanjo svoje kompetence. Če pravimo, da republike »prenašajo« kompetence na federacijo, to prenašanje ne pomeni odtujitve teh kompetenc na neki nadnacionalen, odtujen organizem; ustrežnejše je reči, da republike te kompetence uresničujejo na ravni federacije kot svoje skupne interese, za razliko od tistih, ki jih vsaka republika uresničuje samostojno. Ker gre za skupne interese, so potrebni posebni načini za zagotavljanje enakopravnosti pri njihovem uresničevanju.

Potrditve tega mojega stališča do koncepta izvirne državnosti republike, ne pa delegirane od strani federacije, vidim v zgodovinskem razvoju slovenske državnosti, v procesu graditve Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, v kočevskem in črnomaljskem zboru.

Nadalje se mi zdi pomembno poudariti celovitost republiške državnosti: obsega namreč ustavodajno oblast, zakonodajno oblast, izvršilno oblast in pravosodno oblast. Seveda je pri posameznih elementih te oblasti treba upoštevati, katere funkcije smo prinesli na federacijo in jih uresničujemo na zvezni ravni. Pri tem pa je treba upoštevati, da so prisotni močni poskusi centralizacije in da smo z zveznimi ustavnimi amandmaji po nepotrebnem zgubili precejšen del republiške samostojnosti oz. državnosti.

● Poseči moramo tudi na mednarodno področje. Za tole gre: jugoslovanska zvezna država pomeni v mednarodnih odnosih celoto, je subjekt mednarodnih odnosov. Naj pri tem opozorim na zelo jasno stališče Josipa Broza-Tita do razmerja med suverenostjo republik in suverenostjo Jugoslavije: »Vsaka republika ima svojo suverenost in pravico, da jo varuje. Navzven pa ima Jugoslavija državno, to je jugoslovansko suverenost. In iz česa je sestavljena? To ni nekakšna abstraktna jugoslovanska suverenost, marveč je sestavljena iz suverenosti vseh naših republik. V tej suverenosti, ki je enotna, imajo svoj delež vse republike.« (Sklepni govor na 21. seji predsedstva ZKJ v začetku decembra 1971.) S temi besedami je Tito obnovil koncepcijo jugoslovanske federacije in notranjega razmerja med suverenostjo republik in jugoslovanske federacije, kakršna se je zelo jasno izrazila ne samo v sklepih 2. zasedanja Avnoja, marveč tudi v vsem pripravljalnem delu za prvo povojno jugoslovansko ustavo. Sestavni deli federacije torej prenašajo na federalno, zvezno državo del svojih suverenih pravic. Očitno je, da se ta preneseni del suverenih pravic nanaša tudi na odnose do preostalega sveta. S tem v zvezi se vprašam, kako je s pravico posameznih republik, da nastopajo v mednarodnih odnosih tako po mednarodnem pravu, kot tudi po našem ustavnem pravu. Ali imajo republike še kako neposredno vlogo v zunanji politiki ali pa lahko nastopajo izključno in samo prek zvezne države?

(dr. Janko Pleterski)

DR. DANILO TÜRK

Na to vprašanje je možno odgovoriti na dva načina. Na ravni teoretske postavitve bi rekli, da je s federacijami običajno tako, da je subjekt v mednarodnem občevarju vselej zvezna država in da vloga federalnih enot v mednarodnih odnosih variira, v glavnem odvisno od dveh dejavnikov: prvič, od ustavne ureditve, in drugič, od

dejanskih odnosov oziroma uveljavljanja te ustavne ureditve v praksi, v stvarnosti mednarodnih odnosov.

To je, tako bi rekel, eden od šolskih odgovorov, ki ga je mogoče precizirati na primeru različnih ustav. Za ilustracijo bi sedaj prebral 80. člen neke ustave neke federalne države. Ta določa naslednje:

»Zvezna republika ima pravico, da stopa v odnos z drugimi državami, da sklepa z njimi pogodbe in izmenjuje z njimi diplomatske in konzularne predstavnike ter da sodeluje v dejavnosti mednarodnih organizacij.«

To je bil 80. člen ustave Sovjetske zveze iz leta 1977, to je iz brežnjevske ustave. Po njej imajo sovjetske zvezne republike pravico, prvič, do vstopanja v odnose z drugimi državami, uporabljen je izraz z drugimi državami, se pravi, da se implicira, da imajo sovjetske republike status držav, in drugič, da sklepajo z njimi pogodbe, izmenjujejo diplomatske in konzularne predstavnike in da sodelujejo v dejavnostih v mednarodni organizaciji. Seveda moramo takoj dodati, da vsebuje sovjetska ustava tudi omejitve, ki so splošne narave in ki zadevajo tudi to področje, in da zlasti praksa, ki sem jo prej omenil kot enega od dveh ključnih dejavnikov pri presoji te problematike, ni potrdila te ureditve.

Ne glede na to pa mislim, da moramo imeti to sovjetsko opredelitev pred očmi, kajti če pogledamo našo ustavno ureditev – ustavo SFRJ iz leta 1974 – bomo videli, da naša ustava ne daje nobene od teh pravic svojim federalnim enotam.

Diplomatsko in konzularno zastopanje je strnjeno v rokah federacije. To velja tudi za pogodbeno sposobnost, ki je popolnoma v rokah federacije z izjemo nekaterih pogodb, pri katerih je po ustavi SFRJ potrebno predhodno soglasje republik in avtonomnih pokrajin – ampak to samo v procesu sklepanja pogodbe, katere subjekt (pogodbena stranka) je federacija. In končno nobene določbe ni o tem, da bi republike sodelovale pri delu mednarodnih organizacij. Edina primerljiva določba, ki jo vsebuje naša ustava, je določba v 271. členu, drugi odstavek, da republike in avtonomni pokrajini sodelujejo z organi in organizacijami drugih držav z mednarodnimi organizacijami v okviru začrtane zunanje politike SFRJ in mednarodnih pogodb. To se pravi, da je edino, kar ostane republikam in avtonomnim pokrajinama po naši ustavni ureditvi iz leta 1974, mednarodno sodelovanje, ki pa mora biti v okviru zunanje politike in v okviru pogodb.

Pri tem bi opozoril, da je mednarodno sodelovanje pojem, ki ne implicira nujno mednarodnopravnih posledic. To, da se predstavniki nekaterih socialističnih republik srečajo s predstavniki upravnih enot drugih držav (kot na primer v Davosu januarja letos), ne povzroča nobenih mednarodnopravnih obveznosti ne za Jugoslavijo ne za naše republike. Potemtakem to sodelovanje, ki ga predvideva ustava, ni nekaj, kar bi sploh načenjalo ureditev, po kateri je federacija edini nosilec mednarodnega sodelovanja, to je tistega sodelovanja, ki povzroča mednarodnopravne posledice.

Mislim, da je pomembno, da o teh rečeh razmišljamo v kontekstu poznavanja primerjave z nekaterimi drugimi ustavami. Primerjava s sovjetsko ustavo je zelo koristna zato, ker je v Jugoslaviji v zadnjih letih ustvarjena lažna predstava, da je z ustavo iz leta 1974 republikam in avtonomnim pokrajinama zagotovljeno zelo široko mednarodno sodelovanje in da je zaradi ureditve, kakršno imamo v ustavi, nastalo več zelo resnih problemov. To seveda ne ustreza stanju naše ureditve. Problemi, ki jih imamo, so političnega značaja in posledica drugih okoliščin, ne pa posledica ureditve. Ta ureditev ni kaj posebno v prid republikam, kar zadeva mednarodno sodelovanje.

Končal bi z nečim nekoliko bolj splošnim in bi se v tej zvezi po tem kratkem površnem pogledu na ustavno ureditev, na področje mednarodnega sodelovanja republik, vrnil k temeljnemu vprašanju suverenosti in samoodločbe.

Prav bi bilo, da v našem razmišljanju o samoodločbi, upošteva med drugim ureditev na področju mednarodnih odnosov, ugotovimo, da ima samoodločba v celotnem spektru možnih realizacij zlasti dve dimenziji – zunanjo in notranjo samoodločbo. In tisto, o čemer se moramo v Jugoslaviji pogovarjati, so vprašanja, ki zadevajo

notranjo samoodločbo. Kajti samoodločba je, kot nam je prej povedal prof. Petrič, trajna, neodtujljiva in ponovljiva pravica, vendar se v modernem času njena ponovljivost in njena trajnost izražata zlasti v urejanju notranjih odnosov v sestavljenih državah. To je tam, kjer je več narodov, ki imajo vsak zase pravico do samoodločbe, vsi skupaj pa živijo v eni, na primer federativno urejeni državi. Menim, da je pomembno, da se pri razmišljanju o podlagi suverenosti narodov izhaja predvsem iz njihove trajne pravice do samoodločbe, kar zadeva konkretno izvedbo suverenosti, pa iz njihove pravice, da uredijo notranje odnose v federaciji tako, kot jim ustreza – vselej na podlagi samoodločbe.

● Prenašanje dela suverenosti republik na zvezno državo je zlasti vidno na področju obrambe. Kakšno je razmerje med državno suverenostjo republike in oboroženo močjo zvezne države – ne samo v smislu obrambe pred zunanjo nevarnostjo, marveč tudi v smislu drugih ustavnih pooblastil Jugoslovanske ljudske armade? In ali je teritorialna obramba samo del oborožene moči zvezne države ali pa je tudi atribut suverenosti republik? Danes pogosto slišimo mnenje, da ni državne suverenosti brez neke oblike lastne obrambne organizacije.

(dr. Janko Pleterski)

DR. ANTON BEBLER

Ker smo v teh zgodovinskih krajih in ker je povod za to zborovanje 45. obletnica zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju, moramo povedati nekaj tudi o zgodovini. Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije so bili eni od najsvetlejših dosežkov narodnoosvobodilnega boja. Bili so tudi izraz državnosti in suverenosti slovenskega naroda. To je nedvomno. Slovenski narod je to svojo vojno in vojaško moč ustvaril v sodelovanju z drugimi narodi, toda avtonomno in samostojno na celotnem etničnem ozemlju Slovencev. Torej ne samo na sedanjem ozemlju SR Slovenije, temveč tudi zunaj naših državnih meja. Ustvaril je precejšnjo in dobro vojaško organizacijo, ki bi v nekaterih ozirih lahko bila tudi zgled drugim. Zaradi spleta zgodovinskih okoliščin so največji del etničnega ozemlja Slovenije osvobodile enote slovenske partizanske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije ter partizanske enote narodnoosvobodilne vojske iz drugih delov Jugoslavije. Del slovenskega ozemlja je osvobodila Rdeča armada, pri osvoboditvi pa je sodelovala tudi bolgarska armada. Na koncu vojne smo tako imeli zelo pisano podobo osvoboditelja.

Tedaj so Slovenci svoj atribut suverenosti, izražen v narodnoosvobodilni vojski Slovenije, izgubili in od maja 1945 so svojo suverenost na tem področju izražali zgolj v okvirih enotne federativne, dejansko pa močno centralizirane jugoslovanske države. Leta 1968 se je v tem oziru zgodil pomemben preobrat. Slovenci so, tako kot tudi drugi jugoslovanski narodi, dobili poleg enotne Jugoslovanske ljudske armade drugo vojaško organizacijo – teritorialno obrambo, ki je organizirana po republikah in pokrajinah ter nižjih enotah. Naša teritorialna obramba delno izraža suverenost slovenskega naroda pri vojaški organizaciji, pomembni del suverenosti slovenskega naroda pa se še naprej izraža skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi v instituciji enotne zvezne stalne vojske – Jugoslovanske ljudske armade. Tako kot v drugih delih Jugoslavije ima obstoj teritorialne obrambe v Sloveniji tudi to pomembno razsežnost, da se v njej uresničuje samobitnost slovenskega naroda pri organiziranju oborožene sile. V njej se dejansko uresničuje enakopravnost slovenščine kot poveljevalnega in uradnega jezika, česar v Jugoslovanski ljudski armadi ni.

Poleg tega je poveljniški zbor v naši teritorialni obrambi pretežno slovenski.

Zastavili so mi vprašanje, ali je treba menjati naš obrambni koncept. Moj odgovor je negativen. Mislim, da je naš obrambni koncept v glavnem dober, treba pa ga je le posodabljalati in prilagajati okoliščinam.

Mislim, da bi morali delno spremeniti našo obrambno politiko in jo pripeljati v večje skladje z našo obrambno doktrino in z našo ustavno ureditvijo. Sodim, da ni popolnega skladja med našo dejansko obrambno politiko na eni strani in doktrino

splošne ljudske obrambe in ustavno ureditvijo na drugi strani. V zvezi s tem je več problemov. Del problemov se nanaša na nacionalno razsežnost v naši obrambni organizaciji. Spomnimo se zgodovine iz slavnih let narodnoosvobodilne vojne. Tedaj vsaj pri nas nikogar ni motilo, da je bila večina enot Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije pretežno enonacionalnih ali dvonacionalnih, in to ne samo v Sloveniji, temveč tudi v drugih delih Jugoslavije. Večina enot Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije je bila pretežno enonacionalnih, ne samo slovenskih, ampak so bile pretežno enonacionalne italijanske in avstrijske enote, kot tudi t. i. ruske enote. V pretežno slovenskih partizanskih enotah so se borili tudi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov. Zaradi take sestave te enote niso bile nič manj učinkovite, prav narobe. No, po letu 1945 je pri nas prišla ponovno v veljavo predstava o enovitosti Jugoslavije, enovitosti njenih oboroženih sil. V jugoslovanski armadi in kasneje v jugoslovanski ljudski armadi so enotnost enačili z unitarno eksteritorialno organizacijo. V njej že desetletja namenoma in prisilno mešajo pripadnike različnih narodov Jugoslavije, in sicer tako, da morajo službovati in služiti vojaški rok v drugih delih Jugoslavije, po možnosti čim dlje od svojega doma.

Politiko prisilnega mešanja in eksteritorialnega oblikovanja enot stalne vojske so vpeljali že v stari Jugoslaviji po zgledu asimilantske politike Francozov in z enakimi nameni pod geslom »integralnega jugoslovanstva«. Komunistična partija Jugoslavije in tudi Josip Broz sta to unitaristično politiko ostro napadala in zahtevala prehod k teritorialnemu novačenju in služenju vojaškega roka nedaleč od stalnega bivališča. Rezultati predvojnega vsiljevanja enotnosti jugoslovanskim narodom so se jasno pokazali aprila 1941. Po končani vojni je vodstvo Komunistične partije Jugoslavije pozabilo na svoje predvojne zahteve, narobe je sklepalo, da je revolucija za vedno rešila narodnostno vprašanje v Jugoslaviji.

Pod vplivom asimilantske sovjetske prakse in močnih unitarističnih usedlin v glavah nekaterih vodilnih generalov je tedanje jugoslovansko vodstvo ponovno vpeljalo starojugoslovanski sistem prisilnega mešanja in eksteritorialnega oblikovanja enot. Čeprav so za to politiko poiskali novo ideološko razlago, tokrat socialistično, sklicujoč se na socializem, marksizem in revolucijo, pa je njena zasnova bila in ostaja zelo podobna starojugoslovanski – z mešanjem pripadnikov različnih narodov in z njihovimi medosebnimi stiki, vsiljenimi od države, z osebnimi stiki ustvariti in okrepiti občutek pripadnosti eni državi, zbuditi prijateljstvo, če že ne ljubezen, oziroma »bratstvo in enotnost«. Ta zasnova je postala dogma v novi Jugoslaviji, čeprav 45-letne izkušnje po letu 1945 njene utemeljenosti ne dokazujejo. Namesto razbijanja zaplankanosti in predsodkov vsiljeni kontakti večkrat krepijo medsebojno odklanjanje in povzročajo konflikte, ki jih drugače ne bi bilo. Celotni sistem mešanja je poleg tega gmotno in obrambno nesmotern.

V nasprotju z uradno dogmo o takšni enovitosti Jugoslavije se osebno zavzemam za tako politiko, ki ne bi pomenila vsiljevanja, za tako enotnost, ki bo – tako kot v narodnoosvobodilni vojni – slonela na čim večjem izrabiljenju samobitnosti narodov Jugoslavije in bo vsebovala navezanost slehernega pripadnika in državljana Jugoslavije na svoje ozemlje in na svoj narod. Namesto težnje, ki skuša spodriniti ali omejiti teritorialno obrambo, sodim, da je to treba razvijati. Zavzemam se za to, da bi na teritorialno obrambo prenesli tudi vse funkcije rezerve jugoslovanske ljudske armade in tako vzpostavili tesnejšo povezavo med teritorialno obrambo in skupno oboroženo močjo vseh jugoslovanskih narodov – jugoslovanske ljudske armade.

● Odnos med republiško državnostjo in jugoslovansko, zvezno državnostjo, je vprašanje, ki bo čisto v ospredju razprav o novih ustavnih ureditvah tako v zvezi kot v republikah. Pri tem bi se morali vprašati, kaj za ta odnos pomenijo zdaj veljavna določila ustave iz leta 1974. Ali vsebuje ta ustava elemente, ki zadovoljujejo tisto, kar je potrebno državnosti republik, in če je tako, ali ta določila lahko vzamemo kot že obstoječi temelj bodočih odnosov v federaciji, o katerem torej ne bi bilo treba na novo sklepati? In drugo, s tem zvezano vprašanje: ali slovenska državnost, spoštovanje te državnosti, pomeni, da je nujen vrstni red,

po katerem je treba najprej sprejemati ustavo republike in šele potem federativno ustavo, ali je mogoče govoriti o obeh hkrati ali pa je nujen obraten vrstni red?

(dr. Janko Pleterški)

DR. IVAN KRISTAN

To vprašanje, se mi zdi, ima dve razsežnosti: eno je zgodovinska razsežnost, drugo pa je naša sedanja aktualna problematika.

Že v diskusijah o zveznih amandmajih iz leta 1988 je bila dokaj jasno postavljena zahteva, da bi morali najprej spremeniti republiško in šele nato zvezno ustavo. Vendar je bila ta zahteva v izraziti obliki postavljena prepozno, saj je bil celoten postopek sprejemanja zveznih amandmajev že tako daleč, da ga praktično ni bilo več mogoče ustaviti.

Drugачe pa se mi zdi, da je treba stvari postaviti tako, da je državnost republike tisti dejavnik, ki logično vodi k sklepu, da je pri izdelavi ustavnih dokumentov v federaciji treba najprej jasno postaviti zgradbo republiške ustave in iz tega graditi zvezno ustavo. Tako pridemo do optimalnih rešitev pri razdelitvi kompetenc in njihovem uresničevanju. Če najprej republike jasno izrazijo parametre svoje državnosti in s tem povedo, katere kompetence želijo obdržati zase, je nato – po medsebojni uskladitvi – možno priti do spiska zveznih kompetenc, ki pa je seveda v različnih federacijah različen.

Če pa je proces obraten, seveda nujno pride do tega, da se federalne enote čutijo potisnjene v defenzivo in potem so vedno prisotne unitaristične težnje. Takšne so očitno naše izkušnje pri sprejemanju zadnjih zveznih ustavnih sprememb. Pri tem je bil unitarističen pritisk dokaj močan, tako da ga nismo zdržali, čeprav je po mojem precej tudi naše krivde, saj pri velikem številu zadev našim delegatom ne bi bilo treba popustiti, kajti v javnosti so bila dana jasna opozorila, da zgubljam pri samostojnosti in državnosti republike.

Zato bi morali pri naslednjih ustavnih spremembah vztrajati pri obratnem vrstnem redu: najprej republiške ustave in nato zvezna ustava, tako da je zvezna ustava rezultat jasnih predstav, kaj hočejo republike imeti v svojih ustavah in kaj prepuščajo zvezni ustavi. Tako je lahko zvezna ustava smiselni dogovor republik o skupnih interesih v federaciji in o njihovem uresničevanju.

DR. TONE FERENC

K besedam kolega Kristana o suverenosti naroda in o odnosu med federalno enoto in zvezo bi rad nekaj dodal. Pogostokrat namreč slišimo ali beremo, da si v raznih krajih sklepe drugega zasedanja AVNOJ različno tolmačijo. Menim, da bi bila dobrodošla kakšna razprava, ki bi na osnovi takratnih virov prikazala, kako so si ljudje v slovenskem vodstvu in tudi širše predstavljali prihodnjo Jugoslavijo. Zagotovo vemo, da niso marali več »versajske Jugoslavije« in da so hoteli novo državo enakopravnih narodov. Toda kakšna so bila njihova pričakovanja, kar zadeva druge odnose, druga področja itd., vemo malo ali skoraj nič. Naj samo opozorim, da v Sloveniji že od leta 1942 izhajajo članki o Jugoslaviji. Pred seboj imam članek, izšel je celo v brošuri Edvarda Kocbeka iz maja 1942, »OF in Jugoslavija«. Maks Stermecki je poleti 1942 v časniku Delo objavil članek »KPS in Jugoslavija«. Itd. V arhivu se je ohranil rokopis članka predstavnika sokolov v izvršnem odboru Osvobodilne fronte dr. Jožeta Rusa iz leta 1944 »Samoodločba slovenskega naroda«. Definiral jo je takole: »Pravica samoodločbe kakega naroda je tista pravica, po kateri more narod **kot celota** odločati o obliki svoje državne skupnosti, o svoji povezanosti ali stiku s sosednjimi narodi, o svoji združitvi z drugimi narodi v kakršni koli mednarodno priznani državni obliki, o razdružitvi, tj. odcepitvi iz take skupnosti, o notranjem redu itd. Pravica samoodločbe slovenskega naroda še posebej pa je tista osnovna pravica, po kateri si bo **slovenski narod kot celota** izbral obliko življenja, ki odgovarja njegovim narodnim, političnim in gospodarskim potrebam.«

Ohranil se je tudi rokopis slovenskega pravnika dr. Antona Kržišnika, ki sicer ni bil pravni teoretik, bil pa je poverjenik za socialno skrbstvo v NKOJ. Tudi ta članek je iz leta 1944. Odlomki iz njega se glasijo:

»Naša nova Jugoslavija, ki raste iz skupne borbe jugoslovanskih narodov zoper fašistične okupatorje in njihove domače pomagače, se pa gradi po načelu federacije, bo federativna država. (...) Nova Jugoslavija bo federacija višjega tipa, to se pravi, ona ne bo prostovoljna zveza suverenih bratskih narodov le po tem, ker je nastala s prostovoljnim pristopom vseh združenih narodov v zvezo, ampak tudi po tem, da bo vsakemu narodu pridržana pravica izstopiti iz zveze, kadarkoli, če se na osnovi svoje pravice do samoodločbe po demokratični poti za to odloči.«

Dalje:

»Težišče suverenosti v novi Jugoslaviji bo pri narodnih državah, iz katerih bo sestavljena. Zveza bo imela samo tiste kompetence državne oblasti, ki jih bodo nanjo prostovoljno prenesle njene države članice.«

In končno:

»Zveza je pristojna samo za one zadeve, ki so ji v zvezni ustavi izrecno dodeljene, za vse druge zadeve pa so pristojne federativne edinice. Oblast držav, ki tvorijo zvezo, je torej **prvotna**, samonikla iz lastne suverenosti, oblast zveze pa je **drugotna**, izvedena iz suverene oblasti federativnih edinic. Kompetence federativnih edinic predstavljajo **pravilo**, kompetence zveze pa predstavljajo **izjemo**. Kadar se pojavi dvom, ali določena zadeva spada v pristojnost zveze ali v pristojnost federativnih edinic, se je odločiti za pristojnost federativnih edinic.« (Podčrtal T. F.)

Menim, da bi ta stališča morala biti jasna vsakomur pri izdelavi nove ustave.

● Ob vseh teh razmišljanjih v zvezi z današnjim položajem je nujno, da se ozremo tudi v prihodnost. S tem ne mislim samo na jutrišnji dan, marveč tudi na bolj oddaljeno prihodnost. Kaj je mogoče v tej prihodnosti pričakovati glede razvoja slovenske državnosti?

(dr. Janko Pleterski)

DR. BOŠTJAN MARKIČ

Mislim, da je povsem upravičeno vprašanje o perspektivah slovenske državnosti, zlasti še glede na področje, o katerem govorimo, glede na genezo ali del geneze slovenske državnosti v okolju, v katerem smo. Vprašanje o perspektivah slovenske državnosti prav gotovo ni zgolj retorično vprašanje. Izhajal bi s stališča, da je zlasti pomembno, da slovenski narod z lastno sposobnostjo in z napredkom lahko premaguje ovire pri svojem razvoju. Skratka, problem razvoja slovenske državnosti je prvenstveno stvar slovenskega naroda samega, ne pa nekaj, kar je izven njega. To v bistvu pomeni, da mora biti slovenski narod tudi ustvarjalno kritičen do samega sebe.

Moja teza bi torej bila, da problem slovenske državnosti ni nekaj, kar bi bilo odvisno izključno od notranjih odnosov v Jugoslaviji. Slovenski narod, ki je očitno družbeno-politično polnoleten, če smem tako reči, nosi odgovornost za svoj lastni razvoj, da kar najbolj razvija ustvarjalno dejavnost, da spravi na površje tiste ustvarjalne sile, ki so morda včasih v njem poniknile, in se seveda mora prvenstveno uveljaviti s svojo kakovostjo. To se pravi, ustvarjalni polet in zagon za razvoj slovenske državnosti si vendarle mora zagotavljati slovenski narod sam.

Razumljivo je, da pri razvoju slovenske državnosti slovenski narod ne more biti usmerjen izključno na odnose v Jugoslaviji, ampak mora upoštevati dejstvo, da je država slovenskega naroda vendarle v Evropi, v svetovnem prostoru, kjer potekajo integracijski procesi, in da je seveda v tem smislu nujno, da poudarjamo odprtost slovenske družbe in na tej ravni tudi gradimo slovensko državnost. To tudi pomeni in omogoča, da se izognemo provincialnim skominam, ki so včasih prisotne v slovenskem narodu, in nevarnostim neke samozagledanosti – »samozaplanganosti«, ali kako bi že temu rekel. Gre za to, da se Slovenija odpre tudi v svet, da je to eden izmed faktorjev razvoja njene državnosti.

Povedano ne pomeni, da naj slabimo materialne in duhovne komunikacije Slovenije z jugoslovanskimi narodi in narodnostmi. Govoril sem o vsestranski odprtosti kot enem izmed pomembnih dejavnikov razvoja slovenske državnosti. Odprtost po mojem pomeni, da imamo okrog sebe in po svetu veliko prijateljev, ne pa same sovražnike, čeprav je včasih vtis, da smo obdani samo s sovražniki. Odprtost družbe in perspektive slovenske državnosti pomenijo pretok ljudi, idej, blaga, znanstvene misli; prav tako tudi ne moremo podcenjevati medčloveških stikov in komunikacij.

Razumljivo, že po logiki stvari same, da odprtost slovenske družbe in na tej ravni razvijanje slovenske državnosti prav gotovo tudi pomeni, da je slovenska družba, če smem tako reči, tudi objekt odprtosti, tudi objekt drugega vpliva, ki se nam ga ni bati. In seveda tudi določene agresivnosti drugih družb, ki se nam odpirajo. Ampak v odprtem prostoru moramo tudi to vračunati v razvoj slovenske državnosti. Seveda je pri tem selektivnost, kaj sprejmeš ali česa ne, kaj odklanjaš, prav gotovo odvisna od različnih faktorjev, od idejne trdnosti, moči argumentov, samoupravne in politične kulture in politične in gospodarske moči. Želel bi reči, da se mi zdi zelo pomembno, ko že govorimo o perspektivah slovenske državnosti in to povezujemo tudi z našim federalizmom, da je po moji sodbi najbolj stabilna tista oblika družbene integracije v samoupravnem federalizmu, ki se ne vsiljuje kot absolutna, kot totalna. Rekeli bi, da vidim perspektivo slovenske državnosti v takšnem federalizmu, ki ne bi bil preveč »absorpcijski«, preveč vsrkavajoč, ki ne bi vsrkaval državnosti posameznih federalnih enot.

Očitno je, da stojijo za federalnimi enotami, tudi za slovensko državnostjo, realni interesi narodov in narodnosti, za katere ni nujno, da se v vseh podrobnostih pokrivajo. Rekeli bi, da vidim perspektivo slovenske državnosti tudi v takšnem usklajevanju interesne problematike, pri katerem pravzaprav nimamo opravlja samo s harmonizacijo interesov, ampak prav gotovo tudi z latentnimi ali manifestnimi spopadi med njimi. Gre samo za to, ali imamo v mehanizem federacije in slovenske državnosti vgrajene takšne instrumente, da ta spopad interesov, ki je prisoten in o katerem bi verjetno bilo naivno misliti, da se ne bo tudi nadaljeval, vendar rešujemo na kulturni način, na način, s katerim ne bi bila prizadeta identiteta tako slovenske državnosti kot tudi ne državnosti drugih narodov v Jugoslaviji.

Če ta razmišljanja sklenem, bi rekel, ker se tudi sam ukvarjam z raziskavo slovenskega javnega mnenja in naše slovenske politične zavesti, da se slovenska javnost zavzema za gospodarsko in politično ter kulturno samostojnost republike Slovenije. Mislim, da bo ta težnja, če govorimo o perspektivi tudi v prihodnje, zelo močno navzoča. Zaznana je torej odbojnost do centralizirajočih pristojnosti na ravni federacije. Po moji sodbi to ne kaže na neko ozko nacionalno slovensko samozaverovanost ali celo na nacionalni egoizem, s katerim se pogosto želijo pojasnjevati te stvari. Če se želijo Slovenci izreči o družbenem razcvetu, razvoju svoje nacionalne identitete, politični, gospodarski in kulturni moči, želijo enako in priznavajo to tudi drugim federalnim enotam, torej tudi drugim državnostim v okviru Jugoslavije ne odrekujejo perspektive. Rekeli bi, da se v modernem federalizmu pravzaprav uspešno združujejo in sodelujejo samostojni in odgovorni nacionalni subjekti. Posamezni nacionalni subjekti v nekem pluralističnem federalnem sistemu vidijo perspektivo tudi v spoštovanju svojih specifičnosti in ne nujno v neki popolni pravni homogenizaciji. Če drugi nacionalni subjekti vidijo svojo perspektivo v večji naslonitvi na centralizem, naj bo tako, če je to njihova avtentična in prava želja. Če pa želijo druge državnosti v okviru jugoslovanske federacije večjo možnost razvoja svoje lastne nacionalne identitete, mislim, da bi bilo škodljivo, če bi jim to jemali.

DR. JANKO PLETESKI

Na vrsto so prišli vsi uvodničarji. Dovolite, da še jaz opredelim svojo misel, izrečeno v uvodu. Dejstvo je, da se je slovenska državnost zgodovinsko izoblikovala med

narodnoosvobodilno vojno. K tej ugotovitvi dodajam, da je naša narodnoosvobodilna vojna bila vojna narodov Jugoslavije. To pomeni, da so Slovenci svojo državnost izbojevali z lastnim bojem, toda v skupnosti z drugimi narodi Jugoslavije. To je treba vedno imeti pred očmi. Slovensko državnost smo ustvarili z lastnim trudom, z lastno žrtvijo, toda ne brez vseh drugih. Ugotovili smo tudi, da je vprašanje, ali je federativna Jugoslavija država, ki je izvedena iz originalnih suverenosti posameznih republik, ali ne, dovolj jasno rešeno. In da se je med narodnoosvobodilno vojno izrečena samoodločba narodov Jugoslavije v obstanku skupne države opirala na zgodovinsko že dani državni obstoj Jugoslavije, saj ta v mednarodnem pomenu s fašistično okupacijo ni prenehala, čeprav je bila realno razbita. Pri vsem tem pa mislim, da je vendarle treba ugotoviti, da za normalno občevarje med ljudmi in narodi v tej federativni državi ni dovolj, da uporabljamo samo gole pravne ugotovitve o načinu njenega konstituiranja. Z drugimi besedami, vprašujem se, ali je primerno, da o Jugoslaviji danes in v prihodnje govorimo samo kot o pogodbeni skupnosti, kar spominja na nekakšno trgovsko izrazje. Seveda, že od razsvetljenstva, od J. J. Rousseauja naprej je v filozofiji in nato v pravu udomačen izraz o družbeni pogodbi kot osnovi obstoja držav. Vendar življenje ni sestavljeno iz filozofskih in pravnih formulacij.

Kadar govorimo o slovenski državnosti v federativni Jugoslaviji, moramo po mojem mnenju vedno upoštevati, da je ta država, Jugoslavija, četudi jo znanstveno lahko pojmuje kot pogodbeno skupnost, vendarle imela in da še ima neko skupno zgodovino, neko skupno zgodovinsko izkušnjo, ki je lastna vsem narodom, ki so združeni v njej, in da na podlagi te skupne zgodovinske izkušnje ta država v njihovih očeh predstavlja neko posebno, za vse pomembno samostojno vrednoto. Ravno zaradi te njene zgodovinske vrednosti je mogoče doseči položaj, v katerem vsem narodom v njej priznavamo v enaki meri pravico do državnosti in suverenosti, čeprav je njihov položaj zelo različen. Slovenija je v drugačnem položaju kot Bosna in Hercegovina glede na svojo narodnostno sestavo. Je tudi v drugačnem položaju kot Srbija, ki v svojih mejah obsega komaj dobri dve tretjini srbskega naroda. Zaradi različnosti teh položajev, da ne omenjam drugih narodov, je njihov posamezni interes za ohranjanje jugoslovanske skupnosti, njihov posamezni interes za razvoj te skupnosti tudi drugače izražen.

Pri Slovencih se takšen interes izraža najprej kot varstvo nacionalne samobitnosti pred zgodovinsko tendenco germanizacije in italijanizacije, potem z vidika ekonomskih koristi in morda še česa. Bosna in Hercegovina si lahko samostojno republiško državnost zagotavlja samo v jugoslovanski skupnosti, njeno razbitje bi nedvomno postavilo vprašanje ozemeljske delitve obeh dežel. Drugače je spet pri Srbiji in seveda tudi pri delih srbskega naroda, ki živijo v drugih republikah. Tu je obstoj jugoslovanske federativne skupnosti jamstvo, da so vsi deli srbskega naroda združeni znotraj meja ene države, ne glede na to, da je ta država zvezna, torej navznoter federativno sestavljena. Kljub vsem tem različnim nacionalnim položajem in prav zaradi priznanja teh različnosti ima vsak narod v tej skupnosti interes za njeno trajno ohranjanje. Vsak lahko v Jugoslaviji kot celoti uresničuje svoje avtentične interese. Ne mislim tukaj na tisto naivno predstavo, ki pravi, »brez Jugoslavije smo nič«. Vsak je nekaj! In vsak je kot nekaj tisto, kar skupaj z drugimi predstavlja Jugoslavijo kot posebno vrednoto za vse. Jugoslavija ni sestavljena iz ničel! Jugoslavija je zgodovinsko že dokazana vrednota, v katero smo vsi skupaj vložili že toliko truda in tudi dobrih misli, da bi bilo politično popolnoma neodgovorno do samega sebe in do vseh drugih, če ne bi storili vsega, da na tem skupnem nadaljujemo. V prvi vrsti gre za to, da nadaljujemo tisto, kar je bilo v temelju ideje o novi Jugoslaviji, namreč zagotavljanje nacionalne svobode za vsak narod, socialne svobode za ljudi, ki delajo; kar vse je seveda nemogoče, če ljudje kot posamezniki ne bi imeli vsepovsod zagotovljenih svojih človekovih pravic in če država v vseh svojih delih in v celoti ne bi bila država, ki takšne pravice ščiti s svojim zakonom.

Pri vsem tem je v zvezi z vprašanjem suverenosti narodov v jugoslovanski

socialistični federaciji bistveno, da se spomnimo misli, ki jo je izrekel Edvard Kardelj prav na tistem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, katerega obletnica je neposreden povod za to okroglo mizo. V mislih imam besede, ko je govoril o federativnem odnosu med posameznimi narodi Jugoslavije, kakor ga je uzakonilo zasedanje Avnoja v Jajcu: »V podrobnosti tega federativnega odnosa se sklepi drugega zasedanja Avnoja še ne spuščajo. Oblike tega odnosa bo pokazala bodočnost, prav tako, kakor so dozorele v dosedanjih borbah prve federativne osnove. No, naj bodo te oblike takšne ali drugačne, one bodo v vseh primerih plod svobodnega sporazuma med našimi narodi.« S temi zelo jasnimi besedami je bilo potrjeno načelo o suverenosti narodov pri odločanju o njihovih medsebojnih odnosih v federaciji za vse prihodnje čase.

S tem končujem krog uvodnih besed in vabim navzoče, da se vključijo v pogovor z vprašanji, odgovori, pripombami. In tu je novo vprašanje:

● V zvezi z mednarodnimi odnosi bi se bilo dobro vprašati tudi o značaju in pomenu tistega, kar danes imenujemo enoten slovenski kulturni prostor. Gre namreč za vprašanje naroda kot širšega pojma, ki živi kot celota ne glede na državne meje, ki ga v nekih delih delijo, in pa države same. Ravno to vprašanje je v aktualnih ustavnih razpravah v Socialistični republiki Srbiji zelo v ospredju. Po drugi strani vidimo, da se obe socialistični avtonomni pokrajini uveljavljata tudi v stikih čez državno mejo, z istorodnim življenjem onstran meje.

(dr. Janko Pleterški)

DR. DANILO TÜRK

Skušal bom na kratko komentirati to vprašanje. Mislim, da je skupen slovenski kulturni prostor ena od tistih metafor, ki je dobila v političnem življenju na Slovenskem že čisto dovolj izraženo politično artikulacijo. Gre za idejo, ki ima seveda svoje globoke zgodovinske korenine v konceptu zedinjene Slovenije, ki je zgodovinski koncept, katerega delna uresničitev je formiranje slovenske državnosti v narodnoosvobodilnem boju in katerega nadaljevanje je kasneje v graditvi ideje slovenskega skupnega kulturnega prostora v novih pogojih, v pogojih teritorialno politične ureditve Evrope po drugi svetovni vojni. Mislim, da gre za idejo, ki je značilna za nekatere narode, ne bi pa mogli reči, da gre za neko univerzalno idejo, značilno za vse narode.

Mislim, da je danes na Slovenskem politično popolnoma jasno, da so komunikacije med delom slovenskega naroda, ki živi v različnih državah, vitalnega pomena za slovenski narod, in to je bistvo metafore »kulturni prostor«. Seveda pa izraz »prostor«, če ga pojmuje mo fizično ali geografsko, verjetno pomeni nekaj drugega, kot če ga pojmuje mo politično in s stališča narodove eksistence. Če bi poskušal vsebino metafore o slovenskem skupnem kulturnem prostoru dvigniti na univerzalno raven, bi se moral vprašati, kaj pa je takrat, kadar so narodi razdeljeni z državnimi mejami in ko se naravna tvorba, kar je narod, sooči s politično teritorialno razdelitvijo, ki mu ne ustreza – kaj naj bi takrat bila usmeritev, kako naj bi potekale komunikacije med deli naroda? Nisem prepričan – in to je bila moja hipoteza za razpravo – da je teza o skupnih kulturnih prostorih narodov univerzalno uporabna. Mislim, da bi tukaj morali poseči po tistih konceptih, ki so v mednarodni skupnosti širše sprejeti in vezani na temeljne človekove pravice. Mislim, da je treba afirmirati vrednote, kot so: pravica do svobode gibanja prek državnih meja, pravica do svobode izražanja in svobode komunikacij ne glede na državne meje, pravica pripadnikov manjšin, da te pravice, ki seveda pripadajo vsem, popolnoma neovirano uživajo. Kjerkoli so te pravice ovirane, se mora to razumeti, da gre za kršitev temeljnih človekovih pravic.

Mislim, da se da to, kar je v našem prostoru obseženo z idejo skupnega slovenskega kulturnega prostora, zelo uspešno razstaviti na sestavine, to je na individualne človekove pravice, ki so univerzalno uporabne in veljajo tako za albanski kot za srbski narod, za hrvaški narod in za vse druge. Sodim, da imajo te sestavine univerzalno veljavo in zato bi jih bilo treba bolj poudarjati.

● Slovenska državnost in odprtost navzven postavlja vprašanje priznavanja drugačnosti: do kod gre lahko ta drugačnost? V Sloveniji se borimo za to in priznavamo drugačnost tudi drugim narodom. Do kod je ta drugačnost v federativni ureditvi še dopustna? To je eno vprašanje. In drugo, nisem razumel dr. Pleterskega, kdo ne priznava Avnoja oziroma sklepov Avnoja: ali je to zgodovina ali pa je to kateri del znotraj Jugoslavije?

(Zvone Planinc)

DR. BOŠTJAN MARKIČ

Kar se tiče problematike drugačnosti, mislim, da bi bilo težko postaviti mehanično mejo. Očitno je, da je problem federacije dejansko problem dogovora med federalnimi enotami in v tem smislu konec koncev spoštovanja drugačnosti. Že do sedaj smo imeli uveljavljene značilnosti nekaterih drugačnosti v posameznih federalnih enotah. Mislim, da to ne bi smelo biti vprašanje tudi v prihodnosti. Vzemimo na primer samo nekatere zadeve s področja kazenske zakonodaje, urejanja zakonske zveze, nenazadnje tudi vprašanje delegatskega sistema. Slovenija je ne glede na to, ali je bilo to povsem učinkovito, tudi doslej bolj uveljavljala tako imenovani fleksibilni mandat, ki ga druge republike niso. Po mojem bi bil koristen splošen dogovor v tem smislu, da bi bila drugačnost dopustna do meje, da ne bi posegala v kompetence drugih enot in da bi vendarle še vodila do splošnega konsenza v Jugoslaviji.

● Ena od tem je bila perspektiva slovenske državnosti. V zvezi z bodočnostjo je v Sloveniji v zadnjih letih veliko aktivnosti, med katerimi gotovo najbolj izstopa politični pluralizem oz. porajajoči se politični pluralizem. Pa bi bilo mogoče zanimivo povezati pojem državnosti in pojem političnosti v kontekstu razvoja državnosti.

(Niko Šuštarčič)

● Predsedstvo Jugoslavije je danes in prejšnje dni pozivalo državljane Jugoslavije oziroma delavski razred Jugoslavije, naj z moralno akcijo nekako zvabi rudarje iz rudnika v Starem trgu. V Sloveniji je akcija šla v obratno smer. Podpora je bila usmerjena prav tem rudarjem, če zelo poenostavim. Če Jugoslavijo lahko razumemo kot pogodbeno skupnost, v svojo širino tega pojma, koliko gre sedaj tu za odpoved tej pogodbi oziroma ali se porajajo nove dimenzije v tej pogodbeni skupnosti?

(Branimir Nešović)

DR. BOŠTJAN MARKIČ

Pluralizem je objektivno dejstvo. Gre samo za to, ali ga sistem priznava, ali ponuja možnosti artikulacije pluralizma, ali pa tišči glavo v pesek in vztraja pri nesprejemljivi monolitnosti. V našem sistemu smo dolgo časa govorili v bistvu o takem pluralizmu, ki bi se uveljavljal kot nestrankarska demokracija. Lahko pa bi rekel, da so rezultati na tem področju pogostokrat manjkali. Zveza komunistov se je po eni strani formalno in teoretično izrekala za nestrankarsko demokracijo, po drugi pa, če pogledamo samo dva podatka, vidimo, da je bilo v zadnjih štirih mandatnih obdobjih za zvezno skupščino le 0,7 % nekomunistov – delegatov v zvezni skupščini. In dalje, v vodstvih SZDL imamo več kot 90 % članov ZK. To seveda postavlja pod vprašaj, v kakšnem smislu se je pluralizem pojmoval kot nestrankarska demokracija. Politični pluralizem, kot se je oblikoval sedaj, razumem predvsem v smislu možnosti tekmovalnosti programov in tudi osebnih projektov, in to povezano seveda s takim sistemom v državi, ki bi se tudi z ustavnega vidika opiral na neposredne volitve. Doslej so bile pri nas volitve pogostokrat le politični ritual. Občani so takšnega rituala, ki se ciklično ponavlja v okviru delegatskih volitev, preprosto rečeno, siti. Od tod sedaj tudi velik in upravičen apetit po neposrednem odločanju. Se pravi, v tem smislu vzpostaviti v razmerah političnega pluralizma takšne volitve, ki bi bile zlasti v dveh funkcijah, čeprav, logično, imajo volitve tudi druge funkcije. In to na eni strani v funkciji zmanjševanja politične apatije, ker mislim, da politični pluralizem zmanjšuje apatijo, in na drugi v funkciji večanja odgovornosti v političnem sistemu. Vse to pa ima prav

gotovo implikacije tudi na takšno ustavno ureditev in državo, ki bi na eni strani omogočala uveljavljanje interesov organizirane javnosti, na drugi pa predvsem povzročala tudi večjo stopnjo kontrole v sistemu.

DR. ERNEST PETRIČ

V zvezi s političnim pluralizmom bi rekel nekaj besed, saj je to vprašanje pomembno. Ko danes večkrat tudi s strahom razpravljamo o političnem pluralizmu, bi si upal trditi, da je naša, pa tudi druge socialistične družbe, zašla v zgodovinsko krizo prav zaradi političnega monizma. Torej zaradi odsotnosti pluralizma, ki pa se ga nekateri danes še vedno boje. Bistvo problema je, kako socialistične družbe potegniti iz stagnacije, iz zgodovinske krize, v kateri so, kako doseči, da bo socializem vsaj približno toliko ustvarjalen, kot je zahodni meščanski red.

No, pustimo to ob strani. Rečem naj le, da se je tudi zaradi odsotnosti demokratičnih svoboščin in odsotnosti političnega pluralizma v naši državi desetletja verjelo, da ni nič problematičnega v odnosih republike–federacija, da je vse v redu z ustavno ureditvijo Srbije, da na Kosovu vladata bratstvo in enotnost in tako naprej. Ko imamo opravka s političnim monopolom, je seveda vse prekrasno rešeno. Ni velikih problemov, vse se bo nezmotljivo razvozlati, v resnici pa problemi tlijo in navsezadnje pride do eksplozije. Danes je bilo tu rečeno, da je primarna republiška državnost. Ne bi se spuščal v to tezo. Ugotovim naj le dejstvo, da se je v preteklih jugoslovanskih ureditvah vedno najprej postavila zvezna ustavna ureditev, nato pa v njenih okvirih republiška. Konkretno je torej precej jasno, kaj je bilo v stvarnosti primarno, ne glede na morebitne programske konstatacije in teoretska izhodišča. Kaj vse je bilo in ni bilo napisano v ustavi iz leta 1974 – tu ne mislim na probleme v odnosu republika – federacija – pa je bilo vse lepo in prav. V ozračju političnega monizma bi še danes lepo funkcionirala, tudi na najbolj ekstremnih točkah, zakon o združenem delu, dogovorna ekonomija itd., če ne bi zabredli v takšno katastrofo, kot smo prav zaradi teh in drugih »zgodovinskih« umotvorov. Kaj torej hočemo, ko razpravljamo o političnem pluralizmu? Ali hočemo v moderno, kreativno, razvito evropsko socialistično družbo ali pa hočemo nazaj v svet zveličavnih in neoporečnih resnic, ki jih določajo večno nezmotljivi? Seveda je v obeh primerih treba plačati ceno. Politični pluralizem ni čarobna paličica, ki bo zlahka in brez problemov rešila vse, je pa, tako nas vsaj uči zgodovina in navsezadnje do tega prihajajo tudi Gorbačov in njegovi, kot je videti, edina pot v kreativnejšo socialistično družbo. Socializem zaostajanja, revščine, nekreativnosti, oprt navsezadnje na milostne finančne injekcije svetovnega kapitala, se ne bo mogel potrditi kot naprednejša družba. Niti se ne bo mogel obdržati. In pravzaprav, zakaj naj bi se tak sploh obdržal?

Profesor Nečak je govoril o faktičnem procesu centralizacije po letu 1945 ne glede na jasna avnojska izhodišča. Tudi to je bilo seveda možno v položaju političnega monopola, ko se temu procesu centralizacije pravzaprav ni bilo moč zoperstaviti. Celo danes, ko v Jugoslaviji razpravljamo o mednacionalnih odnosih in še posebej o kosovskem problemu, ni ravno veliko prostora za trezno in argumentirano razpravo o usodnih problemih. Prepričan sem, da bi utrditev političnega pluralizma v državi pomembno olajšala možnosti za take obravnave in navsezadnje ustvarila tudi možnosti za reševanje teh vprašanj. Dokler bo možna samo ena, forumska resnica, pa naj bo ta forum še tako ugleden, drugačni argumenti pa bodo vnaprej maslo sovražnika, bo težko izoblikovati politiko, ki naj bi čez čas vendarle obrodila sadove.

DR. ANTON BEBLER

Jaz bi k temu še nekaj dodal. Zgodovinsko gledano, doživljamo ponovno pluralizacijo slovenskega političnega prostora. In sicer pluralizacijo v smislu organiziranega nastopanja različnih platform. V bistvu imamo še vedno opravka z mnenjskim pluralizmom, ki je samo delno organiziran v različnih organizacijah, ki nimajo naslova partij. Še

vedno pa živimo v stvarnosti enostrankarskega sistema z monopolom oblasti. Tako smo v predverju organiziranega pluralizma z nejasnim izhodom, kam bomo šli od tod, ali naprej ali pa bomo v tem predverju navsezadnje nekaj časa obtičali. Zaenkrat to stanje še ni občutno vplivalo na obliko uveljavljanja državnosti slovenskega naroda in je samo delno in posredno vplivalo na položaj Slovenije v jugoslovanski federaciji. Posreden vpliv mnenjske pluralizacije je bil zaznaven v povsem novem položaju slovenskih delegatov v skupščini SFRJ ob razpletu debat o ustavnih spremembah.

V nekem trenutku se je Slovenija znašla sama in naši delegati v zvezni ustavni komisiji so celo odkorakali s seje in zagrozili, da ne bodo sodelovali v končnih razpravah. Mislim, da je tukaj prišlo do vpliva političnega pluralizma, ki se je izrazil tudi v pritisku slovenske javnosti na naše predstavnike v ustavni komisiji. Zato so se ti predstavniki vedli v ustavni komisiji drugače kot prejšnja leta. Nadaljnja pluralizacija oziroma uveljavljanje danes obstoječega mnenjskega pluralizma v obliki bolj trdno organiziranih in različnih političnih subjektov v slovenskem prostoru utegne, tudi če ti subjekti ne bodo dobili oblike pravih strank, zastaviti vprašanje notranjega delovanja slovenske države, utegne problematizirati vprašanje sprejemanja in izvajanja političnih odločitev. Pluralizacija že spreminja načine legitimiranja oblasti. To vidimo ob volitvah za člane predsedstva Socialistične republike Slovenije in za člana predsedstva SFRJ iz Slovenije.

Zastavlja se tudi vprašanje učinkovitega nadzora nad nosilci javne oblasti. Po tej plati ta pluralizacija že vpliva na način uveljavljanja državnosti slovenskega naroda. Poleg tega bo nadaljnja pluralizacija nedvomno vplivala tudi na to, kako Slovenci pojmujejo ustrezna pravila igre v jugoslovanski federaciji, kakšna naj bi bila videti jugoslovanska federacija in kako naj bi se v njej uveljavljala avnojska načela. Delno pa bo to vplivalo tudi na to, kako bodo drugi v jugoslovanski federaciji doživljali Slovenijo in kakšno obliko bo imel nov ali obnovljen dogovor med jugoslovanskimi narodi o tem, kako naj bi bilo zasnovano trajno in ustvarjalno sožitje jugoslovanskih narodov v naši skupni državi.

DR. DUŠAN NEČAK

Poskušal bom odgovoriti tovarišu Nešoviću, saj se mi zdi njegovo vprašanje pomembno, še posebej v današnjem v mnogočem prelomnem času. Na vprašanje odpovedi pogodbe, da ali ne, moram odgovoriti kot zgodovinar takole. Pogodbo lahko razderem, tj. »odidem« iz države le, če je bilo kršeno ali izničeno katero od načel, na katerih sem pogodbo sklenil oz. »stopil« v državno skupnost. Moje neomajno prepričanje je, da smo se ne samo Slovenci združili v jugoslovansko državo leta 1918 in leta 1945 predvsem zaradi tega, da bi varovali svoj neovirani nacionalni razvoj. Vsi drugi razlogi so sicer pomembni, a vendarle sekundarni. Danes gledamo na vprašanje, ki ste ga postavili, precej emotivno, odgovor nanj pa je možen le, če prej odgovorimo na dilemo, ki sem jo zastavil zgoraj. Taka presoja je lahko individualna ali kolektivna.

In ko sem že pri besedi, bi rad le na kratko dopolnil oz. podprl kolega Kristana. Kar zadeva historično težnjo odnosov v federaciji, ki je odsevala tudi na državnopravnem področju, je ta šla – z izjemo koraka nazaj pri minimiziranju pomena zbora narodov, ki ga je ustava iz leta 1946 poznala, ustavni zakon iz leta 1953 in ustava iz leta 1963 pa sta ga skorajda ukinila – v smeri od centralističnega koncepta k vedno bolj federalistični – nekateri kritiki temu danes pravijo konfederalistični – državni obliki, ki jo uzakonjuje ustava iz leta 1974. Po mojem pa se je ta oblika še najbolj doslej približala duhu avnojskih odločitev in smislu narodnoosvobodilnega boja. Zato moram popolnoma pritrditi temu, kar je rekel kolega Kristan, in tudi poudariti, da si je danes v naši državi in posebej v Sloveniji nemogoče predstavljati uresničitve katerekoli stvari – ustave, zakona ali česa drugega – drugače kot od spodaj navzgor: če govorimo o odnosih v federaciji, torej od republik in pokrajin do federacije.

DR. IVAN KRISTAN

V vprašanju tovariša Nešovića v zvezi z dogodki na Kosovu je vsebovana bojazen, da bi Jugoslavija kot skupnost, ki je nastala z dogovorom med jugoslovanskimi narodi, razpadla.

Morda bi se dalo tudi v tej smeri razmišljati, tako da bi se ob podobnih stresnih situacijah, kot je bila v preteklih dneh na Kosovu, vprašali, ali je to tista skupnost, v katero smo vstopili in želimo živeti v njej. Konec koncev, v zadnjih napadih na Slovence iz nekaterih delov Jugoslavije je bilo celo direktno rečeno, češ, vi Slovenci kar pojdite, kamor vas je volja (nekdo je celo dejal: v Celovec ali Cleveland). Seveda pa tako hitro to ne gre. Jugoslavija je skupnost narodov in kot taka temelji na njihovih skupnih življenjskih interesih. Čez noč takšna skupnost ne more razpasti. Zato slovenske podpore starotrškim rudarjem ni mogoče šteti za »odpoved naši pogodbeni skupnosti«.

Dogodki na Kosovu – predvsem gre tu za stavko rudarjev v Starem trgu – imajo svojo politično in humano plat. Gre za vprašanje, ali so se v Srbiji na ustrezen način lotili urejanja nekaterih odprtih problemov in odnosih med republiko in pokrajinama. Nesporazume je povzročil Miloševićev pristop, ko je hotel stvari urediti naenkrat in s silo. To so Albanci občutili kot ogrožanje svoje avtonomnosti. Zato so se uprli odstavljanju kadrov, ki jim zaupajo, in so zahtevali odstop kadrov, ki jim ne zaupajo (predvsem so sporni trije). Zadeva je dobila negativen potek, ko po odstopu treh albanskih funkcionarjev na čelu z Morino niso hoteli popustiti zahtevam rudarjev in so se spustili v prestižno bitko, kdo bo popustil. V tej prestižni igri so stavili celo človeška življenja. In protest Slovenije (ravno sedaj poteka v Ljubljani v Cankarjevem domu zbor na to temo) je pomenil klic k razumu, klic k humanosti, da bi preprečili tragedijo starotrških rudarjev. Ta humana nota je smisel omenjenega protesta: ne reševati za ceno življenja rudarjev svoje prestižne politične igre! Nerazumno je postavljati v isto vrsto odstop treh funkcionarjev, ki so zgubili zaupanje Albancev na Kosovu, in življenja rudarjev. Po mojem s tega zornega kota tudi Šušter, predsednik predsedstva Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije, ni opravil svoje naloge, ko je rudarjem, katerih življenja so bila v nevarnosti, razlagal statut partije, namesto da bi se energično zavzel za takojšnjo rešitev nastale krizne situacije. S tem je Zveza komunistov Jugoslavije precej zgubila pri svojem moralnem ugledu.

Če torej še enkrat povzamem svoje mnenje kot odgovor na postavljeno vprašanje o pogodbeni skupnosti Jugoslaviji in situaciji na Kosovu, bi dejal, da ta problem ni takšen, da bi neposredno ogrozil obstoj jugoslovanske skupnosti. Jugoslavijo vežejo skupni življenjski interesi in pred sedemdesetimi leti je tudi nastala kot rezultat skupnih teženj. Kosovo je sedaj po svojih dimenzijah skupni problem Jugoslavije in ni samo notranji problem Srbije, ker gre za problem sožitja narodov in narodnosti v tej skupnosti. Šele ko bi postalo sožitje v tej skupnosti neznosno, bi kazalo razmišljati o »odpovedi tej pogodbeni skupnosti«. Tako sem tudi razumel smisel postavljenega vprašanja.

DR. JANKO PLETESKI

Ob koncu bi se dalo reči: Slovenci lahko danes o vseh teh in tudi o vseh drugih svojih življenjskih vprašanjih razpravljamo v drugačnem položaju, kot je bil položaj, v kakršnem so naši predniki živeli na začetku tega stoletja. Omenjam začetek dvajsetega stoletja, ker sedaj veliko govorimo z vidika, da se kmalu začneta že tudi naslednje stoletje. V novem zgodovinskem položaju smo ravno zaradi tega, ker smo v tem stoletju, ki mineva, dosegli svojo lastno državnost. In to v federativni Jugoslaviji, ki se je na začetku stoletja še zdela samo utopija. Kaj bomo s to svojo državnostjo naredili, kakšno bo življenje v njej v prihodnje, to je seveda tisto bistveno vprašanje, ki stoji danes pred nami. V zvezi z besedami o političnem pluralizmu pa bi dejal, da je prav to danes tisto za nas neposredno odločilno življenjsko vprašanje. Preprosto rečeno, brez pluralizma danes ni socializma, brez tega pa tudi ne dobre slovenske in jugoslovanske

federativne državnosti v prihodnje. To stoletje nam je dalo veliko dejanskih izkušenj, tudi glede političnega pluralizma. Ne mislim zdaj samo na strankarske izkušnje iz časa Kraljevine Jugoslavije. Te izkušnje niso ravno sijajne, vendar nas ne smejo odvrčati od razmišljanja o političnem pluralizmu. Mislim predvsem na drugo izkušnjo. Pred kratkim me je presenetil podatek, da je v Zvezi združenj borcev NOV Slovenije samo 9 odstotkov takšnih članov, ki so člani Zveze komunistov Slovenije. Zveza borcev je predstavnik tiste generacije, ki je bila nosilka narodnoosvobodilnega boja, katerega rezultat je tudi današnja slovenska državnost. Podatek, ki sem ga omenil, kaže, da ta aktivna generacija nikakor ni bila monistično usmerjena. V njeni aktivnosti so bili zbrani ljudje vseh političnih in idejnih orientacij, toda združeni v enem temeljnem namenu, ki je bil očitna in najnujnejša potreba naroda. Mislim, da bi tudi o tej izkušnji kazalo danes premišljevati z vidika političnega pluralizma. Zdaj pa mi dovolite, da se zahvalim vsem sodelujočim, zlasti za vprašanja tistih, ki so bili najprej poslušalci, nato pa aktivni udeleženci v pogovoru, in še posebej prirediteljem, ki so ta pogovor omogočili.

27. februar 1989

DR. JOŽE TIVADAR

Requiem za Klubom prekmurskih akademikov

Letos mineva 55 let od ustanovitve Kluba prekmurskih akademikov in 51 let, odkar je prenehal delovati. Klub je imel v zgodovini Prekmurja pomembno mesto in vlogo. Prav zato je že skrajni čas, da se objektivno zazremo v njegovo celotno podobo in presodimo, kakšna sta bila njegova značaj in delo, v čem in kolikšen je bil njegov trajnejši pomen za Prekmurje in v čem njegov padec. Takoj pa poudarjam, da pričujoči zapis nima ambicij biti celovit in dokončen prikaz zgodovine tega kluba. Med razlogi, ki me odvrčajo od take zamisli, naj naštejemo naslednje:

V predvojnem vodstvu Kluba prekmurskih akademikov je prihajalo med levičarji do razhajanj, ki resda niso bila večjega obsega, vendar za zgodovino kluba niso bila povsem brez pomena. Pozneje, med narodnoosvobodilnim bojem, pa so med prvotnim in poznejšim vodstvom in med članstvom nastale bistvene in za Klub prekmurskih akademikov pogubne razlike v opredelitvah in reagiranju na vprašanja, ki jih je pred vsakega postavljala vojni čas. Zavedam se, da se član kluba, ki je bil kakorkoli vpleten v ta dogajanja, bodisi na eni ali na drugi strani, kot morebiten pisec njegove zgodovine, izpostavlja možnosti preostrega ali pa podcenjujočega gledanja na stvari.

Tudi moj prikaz delovanja kluba ni ne dovolj celovit in ne izčrpen. Ne navajam podrobnosti o nastajanju kluba, marveč me bolj zanima njegov idejnopolični profil, vsebina in način dela, njegov odnos do najvplivnejših lokalnih političnih osebnosti, njegova vloga, vpliv in pomen v predvojnem življenju Prekmurja in drža njegovega članstva med narodnoosvobodilnim bojem. V zvezi s slednjim so še nekatere nejasnosti glede motivov delovanja, predvsem tistih njegovih članov, ki so se oddaljili od osvobodilnega gibanja, in morda tudi nikoli ne bodo do konca razčiščeni. Ponekod se nedorečenosti ni dalo izogniti. Mimo tega so tudi stvari, o katerih med ljudmi, ko razmišljajo o njih s stališča v Prekmurju posebno neugodnih vojnih razmer, ni enotnosti, to pa bržkone pomeni, da jih je možno presojudati z različnih zornih kotov. V prispevku seveda podajam svoje videnje stvari.

Zaradi vseh naštetih dejstev bi moral

zgodovino Kluba prekmurskih akademikov napisati neprizadet opazovalec, in to na podlagi kritične presoje virov in njihovih dopolnjevanj in pričevanj sodobnikov. Med takšna gradiva štejem tudi za prispevek.

IDEJNOPOLITIČNI PROFIL, VSEBINA IN NAČIN DELA KLUBA PREKMURSKIH AKADEMIKOV

Klub prekmurskih akademikov je bil ustanovljen v aprilu leta 1934 v Murski Soboti na pobudo skupine prekmurskih levičarskih študentov, ki so imeli svoj krožek v ljubljanskem akademskem klubu Triglav in med katerimi so bili: Rudi Čačinovič, Miško Kranjec, Vladimir Škerlak in Jože Tivadar.

Pobudniki smo si klub zamislili tako, da bi združeval vso prekmursko visokošolsko mladino, ne glede na ideološke in druge opredelitve. Njegov program naj bi bil boj za tiste konkretne koristi prekmurskega ljudstva, katerih uresničevanje med članstvom ne bi sprožalo nazorskih pomislekov in ovir. V skladu s tem smo povabili k sodelovanju Zavednost, katoliško društvo prekmurskih visokošolcev. Toda starešine tega društva so v povabilu zavohale past in s sodelovanjem zavedničarjev ni bilo nič.

Po svojih pravilih je bil klub potemtakem svetovnonazorsko neopredeljeno društvo. Ustanovitelji kluba so se odločili tako v želji, da bi pritegnili del prekmurskih študentov, organiziranih na katoliških temeljih, in s tem zagotovili večjo učinkovitost njegovega delovanja. Ko se je pokazalo, da sodelovanja z Zavednostjo ne bo, celo več, vstopanje njenih članov v klub je bilo izrecno prepovedano, je postala določba o svetovnonazorski neopredeljenosti dejansko nepomembna. Člani kluba, če ne štejem levičarjev, si namreč glede svetovnega nazora niso delali težav. Ob vstopu v klub so bili domala vsi že nasprotniki tedanjih meščanskih strank in obenem tudi politično angažirani. Z intenzivnim delom pri klubu so se še bolj razvijali v smeri, ki se je takrat edina ponujala ljudem, ki so bili na strani resničnih interesov delovnega ljudstva. To je bila smer vse odločnejše opozicije režimu,

ki jo je podpirala komunistična partija in ki je vodila v levo.

Opredelitve, ki so povezovalе članstvo kluba v čvrsto celoto, so bile naperjene proti nacionalnemu zatiranju in ekonomskemu izkoriščanju jugoslovanskih narodov, še posebej slovenskega, ki ga je izvajala velikosrbska buržoazija, proti centralizmu in unitarizmu; opredeljevali so se za svobodno Slovenijo v okviru demokracije, urejene Jugoslavije enakopravnih narodov in obsojanje ter odklanjanje naci-fašizma ter poizkusov presajanja njegovih idej in metod na jugoslovanska tla. Klub prekmurskih akademikov je zavzel kar najbolj odklonilno stališče do obeh slovenskih meščanskih strank ne le zato, ker sta izmenoma sekundirali srbskim hegemonistom pri izvajanju njihove politike, temveč tudi zato, ker sta zanemarjali slovenske nacionalne interese in nista kazali dovolj razumevanja za probleme Prekmurja. Boj proti tretiranju Prekmurja kot kazenske kolonije za režimu neposlušne uradnike, za dvig prosvetne ravni in proti duhovnemu zasužnjevanju ljudstva, za osvoboditev ljudstva izpod Kleklovega in Benkovega vpliva, za reševanje gospodarskih težav, ki so se kazale predvsem v sezonskem izseljevanju in brezposelnosti, ter težnja za pospešeno vraščanje prekmurskega ljudstva v slovensko narodno telo – to so bile temeljne usmeritve Kluba prekmurskih akademikov.

Javnost je štela Klub prekmurskih akademikov za levičarski in takšen je bil tudi v očeh oblasti. Kako tudi ne! Zasnovali, vodili in pri delu navdihovali so ga levičarji, po prepričanju komunisti, celotno članstvo je bilo strnjeno okrog njih, in delo kluba je bilo na liniji partije. Preko komunistov je bil klub povezan s komunistično partijo, vendar partija klubu ni dajala kakšnih posebnih navodil za delo, ker to enostavno ni bilo potrebno. Toda navzlic naštetim dejstvom ne bi mogli reči, da je bil to levičarski ali celo komunistični klub v pravem smislu besede. Pravih levičarjev, marksistov oziroma komunistov, je bilo v njem relativno malo. Njihova idejna trdnost in vzdržljivost do takrat še zdaleč nista bili v zadostni meri potrjeni v kakšnih resnejših razrednih spopadih niti kako drugače preizkušeni.

Druge člane pa bi lahko označili za simpatizerje in nič več. Vez, ki je družila člane v homogeno skupnost, sta bila navdušeno in garašito delo na klubovih akcijah za dobrobit ljudstva in opozicija vladajočemu režimu. Za aktiven idejni vpliv na članstvo v obliki predavanj, razprav itd. ni bilo ne časa ne potrebe. Popolna akcijska enotnost in počasno, samemu sebi prepuščeno ter v bistvu nezadostno zorenje članstva – to je povsem ustrezalo praktičnim potrebam in ciljem kluba in mu hkrati ohranjalo značaj svetovnonazorske neopredeljenosti. Brez dvoma je treba tudi v takšni fiziognomiji kluba iskati enega od vzrokov za neprimerno vedenje mnogih njegovih članov med okupacijo.

Med članstvom kluba sta vladala velika stopnja kohezije in pristno tovarištvo. O kakšni opoziciji oziroma večini in manjšini v smislu frakcij ni bilo ne duha ne sluha, že zato ne, ker na dnevni red nikoli niso prišle teme ali predlogi, ki bi kakorkoli utegnili razdeliti članstvo. Glede klubovega programa sta obstajali popolna enotnost in zavzetost pri njegovem izvajanju. Nasploh so člani imeli zelo sorodna stališča tudi do drugih vprašanj. V znatnejšem delu članstva so se sicer čutile manjše razlike v gledanju na lokalne veljake in na meje, do kod naj bi segalo delovanje levičarjev pri njihovem javnem nastopanju zunaj kluba, vendar niso prihajale do izraza in niso prav v ničemer vplivale na delo kluba. O njih se v klubu tudi ni odkrito oziroma na glas razpravljalo, saj je članstvo videlo v lokalnih veljakih predvsem predstavnike osovražene režima na oblasti ali v opoziciji, medtem ko je z levičarji simpatiziralo. O teh razlikah pričajo tudi stališča, ki jih je dr. Vladimir Škerlak desetletja pozneje izpričal v kritičnem spisu o knjigi Miroslava Kokalja Prekmurski Slovenci 1919 do 1941. In bile so pomembnejše, kakor se je zdelo takrat, saj je v njih možno videti kali poznejšega vedenja klubovcev, namreč med narodnoosvobodilnim bojem.

Legalni okviri, v katerih je deloval klub, in njegov značaj niso dovoljevali izražanja odločnejših levih teženj. Člani marksisti so to okoliščino v polni meri upoštevali, saj je bilo to v interesu kluba.

Ker pa se svojemu prepričanju in aktivnostim niso mogli odpovedati, so delovali zunaj kluba, povezovali so se z ljudmi s terena, a tudi z nekaterimi simpatizerji iz vrst kluba, vendar strogo ločeno od klubске dejavnosti. Aktivno so sodelovali s splošnim protirežimskim opozicionalnim gibanjem tistega časa (ljudsko fronto), pri delu za Ljudsko pravico in njenem propagiranju (urednik Ljudske pravice je bil član kluba Miško Kranjec), pri ustanavljanju društev kmečkih fantov in deklet, v katerih so vzgajali mlade skojevce (Rudi Čačinovič, F. Podlesek, M. Bagar, pozneje tudi Ferdo Godina), pri naprednem delavskem gibanju in pri ožjem partijskem delu na terenu. Izjemoma je prihajalo tudi do javnih prask z razrednim in političnim nasprotnikom. Vse to delo je vodil in koordiniral član kluba Rudi Čačinovič. Skratka, marksisti so ob klubu in mimo njega razvijali takšno dejavnost, kakršno bi razvijali, če kluba ne bi bilo. Kdor je to delo cenil, ga je cenil, kdor ga ni, ga pač ni. Člani nemarksisti so gledali nanj zvečine s simpatijami in delno sodelovali pri njem, manjši del se je držal ob strani, dva, trije pa so v sebi nemočno mrmrali, ker si z odkrito besedo niso upali na dan. Vsi pa so se zavedali, da delovanje marksistov izven okvira kluba nima nobene neposredne zveze s klubom, da pa kljub temu tako ali drugače prizadeva tudi njih. Javnost in oblast sta njihovo delovanje sicer pripisovala klubu, toda temu se ni bilo mogoče izogniti. In to navsezadnje tudi ni bilo slabo, saj je intenzivnost klubovih, v splošno in javno korist naravnanih akcij kompenzirala nevarnost oblastvenih represalij na škodo kluba.

Odmeve na vse to najdemo, kot že rečeno, v kritičnem spisu dr. Vladimira Škerlaka o Kokoljevi knjigi Prekmurski Slovenci 1919–1941 (Vestnik, 18. april do 16. maj 1985). Na nekatera stališča dr. Škerlaka iz leta 1985 odgovarjam na tem mestu in tako pozno zato, ker se doslej nikomur ni zdelo vredno, da bi jih skušal ovreči, in ker je pri celovitejši obravnavi kluba to iz načelnih razlogov nujno. Miroslav Kokolj pravi: **»Pobudniki kluba so imeli predvsem namen zbrati vse mlade sile, ki naj bi se nekoč uprle in iztrgale Prekmurje izpod Klekovega in Benkovega**

vpliva. V mislih so imeli predvsem boj proti gospodarskemu in duhovnemu podrejanju.« Dr. Škerlak odgovarja: »Zadnji stavek je v bistvu pravilen. Toda pripomniti je treba, da večina članov ni cenila demagoških nastopov, temveč je dajala prednost konkretnim akcijam, s katerimi bi dosegli hitre uspehe.« (Podčrtal J. T.)

Zadnji stavek citata zasluži posebno pozornost. V njem dr. Škerlak govori o neki demagogiji kot širšem pojavu, katerega dviga na raven resnega problema, ki naj bi razdvajal članstvo, saj drugače o demagoštvu ne bi kazalo zgubljati besed. Če je bil cilj kluba (po Kokolju) iztrgati Prekmurje izpod Klekovega in Benkovega vpliva z bojem proti gospodarskemu in duhovnemu podrejanju, sredstvo za doseganje tega cilja pa je izraženo kot neposredno, izrecno, odločno in zavračevalno opozorilo: »Toda pripomniti je treba, da večina članov ni cenila demagoških nastopov, temveč je dajala prednost konkretnim akcijam«, potem je to mogoče razumeti samo tako, da je manjšina skušala ta cilj doseči s pomočjo demagoških nastopov ali pretežno z njimi (pa naj se glasi to še tako neverjetno in absurdno). Kajti če večina demagoških nastopov ni cenila, jih je manjšina, ako odštejemo neopredeljene, cenila in jim dajala prednost. Pod to odobravajočo manjšino pa si lahko predstavljamo samo levičarje, torej vso enako mislečo in solidarno skupino levih (izvzemši dr. Škerlaka) in njihovih ožjih simpatizerjev. Kaj to pomeni? Da so klub razjedala resna notranja nasprotja, da je v njem demagoška levičarska manjšina dajala prednost demagoškemu nastopu in s tem, seveda, zastopavljala in ovirala koristno delo večine. Takšna predstavitev je daleč od resnice in jo je treba odločno ter brez prizanašanja zavrniti. Res škoda, da je vseskozi dober in spoštovan image predvojnega kluba prikazan v tako bedni podobi. Dr. Škerlak je prvi in edini, ki je kdaj izrekel o njem takšno ali temu podobno neugodno in žaljivo mnenje. Zakaj je bilo to potrebno, ve le on. Sprašujem se, kako je mogla neka »večina«, nasprotno kot »demagogi«, dajati prednost konkretnim akcijam, ko pa je neizpodbitno, da so vse akcije zasnovali (kakšno tudi s pomočjo dr. Škerlaka) in jih skupno z

vsemi člani vneto izvajali prav ti »demagogi«? Kako to, da se ni niti enkrat zgodilo, da bi na seji odbora ali sestanku članov kdo dvignil glas zoper »demagoge«, češ da ovirajo delo kluba. Kako to, da se je klub pustil voditi in navdihovati od njih? Kako to, da klub zaradi »demagogov« nikdar ni imel kake škode, da so bile vse njegove akcije izpeljane nemoteno in uspešno in da se je njegov ugled nenehno krepil? Ne, v klubu ni bilo demagogov in tudi ne večine, ki bi jim nasprotovala. Nastopi levičarjev zunaj kluba so bili na prepričanju sloneča, med njimi dogovorjena in za takratne razmere pogumna dejanja. Očitek o demagoštvu je le še en dokaz, da so med dr. Škerlakom in drugimi levičarji obstajala nesoglasja, ki so se začela zelo zgodaj. Vsega nekaj mesecev po ustanovitvi kluba so bili, kar zadeva delovanje levičarjev zunaj njega, stiki z njim za zmeraj prekinjeni. Menim, da nekdo, ki se je štel za levičarja, a kot tak pri njihovi izvenklubski dejavnosti bodisi zaradi bojazni za usodo kluba, bodisi zaradi nekih prikritih osebnih ambicij ni sodeloval, pa tudi pozneje, ko je napočil pravi čas za to (narodnoosvobodilni boj), svojih predvojnih levičarskih opcij z dejanji, zelo milo rečeno, ni potrdil – ni kompetenten meritorno in javno izrekati se o demagogiji tistih, ki so se izpostavljali preganjanju predvojnih oblasti, tudi če bi res šlo za to.

Klub se je takoj po ustanovitvi z velikim poletom lotil uresničevanja svojega programa. Navezal je stike z vsemi lokalnimi dejavniki, se široko zasidral v prekmurskem ljudstvu, prenesel svoje akcije na vso Slovenijo, ki ga je soglasno podprla, in si tako zagotovil kar najširši krog sodelavcev. Sposoben je bil povezati politično in ideološko sprte predstavnike različnih slojev v Prekmurju in drugod po Sloveniji v skupnem sodelovanju za prekmursko stvar. Pridobil si je velik ugled in spoštovanje široke javnosti, zato so njegove akcije, čeprav je veljal za levičarskega, z majhnimi izjemami podpirali vsi, na katere se je obrnil, tudi njegovi sovražniki. Izredno široka podpora, ki jo je užival, in pravična stvar, za katero se je bojeval, to in samo to je bilo jamstvo za njegov obstoj. Edina in stalna ovira na njegovi poti, ki se ji je bolj ali manj uspešno

ogibal, je bil župnik Klekl s svojimi Novinami. Z njim je bil klub v nenehnem sporu. Klekl se je na vse kripilje prizadeval, da bi ga oblast razpustila.

Razume se, da je imel klub kritična in negativna stališča do predstavnikov obeh meščanskih strank v Prekmurju, to je do župnika Jožefa Klekla in industrijalca Jožefa Benka. Ta stališča vodstva kluba so imela marksističen predznak in so temeljila na dolgoročnih interesih proletariata in delovnega ljudstva nasploh, zato se niso mogla zamajati ob kaki lepi gesti predstavnikov buržoazije. Odnosi med klubom in Kleklom ter njegovim krogom so bili vseskozi napeti in s Kleklove strani tudi sovražni in napadalni. Napeti so bili v bistvu tudi odnosi z Benkom, le da zaradi njegovega dobrega sodelovanja pri gimnazijski akciji niso vidno prišli do izraza. V že omenjeni polemiki pa dr. Škerlak pripisuje tema prekmurskima veljakoma neke doslej neopazene kvalitete, ki postavljajo njuno razmerje do kluba v drugačno luč in s tem spreminjajo ter pačijo podobo odnosov med njima in klubom. Dr. Škerlak namreč pravi: **»V stikih z Jožefom Kleklom starejšim smo dobili vtis, da je predvsem Prekmurec in šele na drugem mestu katoličan, torej je pri njem možno doseči usluge in pomoč za nekaj, kar je prekmurskemu ljudstvu v nesporno korist. Gotovo je, da on ni bil najbolj nestrpen predstavnik katoliške miselnosti med starešinami Zavednosti.«** In malo naprej: **»Leta 1936 so bili napadi na KPA najhujši. Zahtevali so, naj oblast prepove delovanje našemu klubu. Novine so zato napadle Benka kot kapitalističnega zaveznika komunistov. Toda KPA je ostal in delal. Prav gotovo je, da bi bil klub razpuščen, če bi bil soboški poslanec pripadnik klerikalne stranke, ne pa Benko.«** (Vestnik, 16. maj 1985, podčrtal J. T.)

Od kod ta vtis, če upoštevamo, da je Klekl skupaj s svojimi najožjimi somišljeniki zavedničarjem prepovedal včlanjevanje v klub in s tem že od začetka zavzel do njega sovražno stališče? Ker je govor o stikih, torej o ponavljajočem se pojavu, bi moral »ugodni vtis« trajati nekaj časa ali dolgo, to pa je bilo glede na konkretne in stalno neugodne odnose med klubom

in Kleklom nemogoče. Možen je bil le trenutno ugoden, vendar lažen vtis.

Ko dr. Škerlak govori o napadih Kleklovih Novin na klub, ne navaja njegovega imena. Glede na izrečene poklone v navedenem citatu je to tudi logično, saj bi omenjanje njegovega imena v tej zvezi razvrednotilo pozitivno sodbo o njem. Hkrati pa je to tudi v skladu s Škerlakovo pripombo, da Klekl »gotovo ni bil najbolj nestrpen predstavnik katoliške miselnosti med starešinami Zavednosti«. Pripomba na tem mestu namreč lahko pomeni samo eno: če so bili napadi na klub kar najbolj nestrpni (in takšni so bili) in so imeli svoje izhodišče v katolištvu (in to brez dvoma so), Klekl pa ni bil najbolj nestrpen predstavnik katoliške miselnosti, potem je jasno, da napadi na klub niso bili njegovo delo, ampak so prihajali od drugih, on, Klekl, pa se jim kot urednik Novin, tako kaže, ni mogel upreti, zato zanje tudi ne odgovarja, vsaj v polni meri ne. Moti me, da dr. Škerlak svojih ugodnih vtisov o Kleklu tudi po teh napadih ne demantira in se jim izrecno ne odpove, niti toliko se ne potrudi, da bi jih vsaj časovno omejil. Moti me, da ni zaslediti niti ene kritične besede na račun Klekla, in to, da zvenijo Škerlakove navedbe kot zagovarjanje in olepševanje Kleklovega lika. S tem se namreč njegovi vtisi sprevrtačajo v nekaj definitivnega, trajnega in realnega, v resničen odsev resničnih Kleklovih kvalit. In če je tako, potem stoji pred nami prenovljena podoba čerensovskega župnika: to je bil napreden in odprt človek, velik demokrat, pripravljen pomagati vsem, ki so se zavzemali za nesporne koristi prekmurskega ljudstva (to se pravi, ne glede na njihovo politično in ideološko pripadnost, torej tudi komunistom), velik narodnjak in še večji lokalpatriot, ki je bil, čeprav duhovnik, voljan, če je treba, podrediti versko nacionalnemu, še posebno prekmurskemu (saj je bil predvsem Prekmurec in šele potem katoličan). Nekakšna tragična osebnost, ki ji ni bilo dano, da bi svoje odlike spremenil v dejanja, ker je bil v oblasti hudobnih ljudi, zato tudi ni odgovoren za napade na Klub prekmurskih akademikov v Novinah.

Nobenega dokaza ni za to, da bi se Klekl v zadevah, aktualnih za klerikalni

tabor, slepo podrejal stališčem svojih najožjih somišljenikov. Narava tega, v Prekmurju gotovo najnestrpnejšega predstavnika katoliške miselnosti, Kristusovega bojevnika in vladarja nad dušami dolinskega dela Prekmurja, take podrejenosti ni dopuščala. Dopustimo lahko le to, da so ga njegovi najožji, po letih mlajši in intelektualno močnejši sodelavci v taktično-političnih vprašanjih klerikalizma prekašali, ne pa tudi v katoliški miselnosti, in da je njihova stališča zavestno sprejel za svoje, s tem pa jim je že vdahnil svetega duha, jih podprl s svojo avtoriteto in jih kot taka ponudil v duševno hrano svojim ovčicam. To se pravi, da je bil za pisanje Novin v polni meri in samo on odgovoren. (Napadi Novin na Klub prekmurskih akademikov niso imeli podpisa, zato so izražali mnenje uredništva!)

Težko je verjeti, da je bil Klekl najprej Prekmurec in šele potem katolik. Sploh pa se mi zdi tak način izražanja neprimeren. Prekmurci namreč niso nacija in v okviru Slovenije tudi nacionalnost ne. Verske pripadnosti oziroma za vernega človeka značilne globine njegovega verskega čustvovanja pri razmišljanju o prednosti narodnostnega pred verskim ali narobe ni mogoče vzporejati z njegovo nekakšno pokrajinsko zavestjo, marveč z nacionalno pripadnostjo, se pravi, z zanj prav tako značilno in pomembno globino nacionalnega čustvovanja in zavesti. Mar je bil potem Klekl Slovenec šele na tretjem mestu? Ali morda sploh ni bil Slovenec, ampak ogrski Vend? Mislim, da je bil najprej katolik in šele potem vse drugo. Ta človek je tičal tako globoko v katolištvu, da je to uspavalo in krnilo njegovo nacionalno zavest. Dokaz za to je njegovo vedenje v internaciji pri szombathelyskem škofu, kjer se je izpovedal v svojem spisu *Važnejši dogodki Slovenske krajine v Železni in Zala župniji od 20. avgusta 1919 do 28. aprila 1939*, v katerem se »opravičuje pred madžarskim okupatorjem za svoje 20-letno politično sodelovanje v jugoslovanski državi in se prikazuje za misijonarja krščanstva in služabnika Sv. Štefana med Slovenci in Madžari« (Miroslav Kokolj, *Prekmurski Slovenci 1919–1941*). O samem sebi pravi na istem mestu: »Znano je, da sem se z dušo in telesom

boril proti razširitvi komunizma, tako v obeh časopisih (Novine in Marijin list, op. J. T.), v pridigah in raznih privatnih in javnih nastopih... pri vsaki sveti maši prosim za propad komunizma...« (Ferdo Godina). S takšnim vedenjem v internaciji je Klekl začrtal ločnico in se, kar zadeva stališče do okupatorja, razšel s prekmursko narodno zavedno katoliško duhovščino. Objektivno ima Klekl za obdobje pred prvo svetovno vojno nemajhne zasluge za ohranjanje slovenskega značaja, v času med obema vojnama pa neprimerno manjše za pospeševanje slovenske narodne zavesti prekmurskega ljudstva. Toda za te zasluge se ima prekmursko ljudstvo zahvaliti njegovemu in svojemu bogu in Kleklovemu dušebrižništvu veliko bolj kot njegovi slovenski narodni zavesti. Tako kot pred prvo vojno je tudi v vsem medvojnem obdobju tiskal časopise v prekmurskem narečju, čeprav so Prekmurci slovenščino dovolj dobro razumeli, saj je medtem 17 letnikov prekmurskih otrok končalo slovensko štirirazredno osnovno šolo. Članstvo kluba je imelo o Kleklu od vsega začetka enoten vtis in takšno mnenje, kakršnega so imeli o njem vsi napredni ljudje: ne da bi spodbijali njegove zasluge za slovenstvo, so videli v njem okorelega in versko zagrizenega reakcionarja, simbol nazadnjaštva v Prekmurju, ki je zatiral vsako svobodoljubno misel in bil velika ovira na poti duhovnega osvobajanja prekmurskega ljudstva.

Tudi kratka predstavitev industrijalca Benka, kakor jo podaja dr. Škerlak, nima nič skupnega s stvarnim pogledom na političnega nasprotnika in njegovo družbeno vlogo. Razumem, da ni imel namena napisati razprave o Josipu Benku, vendar menim, da mora v kritičnem spisu na zgodovinsko temo tudi najkrajša predstavitev važnejših političnih osebnosti vsebovati najosnovnejše podatke o njihovem mestu in vlogi v družbi, predvsem pa ne sme zapuščati v bralcu napačnega vtisa o pomenu in vlogi, ki so jo imeli v svojem okolju. Vse, kar dr. Škerlak pove o Benku, je: **»O Benku pa moramo ugotoviti, da je bil silno daljnoviden človek. Kadarkoli smo ga kaj prosili, nam je ustregel. Dal nam je vozilo za gimnazijsko akcijo, dal**

nam je denar. Prav gotovo je, da bi bil klub razpuščen, če...» Skratka, idilični odnosi in odlični vtis o Benku za vsakogar, ki ga ni poznal. Ne predstavnik protiljudskega režima vladajoče buržoazije, ampak dobrotnik kluba in s tem prekmurskega ljudstva, ki bi se mu, navsezadnje, klub moral zahvaliti še za svoj obstoj. V čem je bila ta njegova »silna« daljnovidnost, to je uganka. Za nemajhno in dobrodošlo pomoč, ki jo je dajal Klubu prekmurskih akademikov pri akciji za popolno gimnazijo, pomoč, za katero si kljub nekaterim zadržkom zasluži priznanje, prav gotovo ni bila potrebna posebna daljnovidnost. Kaj drugega kot sodelovati in pomagati mu namreč tudi ni preostalo. Kot ljudski poslanec se preprosto ni mogel izogniti priključitvi splošni prekmurski in slovenski zahtevi po popolni gimnaziji in je ne podpreti; podaril ji je nekaj drobtin od svojega velikega bogastva v dobro ljudstva, iz katerega je to bogastvo črpal. Nespameten bi bil, če bi mislil na razpustitev kluba, s katerim je sodeloval, ko je bil ta na vrhuncu ugleda in popularnosti. Benko je bil za izpeljavo gimnazijske akcije močno zainteresiran, saj bi mu uspeh akcije prinesel dodatne točke, ki bi jih znal spretno izkoristiti za povečanje svojega političnega ugleda in priljubljenosti med ljudmi. Zato je bila njegova angažiranost pri akciji za popolno gimnazijo v znatni meri in prav gotovo tudi izraz rivalstva in boja za prestiž med njim na eni in opozicijsko klerikalno stranko ter Kleklovim krogom na drugi strani. Tako daleč pa njegova pomoč pri gimnazijski akciji le ni šla, da bi dal ostavko za svoj poslanski mandat, kakor se je bil na zahtevo kluba obvezal v svoji izjavi, če se akcija ne bi uspešno iztekla. Benko je računal, in do tega mu je bilo veliko, da si bo s pomočjo kluba pridobil njegove simpatije ali ga vsaj ne bo napadal. (To mu je deloma tudi uspelo.) Dobro je namreč vedel in čutil, da mu klub ni naklonjen. Pri vsej stvari torej ni šlo za daljnovidnost ali morda celo ljubezen. Če pa je bila Benkova daljnovidnost morda v tem, da je ne dolgo zatem postal član Hitlerjeve nacionalsocialistične stranke, potem se je pošteno uštel: Prekmurje so zasedli Madžari, prvi človek je postal njegov konku-

rent, industrialec Hartner, on sam pa je bil odrinjen in je ostal v senci. Toda tudi pri tej stvari ni šlo za daljnovidnost – to je bila le ponesrečena špekulacija.

MESTO IN VLOGA KLUBA PREKMURSKIH AKADEMIKOV V PREDVOJNEM PREKMURJU

Za razumevanje pomena, ki ga je imel Klub prekmurskih akademikov v predvojnem življenju Prekmurja, bi bilo treba podrobno predstaviti celotno delo kluba. Toda ker je bilo o tem že veliko napisane-ga, naj ga predstavim čisto na kratko:

Obsežno predhodno propagandno in organizacijsko delo, namenjeno akciji za popolno gimnazijo v Murski Soboti, izdelava izčrpane dokumentacije o potrebi po popolni gimnaziji, številni članki in razglasi v lokalnem in osrednjem slovenskem časopisju, predavanja po vaseh, predavanja na slovenskem radiu itd.

Klub se prek učiteljskega društva obeh prekmurskih okrožij poveže z učitelji osnovnih šol. Ti razlagajo otrokom, zakaj potrebuje Prekmurje popolno gimnazijo in pošiljajo njihovim staršem dokumentacijo o tem s pozivom, naj podpišejo zahtevo po gimnaziji.

Klub se poveže z duhovniki obeh veroizpovedi (katoliško in protestantsko). Duhovniki na kratko pojasnjujejo faranom potrebo po gimnaziji in jih s prižnice pozivajo, naj se udeležijo predavanja, ki ga bo imel o tem predstavnik kluba pred cerkvijo.

Člani kluba zberejo ob pomoči učiteljev in nekaterih študentov nečlanov petnajst tisoč podpisov prekmurskih družinskih poglavarjev. Na podpisanih polah so tudi pečati vseh prekmurskih in obmurskih okrožij, občin, vseh društev, uradov, podjetij in ustanov.

V osrednjih slovenskih časnikih, Jutru in Slovencu, izidejo izjave slovenskih kulturnih, političnih in verskih predstavnikov, pisateljev, pesnikov, kritikov in univerzitetnih profesorjev, vseh nazorov in političnih pripadnosti, ki se vsi soglasno in odločno zavzamejo za popolno gimnazijo v Murski Soboti.

Nastane spomenica v imenu slovenskega naroda, ki nosi na vrhu podpisa rektorja ljubljanske univerze in obeh slo-

venskih škofov, sledijo pečati in podpisi vseh osrednjih slovenskih kulturnih, prosvetnih, znanstvenih, gospodarskih, športnih in drugih organizacij in ustanov.

V Beograd pošljejo brzozavke vseh prekmurskih in obmurskih občin z nujno zahtevo po popolni gimnaziji.

Klub odpošlje v Beograd odstopni, lastnoročno podpisani izjavi obeh prekmurskih narodnih poslancev, če še istega leta ne bi odprli popolne gimnazije. Izjavi redigira in ju predloži poslancema v podpis klub.

Klub se poda v akcijo za zbiranje knjig z namenom ustanoviti ljudske knjižnice v Prekmurju, in da tudi tej akciji vseslovenski značaj, s tem da jo razširi na sodelovanje slovenske javnosti, njenih kulturnih institucij, društev, knjižnic in založb.

V Murski Soboti organizira uspešen in nadvse dobro obiskan literarni večer takrat največjih slovenskih pesnikov in pisateljev (Z Otonom Župančičem), ki je bil zlasti za gimnazijsko mladino nepozabno doživetje, posebej zato, ker je na njem sodeloval tudi tedaj mladi Miško Kranjec, ki se je že začel uveljavljati v slovenski literaturi in v naprednem družbenem gibanju tistega časa. Ker so bili navzoči literati zelo angažirani za slovensko in s tem tudi za prekmursko stvar, je prireditelj izzvenela v močeno kulturno manifestacijo, polno simbolike o enotnosti med Slovenci tostran in onstran Mure.

Klub organizira in izda zemljevid Prekmurja.

Klub organizira postavitev spomenika prekmurskim protestantskim književnikom v Murski Soboti.

Klub igra vidno vlogo v družbenem življenju Murske Sobotice. Njegove družabne prireditve pritegujejo vsesplošno zanimanje, široko sodelovanje, priljubljenost in veljajo za najimenoitnejše, prave družabne dogodke leta.

Težko si je zamisliti, koliko truda, požrtvovalnosti in odpovedovanja, idealizma in ljubezni do prekmurskega ljudstva je bilo treba za organizacijo in izvedbo vsega tega dela. Dobro opravljeno delo pa priča tudi o tem, kako eminentno vlogo in položaj je imel tiste čase klub v Prekmurju, kakšna je bila njegova avtoriteta in kako silna je bila želja po popolni

gimnaziji v Murski Soboti.

Če skušamo po vsem tem opredeliti mesto in vlogo Kluba prekmurskih akademikov in predvojnem življenju Prekmurja, moramo poudariti predvsem tole:

1. Delo Kluba prekmurskih akademikov, v prvi vrsti njegova akcija za popolno gimnazijo v Murski Soboti in način, kako je bila izvedena, je imelo velik in trajen pomen za poglobljanje in krepitev vezi med prekmurskim ljudstvom in preostalo Slovenijo, ki takrat še niso bile dovolj čvrste v zavesti Slovencev na obeh straneh Mure. Kulturna Slovenija se je z vso močjo uma in srca zavzela za popolno gimnazijo v Murski Soboti, stopila ob bok prekmurškemu ljudstvu in pri tem izpričala takšno stopnjo nacionalne enotnosti, kakršno je bila zmožna pokazati le še v usodnih dneh svoje zgodovine. V slovenskem časopisju se še nikoli ni pisalo toliko o Prekmurju kot tiste čase. Nikdar pred tem se še ni slišal tako enoten in glasen utrip srca Slovencev na obeh bregovih Mure. Delo kluba je zatorej pomenilo bistven prispevek k tistemu procesu integracije prekmurskega ljudstva v slovensko občestvo, ki ga je v novejšem času in v kulturi začel Miško Kranjec, nadaljeval Ferdo Godina in v katerem so poleg drugih prekmurskih umetnikov in kulturnih delavcev odigrali pomembno vlogo Ljudska pravica, Društvo kmečkih fantov in deklet in še mnogi drugi (šolstvo, gospodarsko povezovanje itd.).

2. Z akcijo za popolno gimnazijo je klubu uspelo z razširjanjem argumentov za popolno gimnazijo, letaki, govori, angažiranjem učiteljsstva in osebnim stikom ob zbiranju podpisov itd., razbiti v prekmurškem ljudstvu še iz preteklosti zakoreninjeno mnenje, da so šolani ljudje gospoda in zajedalci. Ljudje so zapopadli, da je vprašanje popolne gimnazije zanje ekonomsko vprašanje, saj je šolanje ljudi pomenilo razbremenjevanje prenaseljenih kmetij in nov vir zaslužka.

3. Klub prekmurskih akademikov je s svojim delovanjem pomagal ustvarjati ozračje protirežimskega razpoloženja in novega časa. Ljudje so začutili, da vejejo v njihovi bližini nove sape. Spoznali so, da so ljudje iz kluba nezadovoljni z obstoječim redom, da se puntajo, postavljajo

zahteve in začeli so jim pritrjevati. Klub je postal predmet vsakdanjih pogovorov, pridobival je vse več prijateljev, ki jih ni motilo to, da je veljal za levičarskega. Njegov ugled in spoštovanje sta se krepila, užival je vse več naklonjenosti, predvsem pa je bila ta namenjena idejam, o katerih so bili ljudje prepričani, da jih zastopa. Veliko sta k takemu vzdušju pripomogla tudi Ljudska pravica, ki je izhajala v Dolnji Lendavi, in Društvo kmečkih fantov in deklet.

Takšen je bil predvojni Klub prekmurških akademikov. Žal mu ni bilo dano dolgo življenje, saj je obstajal le nekaj let. Meteor, ki je razsvetlil prekmursko nebo in ugasnil.

VOJNA JE BILA VELIKA PREIZKUŠNJA...

Do okupacije Prekmurja je prišlo v zelo kratkem času in povsem nepričakovano. Šestega aprila 1941 so ga zasedli Nemci, 16. aprila pa so jih zamenjali Madžari. Deželica je bila čez noč odrezana od Jugoslavije, vse vezi s Slovenijo, od katere jo je ločila okupacijska meja in vodna ovira (Mura), so bile na mah prekinjene. Kmečko prebivalstvo je sprejelo okupatorja deloma ravnodušno, večinoma pa prijazno in mestoma celo navdušeno, posebno na Goričkem, kjer živijo evangeličani, da o avtohtonem, madžarsko naravnanim meščanstvu s sicer maloštevilnimi industrijskimi krogi v obeh večjih mestih sploh ne govorimo (Düsevni liszt, mesečnik evangeličanske skupnosti, je zapisal: »Po 22 letih težke tlake Kranjski smo se z božjo pomočjo vrnili tisočletni predragi ogrski domovini, k naši ljubljeni, mili materi.«).

Tako razpoloženje je bilo posledica praznih upov, ki so jih razširjali številni sezonski delavci, češ da je Hitler nekaj bojevnik za interese delovnih ljudi, temeljilo pa je tudi na tem, da so v stari Jugoslaviji socialni in ekonomski problemi ljudstva ostali nerešeni in se lo celo še poglabili. Politično osveščanje prekmurskega ljudstva se je začelo razmeroma pozno in je le počasi prodiralo med množice. (Dvanajst let je bilo potrebnih samo za to, da so prvi maturanti zapustili gimnazijo! Zavednost, društvo katoliških štu-

dentov, je bila ustanovljena leta 1931; Novi čas, krščansko-socialno navdihnjena revija, je začela izhajati leta 1932 in župnik Jožef Klekl jo je še istega leta zadušil. Leta 1934 je bil ustanovljen napreden Klub prekmurških akademikov, tega leta so začela nastajati tudi Društva kmečkih fantov in deklet, leta 1936 sta zagledala dan Ljudska pravica in Mladi Prekmurec, srednješolsko sokolsko glasilo, ki ga je že naslednje leto prevzela napredna akademsko mladina.)

Na Madžarskem ni bilo levičarskega gibanja, ki bi bilo v oporo osvobodilnemu gibanju v Prekmurju. Dežela je bila vprežena v Hitlerjev voz, njena komunistična partija pa nemočna, hkrati pa je zastopala stališče, da pripada Prekmurje Madžarski. V Murski Soboti je obstajal okrožni komite Komunistične partije Slovenije, toda partija je bila številčno slaba in spričo prekinjenih zvez s centrom dezorientirana. Šele na začetku junija 1941 je okrožni komite Komunistične partije Slovenije za Prekmurje vzpostavil zvezo s Komunistično partijo Slovenije v Ljubljani, se seznanil z ustanovitvijo in razvojem Osvobodilne fronte, predvidenim napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo in s pripravami na oborožen odpor. Neposredno zatem so se začele pospešene priprave na aktiven odpor tudi v Prekmurju. Tik pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo je bil okrožni komite Komunistične partije Slovenije za Prekmurje s Štefanom Kovačem na čelu, že povezan z okrožnim komitejem Komunistične partije Slovenije za Štajersko v Mariboru in z voditelji odpora v Medžimurju. Napad na Sovjetsko zvezo je pomenil začetek narodno-osvobodilnega boja oziroma odpora tudi v Prekmurju. Tridesetega avgusta 1941 je bil ustanovljen okrožni odbor Osvobodilne fronte za Prekmurje.

Pogoji za organizacijo odpora v Prekmurju so bili izredno težki, težji kot drugod po Sloveniji.

Na tako majhnem, izoliranem, pretežno slabo poraslem, dobro prehodnem in lahko dostopnem terenu, kot je Prekmurje, je bil oborožen boj enostavno nemogoč; tudi če ne bi bilo drugih negativnih dejavnikov (slaba zaslomba v kmečkem prebivalstvu, pomanjkanje izkušenj

pri ilegalnem delovanju, nezadostna konspirativnost in popolna odsotnost obveščevalnih zvez z okupatorjem). Neoborožen boj pa je bil možen, vendar tudi težaven. V poštev je prihajalo trosenje letakov, s katerimi so razkrinkavali okupatorja in njegove sluge in pozivali ljudi k pasivnemu odporu, napisne akcije, rezanje telefonskih žic, odstranjevanje tabel z madžarskimi imeni naselij, sabotaže, organizacija samopomoči, skrivališč in zatočišč za ilegalce, v osebnih stikih ustvarjanje razpoloženja proti okupatorju, popularizacija Osvobodilne fronte s pomočjo sestankov in druge oblike povezovanja itd.

Razvoj narodnoosvobodilnega boja v Prekmurju je potekal tako, kakor ga opisuje Ferdo Godina v knjigi Prekmurje 1941–1945. Naj le omenim, da je boj konec oktobra 1941, po petih mesecih torej, po obsežnih aretacijah in deportacijah aktivistov in simpatizerjev Osvobodilne fronte, po izdaji in smrti Štefana Kovača, Štefana Cvetka in Evgena Kardoša, praktično, a le začasno, tj. do poletja 1944, povsem zamrl. (Podatki v tem kratkem pregledu so iz knjige Ferda Godine Prekmurje 1941–1945.)

Ker ni bilo možnosti za oborožen boj in takšen razmah narodnoosvobodilnega boja kot drugod v Jugoslaviji in je okupator v zadostni meri obvladoval splošen položaj, se njegovi domači hlapci, pa tudi katoliška cerkev, niso čutili ogroženi, zato tudi ni bilo potrebe po ustanavljanju bele ali katere druge garde. Med katoliško duhovščino in vrhovi bivše klerikalne stranke na eni in okupatorjem ter madžarsko čutečimi domačimi kolaboracionisti na drugi strani ni bilo tistega, za del Slovenije, ki so ga okupirali Italijani, značilnega idejnopoličnega (in borbenega) sodelovanja in ne kakega drugega globljega ali širšega povezovanja. Prekmurska katoliška duhovščina je razen izjem izpicala relativno primerno stopnjo nacionalne zavesti in dostojanstva, do Osvobodilne fronte se je v splošnem držala pasivno, vendar korektno, ponekod je gledala nanjo s prikritimi simpatijami, nekateri duhovniki pa so z njo sodelovali in bili zato preganjani in zaprti (Ivan Jerič, Ivan Camlin). Z razumevanjem ali simpatijami so gledali na gibanje odpora tudi mladi

evangelikiški duhovniki. Dobro je sodeloval z Osvobodilno fronto in bil za to zaprt Štefan Lepoša, Ludvik Čurman pa je bil leta 1941 obsojen in je umrl v kazenskem bataljonu v Hrenovju na vzhodni fronti. Starejša generacija evangelikiških duhovnikov, ki so se šolali na Madžarskem, je okupatorja pozdravljala kot osvoboditelja in vse do konca zvesto sodelovala z njim. Če odmislimo madžarsko navdahnjen in njemu najbližji krog ljudi, je bilo med ljudmi z večjo stopnjo politične in narodne zavesti povezovanja z okupatorjem praktično zelo malo. Med najbolj zavednimi silami (tistimi, ki niso bile povezane z Osvobodilno fronto) je obstajala ne glede na politične in druge razlike zaznavna in dokaj široka nacionalna solidarnost oziroma tihi konsenz, ki je bil uperjen proti okupatorju in več kot v tolerantnem odnosu do Osvobodilne fronte. Spričo pomena, ki ga ima najbolj zaveden del ljudstva, inteligenca, mladina in drugi, za usodo naroda, pa je bilo tudi to dejstvo kljub vsemu negativnemu v tedanji prekmurski stvarnosti spodbudno in upoštevanja vredno.

Pojav narodnoosvobodilnega odpora v Prekmurju je pomenil za mnoge ljudi presenečenje in je zbujal občudovanje zaradi težkih razmer, ki so na prvi pogled izključevale vsak resnejši odpor. Mnogo jih je bilo, ki so menili, da v tako neugodnih razmerah odpor ni imel nobenega smisla, in še danes tu in tam izražajo dvom o njegovi smotrnosti.

Pri razglabljanju o razlogih, ki so odločali o nastanku odpora neugodnim razmeram navkljub, moramo izhajati iz dejstva, da se je del prekmurske študirajoče mladine vzgajal v naprednih akademskih društvih v levičarskem, nacionalnem in protifašističnem duhu in da je imela ta mladina vpliv na druge sloje prekmurske mladine. Stanje zavesti te mladine pa je bilo pod okupacijo takšno, da je bila ob napadu na Sovjetsko zvezo pripravljena na odpor ne glede na težke razmere boja. To je tisto, kar je treba razumeti. Raznarodovalni ukrepi madžarskih oblasti so le še podžigali razpoloženje k odporu. Enako so delovali v naprednih krogih spočetka razširjeno mnenje, da bo vojna trajala le kratek čas, in splošni pozivi naprednim

silam v Evropi k odporu proti agresorju. V takšnem ozračju seveda ni bilo verjeti, da bi prav vsi Prekmurci boguvdano in brez upiranja sprejeli okupacijo in se sprijaznili z raznarodovanjem. Odločilen pomen pri nastanku odpora je imel poziv Osvobodilne fronte slovenskega naroda na boj proti okupatorju. Poziv je veljal seveda tudi prekmurskemu ljudstvu in je ustrezal težnjam borbenega dela mladine. Odpor je stekel. Bil je odgovor na notranji klic po samoohranitvi in prispevek mlade generacije k boju proti fašizmu. Pokazalo se je, kako globoko se je v mladi rod zajedla zavest o skupnosti s slovenskim narodom in sovražstvo do zavojevalcev. Poziv Osvobodilne fronte in direktiva partije sama po sebi ne bi pomenila veliko, saj je bilo partijcev malo, če v ljudeh ne bi bilo tistega ognja, ki jih je gнал v akcijo.

Odpor se je širil, vse več mladih ljudi in intelligence, pa tudi kmetov se je vključevalo vanj, akcije so postajale drznejše. Bil je to neoborožen boj, v bistvu narodno-osvobodilno gibanje, prepleteno s subverzivnim delovanjem in občasnimi sabotажami. Tak boj je bil možen in z narodno-obrambnega vidika tudi potreben v prekmurskih razmerah (navsezadnje bi bilo čudno in celo sramotno, če okupator ne bi naletel na prav nobeno znamenje odpora). Načelno je sicer dopustno razpravljati o smotnosti kakšne poteze vodstva odpora, vendar je očitno, da tisti, ki so videli v težkih razmerah nepremagljivo oviro za vsak, tudi podtalen odpor, niso imeli prav. Prav tako je mogoče govoriti o velikem idealizmu, emocionalnosti, nezadostni izkušeniosti in čezmerni zagnanosti borcev Osvobodilne fronte. Toda te napake, če so bile storjene, jim je treba oprostiti. Ne samo zaradi njihove mladosti, marveč ker so to lastnosti, ki so bile med gonilnimi silami v vseh zatrtih in uspešnih puntih, vstajah in revolucijah tega sveta. Tisti, ki so svojo pasivnost in odpadništvo opravičevali s sklicevanjem na nepotrebne žrtve, so pozabljali, da so bile žrtve takrat povsod, kakor je bilo tudi povsod dovolj njim enakih ljudi, ki so zastopali mnenje o nepotrebnosti boja in žrtev, kar pa ni moglo zaustaviti osvobodilnega boja.

Narodnoosvobodilni odpor je veliko dejanje v zgodovini prekmurskega ljud-

stva. Njegova veličina je ravno v tem, da se je razvijal v kar najtežjih razmerah, je v brezmerni vdanosti, junaštvu in žrtvah njegovih aktivistov, v tem da je vodstvo odpora poleg dela na lastnem terenu bilo sposobno pomagati tudi pri organiziranju odpora v Medžimurju in Slovenskih goricah, predvsem pa, da je bilo Prekmurje, ta takrat osamljen otoček slovenske zemlje, sredi vojne vihre z bojem in žrtvami povezano s slovenskim narodom in je šel v korak z njegovim osvobodilnim bojem, dokler je bilo mogoče. Nič zato, če odpor ni prodril globlje med kmečke sloje, saj zaradi objektivnih vzrokov kaj takega tudi ni bilo realno pričakovati. Pomembno je, da so se prekmurski ljudje po mnogih stoletjih ločenega in po samo dvajsetih letih skupnega življenja s Slovenci prvič v svoji zgodovini uprli in se s srcem, predvsem pa zavestno borili, trpeli in umirali za svojo slovensko domovino. Lahko rečemo, da si je Prekmurje svojo svobodo če že ne v pravem smislu besede izborilo, pa prav gotovo zaslužilo. Žrtve narodnoosvobodilnega odpora v Prekmurju niso bile zaman!

... TUDI ZA ČLANE KLUBA PREKMURSKIH AKADEMIKOV

Vedenje članov kluba med vojno (pri tem ne delam razlike med rednimi člani in izrednimi oziroma bivšimi, to je tistimi, ki so medtem končali študije) je integralni del njegove zgodovine. Brez pregleda tega obdobja bi ostala podoba kluba nepopolna, celo lažna. Vojna je bila velika preizkušnja. V njej so se potrjevale nacionalna zavest ter idejna in moralna trdnost ljudi. V tem pogledu je Klub prekmurskih akademikov, ta predvojni cvet prekmurske mladine, doživel boleč osip. Dejstvo je, da kot celota vojne preizkušnje ni vzdržal.

V trenutku okupacije so bili praktično vsi pripadniki kluba doma v Prekmurju, le neznatno število jih je bilo onstran Mure, večinoma v Ljubljani. Prva dva meseca, v času od okupacije do napada na Sovjetsko zvezo, ko še ni šlo za kake večje preizkušnje, so se člani kluba vedli dokaj enotno. Ko pa so se začeli množiti znaki očitnega odpora in je okupator prihajal od navideznih znakov spravljivosti k vse hujšim represivnim ukrepom, se je

začel proces diferenciacije. Mnogi se niso strinjali s konkretnimi oblikami odpora, češ da vodi le v nepotrebne žrtve. Nekateri posamezniki pa so skrenili s prave poti že prej. Kaj se je zgodilo z njimi?

Eden prvih in najodgovornejših članov kluba, ki se je imel in veljal za komunista, si je ob izbruhu vojne pripel fašistični znak in se z njim prostodušno razkazoval po ljubljanskih ulicah. Poleti 1941 je hodil s tem znakom v Murski Soboti, kamor se je umaknil iz Ljubljane, takrat že trdnjave Osvobodilne fronte. To je bil prvi odpad iz kluba.

Prvi blagajnik kluba se je prelevil spočetka v nemškega, pozneje pa v madžarskega fašista (njilaša) in svojo novo pripadnost dokazoval s fašističnim oziroma njilaškim znakom.

Neki drugi član kluba je, po pripovedovanju očitcev, ob prihodu Madžarov v Mursko Soboto prevzel vlogo nekakšnega redarja in pomagal razporejati ene sem, druge tja.

Nekateri člani kluba so se vključevali v madžarske, v bistvu raznarodovalne organizacije.

Bilo jih je veliko, ki so zapustili teren in se umaknili na Madžarsko, na študij ali v službe.

Tisti, ki so bili po okupatorjevem zakonu vojni obvezniki, so se pustili mobilizirati (s tem so se podajali v negotovost in tvegali nič manj, kakor če bi se vključili v partizansko vojsko) in so prihajali na dopust v uniformi madžarskih oficirjev.

Bojišče in svoje bojne tovariše je na njihovo veliko zaprepaščenje nepričakovano zapustil in se umaknil na Madžarsko tudi eden prvih predvojnih komunistov, človek iz najožjega kroga protifašističnih borcev v Prekmurju.

Zapirati si oči pred temi dejstvi in molčati – naj si bo zaradi milega miru, zaradi ohranjanja sijaja, ki naj bi še naprej obdajal Klub prekmurskih akademikov, ali pa zaradi kakršnegakoli interesa je – ko gre za zgodovino kluba, nedopustno. Pa ne samo zaradi zgodovinske resnice, ampak tudi zato, ker se s tem, hočeš nočeš, omalovažujejo in žaliyo žrtve narodnoosvobodilnega boja v Prekmurju in podcenjuje prispevek k temu boju tistih, ki so dali zanj vse, kar so zmogli!

Pripadniki kluba, ki so bili v Prekmurju, so se torej razdvojili. Manjšina je ostala zvesta tradicijam kluba in svojemu narodu. Ta manjšina je sestavljala številčno najmočnejšo skupino v širšem jedru narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju in skupaj z drugimi aktivisti Osvobodilne fronte nosila vso težo boja ter šla skozi pekel represalij madžarskih oblasti, mučenj, eksekucij in zaporov. K tej manjšini so spadali tudi tisti klubovci, ki so se ob okupaciji znašli v Ljubljani in so se bojevali v vrstah narodnoosvobodilne vojske Slovenije. Tem so se po zatrtju odpora pozneje pridružili tudi nekateri aktivisti iz Prekmurja* (glej stran 62). Večina klubovcev pa se je ne le distancirala od narodnoosvobodilnega boja, marveč se je celo opredelila zoper njega.

Vsiljuje se vprašanje, ali je bilo dopustno resnično težke razmere boja izkoriščati za kritje vseh mogočih, z narodnostnega vidika tudi nečastnih dejanj. Za zavednega in odpora željnega Slovenca, ki se zaradi težkih razmer ni strinjal z oblikami odpora v Prekmurju, sta bili na razpolago samo dve poti. Ena je držala v vrste Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije ali Hrvaške. Za resnično odpora željne in pogumne ljudi je bila ta pot, dasi ne brez nevarnosti, ves čas odprta in dovolj realna. Za to pot se je kmalu po likvidaciji odpora odločilo deset aktivistov Osvobodilne fronte in celo nekaj srednješolcev. Bila je dobrodošla predvsem za tiste, ki so bili huje kompromitirani. Za manj kompromitirane, takšna pa je bila večina klubovcev, se je ponujala druga pot. To je bila pot mirnega, pasivnega odpora, dostojanstvenega prenašanja okupacije, pot pokončne drže in rezerviranega stališča do okupatorja. Po tej poti so hodili katoliška duhovščina in priseljeni Slovenci – razen izjem. Po tej poti je bilo možno gojiti in utrjevati odporniškega duha z najmilejšimi oblikami odpornosti, kot so vzdrževanje zvez med somišljeniki, dviganje morale s komentiranjem vojnih dogodkov itd. V tem okviru je bilo tudi možno ponuditi vsaj kako drobno, materialno ali drugo pomoč aktivistom Osvobodilne fronte v sili. Naštete oblike delovanja resda ne bi bile dokaz kake posebne bor-

benosti, vendar bi v času po zatrtju odpora pomenile pomemben prispevek k vplivu Osvobodilne fronte in obstoju narodnoosvobodilnega gibanja kot takega. Toda tisti, ki se menda niso strinjali z ostrejšimi oblikami boja, so žal zavrgli tudi to »neostro« pot, edino, ki jim je še preostala. Odločili so se za pot, ki je za zavednega Slovenca takrat ne bi smelo biti: za pasivizacijo, odhod v madžarske šole, službe in še kaj hujšega.

Medtem ko so torej eni padali pod krogami okupatorja, bili obešeni ali so komaj ušli vislicam, gnili v koncentracijskih taboriščih, po zaporih (samo na soboškem pokopališču stoji spominska plošča z blizu 100 imeni žrtve fašističnega in okupatorjevega nasilja, skupno število žrtev v Prekmurju pa znaša okrog tisoč mrtvih!) in jih mobilizirani za vzhodno fronto kot pobiralci min, so drugi čepeli doma na varnem, študirali, se predajali življenju v okupatorjevih društvih ali si nabirali službena leta. Ta pot ni mogla pomeniti nič drugega kot to, da so se z zasedbo sprijaznili, jo sprejeli, se ji prilagodili in jo skušali izkoristiti, kakor se je dalo. Ob morebitni zmagi osi se jim niti ne bi bilo treba več kdove kako prilagajati! To je bila popolna in prostovoljna kapitulacija, odpoved vsakršnemu odporu. Če upoštevamo tisti čas (poletje 1941) in tedanje sicer lažne, za mnoge pa kljub temu nedvomne perspektive o skorajšnjem in za sile osi zmagovitem koncu vojne, potem lahko vedenje teh klubovcev razumemo tudi kot njihovo prezgodnje, zavestno in dokončno slovo od Slovenije in slovenskega naroda...

Mnogi pa na takšno vedenje klubovcev ne gledajo s tako načelne in brezkompromisnega stališča, temveč menijo, da jih je treba obravnavati z dobršno mero prizanesljivega razumevanja. Mogoče imajo delno prav. Tem bolj, ker nagibi, motivi in teža krivde zagotovo niso bili pri vseh enaki in ker so bili tudi glede vedenja na Madžarskem med njimi razlike. Razlika je tudi med tistimi, ki so se z nošenjem fašističnega emblema javno solidarizirali s fašizmom, in tistimi, ki tega niso počenjali, med tistimi, ki so naredili v Budimpešti kako človekoljubno dejanje za tovariša v zaporu, in tistimi, ki so se

temu strahopetno izognili. Upoštevajmo tudi, da je beg na okupatorjeve visoke šole kot način umika z bojišča aktivnega ali pasivnega odpora proti okupatorju in kot način skrivaštva znan tudi drugod po Sloveniji. V Prekmurju je bilo takih primerov razmeroma več, res pa je, da se dajo glede na težke razmere lažje pojasniti in razumeti kot drugod. Verjamem, da bi se večina teh klubovcev najbrž znašla med partizani, če bi v tistem času živeli onstran Mure. Z natančnejšim pretresom in ob globljem poznavanju teh stvari bi se poleg drugega odkrilo še kaj olajševalnega, kar bi utegnilo olepšati posameznosti, vendar pa v bistvu ne bi spremenilo v splošno slabega vtisa njihovega vedenja.

Toda naj se še tako trudimo, da bi pojasnili stvari, jih doumeli in s tem omilili, in četudi jih, navsezadnje, kdo razume, sprijazniti se nam z njimi ni in ne bo mogoče. Gre namreč za boleča dejstva, ki se jih tudi pri najboljši volji ne da enostavno in kot kaj samoumevnega opravičiti, tako da se jih pripiše posebnim razmeram v Prekmurju. Ni mogoče odstopiti od stališča, da mesto članov naprednega in v nacionalnem pogledu ne samo tako zavednega, ampak tudi dejavnega, da ne rečem avantgardnega kluba, kakor je bil Klub prekmurskih akademikov, enostavno ni moglo biti nikjer drugje kot v vrstah odpora, pa bodi kakršnegakoli že; oboroženega znotraj slovenskih partizanskih enot, podtalnega aktivnega odpora doma, organiziranega podtalnega pasivnega odpora ali v skrajnem primeru individualnega odpora v obliki na zunaj zaznavnega distanciranja od okupatorja. Vedenje, ki je bilo izven tega širokega okvira možnega soočanja z okupatorjem, je pomenilo kolaboracijo (čeprav ni šlo za izdajstvo ali za drugačno obliko aktivnega sodelovanja z okupatorjem), sicer nekoliko blažje oblike, kljub temu pa kolaboracijo z okupatorjem, saj mu je (zlasti spričo številčnosti tistih, ki so se odločili za tako vedenje, in pomembnosti njihovega družbenega statusa za bodočnost ljudstva) objektivno lajšalo doseganje okupacijskih ciljev, pa če so se tega vsi zavedali ali ne. Za pravo kolaboracijo pa sta se okupatorju naravnost ponujala tista, ki sta se bahala s fašističnim emblemom. Njuna zaposlitev

je bila odvisna le od tega, ali ju je okupator potreboval oz. jima zaupal.

Ob spominu na Prekmurje v tistih vojnih časih nam globoko v duši še danes nekaj kljuje in se oglašja kot daljni odmev na prestano bolečino in ponižanje. Bolečino nad tem, da je pretežni del prekmurskega ljudstva, sicer nedolžen, sprejel okupatorja tako, kakor ga je sprejel. Ponižanje, ko pomislimo, kako je okupator triumfiral nad nepričakovanim uspehom, nad tem, da je velik del prekmurske visokošolske mladine – s katoliško usmerjenimi študenti vred – opustil misel na kakršenkoli odpor in se vklapljal v njegov svet takrat, ko se še sploh ni vedelo, v čigav prid se bo končala vojna, in tako, da se je čez noč, z lahkoto in kljub jezikovni oviri preusmerilo s slovenskih na madžarske visoke šole in društva ter se na ta način sam od sebe in hite izpostavil vplivu njegovega nacionalnega duha. Dvajset let življenja v Jugoslaviji, v skupnosti s krvnimi brati, mar to res ni bilo nič? In ali ni obžalovanja vredno, da se je v času, ko je v Sloveniji vladal kulturni molk, ko se je mladina večinoma pokoravala načelu opustitve študija v korist osvobodilnega boja (to načelo je bilo razglašeno tudi v Prekmurju), v času, ko je šlo ne le za obstoj naroda, ampak za usodo človeštva, in je bodočnost grozila kot zaton človečnosti v mraku fašističnih demonov, toliko mladih ljudi vedlo tako, kot da živijo izven časa in prostora in postavljalo v ospredje svojih preokupacij oddaljevanje od vsake oblike odpora, konformizem, študij na okupatorjevih šolah, službo in vdinjanje okupatorju?

Na Klubu prekmurskih akademikov je nastal grd in neizbrisen madež. Vendar je treba poudariti, da je manjšina, ki se ni izneverila njegovemu poslanstvu, ohranila čast njegovega imena s tem, da se je borila v prvih in vodstvenih vrstah odpora in na ta način znatno prispevala k tisti podobi, ki jo bodo imeli bodoči rodovi o Prekmurju med narodnoosvobodilnim bojem, namreč, da okupacije ni sprejela brez odpora in da je bil odpor v neenakem boju in le začasno zatrt.

Normalno je, da so pri teh »odpadniških« začetih delovati obrambni mehanizmi, kakor hitro je postalo jasno, da je vojna

za sile osi izgubljena. Pozneje so si v opravičilo izmišljali bolj ali manj verjetne zgodbe in jih skušali podkrepiti z navedbo kakega konkretnega dejanja. V paničnem iskanju alibija malo pred koncem vojne ni manjkalo iznajdljivosti, v redkih primerih tudi ne drznega, a varno načrtovanega tveganja.

Vsi so varno dočakali svobodo in jo sprejeli kot podarjen, zrel in žlahten sadež. Niso bili klicani na odgovornost. Odgovarjali so samim sebi, v soočenju z lastno vestjo. Dezorientacija, demoralizacija, strahopetnost, obup, odmik od aktivnega in pasivnega odpora, skrivanje po okupatorjevih šolah, društvi in službah, prilagajanje razmeram okupacije – vse to ni štel za vojni delikt. In tudi hujši greh ne. Vsem, prav vsem je bilo prizanešeno. Domovina je imela široko odprto naročje...

Čas je mineval. Ob bujni in vsesplošni rasti, ki je poganjala iz žrtev, krvi in trpljenja, so se rane celile, strasti umirjale, občutki krivde slabeli in zaradi obilice sokov so se dvignila in zravnala tudi stebila, ki jih je vojna ujma pritislila k tlom. Kar je res, je res: naši tovariši so se kmalu, pravzaprav takoj vključili v novo življenje in ga pomagali graditi vsak v skladu s svojimi močmi in sposobnostmi. Če jim je preostalo kaj drugega ali ne, to ni važno. Številnim je uspelo, da so se z delom za skupnost bolj ali manj ali celo dobro oddolžili. Med njimi so se nekateri razvili v pomembne družbenopolitične delavce, katerih prispevek k naši skupni stvari je upoštevanja in priznanja vreden. Tako je prav. Njihova prizadevanja, odrešujoča zanje, so bila oziroma so, kar je najbolj važno, družbeno koristna in tudi v izdatno zadoščenje njihovim nekdanjim klubskim tovarišem. Žal pa je zakon življenja in zgodovine tak, da kar je bilo, je bilo. Kar se je zgodilo, se je zgodilo. Izbrisati se tega z ničemer ne da. In presojati dejanja je mogoče samo v okviru razmer in zahtev časa, ko so se zgodila. Preostane nam torej le, da razumemo, če in kar se razumeti da, in da oprostimo, če in kar je odpuščanja vredno. In da teh stvari brez kakšne posebne potrebe in neizzvani ne pogrevamo.

Spričo vseh tukaj opisanih okoliščin

in razmer je pomen tistih številnih žrtev, ki so jih položili Prekmurci na žrtvenik boja proti fašizmu še večji. Dolžni smo večno zahvalo junakom, ki se niso mogli upreti plamenu svoje nacionalne zavesti in se zato niso skrivali za težkimi borbennimi razmerami, marveč so, ne meneč se zanje, planili in se darovali za svobodo, kajti – oni so rešili čast in obraz Prekmurja! Luč njihove žrtve je edina, ki nam sveti iz tedanje teme v današnje dni. Ko ne bi bilo njih in vseh tistih, ki so umirali v koncentracijskih taboriščih, prestajali kazni po zaporih, bili pokončani, ko bi ravnali vsi tako, kakor so ravnali premnogi člani Kluba prekmurskih akademikov, potem bi dajalo prekmursko ljudstvo za časa okupacije beden vtis Madžarom pokornih ogrskih Vendov, ljudstva brez nacionalne identitete, danes pa bi bilo Prekmurje pokrajina žalostnega spomina, ki bi jo popotnik prehodil podolgem in počez, ne da bi našel en sam pomnik

narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda.

Po vojni je prišlo do poskusov, da bi življenje Kluba prekmurskih akademikov podaljšali v obliki starešinske ali kake podobne organizacije. Toda brez uspeha. Našli so se ljudje, ki so bili nepoučeni ali pa so se sprenevedali, ko so trdili, da se je med bivšimi člani kluba razpasel boj za nekakšne zasluge, da so nastala neka osebna nasprotja in da je bilo prav to ovira za njihovo sporazumevanje in slogo. Resnica pa je, da so imeli vsi nesporazumi, trenja, nestrpnosti in druge težave, naj so se kazali v kakršnikoli obliki, svoj izvor v napetostih, ki so vladale med njimi zaradi različnega vedenja med vojno. Eni niso znali ali niso mogli oproščati, drugi so se delali, kot da niso nič zakrivali.

Vojna je prizadejala klubu nezazeljive rane. Društvo povojnih prekmurskih visokošolcev ni prevzelo njegovega imena.

* *INŽ. KOLOMAN CIGÜT IZ RANKOVEC.* Potem ko ga je madžarsko naglo vojaško sodišče v Murski Soboti skupaj s Štefanom Cvetkom in Evgenom Kardošem 30. oktobra 1941 obsodilo na smrt z obešanjem in je bil zaradi nosečnosti žene takoj pomiloščen na dosmrtno ječo, je bil poslan v madžarski delavski bataljon na vzhodni fronti, kjer je pobegnil na rusko stran in bil tam komisar artilerijske divizije v 1. jugoslovanski brigadi, ustanovljeni v Sovjetski zvezi, pozneje pa je bil dodeljen v politično upravo 2. ukrajinske fronte.

FERDO GODINA IZ SREDNJE BISTRICE. Major Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije od leta 1941, inštruktor pokrajinskega komiteja Skoja za Slovenijo, sekretar okrožnega komiteja Skoj za Notranjsko, komisar bataljona Notranjskega odreda med roško ofenzivo, 1942. leta kulturni referent 2. operativne cone, ravnatelj višje partijske šole pri centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije in višje šole pri pokrajinskem komiteju Skoj za Slovenijo. V oktobru 1944 ga je centralni komite Komunistične partije Slovenije imenoval za člana okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Ljutomer (pod katerega je spadalo tudi Prekmurje). Soustanovitelj prekmurske partizanske čete.

DR. LUDVIK KOVAČ IZ VANEČE. Kapetan Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije. Sprva je delal kot medicinec v partizanski bolnišnici, nato sanitetni referent istrskega vojnega območja in Notranjskega odreda. Kot pripadnik glavnega štaba je 8. maja 1945 prek Beograda prišel v Mursko Soboto.

MIŠKO KRANJEC IZ VELIKE POLANE. Leta 1941 član okrožnega odbora Osvobodilne fronte za Prekmurje, po razpadu tega odbora (smrti Štefana Kovača) vztraja do leta 1944 v Prekmurju, nato se prebije na osvobojeno ozemlje v Belo krajino, kjer se pridruži partizanskim kulturnim delavcem.

DR. EMILJA KRAIGHER IZ ODRANEC. Polkovnik Jugoslovanske ljudske armade, zdravnica v partizanskih bolnišnicah na Rogu.

DR. IVAN PINTARIČ IZ BOGOJINE. Major Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, šef kirurške ekipe 14. udarne divizije, pozneje kirurg v partizanskih bolnišnicah.

DR. JOŽE TIVADAR IZ MURSKE SOBOTE. Polkovnik Jugoslovanske ljudske armade, referent sanitetne službe Cankarjeve udarne brigade, potem 15. udarne divizije, na koncu 7. korpusa Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije.

FERDO GODINA

TEŽAVNA POT DO OBJAVE MOJIH PRIPOMB H KNJIGI POSŁANSTVA IN POSŁANIŠTVA RUDIJA ČAČINOVIČA

Že 23. maja 1986 sem v Književne liste v Delo poslal pripombe k avtobiografski knjigi Poslanstva in poslaništva Rudija Čačinoviča. Pripombe pa objavljam šele zdaj, zato se mi zdi, da ne bo odveč, če opišem, zakaj je ta moj prispevek imel do objave bolj težavno pot. V Književnih listih so namreč že objavili oceno Čačinovičeve knjige, s katero pa se nisem strinjal, niti se ne strinjam s tem, kako Čačinovič v knjigi opisuje svoje zadržanje med narodnoosvobodilnim bojem od leta 1941–1945.

Članek sem torej poslal uredniku Književnih listov Janezu Zadnikarju s spremnim pismom:

»Pošiljam Vam članek z opozorili na netočnosti v knjigi Rudija Čačinoviča Poslanstva in poslaništva, o kateri ste v vašem listu že pisali. Prosil bi Vas, da objavite tudi ta moj prispevek, saj bi bila tako resnica o knjigi Poslanstva in poslaništva popolnejša. Če prispevka ne boste objavili, Vas lepo prosim, da mi kmalu sporočite. – Prejmite mnogo lepih pozdravov!

Pripis: Če boste članek objavili, bi prosil, da ničesar ne izpustite ali spremenite. Hvala! Ferdo Godina.«

Dne 6. junija 1986 sem od odgovornega urednika Dela Jožeta Volfanda dobil tale odgovor:

»V uredništvo smo prejeli Vaše pismo, v katerem med drugim govorite o knjigi Rudija Čačinoviča Poslanstva in poslaništva oziroma o njegovem ravnanju med NOB. Prepričan sem, da razumete zadržke uredništva pri objavi takšnega teksta, kot ste ga poslali. Gre namreč za hude obtožbe in obdolžitve in jih v taki obliki ni mogoče objaviti. Morebiti bi se v besedilu, ki bi bilo krajše, zadržali predvsem ob stvarnih dejstvih. Ker pa gre za dokaj občutljivo zadevo in ker gre za hude obtožbe na račun tov. Rudija Čačinoviča, bomo pred objavo besedilo poslali avtorju knjige Poslanstva in poslaništva. Prosim Vas torej, da strnete besedilo, da se držite predvsem stvarnih dejstev in pri tistem, kar se Vam zdi najbistvenejše. S tovariškimi pozdravi. Odgovorni urednik Jože Volfand.«

Uredništvu sem potem odgovoril:

»Tovariš Jože Volfand! Hvala lepa za pismo, z dne 6. VI. 1986, v katerem mi sporočate, da ima uredništvo zadržke pri objavi mojih pripomb h knjigi 'Poslanstva in poslaništva' Rudija Čačinoviča, ki sem jih poslal uredništvu Književnih listov dne 23. IV. 1986.

Na Vašo željo sem besedilo nekoliko skrajšal. Ostal pa sem seveda kakor v prejšnjem članku pri stvarnih dejstvih. Ne bi se strinjal z Vami, ko pravite, da gre za moje hude obtožbe in obdolžitve na račun Rudija Čačinoviča, saj vendar samo komentiram tisto, kar je tov. Čačinovič v svoji knjigi 'Poslanstva in poslaništva' sam napisal o sebi in kar dokumentiram z zgodovinskim gradivom. Če tov. Čačinovič izkrivljeno piše o svojem zadržanju med NOB v knjigi, ki ste jo tudi pri Delu ocenili (recenzent najbrž dogodkov v zvezi s Čačinovičem med NOB ni poznal), potem imam pravico, da te netočnosti z zgodovinskim gradivom pojasnim. Ta pojasnila seveda niso obdolžitve in ne obtožbe, kakor pravite. Ali ne bi lahko oba rekla, da se tov. Čačinovič obtožuje sam, ko piše v knjigi 'Poslanstva in poslaništva', kako si je v začetku NOB 1941 za kitajske noviče pridobival madžarsko neoporečnost, da je laže pustil svoji usodi Prekmurje in svoje nekdanje tovariše ter odšel na Madžarsko?

Ne razumem, zakaj tov. Čačinovič o teh rečeh rajši ne molči. Občutek imam, da pišem o njegovih trditvah tudi v imenu tistih Prekmurcev, ki bogve kje na frontah in taboriščih trohniijo, posebno pa v imenu tistih iz leta 1941, ki jih tov. Čačinovič ni samo zapustil, ampak je šel v madžarsko vojsko in tako obrnil proti njim celo okupatorjevo orožje.

Nekoliko me je presenetilo, da boste na račun mojih 'obtožb' in 'obdolžitev' pred objavo v Delu poslali moje besedilo avtorju knjige 'Poslanstva in poslaništva'. Ali me mislite s tem malo prestrašiti? Saj bo tov. Čačinovič itak prebral moj članek v časopisu. Mislim, da bi storili pravičnejše, če bi povabili borce NOB v Prekmurju in druge, ki so se vrnili iz taborišč, saj nas je malo. O mojih pripombah bi se potem rajši z nami pomenili. Mislim, da bi se bilo dobro še posebno pomeniti s tistimi, ki so 1941 v Prekmurju preživeli strahoten pekel.

Tov. Čačinoviču ostaja še vedno prilika, da utemelji vzroke svojega odhoda iz Prekmurja in opiše, zakaj si je tedaj, kot piše v svoji knjigi, 'za kitajske novčiče' pridobival madžarsko neoporečnost, ko je vedel, da je KPJ izdala poziv na brezkom-promisno borbo proti okupatorju, in ko se je ves napredni svet uprl Hitlerju, Mussoliniju in Hortiju. Mislite, da tov. Čačinoviču to ni bilo znano? Ker je v tistem času zapuščal prekmurske borce, ki jih je pozneje večina padla, ga je zaradi tega KP proglasila za izdajalca. Skušajte se v to vživeti Vi, ki ste mladi, in tudi drugi v uredništvu, kaj bi vi storili, če bi vas tov. Čačinovič, ki je pred vojno veljal 'za najagilnejšega naprednega delavca v Prekmurju', kakor pravi Miško Kranjec, če bi vas naenkrat pustil skoraj gotovi smrti in bi odšel k okupatorju?

Tov. Volfand, ker menim, da prekmurskih borcev in tistih, ki so preživeli taborišča, ne boste obvestili, tov. Čačinoviča pa boste, sem ta članek z najino korespondenco poslal tistim prekmurskim borcem, ki so v Prekmurju NOB vodili, kar se mi zdi edino pravično. Poslal sem ga tudi CK ZKS in nekaterim uredništvom časopisov. Če pa se boste le odločili za borce, Vam bom tak sestanek pomagal organizirati, saj to ne bo težko, ker nas je ostalo malo živih. Simon Wiesenthal je pred kratkim v nekem intervjuju rekel, 'da nihče ni pooblaščen, da bi oproščal v imenu drugih'. Moj članek pa nima nobenega drugega namena, kakor da o pisanju tov. Čačinoviča pove resnico. Lepo Vas pozdravlja F. Godina. Ljubljana, 15. julij 1986.«

Po tem pismu se nisem bil več voljan potegovati za objavo in tudi nisem bil več voljan, da Delo članek sploh objavi, saj je bilo uredništvo še kar naprej v zadregi. Zdelo se mi je, da ni lepo niti zame niti za nekdanje borce, če se na tak nečasten način še naprej ponujam.

Članek, o katerem govorim, zdaj v celoti objavljam v reviji Borec:

Rad bi opozoril na nekaj netočnosti v knjigi Rudija Čačinoviča Poslanstva in poslaništva, zato bom povsem na kratko zaradi odmerjenega prostora najprej opisal nekaj dogodkov v letu 1941, ko je komunistična partija v Prekmurju na poziv Jugoslovanske partije Jugoslavije začela odpor proti okupatorju, ki ga je vodil sekretar Štefan Kovač, in kako je ob okupaciji to odporniško gibanje Rudi Čačinovič zapustil.

Ko je odpor v Prekmurju začel dobivati svoje oblike in vedno večji obseg ter ostrino, so se začele tudi aretacije in mučenja prvih prekmurskih aktivistov. Z Rudijem Čačinovičem je bilo drugače. Odšel je na Madžarsko. Zaradi Čačinovičevega odhoda mi je Miško Kranjec dal izjavo za knjigo Prekmurje 1941–1945 (druga izdaja, stran 51, op. pis.), za katero je želel, da jo vključim v tekst, da »je partijo in njene sodelavce zlasti močno prizadel umik Rudija Čačinoviča v Budimpešto, ki je bil celih deset let najagilnejši napredni delavec v Prekmurju«. Čačinovič je namreč bil v Prekmurju med prvimi člani komunistične partije, bil je organizator izhajanja Ljudske pravice v Prekmurju in njen sodelavec, bil je organizator Društev kmečkih fantov in deklet, bil je član Kluba prekmurskih akademikov itd. O Čačinovičevem političnem delu sta veliko pisala Miroslav Kokalj v knjigi Prekmurski Slovenci in Janko Liška v mnogih priložnostnih sestavkih, nobeden pa ne omenja, kakšno je bilo zadržanje Rudija

Čačinoviča od 1941 do 1945, ki naj bi nujno bilo logični zaključek njegovega predvojnega političnega delovanja.

Zaradi Čačinovičevega umika smo tisti, ki smo se odločili za odpor, spraševali sekretarja Štefana Kovača, zakaj je Čačinovič to storil. Kovač je o Čačinovičevem odhodu izrekel zanj najstrožjo kazen, saj smo se seveda vsi sodelavci narodnoosvobodilnega boja zavedali, da se podajamo v smrtno nevarnost.

Pisno izjavo za knjigo *Prekmurje 1941–1945* mi je dal tudi inž. Koloman Cigüt, ki je bil jeseni 1941 z drugimi aktivisti aretiran in na procesu v soboškem gradu obsojen na vešala, a so mu zaradi noseče žene tik pred justifikacijo spremenili obsodbo v dosmrtno ječo. V tej izjavi med drugim pravi: »Ker Čačinovič ni sodeloval z nami, sem vprašal Kovača, kaj je z njim. Kovač je jezno odgovoril, da ga je zavedla Cvetkova punca in da ne misli na nič drugega. Točno ne vem kdaj, ob neki priliki je Kovač dejal, da bomo Čačinoviča zaradi izdaje po osvoboditvi likvidirali javno v Soboti. Take izjave so na nas mlade in neizkušene delovale stimulatивно... saj si je Čačinovič izbral lepo življenje v velikem mestu, vstran od osvobodilnega boja.«

Zdi se mi potrebno, da tu na kratko opišem položaj, ki sem se ga že dotaknil z obsodbo Kolomana Cigüta. Zanimivo poročilo o stanju v Prekmurju je opisal takratni madžarski policijski obveščevalec. Njegovo poročilo je v generalštabu v Budimpešti, dr. Tone Ferenc pa ga je objavil v *Borcu*, št. 8-9, leto 1960, z naslovom *Nekaj dokumentov o NOB v Prekmurju leta 1941*. Del tega poročila bom tu citiral iz dveh razlogov. Prvi je ta, da bomo lažje razumeli ostro obsodbo Rudija Čačinoviča od strani komunistične partije, drugi pa, ker je to priložnost, da lahko omenim prve prekmurske borce, povečini mrtve. Po vojni se nanje pozablja, v javnosti pa v Prekmurju v zvezi z narodnoosvobodilnim bojem nastopajo taki, ki so služili okupatorju, a so si omislili celo Vrt spominov na NOB.

Del omenjenega poročila madžarskega obveščevalca se glasi:

»10) 19. avgusta (1941, op. pis.) so na področju Murske Sobotne odrezali telegrafske in telefonske vode. Med preiskavo so dognali, da sta dejanje zagrešila Rudolf Zrinski in Bojan Gabrijelečič, soboška stanovalca, na hujskanje Evgena Kardoša in Danila Šumenjaka. Razen Danila Šumenjaka vsi v zaporu.

11) Ob zori 17. septembra je Danilo Šumenjak zažgal po navodilih Evgena Kardoša stoge slame vdove grofice Szentiuliani Valze, rakičanske prebivalke. Pri požigu sta bila udeležena tudi soboška študenta Štefan Cvetko in Stanko Šerbec, ker sta ognjišče požara in stogih pripravila skupaj s Šumenjakom. Razen Šumenjaka so vsi v zaporu.

12) Ob svitu 23. septembra je Koloman Flisar, mehanik iz Rankovec, po navodilu Evgena Kardoša odrezal na območju občine Martjanci telefonske napeljave. Pri zagrešitvi dejanja sta sodelovala kot stražarja tudi krojaški pomočnik Rudolf Zrinski in študent Štefan Cvetko. Vsi v zaporu.

13) Ob svitu 27. septembra so odrezali telegrafske žice med občinami Fokovci – Alsoszent-györgy, Dubrovnik–Rankovci–Turnišče. Prav tedaj so pri vходу v občino Fokovci odtrgali krajevno desko z madžarskim napisom in jo vrgli v bližnji gozd. Med preiskavo so dognali, da je med Fokovci in Kenčevci zagrešil okvare nemški državljani Vinko Megla, po navodilu odvetniškega pripravnika Štefana Kovača, nedeliškega stanovalca. Krajevno desko občine Fokovci pa so skupno odtrgali. Pri izvršitvi teh dejanj so sodelovali kot stražarji Danilo Šumenjak, Koloman Flisar, Jožef Vuk in Evgen Kardoš. Šumenjak na begu, ostali v zaporu.

14) Meseca avgusta so v Murski Soboti in njeni okolici širili prvo številko revolucionjsko usmerjene brošure »Slovenski poročevalci«, pozneje pa drugo številko. V tej brošuri so slovenski komunistični voditelji pozivali prebivalstvo k uporabi, izvrševanju sabotaž in okvar, drugo številko pa študent Štefan Kuhar iz Markišavca. Širili pa so jo Koloman Cigüt, krojaški pomočnik Rudolf Zrinski in mesarski pomočnik Janez Kolujevič. Vsi trije so v zaporu. Štefan Kuhar je na begu. Štefana Kovača so orožniški zasledovalci ustrelili. Primer obravnavam nižje.

15) V mojem sumarnem poročilu o komunističnem gibanju, z dne 12. septembra

1941, št. 17.952/B v 1. točki II. poglavja obravnavane letake je izdelal Šefan Kovač. Raztresenje ali širjenje so opravili Koloman Cigüt, Rudolf Zrinki, Janez Kolujevič, Jožef Polak, Vendal Zrim, Viktor Makovec, Franc Ribnikar, Martin Hanc, Jožef Vuk in Ferdo Godina. Razen Godine vsi v zaporu.

16) 11. oktobra (pravilno 18. oktobra, op. pis.) so na dogovorjenem sestanku v gozdu pri Gančanih tamkajšnji zasledujoči orožniki hoteli ujeti odvetniškega pripravnika na begu Štefana Kovača, usmerjevalca komunističnega gibanja. Štefan Kovač je z enim svojim tovarišem tudi prišel na sestanek, kjer sta na orožnike, ki so ju hoteli ujeti, streljala. Zasledovalci so ogenj vrnili in so Kovača na mestu samem ustrelili. Njegov tovariš je skrit v noči v gozdu pobegnil...«

Tako v poročilu madžarski poročevalec. Minevala so leta po zadušenem upor, in sicer 1942, 1943, 1944, in 1945. V teh letih je bilo veliko Prekmurcev odpeljanih v taborišča. Mnogi so bili tam uničeni, večje število prekmurskih borcev pa je padlo v narodnoosvobodilnem boju. Vseh žrtev je okrog 1000 (podatki v knjigi Umirali so za svobodo, za katero so zbrali material in jo uredili Jože Janež, Miro Štubel in Joško Brumen).

Vrnimo se h knjigi Poslanstva in poslaništva. Kako Čačinovič v njej opisuje svoje ravnanje v letu 1941 in svoj odhod na Madžarsko? Na strani 20 pravi takole:

»Prijatelji so mi svetovali, naj se za nekaj časa umaknem iz Prekmurja... Potovati pa nisem mogel brez tako imenovanega npravstvenega spričevala, ki ga je izdajal notar... Prijatelj Branko Rudolf, dober poznavalec kitajske poezije, mi je takoj ponudil pomoč. Imel je dva molka s kitajskimi novčiči. Bili so preluknjani in po kitajski navadi povezani kot nekakšni rožni venec. In naš notar se našemu 'rožnemu vencu' ni mogel odreči. Tako sem za Brankove kitajske novčiče dobil svojo madžarsko neoporečnost. Notar je samo zahteval, naj takoj odidem, to pa je bil tudi moj namen.«

Čačinovič je šel na Madžarsko k ženinemu stricu, železničarju. Stričeva žena je bila Madžarka in ni znala slovensko, kakor pravi Čačinovič na strani 20: »Za vsak primer sem se naučil madžarski stavek – dober dan, sem Cvetkov zet...«

Ko Čačinovič razlaga svojo madžarsko neoporečnost, pa nič ne govori o tem, da je to neoporečnost podprl s še bolj prepričljivim dokazom.

Včlanil se je namreč v madžarsko društvo Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, ki je bilo ustanovljeno z namenom pomadžarjevanja Prekmurcev. Vanj se je Čačinovič včlanil 4. julija 1941, kakor piše soboški madžarski tehnik Muraszombat és Vidéke. Ta je objavljval imena vseh, ki so se včlanili v to društvo. Celoten seznam te organizacije je zbral Miro Štubel; fotokopijo hranim. Čačinovič se je vpisal z madžarskim črkopisom: Csacsinovics Rezső.

Predsednik tega društva je bil Ferdinand Hartner, predvojni banski svetnik, direktor banke in veleposestnik, po prihodu Madžarov pa njihov največji pomagač. Pred vojno sta bila s Čačinovičem idejno-politična nasprotnika. Hartner, ki je bil v tem društvu izvoljen za predsednika, je društvu začrtal sledeče cilje: »... da Vendi (Prekmurci, op. pis.) govorijo vendsko, v duši, v navadah, v mišljenju pa so Madžari, kot so vedno bili in tudi ostanejo na veke.«

V Čačinovičevi knjigi podatki o njegovem bivanju na Madžarskem niso točni. Na strani 20 pravi: »V nekoliko romantičnih okoliščinah se mi je posrečilo, da sem šel 16. oktobra 1944 v Budimpešto. Imel sem različne formularje in pečate za najrazličnejša potrdila. Hotel sem se vrniti ilegalno prek Pešte v Prekmurje.«

Dr. France Bratina pa je po vojni o Čačinovičevem bivanju na Madžarskem pisal povsem drugače. Dr. Bratina, ki je bil pred vojno klerikalni okrajni načelnik, je čas okupacije preživel v Prekmurju. Takoj po osvoboditvi je bil pred sodiščem obtožen, da je izročil Madžarom ob njihovem prihodu seznam prekmurskih komunistov. Obtožbe se je branil tudi s pisno izjavo, katere kopijo je poslal muzeju v Soboti. O Čačinoviču v njej piše: »Rudi Čačinovič ne bi bil sprejet v madžarsko oficirsko šolo in postal oficir, če bi (Madžari, op. pis.) imeli uradni seznam komunistov, in Vanek Šiftar bi bil prej v zaporu ali internaciji, kakor pa bi bil sprejet v okupatorsko oficirsko šolo in postal

Hortijev oficir in bi imel Keszthellyju delež pri obuki rekrutov proti ruskim komunistom.«

Izjava dr. Bratine o Čačinoviču in Šiftarju je seveda poklicno policijsko zanimiva. Mogoče je res, da dr. Bratina ni izročil seznama komunistov Madžarom, saj je ta »seznam« dobro poznal tudi Ferdinand Hartner, ki je bil pred vojno vodja pete kolone za priključitev Prekmurja k Madžarski. Končno pa je bilo politično delovanje nas vseh javno. Vsekakor je zanimivo, da so Čačinoviča in Šiftarja Madžari sprejeli celo v oficirsko šolo, kljub temu, da so natanko vedeli za njuno predvojno politično prepričanje. Na podlagi preiskav in sodnih procesov proti aktivistom narodnoosvobodilnega boja je madžarska vlada, da bi »čimbolj učinkovito uničila komunizem v Prekmurju«, poslala italijanski vladi »spomenico« št. 08718, z dne 1. februarja 1942, v kateri je med drugim omenjen tudi Šiftar: »Šiftar Štefan (Ivan) je Petanec je prepričan komunist. Za Štefanom Kovačem je prevzel 'Klub prekmurskih akademikov' v revolucionarnem gibanju.«

Čačinovič in Šiftar sta bila do konca vojne v madžarski vojski. Šiftarja je celo zajela rdeča armada in je bil z drugo madžarsko vojsko v taborišču.

Po vsem tem, kar sem omenil, Čačinovič kot madžarski oficir ni potreboval nobenih pečatov za najrazličnejša potrdila za ilegalno gibanje po Madžarski. O njegovem svobodnem gibanju bi še citiral pismo pravnika Ludvika Rogana iz Sobote, ki ga je 31. julija 1944 pisal svojemu prijatelju, dipl. inž. Francu Sapaču na Hrvaško:

»Rudi (Čačinovič, op. pis.) je tudi pri vojakih že od lanskega leta. Tu in tam ga lahko vidim, ga pride domov. Govoril pa nisem z njim. Ima že potomstvo v dvojini, dve punčki. Šiftarov Vanek je tudi od jeseni lanskega leta pri vojakih. Sedaj bo šel menda na fronto...«

Na koncu bi rad opomnil še na netočnost v knjigi, ko Čačinovič na strani 15 piše o svojem življenju v Prekmurju aprila 1945, torej takoj po vojni:

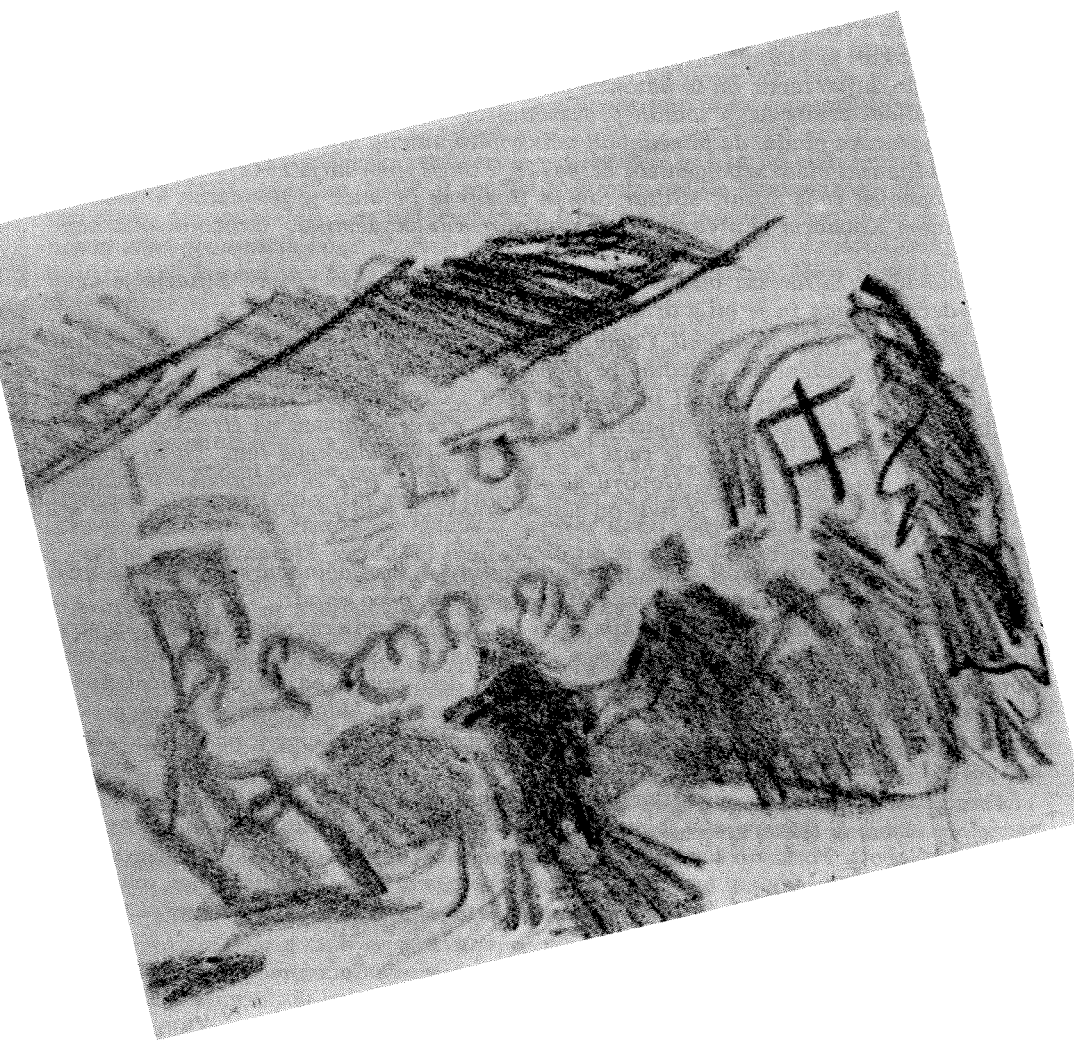
»V prvih svobodnih spomladanskih dneh po osvoboditvi sem upal, da bom končno spet lahko delal v svojem starem poklicu kot novinar. V Soboti smo ustanovili časnik Novi čas... Za list sem menda napisal članek ali dva, potem pa me je poklical Brilej in mi sporočil, sklicujoč se tudi na Kardelja, da moram na Madžarsko... Po njegovem mnenju sem med Slovenci ravno jaz tisti, ki najbolj pozna razmere na Madžarskem, zna jezik in ima znanje...«

Okoliščine, v katerih se je Čačinovič »v prvih svobodnih spomladanskih dneh« znašel, le niso bile tako vesele. Čačinovič je res takoj našel pot do političnega vodstva v Murski Soboti. Po štirih letih vojne sem ga takrat prvič zagledal. Videlo se mu je, da v vojnem času ni poznal naporov, mraza, lakote, smrtnega strahu in ran, ampak si je, kakor pravi zgoraj Koloman Cigút »izbral lepo življenje v velikem mestu, v stran od osvobodilnega boja.«

Mi ga seveda nismo vključili v politično delo, česar se Čačinovič gotovo spominja. Tudi v Novi čas ni pisal. Ni imel kaj pisati, saj je komaj slekel uniformo madžarskega oficirja. Čačinovičevega medvojnega zadržanja nismo hoteli razčiščevati. Pustili smo pač, da to storijo drugi, ki bodo prišli za nami.

Čez kakih deset dni po tem, ko je rdeča armada osvobodila Prekmurje, je iz Beograda res prišel Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), katerega predsednik je bil Jože Rus, sekretar pa Vlado Krivic. Brilej, ki ga Čačinovič omenja, je bil v Snosu predstavnik Ozne. Ko je Snos prišel v Prekmurje, ni vedel, kaj se tu dogaja. Našel je skoraj v celoti organizirane odbore Osvobodilne fronte, ki jih je rdeča armada takoj po prihodu upoštevala in z njimi sodelovala.

O Čačinovičevem zadržanju med vojno je Brileja informiral pravnik Martin Žalik, ki je bil takrat že javni tožilec. Brilej je odšel v Beograd tudi s podatki o Čačinoviču. Kardelja je vprašal, kaj bi storil s človekom, ki je bil pred vojno viden komunist, med vojno pa to in to. Brilej je Žaliku povedal, da je Kardelj zanj odločno izrekel najstrožjo kazen. No, potem je bilo drugače odločeno, saj so Čačinoviča res poslali na Madžarsko.

BOŽIDAR JAKAC (1899–1989)

Pot slovenske delegacije na II. zasedanje Avnoja, november 1943, svinčnik.
Iz likovne zbirke Muzeja ljudske revolucije Slovenije

Kmečko stanovsko gibanje
v klerikalnem taboru
na Slovenskem 1935–1941

ANKA VIDOVIČ-MIKLAVČIČ

Pri obravnavi problematike tako imenovanega kmečkega vprašanja v tridesetih letih našega stoletja, ki so ga idejno, socialno-gospodarsko in politično oblikovale in skušale reševati različne politične stranke in gibanja na Slovenskem, ugotavljamo še velike vrzeli v našem zgodovinopisju. Med ožjo še nepreučeno problematiko sodi tudi razvoj in dejavnost kmečke stanovske organizacije v klerikalnem taboru. Glede na njeno razvejenost, vlogo in mesto v klerikalni stranki in hkrati v tedanjem družbeno-gospodarskem, političnem in prosvetno-kulturnem življenju slovenske družbe kaže opozoriti tudi na dejstvo, da ne moremo obiti omenjene tematike, predvsem ne pri obravnavi ljudskofrontne politike Komunistične partije Jugoslavije oziroma Komunistične partije Slovenije do kmečkih množic na Slovenskem. In nenazadnje naj bi razprava nadalje utirala pot k raziskavam vsakdanjega življenja slovenskega kmečkega prebivalstva med obema vojnama.

Klerikalno kmečko stanovsko gibanje v tej obravnavi obsega le tretjo fazo razvoja, to je obnovljeno Kmečko zvezo (KZ), ki je delovala v letih 1935–1941, medtem ko je obravnava mladinskega kmečkega stanovskega gibanja v okviru Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) in Mladinske kmečke zveze (MKZ) zajeto posebej v okviru drugega tematskega sklopa. V tej razpravi so le na kratko prikazane idejno-programske smernice in natančno organizacijski razvoj obnovljene KZ (1935–1941), pri čemer smo skušali oceniti njeno vlogo pri reševanju kmečkega vprašanja in posebej v usmerjanju h graditvi stanovske družbe.

V poglavju o organizacijskem razvoju krajevnih in okrajnih KZ navajamo le takšna imena tedanjih občin, ki so bila določena po Krajevem leksikonu dravske banovine leta 1937. Posodabljanje imen občin, kakršna so zdaj v rabi, bi pomenilo z današnjih upravno-političnih vidikov teritorialno neskladje. Obenem bi v veliki meri po nepotrebnem obremenili tekst.

Razprava temelji na arhivskem gradivu iz Arhiva SR Slovenije (fond banske uprave dravske banovine, drugi oddelek), na časopisnih in drugih tiskih, bodisi v klerikalnem ali njemu nasprotnih političnih taborih. Uporabljena je tudi literatura, ki zajema ožjo obravnavo ali širši okvir omenjene tematike.

KRATICE

DKFiD (Društvo kmetiskih fantov in deklet) – JSZ (Jugoslovanska strokovna zveza) – JNS (Jugoslovanska nacionalna stranka) – JRZ (Jugoslovanska radikalna zajednica) – KZ (Kmečka zveza) – MKZ (Mladinska kmečka zveza) – SLS (Slovenska ljudska stranka) – SZV (Strokovna zveza viničarjev) – ZDKFiD (Zveza društev kmetiskih fantov in deklet) – ZPD (Zveza poljedelskih delavcev) – ZSAI (Zveza slovenskih agrarnih interesentov) – ZSK (Zveza slovenskih kmetov) – ZZZ (Zveza združenih delavcev) – ZAKŠ (Zveza absolventov kmetijskih šol) – ZAKGŠ (Zveza absolventk kmetijsko-gospodinskih šol)

*NEKAJ PODATKOV O SOCIALNO-
GOSPODARSKI STRUKTURI
KMEČKEGA PREBIVALSTVA
MED OBEMA VOJNAMA
NA SLOVENSKEM*

Površina Slovenije, tedanje dravske banovine, je merila 15.849 km² ali 6,4 odstotkov od celotne površine jugoslovanske države. V mejah jugoslovanske Slovenije je po ljudskem štetju, z dne 31. marca 1931, bilo 1.144.298 prebivalcev to je 8,21 odstotka vseh prebivalcev države. V primerjavi z letom 1931, ko je znašala gostota prebivalstva v Sloveniji na km² 72,2 ljudi, se je do konca leta 1938 dvignila na 76,3 ljudi na km². Od kmetijstva, gozdarstva in ribištva je leta 1931 živelo 689.772 ali 60,28 odstotka prebivalstva.¹ Poljedelsko prebivalstvo je bilo v letu 1931 po starosti razdeljeno takole: v starostni skupini do 14 let je bilo (preračunano od 60,25 odstotka celotnega prebivalstva) 210.000 oseb, v skupini od 15 do 19 let je bilo 64.000 oseb, v skupini od 20 do 59 let je bilo 340.000 oseb in v skupini nad 60 let je bilo 73.000 oseb.²

Slovenija v mejah stare Jugoslavije, ki je zajemala ozemlje nekdanje Kranjske in Spodnje Štajerske (kar je pomenilo devet desetih tedanje dravske banovine), je poddedovala vse značilnosti posestne strukture in s tem posledice, ki so se kazale v socialno-gospodarskem položaju kmečkega prebivalstva. Posestna struktura v tridesetih letih naj bi bila naslednja: 92.000 rodbin posestnikov je imelo zemljo z nad 2 ha, 26.000 rodbin kajžarjev (kočarjev) je imelo zemlje pod 2 ha, 4.000 rodbin kočarjev le hišo in 6.000 rodbin dninarjev je bilo brez posesti.³

S tega vidika naj v ilustracijo navedemo tudi podatek, da je bila od poljedelske zemlje le dobra tretjina namenjena poljedelstvu v ožjem smislu besede, ki pa ni bila povsod glede na kakovost zemlje enakomerno rodovitna. Poleg poljedelstva sta bili v Sloveniji pomembni panogi tudi živinoreja in gozdarstvo. Toda največ gozdnih posestnikov⁴ je imelo le malo gozda, komaj toliko, da so pokrili primanjkljaj pri poljedelstvu ali živinoreji.

I Kmečko prebivalstvo je bilo po popisu prebivalstva na Slovenskem iz leta 1931 najbolj gosto naseljeno v vzhodnem agrar-

nem pasu, in sicer v Prekmurju, Slovenskih goricah, Halozah in Sotelskem, nekoliko manj pa na Dolenjskem, medtem ko je delež kmečkega prebivalstva najmanjši v predelih severozahodnih Alp. Ker je v razpravi govor o organizacijskem razvoju Kmečke zveze, naj navedemo nekaj navedenih podatkov tudi o deležu kmečkega prebivalstva po okrajih. Največ kmečkega prebivalstva z nad 80 odstotki so imeli okraji Murska Sobota (87 %), Šmarje pri Jelšah (84 %), Lendava (83,7 %), Ptuj (83,2 %), Črnomelj (81,9 %), Ljutomer (81,8 %) in Maribor levi breg (80 %). Od 80 do 50 odstotkov kmečkega prebivalstva so imeli naslednji okraji: Krško (79,7 %), Novo mesto (74,4 %), Brežice (74 %), Slovenske Konjice (73,2 %), Kočevje (67,7 %), Gornji Grad (66,6 %), Litija (63,5 %), Slovenj Gradec (61,2 %), Celje (60,6 %) in Kamnik (60,3 %), medtem ko Logatec le še (59,7 %), Dravograd (51,8 %) in Maribor desni breg (51,4 %). Najmanj so imeli kmečkega prebivalstva okraji, kot so Kranj s Škofjo Loko (48,1 %), okraj Ljubljana z velikimi občinami – z Veliko Ljubljano (42,9 %), Radovljica (35,9 %) in Laško le (30,2 %).⁵

Vzporedno s tem je bilo razumljivo največ kmečkih občin v severovzhodnih delih Slovenije. Nad 95 odstotkov kmečkega prebivalstva so imele občine v Prekmurju, Haloze, Dravsko polje pod Ptujem, zatem Slovenske gorice, kjer je bilo le malo občin izpod 90 odstotkov, nadalje območje med Sotlo, Savo, Savinjo in Voglajno, posebno še v južnem delu šmarskega, južnovzhodnem delu celjskega in vzhodnem delu brežiškega okraja. Tudi v

Beli krajini so bile ponekod občine z nad 90 odstotki kmečkega prebivalstva. Na Dolenjskem je bil delež kmečkega prebivalstva po občinah pretežno od 50 do 70 odstotkov, na Gorenjskem pa od 35 do 50 odstotkov, dasi so tudi v teh pokrajinah v nekaterih občinah bila večja ali manjša odstopanja, bodisi v korist kmečkega ali nekmečkega prebivalstva.⁶

Naj omenimo tudi to, da velike in male kmetije niso bile enakomerno porazdeljene po okrajih in občinah. Večja posestva so prevladovala na zahodnem delu Slovenije, manjša pa na vzhodnem. Spričo gostejše naselitve kmečkega prebivalstva in manjšega kmečkega obrata je bilo v tem delu Slovenije toliko bolj pereče vprašanje presežka poljedelskega delavstva, po starostni strukturi pretežno mladih. Eksistenčno vprašanje mladih poljedelskih delavcev oziroma nasploh kmečke mladine je sodilo tako po mnenju politikov, gospodarstvenikov, posebej kmetijskih, bodisi v tem ali onem političnem taboru, za eno od najbolj perečih vprašanj tedanjega agrarnega gospodarstva in politike.

V poljedelskem poklicu (preračunano od števila 686.000 oseb) jih je pripadalo 371.000 med pridobitno zaposlene in 315.000 med vzdrževane osebe.⁷ Poleg kmečkih samostojnih gospodarstev so bili v Sloveniji med nesamostojnimi največja socialna skupina kmečki posli (hlapci in dekle), za njimi dninarji, viničarji in drugi (majerji, huberji, ofri). Sodimo, da sta dve tretjini poljedelskega prebivalstva delali na svoji zemlji in tretjina na tuji.⁸ Po poklicni statistiki pa je šteti le okrog

¹ Drago Potočnik, Statistični dodatek. Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 544.

² Hrvoje Maister in Filip Uratnik, Socialni problemi slovenske vasi. II. zvezek. Ljubljana 1938, str. 48.

³ Ibid., str. 49.

⁴ Nadrobnejše številčne podatke o velikosti gozdnega posestva in številu gozdnih posestnikov kot tudi o posedovanju vse slovenske gozdne površine glej v delu Fran Erjavec, Kmetiško vprašanje v Sloveniji. Gospodarska in socialna slika. Ljubljana 1928, str. 28–30.

⁵ Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Zbirka študij št. 3. Ljubljana 1939, str. 9.

⁶ Ibid., primerjaj podrobno str. 10–15.

⁷ Hrvoje Maister in Filip Uratnik, Socialni problemi slovenske vasi. Zbirka študij, 3, II. zvezek. Ljubljana 1938, str. 9.

⁸ Ibid., str. 10, 11.

85.000 poljedelskih delavcev, dninarjev in zakupnikov, saj so bili kajžarji (kočarji) s pod 5 ha zemlje zajeti med samostojne posestnike, četudi so po socialni sestavi sodili med poljedelske delavce, vsaj glede na to, da so porabili za dodatni zaslužek več kot polovico delovnega časa zunaj svojega obrata. Drugače pa je bilo okrog 121.000–131.000 pridobitno sposobnih poljedelskih delavcev.⁹ Naj navedemo še podatek, da je 50.000 kmečkih poslov izhajalo iz okrog 60.000 kmečkih rodbin, ki so premogle zemljo pod 5 ha. Dninarjev v vinogradih je bilo 14.000, delavcev v gozdovih 7.000 in dninarjev v poljedelskih in mešanih obratih 50.000–60.000.¹⁰ Med značilnostmi posestne strukture in gostote kmečkega prebivalstva v vzhodnem agrarnem pasu v primerjavi z zahodnimi deli Slovenije se kažejo tudi razlike v višini mesečnih plač hlapcev, dekel, dnin gozdnih delavcev in dninarjev in dninark, ki so bili ponekod v vzhodnih okrajih znatno manjši od zaslužka v okrajih zahodne Slovenije.¹¹

Z vprašanjem posestne strukture kmečkega prebivalstva je seveda tesno povezano vprašanje reševanja agrarne reforme, in ker sta se Kmečka zveza in Kmetijska zbornica vsaj načelno dotaknili tega vprašanja v svojih zahtevah, nekaj besed tudi o izvajanju agrarne reforme v tridesetih letih. Pereče socialno vprašanje malega slovenskega kmeta in poljedelskega delavca, to je trajno pomanjkanje zemlje, agrarna reforma, tako kot je bila izvajana med obema vojnama, ni sanirala kmeta. Predvsem se je agrarna reforma v dvajsetih letih vse bolj oddaljevala od svoje prvotne začrtane poti. Na prehodu v trideseta leta sta izid Zakona o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih, z dne 19. junija 1931, in Zakona o izpremembah in dopolnitvah zakona o likvidaciji agrarne reforme, z dne 24. junija 1933, v bistvu pomenila zmago veleposestnikov, četudi se je razdelilo nekaj zemlje. V dravski banovini je prišlo pod agrarno reformo po že omenjenem zakonu o likvidaciji agrarne reforme 77 veleposestnikov, ki so imeli nad 75 ha obdelovalne zemlje in 1000 ha gozdov, torej v skupni izmeri 143.447 ha. Od tega je pripadalo obdelovalni zemlji, ki naj bi jo razdelili,

15.060 ha, 31.922 ha je bilo gozdov, 3.689 ha pašnikov in planin in 576 ha neplodne zemlje.¹² Največ zemlje je bilo razdeljene v Prekmurju, saj je bilo od 15.060 ha obdelovalne zemlje kar 9905 ha na desetih veleposestvih, druga veleposestniška zemlja pa v preostali Sloveniji v izmeri 5.155 ha. Zemljo so razdelili med okrog 22.000 kmečkih družin, na vsako je prišlo komaj 0,66 ha. Le 11 gozdnih veleposestnikov, v pretežni večini tuje narodnosti, je bilo razlaščenih v skladu s sporazumi, bodisi z občinami pridobiteljicami ali z Začasno upravo razlaščenih veleposestniških gozdov, ki so nadalje določale koristi enih in drugih.¹³ Agrarna reforma je zaobjela le 38 odstotkov poljedelske zemlje in osmino posestniških gozdov. Tudi kolonizacija je potekala v Sloveniji največ v Prekmurju in nekaj malega na drugih veleposestvih; v celoti je dobilo 141 dobrovoljcev 615 ha zemlje in 248 kolonistov 1.087 ha.¹⁴

Razslojevanje na vasi – rast kmečkega proletariata – propadanje malih in srednjih kmečkih obratov je bilo zaznati predvsem med hudo gospodarsko depresijo, ki je trajala v Sloveniji do leta 1936. Posledice te krize pa so kmetje nosili tudi poslej, kar se je kazalo v njihovi prezadolenosti in nemoči, da bi sanirali svoj gospodarski položaj. K temu je pripomoglo tudi dalj časa nelikvidno združništvo.

Vse to se je kajpak zaznavalo v naraščanju zaposlovanja obrtno-industrijskega delavstva v Sloveniji in večjem povpraševanju sezonskih delavcev, bodisi po delu v drugih pokrajinah naše države ali v tujini. Opazno je bilo tudi vnovično precejšnje izseljevanje kmečkega prebivalstva iz Slovenije v tuje države. Tako npr. se je zaposleno obrtno-industrijsko delavstvo, ki je bilo zavarovano pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev v Ljubljani (OUZD), povečalo od leta 1935 od 79.263 zavarovanih delavcev na 99.995 zavarovanih delavcev leta 1939.¹⁵ Za avgust leta 1940 pa govore podatki OUZD, da je bil že 108.401 zavarovan delavec.¹⁶ Poleg podatkov o povečanju notranje migracije govorijo podatki tudi o pospešenem izseljevanju v zadnjem desetletju obstoja stare Jugoslavije. V primerjavi z letom 1931, ko se je po podatkih izselilo

okrog 4.735 ljudi, se jih je leta 1938 izselilo že 8.384, med izseljenci pa je bilo kar 82 odstotkov kmečkega prebivalstva.¹⁷

Vsi navedeni podatki okvirno nakazujejo bistvo socialno-gospodarskih vprašanj kmečkega prebivalstva na Slovenskem in pogojujejo osnove, na katerih se je razvijalo tudi kmečko gibanje v klerikalnem taboru.

Pri obravnavi organizacijskega razvoja Kmečke zveze v času 1935–1941 je s problematiko ustanavljanja krajevnih Kmečkih zvez (KZ) povezano tudi vprašanje števila občin, zato naj omenimo zakon o občinah, ki je izšel marca 1933 in pomeni v obdobju začetka državnega unitarizma tudi napad na slovensko kmečko občino, ki se je ujemala z bolj ali manj cerkveno upravno enoto – župnijo. Z občinskim zakonom predpisane velike občine so nato pod vladavino Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) nastajale tja do leta 1935. Po uredbi, z dne 8. septembra 1933, je namreč potekala komasacija ali zlaganje manjših občin v večje, kar je na splošno zbujało posebej pri kmečkih ljudeh kar precej nasprotovanja. Vsaka občina je morala odslej imeti vsaj 3000 prebivalcev; v letih 1933 in 1934 je bilo v dravski banovini komasiranih občin od 1069 na 377.

Po novem občinskem zakonu, povezanem z volilnim predpisom, ki je med drugim določal tudi vrstni red kandidiranja državnih uradnikov, kar je imelo določeno politično ozadje, je tako »preurejena« občina po občinskih volitvah v večini občin

dravske banovine oktobra 1933 prešla v roke privržencev Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS). Od tedaj 368 občin je dobila JNS 292 občin, Slovenska ljudska stranka (SLS) 56 in kompromisna 20.¹⁸

Pod Koroščevo vlado so neustrezne preložitve občin na osnovi člena 6 zakona o občinah preurejali v letih od 1935 do 1937, to je v času, ko so potekale tudi občinske volitve. S prekomasacijo občin je do leta 1938 nastalo še nekaj sprememb, tako da je 1. julija 1939 štela dravska banovina 403 občine. Nekdanje statutarne občine so po zakonu o mestnih občinah, z dne 22. julija 1934, še ohranile ta značaj; v Sloveniji so to bile občine Celje, Ljubljana, Maribor in Ptuj, tako da je bilo vseh občin v dravski banovini 407.¹⁹

IDEJNOPROGRAMSKE SMERNICE OBNOVLJENE KMEČKE ZVEZE 1935–1941

V novo vsedržavno stranko Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ), ki se je osnovala avgusta 1935, so se vključili tudi privrženci dr. A. Korošca oziroma pretežni del bivše Slovenske ljudske stranke (SLS) in z njim tudi vodstvo obnovljene Kmečke zveze. V strankinem programu je bil zajet v okviru gospodarstva tudi agrarni program, ki ga je JRZ bolj ali manj povzela iz programa svoje predhodnice Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS).²⁰ Stranka JRZ, je poudarjeno v programu, bo posebno pozornost posvetila razvoju in spopolnjevanju kmetijstva,

⁹ Ibid., str. 12.

¹⁰ Ibid., str. 12.

¹¹ Ibid., str. 77, 78, 79 s tabelami št. 36, 37 in 38.

¹² Olga Janša, Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis 1964, Ljubljana, str. 185.

¹³ Ibid., str. 186.

¹⁴ Ivan Bratko, Naša kolonizacija. Sodobnost 1940, str. 70; primerjaj tudi Olga Janša, Agrarna reforma v Sloveniji, str. 188.

¹⁵ France Kresal, Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1970, št. 1–2, str. 81–98 s tabelo k str. 86.

¹⁶ Domoljub, 5. 2. 1941, št. 6.

¹⁷ Orač, maj 1940, št. 5.

¹⁸ Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941. Ljubljana 1965, str. 407.

¹⁹ Sergej Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1961, str. 473, 474. Primerjaj tudi Dejanja govore. Tri leta dela za državo in za Slovenijo 1935–1938. Ljubljana 1938, str. 22, Splošni pregled dravske banovine. Ljubljana 1939, Uvod in str. 3.

²⁰ Nikola Gačević, Agrarni program gradjanskih političkih partija u Jugoslaviji izmedju dva svetska rata. Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd 1987, št. 1–2, str. 135.

zlasti poljedelstva, z ustanavljanjem ustreznih ustanov, skrbela z modernjšimi sredstvi za večjo donosnost zemlje, s čimer naj bi se kmet materialno in kulturno dvignil. Stranka si bo tudi prizadevala, da bo dobil kmet kar najcenejši kredit in vse ugodnosti pri razdolžitvi. Podpirala bo tudi zadružništvo, ki je pomembna dejavnost narodnega gospodarstva in pot k pravičnejši ureditvi družbenega reda, v okviru tega pa se bo zavzemala tudi za kmečko zadružništvo.²¹ S podpiranjem industrije in obrti bo posebno podpirala industrijo kmetijstva, ki dela z domačimi surovinami.

V socialni politiki se bo med drugim zavzemala za zavarovanje poljedelskih delavcev. Drugače pa bo zastopala za doseg »socialne pravičnosti« načelo »vzajemnosti med raznimi skupinami državljanov.«²²

Kmečka zveza je v okviru vsedržavne stranke JRZ, ki je nadaljevala politiko narodne in državne enotnosti, sicer pa obljubljala široko samoupravo, prilagodila svoj »kmečki program«. Poudariti kaže, da je svoje idejnoprogramske smerice zajemala iz krščansko-socialnega gibanja in se zavzemala za krščanski solidarizem. Konkretno pri reševanju kmečkega vprašanja pa je povzemala zahteve svoje predhodnice v letu 1929 preosnovane Jugoslovanske kmetske zveze. Tedaj se je v pravilih vsaj formalno odrekla strankarsko-politični dejavnosti in postala le stanovsko-strokovna in kulturna organizacija, ki naj bi zajela kmečke gospodarje. Organizacija je bila razdeljena na štajerski in kranjski del in je širila svoja oporišča v pretežni večini okrajev, začela pa je tudi z živahno dejavnostjo zlasti na področju zadružništva.²³ Kot »nepolitična« organizacija je posegala tudi v strankarsko dejavnost in precej pripomogla, da se privrženci razpuščene SLS v veliki večini niso udeležili skupščinskih volitev novembra 1931, tako da je Živkovičeva lista imela relativno neugodne volilne rezultate. To je bil med drugim eden od glavnih povodov, da je Marušičeva banska uprava z odlokom, z dne 2. decembra 1931, razpustila obe Kmetski zvezi.²⁴ S tem je deloma spodnesla oporišča legalnega delovanja razpuščene SLS na slo-

venskem podeželju.

Obnovljena Kmečka zveza (1935–1941) je ob odločni zahtevi Zveze absolutovov kmetijskih šol združila kranjski in štajerski del in ostala ves čas enotna, četudi so jo od časa do časa pretresala nasprotja, ki so izvirala iz partikularističnih teženj. Kot je vodstvo Kmečke zveze označilo, je bilo to obdobje tretja razvojna stopnja; prva je namreč bila še kot sestavni del SLS v času po prvi svetovni vojni pa do uvedbe diktature, druga pa v času preosnove organizacije (1929–1931).

V sprejetih pravilih Kmečke zveze iz leta 1935 in dopolnjenih iz leta 1937 je bilo prav tako poudarjeno, da je nepolitična organizacija. Kot njena predhodnica (1929–1931) si je tudi obnovljena Kmečka zveza postavila naslednje cilje: 1. Organizirati kmečki stan stanovsko, strokovno in kulturno ter priboriti kmetom vse pravice na različnih področjih javnega življenja, predvsem na gospodarskem. 2. V kmetu vzbuditi stanovsko in državljansko zavest in mu dati čimveč strokovne izobrazbe. 3. Gospodarsko dvigniti kmeta, ga pridobiti za zadružno misel in organizacijo.²⁵

Osnutek nadrobnejšega programa je vodstvo obnovljene Kmečke zveze sprejelo na plenarni seji v začetku junija 1936. Program so v naslednjem obdobju sproti dograjevali, kar je razvidno tudi iz nekaterih zahtev in resolucij, ki so jih zborovalci sprejeli na rednih občnih zbiorih. Na omenjeni plenarni seji je Kmečka zveza izhajajoč iz dejstva, da je »kmečki stan temelj države«, postavila naslednje zahteve: Kmečka produkcija naj se zaščiti in organizira prodaja na ustrezni trg, zlasti s pridobitvijo novih (svetovnih) tržišč. Za kmečke pridelke naj se določijo najnižje cene in najvišje cene za industrijske izdelke; uvoz tujih kmečkih proizvodov naj država omeji in naj jih nadomesti z domačimi.

Posebej so poudarili dolgoletno zahtevo, to je obvezno zavarovanje kmeta tako ob elementarnih nesrečah kot starostno zavarovanje. Izvedejo naj ga domače zavarovalnice, s prispevki pa naj pomaga tudi država.

Čimprej naj pričnejo poslovati kreditne zadrage, obenem pa je treba po-

sebnost pozornost posvečati blagovnemu združništvu, ki naj bi pripomoglo k vnovčevanju kmetijskih izdelkov.

Kmečka zveza je tudi zahtevala, naj se v Sloveniji javna dela izvedejo v kar največjem obsegu, načrt teh del pa naj se prilagodi na obdobje 10 do 15 let. Slovenija naj se poveže z morjem, gradi naj se cestno omrežje, ki bo pripomoglo k razvoju avtomobilizma, pospešijo naj se regulacijska dela rek, hudournikov itd.

Tujski promet je treba pospešiti z vsemi sredstvi, saj pomeni ta gospodarska panoga za določena območja Slovenije pomemben vir dohodkov.

Vodstvo Kmečke zveze bo največ pozornosti posvetilo ustanovitvi »kmečke« zbornice, ki naj bi »ustrezala potrebam in interesom našega kmeta«. ²⁶ Omenimo naj, da sta zahtevi po starostnem zavarovanju kmečkega ljudstva in »kmečkom parlamentu« bili deležni kar največ pozornosti že v času delovanja sociologa in politika dr. Janeza Ev. Kreka.

Stanovska organizacija slovenskega kmečkega ljudstva, je rečeno v osnutku programa, se pridružuje »naši vsenarodni zahtevi po samoupravah, upravnih, finančnih in gospodarskih«. Hkrati se bo zavzemala za uvedbo protikorupcijskega zakona, za modernizacijo kazenske zakonodaje, izboljšanje prosvetne politike, depolitizacijo javne uprave in nasploh za politično poštenje. ²⁷

To so bile poglobitve smernice programa Kmečke zveze, ki sta jih Domoljub in nato samostojno glasilo Kmečke zveze Orač (1937–1942) večkrat poudarjala.

Kmečka zveza pa je po potrebi oblikovala tudi posebne predloge za rešitev tega ali onega vprašanja, te ali one gospodarske panoge, ²⁸ kar je razvidno tudi iz zahtev in resolucij, ki so bile sprejete na številnih kmečkih zborovanjih.

Poudarimo naj, da v teh kmečkih zahtevah ni zahteve po dosledni agrarni reformi. Toda Kmečka zveza je v Oraču večkrat pisala v tem smislu, da je veliko kmečke zemlje v nekmečkih rokah in »da je treba z ureditvijo kmečke posesti omogočiti razmah kmečkega stanu«. Pisala je v prid načela: »zemlja bodi last tistega, ki jo obdeluje«, in hkrati poudarjala: »Ne zahtevamo, naj se zemlja kar tako vzame in podari kmečkim delovnim rokam, vse mora biti po pravici, zahtevamo pa, da se to pereče vprašanje začne resno proučevati.« Kmečka zveza naj bi s Kmetijsko zbornico pričela »iskati način in možnost, da se plodna zemlja iz nekmečkih rok po pravični poti vrne kmetu pod pogojem, da jo bo obdeloval in na njej živel.« ²⁹

Kmečka zveza, ki se je v začetku diktature prelevila iz politično-gospodarske v stanovsko gospodarsko organizacijo, je skušala reševati poprejšnje naloge v okviru »pospeševanja kmetijstva«, zdaj, v drugi polovici tridesetih let, v luči »obnove našega kmečkega gospodarstva«. ³⁰ Svoje poglede na »gospodarstvo po načrtu« je v Domoljubu in nato v Oraču razlagala v zvezi z združno mislijo. Združništvo je štela za »najprirodnejšega in najboljšega zaščitnika bodisi kmečkih, bodisi delavskih koristi«. Kapitalizem bo moral izgubiti vodilno vlogo, uveljaviti pa se bo

²¹ Slovenec 22. 8. 1935, št. 189.

²² Ibid.

²³ Primerjaj Marko Kranjc, Kmetiska zveza v Mariboru. Koledar Kmetске zveze za leto 1932, str. 56, 57, 61; A. Sušnik, *ibid.*, str. 68–71; Slovenski gospodar, 17. 10. 1930, št. 51, Zbor kmetov; Domoljub, 12. 11. 1930, št. 43, Slovenski kmetje – vkup! (govor A. Sušnika).

²⁴ Arhiv SR Slovenije (odslej AS), fond banske uprave BAN 16-2 (odslej BAN 16-2), Društva, fasc. 10501–11500/1932; Domoljub 10. 12. 1931, št. 49, Kmetiska zveza razpuščena.

²⁵ AS, BAN 16-2, Društva, fasc. 9140–10600/1936 spis 9595/1, pravila iz leta 1935 in fasc. 2401–5000/1937, spis 3597/2, pravila iz leta 1937.

²⁶ Domoljub, 10. 6. 1936, št. 24, Kmečka zveza za našega kmeta.

²⁷ Ibid.

²⁸ Domoljub, 21. 10. 1936, št. 43.

²⁹ Primerjaj Orač, avgust 1939, št. 8, Naša je zemlja, zemlja slovenska.

³⁰ Domoljub, 2. 7. 1936, št. 27.

moralo tako imenovano »potrošno« go-spodarstvo, pri čemer bo prav »volja kon-sumentov« gonilna sila gospodarskega življenja. Prav konzumno združništvo naj bi v prihodnosti prevzelo »vodilno vlogo v vsej borbi za novi, boljši družabno gospodarski red na krščanskih temeljih«. ³¹ Glede na to, da je »delavsko konzumno združništvo mnogo bolj razvito kot pa kmečko«, je pisal Orač, se je Kmečka zveza razumljivo zavzemala za kmetijsko združništvo. Kmečki stan bo po Oraču »močno narastel in pridobil na veljavi, ker se bo s pomočjo blagovnega in proizvodnega združništva popolnoma osvobodil vplivov kapitalizma«. S sprejetjem enotnega zakona o gospodarskih zadru-gah za vso državo septembra 1937 naj bi se odpirale nove možnosti zadružnega razvoja. Vodstvo Kmečke zveze je v tem času tudi menilo, da »prihajamo počasi na prvo stopnjo« prenove socialno-gospodarskih razmer, saj sta v letu 1937 ustanovljena Kmetijska zbornica in precej razširjena kmečka stanov-ska organizacija Kmečka zveza pogoji, da si bo kmet postavil svoje lastne agrarne temelje. Seveda pa bo v prihodnje po-trebno predvsem »reorganizirati kmetij-sko združništvo«. ³²

Kakšno stališče je imela Kmečka zveza kot stanovska organizacija do političnih strank? Glede na očitke, da je »večina kmetov že organizirana v politični stranki« in da so oziroma bodo pri »Kmečki zvezi in pri stranki eni in isti ljudje«, ³³ je vodstvo to vprašanje pojasnjevalo takole: politične stranke imajo tudi v tem prehodnem obdobju »še vedno velik vpliv na zakonodajo, upravo, upravno prakso, go-spodarsko politiko, skratka na vse javno življenje«. Zlasti dokler si kmečki stan ne pribori kmečke zbornice, je »neobhodno potrebno, da smo organizirani istočasno v politični in stanovski organizaciji, je potrebno, da imamo za sabo neko stranko, ki brani naše interese«. ³⁴ Kmečka zveza je imela v tem času namreč vprašanje samouprave »za življenjsko vprašanje Slovenije, za vprašanje našega gospodar-skega, socialnega in kulturnega razvoja, za vprašanje našega narodnega obstanka sploh«. Zato se bo, je izjavila, kot »nepo-litična stanovska organizacija« opredelila

za tisto stranko, ki bo imela te zahteve v svojem programu in se bojevala zanje. Kmečka zveza bo tudi naklonjena samo tisti stranki, ki bo poleg že omenjenega svoja svetovnonazorska in druga načelna vprašanja postavila na krščanska načel-a. ³⁵ Iz vse nadaljnje obravnave je razvid-no, da se je nepolitična stanovska organi-zacija Kmečka zveza v vsem javnem delu povezovala s slovenskim delom JRZ.

Hkrati pa ostaja za enkrat še odprto vprašanje, to je obravnava političnega ozadja o nameri vključitve kroga J. Bro-darja v akcijo za obnovo stare SLS. Z dodatno raziskavo slednjega, prav s te plati, bi morda prišli do nekaterih osvetli-tev. Za zdaj kaže gledati na to namero le kot na informacijo, ki jo je natolcevalo liberalno Jutro v začetku novembra 1937, torej neposredno po zagrebškem spora-zumu oktobra istega leta. Svoje odkritje je namreč Jutro oprlo na to, da naj bi Brodarjev krog kot zvesti privrženci punktaškega programa konec leta 1932 tudi v obravnavanem času, to je v času vladavine JRZ, zastopali avtonomistično politično usmerjenost. Slednje so podkre-pili še s poročilom o obisku J. Brodarja (in M. Škerbca) pri dr. Vladimirju Mačku v Zagrebu jeseni 1937 in pa s snovanjem samostojnega glasila Kmečke zveze Orač, ³⁶ ki je dejansko izšel decembra 1937. S tem se je vsaj za hip odprlo v javnosti vprašanje vstopa Kmečke zveze v snujočo se opozicijo znotraj slovenskega dela JRZ. Vendar je ta pričakovanja J. Brodar povsem pokopal z odločno izjavo o nepolitičnem značaju Kmečke zveze, z dne 8. novembra 1937, v Domoljubu. ³⁷ Poudariti pa kaže zrno resnice o bolj ali manj prikriti privrženosti Brodarja in nje-govega kroga nekdanjemu punktaškemu programu, navkljub Brodarjevi izjavi, da »odobrava politiko dr. Korošca«. Kot bo iz kasnejše obravnave razvidno, je Brodar javno podpiral zahtevo po finančni in gospodarski samoupravi le v okviru Kmečke zveze, ki je bila naklonjena slo-venskemu delu JRZ.

Koliko je bila Kmečka zveza »politično neodvisna« in le »strogo stanovska organi-zacija«, so razkrivale med drugim občin-ske volitve, ki so postopoma potekale od decembra 1935 do marca 1938, in pa

skupščinske volitve decembra 1938.

Ob že zgoraj omenjenem vprašanju bi kazalo z dodatno raziskavo osvetliti vprašanje, ki je tudi gospodarskega značaja, to je razmerje vodstva Kmečke zveze do Mačkove Gospodarske sloge na Hrvaškem in posebej do Sloge, gospodarske in podporne zadruge slovenskih kmetov in delavcev,³⁸ ki je bila ustanovljena v okviru kmečko-delavskega gibanja marca 1936. Kot sta pisala Lončarjeva Slovenska zemlja in tudi podeželsko glasilo JRZ Domoljub, so se skupnih gospodarskih akcij v začetku udeleževali ponekod tudi člani Kmečke zveze in Kmetijske družbe,³⁹ ki pa je bila od leta 1932 v rokah liberalcev, zlasti Pucljevih »kmetijcev«.

Navedimo tudi dejstvo, da se je Kmečka zveza večkrat primerjala s kmečkima stanovskima organizacijama v državi, in to s hrvaško Seljačko Slogo in srbsko organizacijo Agrarna misao. Obe sta bili, kot je pisal Orač, tako kot slovenska Kmečka zveza »enako izrazito narodnostno opredeljeni«, bodisi v hrvaškem oziroma v srbskem narodnem duhu.⁴⁰

Povsem nepreučeno je tudi vprašanje stikov slovenske Kmečke zveze s kmečkimi stanovskimi organizacijami v državi in organizacijami, predvsem sorodnih idej zunaj jugoslovanske države. Iz škopih podatkov v Domoljubu in Oraču moremo navesti le naslednje:

Kmečka zveza se je organizacijsko in pa tudi v dejavnosti po obisku Ludovika

Puša iz zahodne Evrope, kjer se je zlasti mudil v nacistični Nemčiji, in Belgiji leta 1936, začela zgledovati predvsem po flamski Kmečki zvezi Boerenbond. L. Puš, ki je postal s svojimi teoretičnimi deli (Razori za setev in žetev slovenske kmečke mladine, Ljubljana 1937, in Kmečki stan. Psihologije in sociološke korenine kmečkega stanovskega gibanja, Ljubljana 1939) idejni utemeljitelj ne le Mladinske kmečke zveze, marveč tudi nasploh kmečko-stanovskega gibanja v klerikalnem taboru v drugi polovici tridesetih let, je sodil, da ima slovenska Kmečka zveza podobne osnove kot flamska Boerenbond. Te so: zvestoba narodnemu čustvovanju, katoliška načela in zavračanje strankarstva in s tem dnevne politike.

Kmečka zveza, ki se je vse bolj ogrevala za idejo o stanovski državi, razumljivo tedaj ni bila naklonjena idejam slovanskega agrarizma, ki je slonel na liberalnih temeljih. Tako tudi ni imela pretiranih vezi s središčem mednarodnega povezovanja agrarnega gibanja v Pragi (do nemške zasedbe Češkoslovaške 1939), marveč se je prijateljsko povezovala z veliko stanovsko organizacijo s češkoslovaškim Svazom lidových zemědělců československých s sedežem v Brnu. Glavni organizator te zelo razvejene kmečke organizacije, ki je izdajala številne liste, je bil moravski kmečki voditelj iz Moravske Ostrave, poslanec Josef Šamalík. Leta 1937, ko so se člani Kmečke zveze in

³¹ Orač, februar 1939, št. 2, Zadrúžništvo in država.

³² Ibid.

³³ Domoljub, 7. 10. 1936, št. 41.

³⁴ Ibid.

³⁵ Primerjaj Domoljub, 30. 9. 1936, št. 40; 14. 10. 1936, št. 42; 21. 10. 1936, št. 43, Kmečka zveza in politične stranke.

³⁶ Jutro, 5. 11. 1937, št. 258; 7. 11. 1937, št. 260.

³⁷ Domoljub, 10. 11. 1937, št. 45. Izjava g. Brodarja o pisanju Jutra; Jutro, 9. 11. 1937, št. 260a ali št. 45 (Ponedeljsko Jutro). Pojasniti kaže, da sta bila J. Brodar in M. Škerbec na šenčurskem procesu v Beogradu marca 1933 obsojena na zaporne kazni, J. Brodar na leto in pol in M. Škerbec na leto dni. Kazen sta več mesecev prestajala v Sremski Mitrovici skupaj z dr. Vladimirjem Mačkom in drugimi privrženci dr. Mačka, med njimi zlasti omenimo dr. Rudolfa Bičanića, znanega ekonomista in voditelja Mačkove Gospodarske sloge. Primerjaj Domoljub, 8. marca 1933, št. 10; Matija Škerbec, Šenčurski dogodki. Kranj 1937, str. 219–226; 208, 207–210.

³⁸ Slovenska zemlja, 31. 3. 1936, št. 6, dopis iz Cerkelj pri Kranju; 29. 5. 1936, št. 10, uvodnik Lr.: Pomen in naloge Gospodarske sloge.

³⁹ Slovenska zemlja, 15. 4. 1936, št. 7, dopis Kmetje, ne dajte se begati!

⁴⁰ Primerjaj Orač, marec 1939, št. 3.

Zveze absolventov kmetijskih šol mudili na Češkoslovaškem, so ga obiskali na domu. Češkoslovaška kmečka organizacija Svaz lidovych zemědělců československých je dobivala glasilo Kmečke zveze Orač.⁴¹ Zlasti člani Zveze absolventov kmetijskih šol so se v obravnavanem obdobju občasno izpopolnjevali v kmetijski in zadružni stroki pri omenjeni češkoslovaški kmečki organizaciji. Junija 1938 pa je obiskalo Slovenijo in državo nekaj zastopnikov češkoslovaških kmečkih organizacij, s katerimi je imela Kmečka zveza stike.⁴²

ORGANIZACIJSKA STRUKTURA KMEČKE ZVEZE – DRUŠTVA KMEČKE ZVEZE

Sodeč po pravilih obnovljene Kmečke zveze, ki so bila sprva odobrena in sprejeta leta 1935, in druga dopolnjena leta 1937, je bilo društvo Kmečka zveza strogo centralistična organizacija. Društvo Kmečka zveza je bilo po členu 1 osrednja organizacija krajevnih KZ in njenih odsekov, svoj sedež je imelo v Ljubljani. Področje delovanja Kmečke zveze pa se je po pravilih raztezalo na vso kraljevino Jugoslavijo.⁴³ Vodstvo obnovljene KZ je s tem bržkone pokazalo zvestobo načelom »jugoslovanske katoliške vzajemnosti«,⁴⁴ ki jo je slovensko klerikalno vodstvo (mladini – Koroščekv krog) skušalo utrditi že v prvih letih jugoslovanske države in okviru političnih konceptov Vseslovenske ljudske stranke in s poskusom ustanovitve Jugoslovanske ljudske stranke, ki naj bi uresničila zlasti pričakovanja klerikalnega vodstva na gospodarskem področju.⁴⁵

Vtem ko so pravila iz leta 1935 v členu 4 še omejevala članstvo v KZ z dopolnitvijo 18. leta starosti, je v dopolnjenih pravilih od 7. marca 1937 starostna meja za člana KZ nižja, in to z dopolnitvijo 14. leta starosti, kar kaže na povečano pozornost Kmečke zveze do kmečke mladine, ki jo je hotela čimveč organizacijsko zajeti v Mladinsko kmečko zvezo (MKZ), četudi so se v krajevne KZ že od vsega začetka ponekod vključevali tudi kmečki fantje. Član KZ more biti vsak državljan, moški ali ženska, ki se ukvarja s kmečkim delom ali »pa je s svojim delom pridobil zasluge

za kmetijski stan«. To pa je seveda pomenilo odprta vrata predvsem v vodstvene strukture KZ iz »nekmetskih vrst«, proti čemur sta se ves čas vsaj načelno upirali Zveza absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) in pa demokratična baza krajevnih KZ. Nasploh moremo trditi, da je bilo vprašanje »kdo resnično spada v kmečko stanovsko organizacijo«, eno od konstantnih vprašanj. Posebno ob reševanju perečih socialno-gospodarskih vprašanj se je demokratična baza krajevnih KZ večkrat spotikala prav ob to, kdo zastopa kmečko ljudstvo bodisi v glavnem odboru Kmečke zveze bodisi v Kmetijski zbornici.

V organizacijski strukturi so vidno vlogo imele krajevne Kmečke zveze, te so bile članice društva Kmečke zveze in so imele s celotnim članstvom svojega območja položaj (status) samostojne pravne osebe. Tega pa niso imeli ne okrajni in ne okrožni odbori KZ. Oboji so delovali v smislu člena 12, bolj ali manj kot društveno posredovalni oziroma nadzorni organ, tako okrajni odbor nad krajevnimi KZ in okrožni nad okrajnimi. V organizacijski rasti krajevnih KZ sta imeli pomembno vlogo dve okrožji: ljubljansko in mariborsko. Ljubljansko je organizacijsko vodila pisarna glavnega odbora KZ in je nekako pokrivalo območje ljubljanske škofije, mariborsko pa okrožna pisarna in je okvirno pokrivalo lavantinsko škofijo.

Krajevne KZ so se praviloma ustanavljale bodisi na občinskem ali župnijskem območju, in kot bomo pozneje videli, z določenimi gospodarsko-političnimi motivi tudi v več župnijah v eni občini. Odseki krajevnih Kmečkih zvez so bili Ženska kmečka zveza (ŽKZ) od 30. leta starosti naprej in Mladinska kmečka zveza (MKZ) od 14. do 30. leta starosti. Omenjena odseka nista imela položaja samostojne pravne osebe, marveč le položaj samostojne delovne enote na svojem področju.

Glavni odbor so sestavljali načelnik in trije podnačelniki ter 20 do 30 odbornikov in njihovih namestnikov; s tem naj bi bilo zagotovljeno zastopstvo prek delegata iz političnega okraja. Poleg omenjenih so sestavljali glavni odbor tudi voditelja Mladinske KZ in Ženske KZ. Po členu 13 so glavni odbor volili na občnem zboru za

poslovno dobo enega leta. Kaže poudariti ugotovitev, da je bilo članstvo glavnega odbora KZ v letih 1935–1941 z nekaj spremembami isto, kar kaže na kontinuiranost vodenja KZ in hkrati na dokaj ustaljeno politično usmeritev vodstva; to je bilo v javnosti deklarirano kot »zvestoba narodnemu voditelju dr. A. Korošču«. Že prej pa tudi v letih obstoja obnovljene Kmečke zveze (1935–1941) je bil načelnik J. Brodar, pa tudi podnačelniki so bili razen z eno izjemo zapored izvoljeni na občnih zborih.

Glavni odbor je imel pravico odločanja pri ustanavljanju krajevnih KZ, prav tako pri razrešitvi dolžnosti krajevnega odbora KZ kot tudi odborov odsekov (ŽKZ, MKZ) ali pa posameznih funkcionarjev. Na podlagi člena 6 pa je imel tudi pravico odrediti nove volitve.

Vodstvo (načelstvo) KZ je imelo po členu 17 (1937) vlogo neposrednega izvrševalnega organa glavnega odbora in je vodilo vse tekoče društvene posle. Vodstvo so sestavljali načelnik in poslovodeči podnačelnik, tajnik ter blagajnik. Poleg teh pa še po en zastopnik MKZ oziroma zastopnica ŽKZ. Vodstvo je bilo odgovorno glavnemu odboru in občnemu zboru.

Občni zbor so sestavljali člani glavnega odbora, preglednika računov, načelniki in tajniki okrajnih in poslovoedeči odborov in pa seveda delegati krajevnih KZ. Število teh je bilo določeno po naslednjem ključu: na vsakih začetnih 50 članov po

en delegat, seveda sporazumno z obstoječimi odseki. Delegate je bilo treba prijaviti glavnemu odboru vsaj 8 dni pred občnim zborom.

Po členu 6 so imeli delegati aktivno in pasivno volilno pravico. Glede na to, da je smel občnemu zboru prisostvovati in na njem razpravljati vsak član KZ, je imel hkrati tudi pasivno volilno pravico.

Po členu 10 je članarino določal občni zbor. Članarina je bila na začetku določena na 5 din, na prvem občnem zboru leta 1937 pa na 10 din, in to na hišo oziroma na družino člana KZ. Obenem je člen 26 dovoljeval, da je občni zbor krajevnega KZ lahko določal višino članarine in pobiranje članarine za potrebe svojega področja, vendar člane to ni odvezovalo od plačevanja članarine, ki ga je določil občni zbor Kmečke zveze.

Društveni stroški so se pokrivali iz društvenega premoženja: redni prispevki članov, dohodki društvenega gospodarstva in darila ter volila.

Zanimivo je, da so pravila tako iz leta 1935 kot 1937 določala, da se v primeru prostovoljnega razida ali oblastnega razpusta društva Kmečke zveze njeno premoženje po enakih delih razdeli med Prosvetno zvezo v Ljubljani in Mariboru z zahtevo, da se premoženje porabi zgolj v kmečke namene, medtem ko bi morala v takem primeru krajevna KZ po členu 26 svojo imovino izročiti društvu KZ v Ljubljani.⁴⁶

⁴¹ Orač, marec 1938, št. 4, članek Sodelovanje s češkoslovaškimi kmeti.

⁴² Primerjaj Orač, avgust 1938, št. 9. članek Naši kmetijski absolutente na Češkem; Orač, junija 1938, št. 7, članek Zastopniki češkoslovaških kmečkih organizacij v Sloveniji. Primerjaj še Brazda IV/1937, št. 8, str. 61 do 64, članek Poučna ekskurzija ZAKŠ v Avstrijo in na Češkoslovaško.

⁴³ AS, BAN 16-2, Društva, fasc. 2401–5000/1937, spis 3597/2 – Pravila Kmečke zveze 1937 (dopolnjena in spremenjena na občnem zboru, 7. marca 1937). Ibid., fasc. 9140–11600/1936, spis 9595/1 – Pravila KZ iz leta 1935.

⁴⁴ Primerjaj Socialna misel, 1924, str. 138–139, članek A. Korošca: Razvoj političnega življenja Slovencev v Štajerski od 1848 do danes. V kratkem pregledu je ob koncu Korošec napisal tudi naslednje: »Ne smemo pripustiti, da bi nam zgodovina kdaj očitala, da nismo znali gledati preko Sotle in Kolpe. Naš ideal v bodočnosti mora biti 'jugoslovanska katoliška vzajemnost'.«

⁴⁵ Primerjaj dr. Miroslav Stiplovšek, Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918–1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1974, št. 1–2, str. 64; primerjaj dr. Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Maribor 1977, str. 254–258.

⁴⁶ AS, BAN 16-2, Društva, fasc. 2401–5000/1937, pravila Kmečke zveze 1937.

ORIS USTANAVLJANJA
KRAJEVNIH KMEČKIH ZVEZ
V LETIH 1935–1938 S TABELO
PO OKRAJIH KONEC LETA 1937

Dober mesec dni po občnem zboru Zadrugne zveze, 18. novembra 1935 v Ljubljani, na katerem sta govorila njen predsednik dr. A. Korošec in tajnik Gabrovšek o krizi, ki je zamajala tudi zadružništvo, zlasti kreditno, so privrženci slovenskega dela JRZ konec leta 1935 obnovili Kmečko zvezo (KZ). Na podlagi odobritve pravil KZ na banski upravi¹ je bil 22. decembra 1935 v Rokodelskem domu v Komenskega ulici v Ljubljani ustanovni občni zbor, katerega se je udeležilo okrog 120 oseb, med njimi je bil prisoten tudi bivši minister dr. Fran Kulovec. J. Brodar je v svojem pozdravnem govoru dejal: »Zopet je oživiljena Kmečka zveza in dana nam je možnost, da bomo ponesli naše v sklepih izražene želje na višja mesta in s tem vplivali na zakonodajo, ki bo kmalu pomagala iz sedanjega gospodarsko težkega položaja.«² Po poročilu J. Skubica o delu pripravljalnega odbora je sledila razprava in sprejem pravil KZ. Pravila so bila, kot je poročal prisotni udeleženec z uprave policije v Ljubljani, sicer soglasno sprejeta. Le posestnik iz Komende in zastopnik Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) Franc Lipar je pripomnil, da naj se nekatera mesta v pravilih spremenijo. Člani KZ naj bi bili po Liparjevem le tisti, ki se resnično ukvarjajo s kmečkim delom. »Želimo, da pridejo na vodilna mesta Kmečke zveze samo kmetje v strogem smislu besede. Doktorji in inženirji naj bi bili le naši svetovalci.« Dalje, je dejal Lipar, naj se spremenita člen 5 »ki predvideva diktaturo glavnega odbora, in člen 6, ki zavira kritiko v društvu.«³ Ker so vsi člani ostali, kot je videti iz kasneje tiskanih pravil, nespremenjeni, je moč sklepati, da je bil Liparjev predlog na občnem zboru osamljen. Na Liparjevo pripombo k članstvu v KZ se je k besedi priglasil dr. Kulovec, ki je dejal: »Tudi jaz sem mnenja, da naj bodo v vodstvu samo kmetje v pravnem smislu besede, toda pomisliti je treba, kako bo kmet reševal vprašanja, ki se tičejo kmetijske agrarne politike. Za reševanje takih in sličnih vprašanj je treba ljudi, ki se leta in leta ukvarjajo

s takimi problemi.« Kulovcu je pritegnil tudi J. Brodar.⁴

Za volitve glavnega odbora KZ sta bili predlagani dve listi, na prvi je bil določen za predsednika Janez Brodar, posestnik iz Hrastja, na drugi Alojzij Janžekovič, posestnik iz Sterjancev pri Veliki Nedelji; zmagala je lista z J. Brodarjem. Tako so za načelnika KZ izvolili bivšega predsednika KZ in bivšega narodnega poslanca J. Brodarja, za prvega podnačelnika Janeza Štrcina, posestnika in župana iz Kaplje vasi, Alojzija Janžekoviča za drugega načelnika in za tretjega Štefana Bakana, posestnika iz Nedelice. V glavni odbor so izvolili še dvanajst odbornikov in prav toliko njihovih namestnikov, za pregledovalca računov pa sta bila izvoljena Alojzij Stuhec, posestnik iz Križevcev, in Ludovik Puš, tedaj še uradnik Ljudske posojilnice v Ljubljani.⁵ Domoljub, ki je objavljaval vesti tudi že prejšnje Kmečke zveze, je v poročilu o občnem zboru pristavil, da je v pomoč predsedniku Brodarju »postavljen močen odbor uglednih posestnikov, kmetijskih strokovnjakov in javnih delavcev, ki so s svojim delom že dokazali, da zaslužijo zaupanje kmečkega ljudstva«.⁶

Omembe vredno je tudi, da so na ustanovnem občnem zboru sklenili, naj bi takoj začeli ustanavljati odseke za kmečke fante, odseke absolventov kmetijskih šol

in odseke za kmečke žene.⁷ Na občnem zboru so sprejeli vrsto zahtev, ki naj bi jih KZ kot stanovska organizacija kmetov reševala v prihodnje. Omenili bomo le nekatere. V prvi vrsti je zahteva po čimprejšnjih pripravah na ustanovitev kmečke (kmetijske) zbornice; kmet namreč, je rečeno v resoluciji, je v primerjavi z obrtniki, trgovci in delavci občutil veliko zapostavljenost že pri sprejemanju proračunskih postavk, bodisi v občinskem, banovinskem ali državnem merilu. Zahtevali so tudi spremembo lovskega zakona, »ki je rak rana našega kmečkega gospodarstva«. In pa: mitnine na kmečke pridelke naj se znižajo ali celo ukinajo, znova je treba preučiti trošarine vseh mest, primerno naj se oblikujejo proračuni cestnih odborov in nalože bremena tistim, ki jih največ uporabljajo. Šolski zakon in šolske uredbe naj se poslej ozirajo na potrebe kmečkega stanu.⁸

V živahni politični dejavnosti na novo nastale politične stranke JRZ so v Sloveniji prevzemali vedno bolj aktivno vlogo bivši privrženci SLS, kar se je zlasti kazalo na političnih shodih širom po Sloveniji. Vodstvo bivše SLS je namreč v času oblikovanja vsedržavne JRZ odločno zavrnilo nameravano vključitev Marušičevega kroga (Glas naroda) v novo stranko, mačehovsko pa so navkljub intervenciji iz Beograda postopali tudi s starimi pri-

¹ Arhiv SR Slovenije (AS), fond banske uprave dravske banovine, drugi oddelek, BAN 16-2 (odslej BAN 16-2), Društva, fasc. 9001-11000/1938, spis 10679/3. Vsi navedeni fascikli v naslednjih opombah iz AS se nanašajo na Društva, zato tega ne bomo vsakič posebej navedli.

² AS, BAN 16-2, ibid., Poročilo o ustanovnem občnem zboru Kmečke zveze Ivana Polaka z Uprave policije v Ljubljani, dne 22. decembra 1935.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Domoljub, 9. 1. 1936, št. 2. Poleg odbornikov posestnikov so bili še: inž. Josip Skubic, referent kmetijskega oddelka banske uprave v Ljubljani, dr. F. Kulovec, minister v pokoju v Ljubljani, inž. Vinko Vrhnjak, posestnik v Pameči pri Slovenj Gradcu, dr. Josip Voršič, odvetnik v Ljubljani, Vekoslav Rigler, mestni vet. svetnik v Ljubljani. Med namestniki odbornikov pa inž. France Kotlovšek, prof. na Kmetijski šoli na Grmu, dr. Vlado Valenčič, uradnik Zadrúžne gospodarske banke v Ljubljani, Magdič Ferdo, ključavničar v Križevcih, Martin Munda, poslovodja v Ormožu. AS BAN 16-2, fasc. 9001-11000/1938, spis 10679/3, Poročilo Uprave policije v Ljubljani o ustanovitvi društva Kmečka zveza Kraljevski banski upravi dravske banovine odd. II, dne 4. marca 1936.

⁷ Novine Slovenske krajine 12. januarja 1936, št. 2.

⁸ AS BAN 16-2, fasc. 9001-11000/1938, spis 10679/3; Domoljub, 9. 1. 1936, št. 2.

vrženci radikalne stranke na Slovenskem.

Na podlagi podrobne raziskave o organizacijskem razvoju JRZ⁹ in Kmečke zveze pa lahko zanesljivo trdimo, da so v načelstvu KZ, kakor tudi v kasnejših na novo ustanovljenih okrajnih in krajevnih odborih KZ sedeli strankini aktivisti (iz vrst bivše SLS), ki so sprva odslužili svoj delež pri organizacijskem razvoju JRZ, kar velja zlasti za tajnika banovinskega odbora JRZ dr. Frana Kulovca (v letu 1930 prvega podnačelnika Jugoslovanske Kmetijske zveze in zdajšnjega člana glavnega odbora KZ), nadalje Janeza Brodarja, Janeza Štrcina, dr. Franca Klara in druge krajevne veljake JRZ.

Kaže, da se je KZ lotila sistematične organizacijske dejavnosti po prvi seji banovinskega odbora JRZ, ki je bila 24. novembra 1935 v Ljubljani. Slovenec je že 25. novembra 1935 zapisal, da sta tajnika stranke dr. Fran Kulovec in Marko Kranjc poročala o strankinem organizacijskem delu, pri čemer je bila »razvidna vsa zavednost pristašev bivše SLS, ki so razumeli novo nastali položaj in strnjeno pristopili v novo politično organizacijo, ki odgovarja tedanjim zakonom (...). JRZ je že po nekaj mesecih izpeljana po vseh krajih, občinah in okrajih v banovini. Odziv s strani prebivalstva je bil povsod nepričakovano velik, v nekaterih občinah stoodstoten.«¹⁰ Glede na to, da je JRZ še pred svojim prvim kongresom v začetku junija 1936 dokončala svojo organizacijsko mrežo po vsej državi,¹¹ moramo priznati, da je bil navkljub nekaterim odporom slovenski del JRZ v tem dokaj uspešen. Obenem pa nismo daleč od resnice, če sledimo in povezujemo organizacijski razvoj KZ z uspehi razvoja JRZ, ki je bila politična hrbtenica tudi slovenskemu kmečkemu stanovskemu gibanju klerikalne smeri. Že omenjeno dejstvo in pa akcije, ki jih je KZ po svoji ustanovitvi decembra 1935 začela uresničevati, ko se je lotila reševanja najbolj perečih vprašanj slovenskega kmeta, so imeli v tem obdobju njenega delovanja realno izhodišče za uspešen organizacijski razvoj, četudi so že delovala kmečka gibanja v nasprotnih političnih taborih. Med vzroke za množično mobilizacijo kmetov in tako tudi množično podlago Kmečke zveze je

šteti predvsem socialno-gospodarski položaj slovenskega kmeta. Za čas sredi tridesetih let bomo navedli najbolj pereča in konkretna vprašanja: kmeta je vsaj v nekaterih okrajih Slovenije močno razgibal pereče vprašanje urejanja primernih cen živine, ki so jih določali tako imenovani sejemski odbori. Vodstvo nekaterih sejemskih odborov je kmalu prevzela Kmečka zveza, ki se je zgledovala po Mačkovi Gospodarski slogi, saj je ta žela na Hrvaškem lepe uspehe. Kmečka zveza je k izraziti gospodarsko-socialni akciji, ki je imela značaj obrambe gospodarskih interesov slovenskega kmeta vabila »slehnega, ki ima dobro voljo sodelovati.« Toda ko je bila v začetku marca 1936 konferenca kmetijskih predstavnikov v dvorani Kmetijske družbe, na kateri so bili prisotni zastopniki Kmetijske družbe, Zveze slovenskih zadrug in Zveze slovenskih kmetov in na kateri so sprejemali nekoliko spremenjene smernice in navodila za ustanovitev krajevnih sejemskih odborov, se je zastopniki klerikalnih kmečkih organizacij, tako tudi Kmečke zveze, niso udeležili.¹² Vodstvo Kmečke zveze ni hotelo sodelovati z obstoječimi liberalnimi kmečkimi organizacijami pri reševanju perečih vprašanj slovenskega kmeta, marveč si je skušalo čimprej priboriti in utrditi osrednjo vlogo v kmečkem stanovskem gibanju. Predvsem s konkretnimi predlogi je Kmečka zveza znova poživila naslednja vprašanja zaščite kmetov: uredba o likvidaciji kmečkih dolgov, ustanovitev Kmetijske zbornice, obnova zadružništva, reguliranje cen kmečkih pridelkov, upravna, finančna in gospodarska samouprava itd.

O pripravljenosti nove vlade za vnovično reševanje kmečkega vprašanja, saj je kmet predstavljal v državi najbolj številno plast prebivalstva, je spregovoril M. Stojadinovč na ustanovnem državnem zboru JRZ v začetku junija 1936 v Beogradu. Med drugim je poudaril, da bo treba čimprej rešiti tri vprašanja, in to vprašanje dolgov, vprašanje nesorazmerja cen med agrarnimi in industrijskimi izdelki in vprašanje novih kreditov,¹³ se pravi likvidnosti kmečkega zadružništva. Seveda so slovenski strankini voditelji imeli na domačih tleh ob hudi gospodarski krizi

agrarnega prebivalstva plodna tla in vso možnost zaljšati podobo prihodnosti kmečkega človeka na številnih strankinih shodih in kmečkih taborih. M. Krek je npr. na velikem političnem shodu JRZ v Mengšu, 7. junija 1936, takole obljubljal slovenskim kmetom: »S polnim zaupanjem trdimo, da bomo tudi v vprašanih novega kredita za kmete in uravnoteženju gospodarstva napravili odločilne poteze,« s tem je zatrdil M. Krek, hočemo spraviti v obratovanje znova kmečki kredit in vplivati v narodnem gospodarstvu k dvigu donosnosti kmečkega gospodarstva.¹⁴

Kmečka zveza je 11. marca 1936 v Domoljubu, ki je poslej prinašal v posebni rubriki njene pomembnejše organizacijske vesti, objavila poziv slovenskim kmetom, naj čimprej v vsaki župniji ali občini ustanovijo krajevno KZ. Posebej so se obrnili na zaupnike, ki so že dobili navodila in pravila KZ, da naj pohite z ustanavljanjem krajevnih odborov KZ.¹⁵ Na podlagi številnih zbranih podatkov smo ugotovili, da je banska uprava dravske banovine v obdobju od marca do avgusta 1936 potrdila pravila KZ mnogim pripravljanim krajevnim KZ, temu pa so sledili ustanovni občni zbori. Prvi so potekali, kot je razvidno iz arhivskih virov, zlasti aprila 1936.

Eno najbolj pretehtanih, pa tudi pri-ljubljenih akcijskih sredstev, ki jih je rado uporabljalo načelstvo KZ, so sodeč po klerikalnem tisku, bili številni kmečki tabori in zborovanja, ki so precej pripomogli k propagandi in organizacijskemu razmahu KZ. K temu naj dodamo, da se je v letih 1936 in 1937, to je v letih največjega organizacijskega razvoja KZ, začela tudi strankina predvolilna dejavnost za občinske volitve. Poslej je JRZ v nekaterih okrajih Slovenije dokaj uspešno

prevzemala občinske odbore.

Eno prvih javnih kmečkih zborovanj KZ je bilo 6. aprila 1936 za Novo mesto in okolico v novomeškem Prosvetnem domu. Glavni govornik je bil Janez Brodar. Domoljub je v dopisu Protest dolenskih kmetov seznanil javnost, da je Brodar zbranim orisal »težave kmečkega stanu in ožigosal one, ki so današnjo krizo kmečkega stanu povečali. Ves njegov govor je izzvenel v zahtevi in težnji po kmečki zbornici, prek katere bi se lahko današnje stanje kmetov znatno zboljšalo. Že vsi stanovi imajo svoje zbornice, le kmet jih še nima.« Nato je ostro grajal delovanje nekaterih senatorjev, ki se ukvarjajo le s politiko, namesto »da bi delali v interesu države in posameznih dežel.«¹⁶ S tem je seveda meril na slovenske liberalce, zlasti še na Pucljeve kmetijce. Zatem sta govorila posestnik in nekdanji član osrednjega odbora Kmetijske družbe Franc Brulc iz Hrušice pri Brusnicah in inž. Kotlovšek, ki je predlagal sprejetje resolucije: Zaradi nezdržnega gospodarskega položaja našega kmeta, zaradi prenizkih prodajnih cen lesa in živine in drugih kmečkih pridelkov, prosimo, da se cene zakonito določijo – minimirajo v sporazumu s kmetijskimi strokovnjaki. Ustavi in prepreči naj se rubež, država naj skrbi za dobre trgovinske pogodbe z drugimi državami o prodaji lesa, živine in poljedelskih pridelkov, oživi naj se kmečko kreditno združenstvo, čimprej naj se začne smotrna in končna razdolžitev kmetov, uvede naj se široka samouprava, ki naj bi pripomogla do hitre rešitve kmečkega položaja, pospeši naj se zakon o kmečki zbornici.¹⁷ Omenimo tudi kmečko zborovanje na semanji dan sredi aprila 1936 v Ribnici, kjer so na občinskih volitvah 5. aprila zmagali kandidati z liste JRZ. Zborovanje, ki je

⁹ Anka Vidovič-Miklavčič, Organizacijski razvoj slovenskega dela JRZ od poletja 1935 do prvega kongresa JRZ, tipkopis pri avtorici.

¹⁰ Slovenec, (ponedeljski) 25. 9. 1935, št. 47.

¹¹ Domoljub, 13. 5. 1936, št. 49.

¹² Domoljub, 1. 4. 1936, št. 14; Primerjaj Domoljub, 4. 3. 1936, št. 10, Borba za pravične cene.

¹³ Domoljub, 4. 6. 1936, št. 23.

¹⁴ Domoljub, 10. 6. 1936, št. 24.

¹⁵ Domoljub, 11. 3. 1936, št. 11.

¹⁶ Domoljub, 8. 4. 1936, št. 15.

¹⁷ Ibid.

bilo namenjeno predvsem akciji za ustanovitev krajevnih KZ, je vodil Matija Šmalc, udeležili pa so se zastopniki iz vseh občin ribniškega in velikolaškega sodnega okraja in tudi iz oddaljene Banje Loke. Glavni odbor KZ je zastopal predsednik Janez Brodar, ki je v enournem govoru razložil pomen kmečke strokovne organizacije in uspehe njenih akcij, tako npr. pri kmečki samopomoči.¹⁸

Dne 24. januarja 1936 je bila ustanovljena krajevna KZ v Šmartnem v Rožni dolini, ki je bila sprva v občini Vojnik okolica, septembra 1936 pa je postala samostojna občina, v kateri je na decembrskih občinskih volitvah zmagala lista JRZ.^{18a} V aprilu so ustanovili krajevne KZ v Stari Loki,¹⁹ dne 26. aprila tudi v Dobravi pri Ljubljani,²⁰ Šmarjeti,²¹ v novomeškem okraju in istega dne v Ljutomeru²² in Križevcih²³ v ljutomerskem okraju. Uspešnim shodom opozicijskega kmečko-delavskega gibanja v ljutomerskem in ptujskem okraju, tako 1. marca 1936 na hrvaški meji nedaleč od Ormoža²⁴ in 5. aprila v Presiki,²⁵ kjer je govoril o programu Kmečko-delavskega gibanja tudi prof. Tomšič, odposlanec dr. Mačka, so namreč sledili shodi JRZ. Strankini shodi so bili v Št. Vidu pri Ptuj, sv. Marjeti pri Ptuj in v Središču.²⁶ Domoljub je tudi poročal, da je minister M. Krek na teh shodih pojasnjeval politični položaj, ki zahteva velike napore vlade, da popravlja, kar je »morala od prejšnjih vlad prevzeti neurejenega, zavoženega in zrušenega«. O vprašanju mačkovstva med Slovenci pa naj bi med drugim dejal: »Če bi si Slovenci izbrali dr. Mačka za voditelja, se zna zgoditi, da v danem trenutku ne bi posvetili paznje slovenskim potrebam.« Zato je pozval k zvestobi slovenskemu voditelju dr. Korošcu.²⁷ Omeniti kaže, da so bile še leta 1936 v obeh imenovanih okrajih ustanovljene krajevne KZ. Domoljub je objavil zahteve na novo ustanovljene krajevne KZ v Sv. Križu (Križevcih) na Murskem polju. Njihove zahteve so bile naslednje: zvišanje cen živine in drugih kmečkih pridelkov, prodaja klavne živine državnim in drugim ustanovam naj poteka prek zadružništva, določijo naj se cene za vso državo sporazumno, sklenejo naj se dobre trgovinske

pogodbe z državami, kamor bi izvažali kmetijske pridelke in živino, sanacija zadružništva, široka samouprava, ki bi »z gotovostjo pripomogla do hitre rešitve našega gospodarskega položaja«, in razdolžitev kmeta.²⁸ Te pretežno gospodarske zahteve kmetov so bile protiutež močno prodirajoči Slogi, kmečko-delavski zadrugi in njenim zaupnikom. Tako npr. je bila konec aprila ali v prvi polovici maja ustanovljena Sloga v Ptuj, kjer so izvolili okrajnega in občinskega zaupnika Sloge, pa tudi sejmski odbor.²⁹ Da bi Sloga kot konkurenčno zadružno gibanje oblast ohromila, je v mnogih primerih prepovedala njena zborovanja na podlagi člena 25 zakona o društvih, sodnih in posvetnih zaradi javne varnosti in reda.³⁰

Sredi maja 1936 je Domoljub v članku Na organizirano delo! precej preuranjeno zapisal: »V vseh občinah vstajajo organizacije in v najkrajšem času bo stala v zadnji občini organizirana Kmečka zveza.«³¹ Moramo sicer priznati, da je pisca spodbudilo k taki izjavi precejšnje število potrjenih pravil, ki so jih poslali v odobritev pripravljalni krajevni odbori KZ banski upravi, vendar je organizacijski razmah doživel svojo kulminacijo šele konec 1936 in v prvih mesecih leta 1937. Precej več ustanovnih občnih zborov KZ namreč beležimo v juniju oziroma v mesecih do pozne jeseni 1936.

Dne 3. maja 1936 so bile ustanovljene krajevne KZ v naslednjih župnijah ali občinah: Cezanjevcih³² in Predosljah,³³ 10. maja v Goričah,³⁴ Polju pri Ljubljani³⁵ (Devica Marija Polje), Brezovici.³⁶ Kot poroča Domoljub, naj bi v prvi polovici maja ustanovili krajevne KZ tudi v Šmarju pri Ljubljani in Sv. Katarini (Topol, občina Medvode). Zapisal je tudi, da bo kmalu ves okraj Ljubljana okolica prepreden z organizacijami KZ.³⁷ Dne 17. maja so bile ustanovljene krajevne KZ v Pijavi Gorici,³⁸ za občino Želimlje, dalje v Šmartnem pri Litiji³⁹ in 21. maja v Velikih Laščah.⁴⁰ Kmečkega zborovanja v Šmartnem pri Litiji naj bi se po Domoljubu udeležilo »nad 100 naših najboljših, preskušanih in zavednih kmečkih mož«. Za načelnika krajevne KZ so izvolili »znane prosvetnega in zadružnega delavca« Strmana.⁴¹ Po predhodnem velikem poli-

tičnem zborovanju JRZ, v nedeljo 17. maja, v Velikih Laščah se je nato 21. maja zbralo v dvorani Zadrúžnega doma okrog 100 kmetov in kmečkih fantov, ki so z zanimanjem sledili izvajanjem zastopnika glavnega odbora. Kot je dalje poročal dopisnik Domoljuba, so bili v odbor KZ izvoljeni »sami ugledni gospodarji in preizkušeni javni delavci, kar daje zadostno jamstvo, da bo ta organizacija uspešno

zastopala kmečke koristi«. ⁴²

Dne 24. maja so zaživel krajevni odbori KZ v Braslovčah, ⁴³ Šmartnem pod Šmarno goro, ⁴⁴ kjer je bil prisoten predsednik GO KZ Janez Brodar, ⁴⁵ v Ratečah-Planici, ⁴⁶ Šmihelu pri Novem mestu, ⁴⁷ Sv. Ani v Slovenskih goricah ⁴⁸ in Št. Rupertu v Slovenskih goricah. ⁴⁹ Dne 26. maja je bil ustanovni občni zbor krajevnega KZ v Novem mestu, ⁵⁰ 29. maja v Grizah ⁵¹ in

¹⁸ Domoljub, 22. 4. 1936, št. 17.

^{18a} AS BAN 16–2, fasc. 2401–5000/1937 Domovina, 16. 12. 1936 št. 50; Krajevni leksikon dravske banovine Ljubljana 1937, str. 109 in 611.

¹⁹ AS BAN 16–2, fasc. 12501–14000/1936.

²⁰ Ibid., fasc. 15501–17000/1937.

²¹ Ibid., fasc. 17001–18800/1937.

²² Ibid., fasc. 17001–18800/1937.

²³ Ibid., 25001–26500/1937.

²⁴ Slovenska zemlja, 31. 3. 1936, št. 6, sestanek zaupnikov kmečkodelavskega gibanja dr. Kukovca dne 9. februarja 1936 je namreč okrajno načelstvo v Ptuj prepovedalo; Ibid., 31. 1. 1936, št. 2. 15. 2. 1936, št. 3, rubrika »Domača politika«.

²⁵ Ibid., 15. 4. 1936, št. 7. Zlasti pa je po pisanju Slovenske zemlje bil uspešen shod kmečko-delavskega gibanja na slovensko-hrvaški meji v Dubravi pri Zavrčah. »Ceste od Ormoža, Bolfenka, Središča, Velike Nedelje v Zavrč so bile polne kmečkih množic, ki so hitele z godbami in zastavami na svoje zborovanje.« Na trgu v Dubravi naj bi se zbralo vsaj pet tisoč zavednih slovenskih kmetov in delavcev, katerim so se pridružili tudi domačini Hrvati. Ibid., 29. 5. 1936, št. 10.

²⁶ Domoljub, 13. 5. 1936, št. 20.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Slovenska zemlja, 29. 5. 1936, št. 10, rubrika Gospodarski vestnik.

³⁰ Ibid., 15. 5. 1936, št. 9.

³¹ Domoljub, 13. 5. 1936, št. 20.

³² AS BAN 16–2, fasc. 20301–21400/1939.

³³ Ibid., fasc. 22501–25300/1939.

³⁴ Ibid., fasc. 10601–12500/1936.

³⁵ Ibid., fasc. 17001–18800/1937. Domoljub, 20. 5. 1936, št. 21.

³⁶ Ibid., fasc. 17001–18800/1937.

³⁷ Domoljub, 20. 5. 1936, št. 21.

³⁸ Ibid., fasc. 9140–10600–1936; Domoljub, 20. 5. 1936, št. 21.

³⁹ Ibid., fasc. 14001–15500/1937.

⁴⁰ Ibid., fasc. 12501–14000/1936.

⁴¹ Domoljub, 20. 5. 1936, št. 21.

⁴² Domoljub, 27. 5. 1936, št. 22.

⁴³ AS BAN 16–2, fasc. 12501–14000/1936.

⁴⁴ Ibid., fasc. 14001–15500/1937; Domoljub, 27. 5. 1936, št. 22.

⁴⁵ Domoljub, 27. 5. 1936, št. 22.

⁴⁶ AS BAN 16–2, fasc. 15501–17000/1937.

⁴⁷ Ibid., fasc. 31001–0/1937.

⁴⁸ Ibid., fasc. 22501–25300/1939.

⁴⁹ Ibid., fasc. 31001–0/1937.

⁵⁰ Ibid., fasc. 20301–21400/1939.

⁵¹ Ibid., fasc. 15501–17000/1937.

zadnjo nedeljo v maju, 31., tudi v Vojniku,⁵² Petrovčah,⁵³ pri Sv. Benediktu v Slovenskih goricah.⁵⁴ Kljub prvim uspehom je glavni odbor KZ v rubriki Iz pisarne Kmečke zveze v Domoljubu, 27. maja 1936, še naprej spodbujal pripravljalne odbore, ki so že imeli potrjena pravila, naj čimprej skličejo ustanovne občne zборе, že ustanovljene krajevne KZ pa naj takoj po občnem zboru pošljejo vodstvu KZ poročilo o tem, da bo imelo točnejši pregled nad organizacijsko mrežo.⁵⁵ Tudi na plenarni seji glavnega odbora KZ, 5. junija 1936, so govorili o organizacijskih vprašanjih in pregledali dotedanje uspehe. »Na seji je bilo v naše največje zadovoljstvo ugotovljeno,« piše precej nekritično Domoljub, 10. junija 1936, »da se je ves slovenski kmečki živelj brez pridržka oklenil Kmečke zveze.« Na seji so tudi soglasno sklenili, da se organizacijsko delo še pospeši do te mere, da bo v času jesenskega velesajma v Ljubljani že mogoče sklicati prvi redni zbor delegatov, s čimer naj bi obenem imel značaj »prave kmečke manifestacije«.⁵⁶

Po analizi preglednic, ki smo jih sestavili na podlagi vseh podatkov, ki so nam bili na voljo, smo prišli do zanimive ugotovitve, da so krajevne KZ številčno najbolj rasle v letu 1936, in to pozno spomladi in zlasti v poletnih mesecih, ki so običajno bolj ali manj mrtvo obdobje za društveno življenje na kmečkem podeželju. Pri tem kaže pristaviti, da so bili ustanovni občni zbori v veliki meri ob nedeljah in cerkvenih praznikih, ki jih je kmet izrabil za družbeno in kulturno-prosvetno življenje.

Dne 1. junija 1936 so bile ustanovljene krajevne KZ v Ribnem pri Bledu,⁵⁷ Zgoranjem Tuhinju,⁵⁸ Sv. Juriju ob Ščavnici,⁵⁹ Vačah pri Litiji,⁶⁰ Sv. Lenartu v Slovenskih goricah⁶¹ in Sv. Marjeti niže Ptuja,⁶² 3. junija na Rudniku pri Ljubljani,⁶³ 6. junija v Polzeli,⁶⁴ V Grosupljem,⁶⁵ Preski pri Medvodah,⁶⁶ kjer je zastopal glavni odbor KZ Janez Brodar, na Igu,⁶⁷ v Sostrem⁶⁸ in Kočevju⁶⁹ pa so bili ustanovni občni zbori v nedeljo, 7. junija 1936. V noticah v rubriki Nove organizacije Kmečke zveze v Domoljubu je dodano, da se je zbralo v Kočevju okrog 100 kmetov in da je glavni odbor KZ zastopal Benko, ki je navzočim razložil program KZ in

akcijo za kmečko zbornico. Podobna je bila udeležba na ustanovnem občnem zboru v Sostrem za občino Dobrunje, kjer je govoril dr. Josip Voršič, član glavnega odbora KZ.⁷⁰ Dne 11. junija sta bili ustanovljeni krajevni Kmečki zvezi v Mozlju⁷¹ in Veržeju.⁷² Večje število ustanovnih občnih zborov je bilo zopet naslednjo nedeljo, 14. junija, in sicer v Št. Juriju pri Grosupljem, kjer je bil za načelnika izvoljen Benedičič, za podnačelnika pa »znani borec za naše pravice« Jože Perme,⁷³ na Ježici pri Ljubljani,⁷⁴ v Poljanski dolini na Trati⁷⁵ in v Poljanah.⁷⁶ Domoljub je pisal, da se je v Poljanah vpisalo v KZ 300 članov, J. Brodar pa je v enournem govoru razlagal program KZ in kako kmetje sodelujejo pri reševanju perečih vprašanj kmečkega gospodarstva. »Kar je prav razveseljivo je zlasti to,« nadaljuje dopisnik, »da so se v to krajevno Kmečko zvezo vpisali tudi kmečki fantje, pa tudi bajtarji in dninarji. Ker se to isto tudi drugod dogaja je s tem potrjen dokaz, da je Kmečka zveza poklicana, da organizira v svojih vrstah vse podeželsko prebivalstvo, ki se preživlja od obdelovanja zemlje.«⁷⁷ Tudi na Trati je govoril J. Brodar, kjer so kmetje pokazali zanimanje. Domoljub dodaja, da je bila s tem organizacija v tem delu škofjeloškega okraja končana.⁷⁸ To pa je bil za KZ lep uspeh, če seveda upoštevamo, da je Kmečko-delavsko gibanje imelo svoje pristaše tudi v vaseh Poljanske doline. Sodeč po Slovenski zemlji, glasilu slovenskega kmečko-delavskega ljudstva (slovenskih mačkovcev, op. p.), so njeni novi privrženci izhajali iz nekdanih privržencev Hodžerove Jugoslovske narodne stranke, ki pa so spoznali, da je za »rešitev našega narodnega, političnega in gospodarskega in socialnega vprašanja najboljši porok dr. Maček«.⁷⁹

Na Štajerskem so bile prav tako 14. junija ustanovljene KZ v Sv. Petru v Savinjski dolini,⁸⁰ Jarenini⁸¹ in v Apaški ravnini. Tu je bilo več tisoč nemških kmetov in tudi po občinskih volitvah je bila občina Apače v nemških rokah, toda kljub temu so ustanovili krajevno KZ.⁸² Istega dne so jo ustanovili tudi v Juršincih (Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah),⁸³ Sv. Jakobu v Slovenskih goricah⁸⁴ in 16. junija

v Polhovem Gradcu.⁸⁵ Pod naslovom Kmečka zveza je na pohodu je dopisnik Domoljuba zapisal: »Kjub temu, da so sedaj ljudje prezaposleni s košnjo ter se vrše po deželi različne prosvetne prireditve, število ustanovnih občnih zborov za krajevne Kmečke zveze narašča od nedelje do nedelje. Kar pa organizatorje Kmečke zveze navdaja s posebnim veseljem je mladina v Kmečki zvezi.«⁸⁶ Na območju ljubljanskega organizacijskega

vodstva je bilo 21. junija 1936 pet ustanovnih občnih zborov, na mariborskem pa eden. Ti so bili v Horjulu,⁸⁷ Šentvidu nad Ljubljano,⁸⁸ Kranjski gori,⁸⁹ Metliki⁹⁰ in Suhorju⁹¹ ter v Ormožu.⁹² Po podatkih v Domoljubu se je v Horjulu zbralo nad 50 gospodarjev in kmečkih fantov, tajnik glavnega odbora KZ Benko je govoril o »kmečkem programu«, kmečki zbornici in drugih vprašanjih. Za načelnika so izvolili absolventa kmetijskih šol Toneta Basti-

⁵² Ibid., fasc. 10601–12500/1936.

⁵³ Ibid., fasc. 12501–14000/1936.

⁵⁴ Ibid., fasc. 22501–25300/1939.

⁵⁵ Domoljub, 27. 5. 1936, št. 22.

⁵⁶ Domoljub, 10. 6. 1936, št. 24.

⁵⁷ AS BAN 16–2, fasc. 20301–21400/1939.

⁵⁸ Ibid., fasc. 19401–21800/1937.

⁵⁹ Ibid., fasc. 14001–15500/1937.

⁶⁰ Ibid., fasc. 25001–26500/1937.

⁶¹ Ibid., fasc. 8501–12000/1940.

⁶² Ibid., fasc. 16001–19000/1940.

⁶³ Ibid., fasc. 15501–17000/1937.

⁶⁴ Ibid., fasc. 10601–12500/1936.

⁶⁵ Ibid., fasc. 19401–21800/1937; Domoljub, 10. 6. 1936, št. 24.

⁶⁶ Ibid., fasc. 19401–21800/1937; Domoljub, 10. 6. 1936, št. 24.

⁶⁷ Ibid., fasc. 15801–18000/1936.

⁶⁸ Domoljub, 10. 6. 1936, št. 24.

⁶⁹ AS BAN 16–2, fasc. 12001–16000/1940, Domoljub, 10. 6. 1936, št. 24.

⁷⁰ Domoljub, 10. 6. 1936, št. 24.

⁷¹ AS BAN 16–2, fasc. 19401–21800/1937.

⁷² Ibid., fasc. 10601–12500/1936.

⁷³ Ibid., fasc. 10601–12500/1936, Domoljub, 17. 6. 1936, št. 25.

⁷⁴ Ibid., fasc. 5001–7000/1938, Domoljub, 17. 6. 1936, št. 25.

⁷⁵ Ibid., fasc. 31001–0/1937; Domoljub, 17. 6. 1936, št. 25.

⁷⁶ Domoljub, 17. 6. 1936, št. 25.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Slovenska zemlja, 31. 1. 1936, št. 2; Edinost, 7. 4. 1934, št. 6, primerjaj kratka poročila o krajevnih organizacijah Hodžerove Jugoslovanske narodne stranke na Trati, v Poljanah, Oselici, Žireh.

⁸⁰ AS BAN 16–2, fasc. 10601–12500/1936.

⁸¹ Ibid., fasc. 12501–14000/1936.

⁸² Ibid., fasc. 12501–14000/1936; Slovenski dom je poročal, da so v Apačah ustanovili KZ 16. avgusta (Slovenski dom, 18. 8. 1936, št. 187), kar pa je lahko tudi pomota.

⁸³ Ibid., fasc. 12501–14000/1936.

⁸⁴ Ibid., fasc. 12501–14000/1936.

⁸⁵ Ibid., fasc. 17001–18800/1937.

⁸⁶ Domoljub, 24. 6. 1936, št. 26.

⁸⁷ AS BAN 16–2, fasc. 9140–10600/1936.

⁸⁸ Ibid., fasc. 5001–7000/1938.

⁸⁹ Ibid., fasc. 21801–23400/1937.

⁹⁰ Ibid., fasc. 18001–21000/1936.

⁹¹ Ibid., fasc. 18001–21000/1936.

⁹² Ibid., fasc. 12501–14000/1936.

ča.⁹³ Čeprav so se v Šentvidu nad Ljubljano pripravljali na proslavo 70-letnice tamkajšnjega prosvetnega društva Čitalnice Blaža Potočnika in 1050. obletnice Metodove smrti in sta proslavi 5. julija izzveneli v znamenju gorenjskega prosvetnega tabora, se je na ustanovnem občnem zboru krajevine KZ 21. junija zbralo 100 posestnikov in kmečkih fantov. Tudi ti so izvolili za predsednika absolventa kmetijske šole Kniflica, sina posestnika iz Mednega.⁹⁴ V Kranjski gori pa, kjer se je zbralo veliko število mož in fantov, so izvolili za predsednika Janeza Koširja, posestnika v tem kraju.⁹⁵ Sklicatelj obeh ustanovnih občnih zborov tako v Suhorju, kjer je bilo po Domoljubu okrog 110 kmetov, kakor v Metliki, kjer jih je bilo okrog 80, je bil član banovinskega sveta za črnomaljski okraj Josip Nemanič. Janez Brodar, ki je bil navzoč na obeh zbiorih, je, kot je poročal okrajni načelnik 21. junija 1936, prikazal zgodovino kmečkega gibanja za osamosvojitve in nadaljnji razvoj organizacije, ki je bila sicer že ustanovljena, a je morala v obdobju diktature prekiniti svoje delovanje. Kmete je vabil v KZ tudi na podlagi uspešnega gibanja hrvaško-slovenskih kmetov za zvišanje cen živine v letu 1935 in 1936, pri čemer je poudaril, da gibanje brez organizacijske trdnosti nima pravega uspeha. Ko je Brodar govoril o zadružništvu, je navajal primere v drugih državah, zlasti delovanje zadrug v Nemčiji, ki zelo uspešno podpirajo posamezne člane, da boljše in lažje vnovčijo svoje pridelke in nakupujejo potrebščine. Josip Nemanič pa je med drugim govoril o načrtih za izgradnjo vodovoda in o poteku glavne skupščine JRZ v Beogradu, ki se jo je osebno udeležil.⁹⁶

Tudi proti koncu junija so ustanavljali še vrsto krajevnih KZ, dne 24. junija pri Sv. Tomažu pri Ormožu,⁹⁷ 28. junija v Toplicah,⁹⁸ 29. junija na Gori nad Sodražico,⁹⁹ v Šmartnem pri Slovenj Gradcu,¹⁰⁰ Ihanu,¹⁰¹ na Vinici,¹⁰² v Dragatušu¹⁰³ (župnija) in Srednji vasi v Bohinju.¹⁰⁴ O slednjih treh je poročal tudi Domoljub, na Vinici se je ustanovnega zbora udeležilo »blizu 70 naših odločnih mož in fantov, dasi so organizatorji neke nesloge stali pred cerkvijo in ljudem odsvetovali udeležbo«.¹⁰⁵ Na Vinici kakor v Dragatušu,

kjer pa je bila zaradi košnje slabša udeležba, je nastopil tajnik glavnega odbora KZ Benko. Starc iz Metlike je opozoril prisotne v Dragatušu, kako je potrebna organizacija KZ prav v Beli krajini.¹⁰⁶ V Dragatušu, kjer so belokranjski kmetje in delavci »dali prvega političnega mučenika slovenskemu osvobodilnemu gibanju« (kmeta Miho Goršeta, op. p.), kot je zapisala ob obletnici petomajskih volitev Slovenska zemlja,¹⁰⁷ je namreč na ponovnih občinskih volitvah, 27. marca 1938, ko je volilo 49 občin, slednjič prešla občinska uprava v roke JRZ. Slednja je dobila 193 glasov, opozicija pa 125. S tem je »padla trdnjava Mačkovcev v Beli krajini«, je zatrdil Domoljub v kratkem poročilu.¹⁰⁸ V Srednji vasi v Bohinju se je ustanovnega občnega zbora udeležilo 65 kmečkih mož in fantov. Govoril je Jakob Rozman, krajevni veljak JRZ iz Bohinjske Bistrice. Dopisnik je zapisal, da je govornik obravnaval s kmečkega stališča ceno kmečkih pridelkov, zaščito kmečkih dolžnikov, kreditno politiko, potrebo po kmečki zbornici in druga gospodarska vprašanja. Za predsednika krajevine KZ so izvolili Jožefa Mlakarja iz Češnjice.¹⁰⁹

Vzporedno z organizacijsko rastjo krajevnih KZ in delom, ki se je s tem nakopičilo centrali, se je vse bolj odpiralo vprašanje vzpostavitve vmesnega organa, ki bi trdneje povezoval terensko organizacijo s centralo. Zato je načelstvo KZ ob že dokaj razvejenih krajevnih organizacijah po okrajih razmišljalo o uvedbi okrajnih KZ. O njihovem pomenu in nalogah je 17. junija 1936 pisal tudi Domoljub. Okrajne KZ naj bi bile predvsem trdna vez med GO KZ in krajevnim KZ. Odbori naj bodo sestavljeni iz načelnikov in tajnikov krajevnih KZ, s čimer naj bi dajali »jamstvo največje povezanosti in enotnosti«. Okrajne KZ naj bi prevzele naslednje naloge: po potrebi popraviti organizacijsko mrežo in skrbeti, da ta ali ona vas, podobčina, del občine ali župnije ne bi izostal iz organizacijske mreže, pomoč pri izvajanju programa KZ in vseh njenih akcij. Tako naj bi tedaj sodelovali pri reševanju vprašanja kmečkega blagovnega prometa, organizacije kmečkih prireditvev v svojem okraju, več pozornosti naj bi posvetili tudi prosvetni politiki,

tako predvsem ljudskemu šolstvu, pa vprašanju, koliko kmečke mladine in kaj naj študira v višjih šolah. Okrajne KZ naj bi se tudi poučile o socialnem položaju kmeta v okraju, v čigave roke prehaja kmečka zemlja in kako preprečiti neustrezne primere, pa tudi, kam odhaja kmečka mladina itd.¹¹⁰ Ustanavljanje okrajnih KZ po posameznih okrajih je po doslej zbranih podatkih največ potekalo v letih 1936, 1937 in 1938,¹¹¹ o čemer bomo še govorili.

Še pred jesenskimi občinskimi volitvami je agrarno podeželje sredi leta 1936 razgibala razprava, ki se je sukala okrog načrta o uredbi o ustanovitvi kmetijskih zbornic v državi. Ko je Domoljub objavil glavne točke dodelanega predloga uredbe kmetijskega ministrstva, je na koncu poudaril, da je »dolžnost vsakega kmeta, ki hoče sebi in svojemu stanu dobro, da se pridruži svoji stanovski organizaciji Kmečki zvezi, kjer se bo lahko v družbi enako mislečih in enako trpečih tovarišev porazgovoril o tem, kakšne naj bodo naše stanovske zbornice in katere tovariše bo treba poslati, da bodo čim uspešneje branili koristi propadajočega kmečkega stanu«.¹¹² Domoljub je 8. julija 1936 v članku

pod naslovom Kmetje! Glasujte o kmečkih zbornicah! objavil anketo, ki je obsegala vprašanja njenega področja, strukture kmečkega prebivalstva, ki naj bi sodelovalo v njej, vzdrževanje zbornice in kdo ima volilno pravico za volitve v kmečko zbornico.¹¹³ Sočasno je vlada JRZ razgibala podeželje s pripravami na občinske volitve in s tem povezanimi volilnimi boji. V okvir močne propagandne dejavnosti je klerikalna stranka vpela tudi Kmečko zvezo, ki je spretno povezovala še nerešena kmečka pereča vprašanja z gospodarsko-političnim razvojem posameznih občin, kjer pa so ponekod že imele svoj sedež krajevne KZ. Tako so bili člani klerikalne KZ močno zainteresirani, v čigavih rokah bodo občinske uprave v prihodnjem mandatnem obdobju. V tem smislu je značilen članek Tudi kmetje naj bodo disciplinirani, objavljen v avgustu 1936 v Domoljubu, v katerem je znova poudarjeno, da se morajo tudi kmetje počasi zavedati da »brez močno organizirane in disciplinirane kmečke fronte ni gospodarskega napredka in ne uspeha«. Zato je vodstvo Kmečke zveze pozivalo: »Bodimo en mož saj imamo vsi isti cilj in

⁹³ Domoljub, 24. 6. 1936, št. 26.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ AS BAN 16–2, fasc. 18001–21000/1936, spis 18285; Domoljub, 24. 6. 1936, št. 26. Podatki v obeh virih se ujemajo, ni pa dopisnik v Domoljubu podrobno opisal vsebine govora J. Brodarja.

⁹⁷ AS BAN 16–2, fasc. 25001–26500/1937.

⁹⁸ Ibid., fasc. 15301–17000/1938.

⁹⁹ Ibid., fasc. 10601–12500/1936.

¹⁰⁰ Ibid., fasc. 20301–21400/1939.

¹⁰¹ Ibid., fasc. 22501–25300/1939.

¹⁰² Ibid., fasc. 7101–7700/1937.

¹⁰³ Ibid., fasc. 31001–0/1937.

¹⁰⁴ Ibid., fasc. 28801–31000/1937.

¹⁰⁵ Domoljub, 2. 7. 1936, št. 27.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Slovenska zemlja, 30. 4. 1936, št. 8.

¹⁰⁸ Domoljub, 30. 3. 1938, št. 13.

¹⁰⁹ Domoljub, 2. 7. 1936, št. 27. Na občinskih volitvah 25. oktobra 1936 v Dragatušu je namreč od 512 volivcev glasovalo 381, od tega za listo JRZ 150, tako da je ta dobila 2 odbornika, opozicija z 231 glasovi pa 16 odbornikov. (Domoljub, 28. 10. 1936, št. 44.) Na ponovnih občinskih volitvah 27. marca 1938 pa je bilo 459 volivcev, od tega jih je glasovalo 318; lista JRZ je dobila 193 glasov in 16 odbornikov, opozicijska pa 125 glasov in 2 odbornika. (Slovenec, 29. 3. 1938, št. 72.)

¹¹⁰ Domoljub, 17. 6. 1936, št. 25.

¹¹¹ Domoljub, 1936, 1937, 1938.

¹¹² Domoljub, 2. 7. 1936, št. 27.

¹¹³ Domoljub, 8. 7. 1936, št. 28.

enako pojmuje svoje interese, v enodrušnem nastopanju povsod bodo naši skupni cilji postavljeni in doseženi.«¹¹⁴ Tudi Korošec je na eni zadnji, širši seji glavnega odbora JRZ med drugim poudaril: »Mi smo kmečki narod, zato mora naša pozornost biti usmerjena v to, da dvignemo občine v vsakem pogledu na tako višino, da se bo narod čutil zadovoljnega in da ne bo imel želje in potrebe, da bi zapuščal vas in se selil v mesta.«¹¹⁵ To pa je med drugim imela v svojem agrarnem programu tudi Kmečka zveza. Na Štajerskem je bilo za 12. julij 1936 napovedano eno večjih kmečkih zborovanj, in sicer za vse Slovenske gorice v Sv. Lenartu. Po napovedi Domoljuba naj bi govorili J. Brodar, minister v pokojni Vesenjak, banski svetnik Janžekovič in drugi.¹¹⁶

Dne 5. julija 1936 so bili ustanovni občni zbori v Česnjici,¹¹⁷ Bohinjski Beli,¹¹⁸ Žalcu,¹¹⁹ Tuhinju,¹²⁰ Mozirju,¹²¹ Trebelnem,¹²² Sv. Barbari pri Mariboru,¹²³ Sv. Danielu,¹²⁴ (v okraju Prevalje Dravograd), Sv. Bolfenku pri Središču ob Dravi,¹²⁵ Veliki Nedelji,¹²⁶ Sv. Juriju v Slovenskih goricah,¹²⁷ Sromljah¹²⁸ in Artičah,¹²⁹ 7. julija v Sv. Juriju pri Celju.¹³⁰ Več novih krajevnih KZ so ustanovili v nedeljo, 12. julija, tako v Sv. Petru pri Novem mestu,¹³¹ ta občina je bila prej združena s Prečno, a ji je Koroščeva vlada vnovič podelila položaj samostojne občine,¹³² v Homcu,¹³³ Sv. Gregorju nad Sodražico,¹³⁴ Sodražici¹³⁵ ter v Cerkljah pri Kranju.¹³⁶ Dne 19. julija je bilo ustanovljenih sedem krajevnih KZ v Preboldu,¹³⁷ Loki pri Zidanem mostu,¹³⁸ Selih pri Kamniku,¹³⁹ Negovi,¹⁴⁰ verjetno v Dolenji vasi pri Ribnici,¹⁴¹ Begunjah pri Cerknici¹⁴² in Cerknici.¹⁴³ Po živahni razpravi o posebnih nalogah KZ v logaškem okraju so sprejeli nekaj resolucij, v odbor pa so »vstopili sami naši najboljši fantje in gospodarji.«¹⁴⁴ Zadnjo nedeljo, 26. julija, so pričeli delovati odbori KZ v Prečni,¹⁴⁵ Trebnjem,¹⁴⁶ Besnici,¹⁴⁷ Podgorju pri Kamniku,¹⁴⁸ v Starem trgu pri Ložu¹⁴⁹ in v Beli krajini v Podzemlju¹⁵⁰ (v občini Gradac) in Radovici¹⁵¹ v občini Metlika okolica. V Beli krajini, ki je v posameznih krajih imela močne postojanke in številne privržence gibanja okrog poprejšnje Ljudske pravice oziroma mačkovega kmečko-

delavskega gibanja okrog Slovenske zemlje, se nista po naključju osnovali dve krajevni KZ, ki sta ležali tik ob hrvaški meji. Poleg tega je tu delovalo precej Društev kmetijskih fantov in deklet, in ker so nekatera bila pod idejnim vplivom KP,¹⁵² si je vodstvo KZ še posebej prizadevalo pridobiti v svoje organizacije kmečke fante. Tako je za Podzemlje Domoljub med drugim zapisal: »Izvoljeni so bili sami zavedni možje in dobri gospodarji ter več fantov, ki so pokazali izredno zanimanje za Kmečko zvezo.«¹⁵³ Zborovanja naj bi se udeležilo 80 kmečkih fantov in gospodarjev, govorili pa so že večkrat omenjeni tajnik glavnega odbora KZ Benko in banski svetnik Nemanič ter okrajni kmetijski referent Starc.¹⁵⁴ V Radovici naj bi se zbralo 60 kmečkih mož in fantov. Tudi tu sta govorila Benko in Starc.¹⁵⁵ Iz dokaj obsežne občine in župnije Stari trg pri Ložu, kjer so istega dne, 26. julija, imeli tudi volilni shod JRZ in sprejemali svojo volilno listo in kandidata za novega občinskega župana Lad. Kržiča, je dopisnik poročal, da je bilo na ustanovnem zboru KZ 153 navzočih in da so za načelnika krajeвне KZ izvolili Janeza Hafnerja.¹⁵⁶

Poleg sočasnih številnih taborov in volilnih shodov JRZ v Sloveniji poleti 1936 je bila prav tako v organizacijskem pogledu zelo uspešna tudi KZ. Prvo nedeljo v avgustu, 2. avgusta, so ustanovili krajeвне KZ v Središču ob Dravi,¹⁵⁷ Šmihelu nad Mozirjem,¹⁵⁸ Tunjicah¹⁵⁹ in Višnji gori.¹⁶⁰ Domoljubovo poročilo pravi, da je slednja kot prva krajevna KZ pričela delovati v višnjegorskem sodnem okraju in da se je v Prosvetnem domu zbralo nad 50 mož in fantov. Kot zastopnik glavnega odbora KZ je govoril Benko, ki je poleg pojasnjevanja o nujnosti stanovske kmečke organizacije, programa KZ, nalog kmečke zbornice posvetil posebno pozornost vprašanju vnovčenja kmetijskih pridelkov. Za načelnika so izvolili Štrublja s Polce,¹⁶¹ na občinskih volitvah 6. decembra 1936 pa je zmagala JRZ.¹⁶²

Istega dne je zmagala na občinskih volitvah JRZ tudi pri Sv. Križu pri Litiji in v Smledniku.¹⁶³ V obeh občinah je bila že 9. avgusta ustanovljena Krajevna KZ.¹⁶⁴ Poleg teh dveh so tega dne ustano-

- 114 Domoljub, 26. 8. 1936, št. 35.
 115 Domoljub, 15. 7. 1936, št. 29.
- 116 Slovenec (ponedeljski), 6. 7. 1936, št. 27, poročilo: Min. dr. Krek v Prekmurju, Primerjaj M. Kokolj, Prekmurški Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919–1941. Ljubljana 1984, str. 392–393.
- 117 AS BAN 16–2, fasc. 10601–12500/1936.
 118 Domoljub, 8. 7. 1936, št. 28.
 119 AS BAN 16–2, fasc. 19401–21800/1937.
- 120 Ibid., fasc. 17001–18800/1937.
 121 Ibid., fasc. 2801–5000/1941.
 122 Ibid., fasc. 28801–31000/1937.
 123 Ibid., fasc. 15801–18000/1936.
 124 Ibid., fasc. 15171–15800/1936.
- 125 Ibid., fasc. 19401–20300/1939.
 126 Ibid., fasc. 13001–14000/1937.
 127 Ibid., fasc. 25301–30000/1939.
 128 Domoljub, 8. 7. 1936, št. 28.
 129 Ibid.
- 130 AS BAN 16–2, fasc. 19401–21800/1937.
 131 Ibid., fasc. 17001–18800/1937.
 132 Domoljub, 24. 6. 1936, št. 26.
- 133 AS BAN 16–2, fasc. 15501–17000/1937; Domoljub, 15. 7. 1936, št. 29.
 134 Ibid., fasc. 23401–25000/1937; ibid.
 135 Domoljub, 15. 7. 1936, št. 29.
 136 Domoljub, 15. 7. 1936, št. 29.
 137 AS BAN 16–2, fasc. 12501–14000/1936.
 138 Ibid., fasc. 15171–15800/1936; Domoljub, 22. 7. 1936, št. 30.
 139 Ibid., fasc. 11001–13500/1938; ibid.
 140 Ibid., fasc. 1–2800/1941.
- 141 Domoljub, 15. 7. 1936, št. 29, notica najavlja ustanovni občni zbor za 12. julij, vendar je to napaka, pravičen datum je bil 19. julij. V seznamu krajevnih KZ, ki ga objavlja Domoljub 2. septembra 1936, št. 36, še ni navedena Dolenja vas pri Ribnici, kakor tudi ne ustanovitev okrajne KZ za Kočevje.
- 142 Ibid. z isto pripombo kot zgoraj.
 143 AS BAN 16–2, fasc. 12501–14000/1936; Domoljub, 22. 7. 1936, št. 30.
 144 Domoljub, 22. 7. 1936, št. 30.
 145 AS BAN 16–2, fasc. 12501–14000/1936.
- 146 Ibid., fasc. 17001–18800/1937.
 147 Ibid., fasc. 21401–22500/1939.
 148 Domoljub, 22. 7. 1936, št. 30.
- 149 AS BAN 16–2, fasc. 5001–7000/1938; Domoljub, 29. 7. 1936, št. 31.
 150 Ibid., fasc. 18801–19400, Domoljub, ibid.
 151 Ibid., fasc. 15171–15800/1936, Domoljub, ibid.
 152 Glej Vera Marentič-Novak, Spomini na Janeza Marentiča. Ljubljana 1983, št. 57–62.
- 153 Domoljub, 29. 7. 1936, št. 31.
 154 Ibid.
 155 Ibid.
 156 Ibid.
- 157 AS BAN 16–2, fasc. 10601–12500/1936.
 158 Ibid., fasc. 18801–19400/1937.
 159 Ibid., fasc. 14001–15170/1936.
 160 Ibid., fasc. 19401–21800/1937.
- 161 Domoljub, 5. 8. 1936, št. 32.
 162 Domoljub, 10. 12. 1936, št. 50.
- 163 Ibid.
 164 AS BAN 16–2, fasc. 15801–18000/1936 za Sv. Križ; Domoljub, 12. 8. 1936, št. 33, za Smlednik.

vili krajevni KZ tudi v Kotljah,¹⁶⁵ Izla-
kah,¹⁶⁶ Loškem potoku,¹⁶⁷ Brusnicah,¹⁶⁸
kjer so dobili 12. julija občinsko upravo
tako v roke člani JRZ.¹⁶⁹ Tudi pri Sv.
Katarini nad Medvodami¹⁷⁰ in znova v
Polhovem Gradcu¹⁷¹, v Beli krajini v Se-
miču¹⁷² in Mirni peči pri Novem mestu¹⁷³
so 9. avgusta ustanovili KZ. Zborovalci
na ustanovnem zboru pri Sv. Katarini so
sprejeli tudi resolucijo, da naj se na pose-
stvu Robež postavi kmetijska šola za Go-
renjsko in Notranjsko, saj ti pokrajini še
nimata pravih kmetijskih šol.¹⁷⁴ Domo-
ljub je poročal, da je bilo tudi v Loškem
potoku navzočih »precejšnje število mož
in fantov«. Glavni odbor je zastopal dr.
Stanko Zupan, ki je opisal izredno težak
gospodarski položaj kmečkega prebival-
stva, zatem pa na široko razložil program
KZ. V odbor so izvolili »zavedne in de-
lovne može in fante«.¹⁷⁵ Dne 15. avgusta
so ustanovili KZ v Bohinjski Bistrici¹⁷⁶ in
16. avgusta na Breznici,¹⁷⁷ Sv. Antonu na
Pohorju¹⁷⁸ v občini Vuhred in Žičah,¹⁷⁹ v
občini Loče v konjiškem okraju.

Na velikem shodu JRZ 10. avgusta v
Mariboru je Krek slovensko mačkovstvo
označil za politično šušmarjenje, češ da je
»političen nesmisel, cepljenje slovenskih
sil«.¹⁸⁰ Do porajajočega se slovenskega
Kmečko-delavskega gibanja (Ljudske
fronte), ki se je konstituiralo 4. oktobra
1936 v Zagrebu, a ni imelo zakonite pod-
lage za delovanje, pred tem pa je imelo na
podeželju nekaj zelo uspešnih zborovanj
kmetov,¹⁸¹ je Krek na shodu verjetno iz
taktičnih razlogov pokazal dokaj prezir-
ljiv odnos. Poudaril je, da je ta fronta
dejansko »brez ljudstva in tudi fronta ni,
ampak jata nergačev, razdiračev, ki se
dajo voditi od dobro preračunane komu-
nistične propagande... Vemo, da kaj re-
snejšega in trajnejšega iz nje nastati ne
more. Toda paziti moramo, da se obvaru-
jemo tudi vsake trenutne škode.«¹⁸² Gor-
nje besede strankinega veljaka na govorniš-
kem odru pa seveda niso bile v skladu
s strankino metodo in nasiljem ne v času
volilnega boja za občinske volitve in ne v
velikem stavkovnem gibanju leta 1936, še
manj proti naraščajočim opozicijskim si-
lam, ki jih je povezovalo ljudskofrontno
gibanje. Pri obvarovanju »trenutne ško-
de« je slovenski del JRZ posegel tudi po

vseh propagandnih sredstvih, pri čemer je
bila KZ ena izmed pomembnih gonilnih
sil JRZ na podeželju: kmetje, privrženci
slovenskega dela JRZ naj bi bili predvsem
disciplinirani. Kmetje se morajo namreč
počasi zavedati, piše člankar v Domolju-
bu, »da brez močno organizirane in disci-
plinirane kmečke fronte ni gospodarskega
napredka in ne uspeha«. Zato naj bodo
kot en mož in »v enodušnem nastopanju
povsod bodo naši skupni cilji postavljeni
in doseženi!... dr. Kulovec, Brodar,
Štrein, Umnik, Novak itd. so naši kmečki
voditelji, le njim se disciplinirano zau-
pamo v močni naši stanovski organizaciji
Kmečki zvezi.«¹⁸³

Dne 23. avgusta 1936 so bile ustanov-
ljene krajevne organizacije KZ v Dobravi
pri Kropi za občino Ovsiške,¹⁸⁴ Dolu pri
Hrastniku,¹⁸⁵ Dornavi,¹⁸⁶ Novi Štifti¹⁸⁷ in
Lomu nad Tržičem¹⁸⁸ oziroma v občini
Sv. Katarina. Po živahni razpravi o vpra-
šanjih, ki so zadevala kmečko prebival-
stvo te krajevne KZ, so sprejeli resolucijo.
V njej so predlagali znižanje prevoznih
tarif glede na nizke cene lesa, pri trgovin-
skih pogajanjih jugoslovanske države z
Italijo pa naj bi določili kot izvozni pred-
met predvsem les iz Slovenije, doma naj
bi država dala prednost industriji papirja,
v planinskih delih okoliških tržiških občin
naj bi pospešili rejo plemenske živine
vseh vrst, organizirali naj bi kmečko pro-
dukcijo apna in čimprej ustanovili v sre-
dišču Gorenjske kmetijsko šolo s posebnim
ozirom na gorenjsko živinorejo in
gozdarstvo.¹⁸⁹ V Palovčah-Vranji peči¹⁹⁰
je bil ustanovni občni zbor KZ 26. avgu-
sta; 30. avgusta pa v Svetinjah,¹⁹¹ Šentilju
pod Turjakom¹⁹² (v okraju Slovenj Gra-
dec), Sv. Jerneju pri Ločah,¹⁹³ Zagorju,¹⁹⁴
Preddvoru¹⁹⁵ in Sv. Jedrti nad Laškim¹⁹⁶
(v občini Sv. Krištof, ki ima sedež v
Laškem).

Kot smo že omenili, je vodstvo KZ
spričo ugodnega organizacijskega razvoja
krajevnih KZ pripravljalo tudi ustanav-
ljanje okrajnih KZ in določilo njihove
pristojnosti. Eno prvih okrajnih KZ naj
bi se po napovedi notice v Domoljubu z
dne 15. julija 1936, ustanovilo za okraj
Kočevje, in to 19. julija 1936, takoj po
ustanovitvi krajevne KZ v Dolenji vasi
pri Ribnici.¹⁹⁷ Vendar, kot je razvidno iz

seznama krajevnih KZ, ki ga je objavil Domoljub 2. septembra 1936, okrajni KZ nista navedeni,¹⁶⁸ zato je pravilna domneva, da nista bili ustanovljeni do konca avgusta 1936.

Kaže, da je imela KZ največ organizacijskega uspeha v okraju Ljubljana okolica, kjer je najprej dogradila svojo organizacijo, in za njo novomeški okraj. V njem so, kot je mesec dni zatem dejal dr. Kulovec na velikem taboru JRZ v Novem mestu, »pri zadnjih občinskih volitvah (so) vse občine okrog Novega mesta padle v roke našega ljudstva, čeprav so tudi na-

sprotniki mogli svobodno voliti in agitirati zase«.¹⁶⁹ Ustanovni občni zbor za okraj Ljubljana okolica je bil 2. avgusta 1936 v Ljubljani v posvetovalnici Jugoslovanske tiskarne. Kot delegati so bili povabljeni vsi načelniki in tajniki krajevnih KZ iz okraja Ljubljana okolica in predstavnik pripravljalnega odbora. Občnemu zboru je predsedoval Franc Černe iz Dobrovo, predsednik glavnega odbora KZ pa je v daljšem govoru razložil pomen in naloge okrajne KZ. Po poročilu o organizacijskem stanju krajevnih KZ v okraju je sledil referat Ignaca Šublja z Ježice

¹⁶⁵ AS BAN 16-2, fasc. 15501-17000/1937.

¹⁶⁶ Ibid., fasc. 7101-7700/1937.

¹⁶⁷ Ibid., fasc. 10601-12500/1936; Domoljub, 12. 8. 1936, št. 33.

¹⁶⁸ Ibid., fasc. 2001-5000/1938.

¹⁶⁹ Domoljub, 15. 7. 1936, št. 29.

¹⁷⁰ AS BAN 16-2, fasc. 15501-17000/1937.

¹⁷¹ Domoljub, 12. 8. 1936, št. 33.

¹⁷² AS BAN 16-2, fasc. 1-2000/1938; Domoljub, 5. 8. 1936, št. 32.

¹⁷³ Domoljub, 5. 8. 1936, št. 32 in 19. 8. 1936, št. 34.

¹⁷⁴ Domoljub, 19. 8. 1936, št. 34.

¹⁷⁵ Domoljub, ibid.

¹⁷⁶ Domoljub, 26. 8. 1936, št. 35.

¹⁷⁷ AS BAN 16-2, fasc. 10601-12500/1936; Domoljub, 26. 8. 1936, št. 35.

¹⁷⁸ AS BAN 16-2, fasc. 15801-18000/1936.

¹⁷⁹ Ibid., fasc. 14001-15500/1937.

¹⁸⁰ Domoljub, 12. 8. 1936, št. 33.

¹⁸¹ Že leta 1935, 15. avgusta in 1. septembra, sta bili ljudskofrontni zborovanji v Ljutomeru. Na slednjem se je zbralo okrog 3000 ljudi, oblast pa je zborovanje prepovedala. V Presiki blizu Središča ob Dravi je bilo kmečko-delavsko zborovanje 5. aprila 1936, na njem se je zbralo okrog 1000 kmetov in delavcev, 17. maja v Dubravi pri Zavrču in 14. junija 1936 v Harnici ob Dravi, tu pa se je zbralo okrog 5000 ljudi. Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem (1868-1980), Ljubljana 1981, str. 131.

¹⁸² Domoljub, 12. 8. 1936, št. 33.

¹⁸³ Domoljub, 26. 8. 1936, št. 35.

¹⁸⁴ AS BAN 16-2, fasc. 5001-7000/1938 tu je zabeleženo 6. avgusta, Domoljub, 26. avgusta 1936, št. 35, pa poroča o 23. avgustu 1936.

¹⁸⁵ Ibid., fasc. 19401-20300/1939.

¹⁸⁶ Ibid., fasc. 10601-12500/1936.

¹⁸⁷ Ibid., fasc. 9001-11000/1938.

¹⁸⁸ Ibid., fasc. 21801-23400/1937; Domoljub, 2. 9. 1936, št. 36.

¹⁸⁹ Domoljub, 2. 9. 1936, št. 36.

¹⁹⁰ AS BAN 16-2, fasc. 18001-21000/1936.

¹⁹¹ Ibid., fasc. 12501-14000/1936.

¹⁹² Ibid., fasc. 19401-21800/1937.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Ibid., fasc. 15501-17000/1937.

¹⁹⁵ Ibid., fasc. 13001-14000/1937.

¹⁹⁶ Ibid., fasc. 19401-21800/1937.

¹⁹⁷ Domoljub, 15. 7. 1936, št. 29.

¹⁹⁸ Domoljub, 2. 9. 1936, št. 36.

¹⁹⁹ Domoljub, 16. 9. 1936, št. 38.

Naloge okrajne KZ s posebnim ozirom na okraj Ljubljana-okolica. V referatu, ki ga je objavil Domoljub 5. avgusta 1936, je Šubelj sprva tožil, da vse stanove pretre-sajo hude krize, najbolj pa so prizadele kmečki stan. Poleg materialne krize pre-življa kmet še krizo duha, ko gleda, »kako gine kmečki mladini ljubezen do rodne grude«. Poleg dobre zakonodaje, pametne kreditne, davčne, carinske in trgovinske politike, nadaljuje referent, postaja naj-bolj učinkovita pomoč v kmečki samopo-moči v kmečki stanovski organizaciji. Okrajna KZ Ljubljana okolica naj bi si najbolj prizadevala izpeljati zadružništvo do najvišje mere, tako proizvodne, pro-dajalne, nakupovalne zadruge in seveda kreditne zadruge – rajfajznovke, »ki bodo kmečko ljudstvo rešile kapitalističnih bankarskih oderuhov«. Sicer pa, če bo kmečki stan dobro organiziran v stanov-skih in zadružnih organizacijah, bo sposo-ben konkurirati z velikim kapitalom. Slednjič se je Šubelj v referatu dotaknil vprašanja visokih mitnin, vprašanja dvo-lastništva kmetov iz okoliških občin ob priključitvi k veliki Ljubljani, pri čemer naj bi bili oproščeni krivične mitnine, saj so od tistih zemljišč, ki so spadala k Ljubljani, že tako plačevali mestni občini zemljiško doklado. Referent je omenil tudi izseljeniško vprašanje, regulacijo Save, šolstvo, na podeželju naj bi bile šole na-mreč bolj prirejene kmečkemu poklicu, čimprej naj bi ustanovili tudi kmetijsko šolo na Gorenjskem. »V kmečki mladini bo treba vzbuditi ljubezen do rodne grude in razširiti njeno strokovno izobrazbo in njeno stanovsko zavest,« je poudaril Šu-belj ob koncu referata.²⁰⁰ To poslanstvo je prevzela Mladinska kmečka zveza, ki se je pričela organizirati konec 1936 in o kateri bo govor v posebni razpravi.

V ožji odbor okrajne KZ za Ljubljano okolico so bili izvoljeni za načelnike Ignac Šubelj, za podnačelnika Franc Černe z Dobrove, za tajnika Ivan Keber, posestnik in župan iz Polja pri Ljubljani, za blagaj-nika Franc Šparovec z Rudnika in drugi.²⁰¹ Dne 10. avgusta 1936 je bil ustanovni občni zbor okrajne KZ za Novo mesto. Zbor je prišel inž. Kotlovšek. V svojem poročilu je orisal organizacijski razvoj krajevnih KZ, ki jih je bilo v okraju 12,

pri tem pa poudaril, da naj bi imela na novo ustanovljena okrajna KZ značaj ne-kakšnega središča KZ za Dolenjsko. Za njim je govoril N. Novak o vsestranskem dvigu kmečkega stanu in o pomenu okraj-nih KZ, ki naj bi postale predvsem infor-mativne pisarne in bi zastopale ljudi pri načelstvih, banovini in drugih uradih. Skrbele naj bi za tečaje, predavanja, dvig zadružništva in javna dela. V odbor okrajne KZ so bili izvoljeni naslednji de-legati krajevnih KZ: za predsednika Franc Brulc, župan občine Šmihel-Stopi-če, za podpredsednika Janez Opara, posestnik v Mirni peči, za tajnika inž. Fr. Kotlovšek, za blagajnika pa Fr. Žefran, posestnik v Gotni vasi, in drugi odborniki. Na koncu ustanovnega občnega zbora je N. Novak predlagal še tele resolucije: 1. izvede naj se nujno revizija davčnega si-stema, s čimer naj bi se davčna bremena pravično porazdelila na vse sloje, 2. zniža naj se količnik za izračunavanje čistega katastrskega donosa, 3. prekupčevalstvo in posredništvo s kmetijskimi pridelki naj se omeji in hkrati naj se podpre kmečko zadružništvo, 4. opusti naj se zaščitna carina za cenejše uvožene kmetijske po-treščine, 5. pod nadzorom naj bo poslo-vanje bank, ukinejo naj se previsoki pre-jemki visokih uradnikov, medtem ko »se delavstvu slabo plačuje in iz službe od-pušča ter na ta način ustvarja bedo«, 6. glede na veliko brezposelnost naj se upo-kojijo žene uradništva iz državnih služb in podjetij, pa tudi tuji državljani, ki niso nenadomestljivi, 7. žitni monopol naj se čimprej in čim ugodneje likvidira.²⁰² Po poročilu Domoljuba je bila v tem času ustanovljena tudi okrajna KZ v Ljutome-ru,²⁰³ ki naj bi imela po tedaj zbranih podatkih 8 krajevnih KZ. Za velikim ta-borom JRZ v Mengšu in zatem v Mariboru je 13. septembra bil tabor v Novem mestu, ki je po Krekovih besedah prekosil po množični udeležbi oba prejšnja in je imel za svoje privrženca z vse Dolenjske mobi-lizacijski značaj za jesenske občinske vo-litve. Ker je bil dr. Korošec odsoten, kljub poprejšnji napovedi, da bo prišel med dolenjske kmete, sta bila glavna govor-nika dr. M. Krek in dr. F. Kulovec. Krek se je v govoru sprva dotaknil metod vlada-vine JNS, nato prizadevanja vlade JRZ za

ozdravljenje gospodarskega življenja in pa razmerja »katoliške slovenske skupnosti« do Hrvatov.²⁰⁴ Dr. F. Kulovec, ki je bil med drugim tudi član glavnega odbora je ostro napadel jugoslovenske centraliste in poudaril, da je bila leta 1920, ko se je »dal narod ogoljufati« s slovenskimi glasovi izglasovana centralistična ustava. »Danes zopet kličemo: Hočemo popolno samoupravo! V smislu tega zahtevamo, da se nam prepusti sorazmeren del naših dohodkov in naših davkov, da moremo razviti vse naše delavne sile.« Nato je obračunal tudi s tistimi, ki so hoteli cepiti slovensko skupnost z geslom Slovenska fronta. Dejal je: »Slovenska fronta je tam, kjer je ogromna večina slovenskega ljudstva. Ogromna večina slovenskega ljudstva pa je v vrstah bivše SLS. Zato je ta fronta resnično slovenska fronta.« Proti razdiralcem »bomo nastopili z vso ostroostjo, ker nam je za slovenske in državne interese«.²⁰⁵

Banska oblast je, da bi zagotovila ugodne volilne rezultate stranki JRZ poleg številnih shodov poklicala v Ljubljano tudi okrajne načelnike, kot je pisala liberalna Domovina konec septembra 1936. Tedaj naj bi jih na banovini nadrobneje seznanili z volilnimi pripravami za bližnje občinske volitve, ki so bile v oktobru in nato decembra 1936. Prek okrožnic okrajnim načelnikom naj bi jih banska uprava seznanila z naslednjimi navodili: V občini naj medsebojne spore med člani JRZ pravočasno poravnavajo in naj pripravijo le eno kandidatno listo. Pri volitvah morajo paziti, da se zaščiti vladajočo stranko pred vsakim napadom. Javni nameščenci ne smejo več nastopati proti vladi in stranki JRZ, tudi ne smejo kandidirati na opozicijskih listah, prav tako ne smejo prisostvovati na opozicijskih shodih in sestankih.²⁰⁶ Pri tem kaže omeniti, da so bili člani številnih pripravljalnih odborov

KZ ali na novo ustanovljenih krajevnih odborov KZ v kmečkih občinah pomebni strankini akterji v volilnem boju za listo JRZ. Poleg tega zmaga JRZ v prenekaterih občinah, ki jo je klerikalni tisk vsakokrat zmagoslavno naznanjal, ni bila rezultat vedno dejanskega političnega razporeditve v občinah, marveč je volilno zmago pripisati tedanjemu volilnemu sistemu z javnimi volitvami, nasilju in deloma volilni abstinenci nasprotnikov JRZ. Tako je npr. znašalo število oddanih glasov v primerjavi s številom volivcev v posameznih občinah po zbranih podatkih v sočasnih časnikih precej pod polovico, volilna udeležba je znašala v nekaj primerih le od 30 do 45 odstotkov, v nekaterih občinah pa od 50 do nekaj nad 70 odstotkov in le v manjšem številu občin od 80 pa čez 91 odstotkov. Pridružujemo se sodbi, da so na mnogih volilnih listah JRZ, kot je o tem že pisala 24. januarja 1936 Ljudska pravica, »bili tudi poštene in zavedni slovenski možje, ki so se v času jugoslovanskih režimov odločno borili za slovenske pravice in so bili kot taki in kot pripadniki takratne SLS tudi preganjani. Vedeti moramo, da mnogi smatrajo, da je današnja JRZ isto kot bivša SLS. Tako so šli tu pa tam za gesli, ki niso nosila borbo za slovensko samoupravno in demokratično občino.«²⁰⁷ Ta ocena je sicer del komentarja, ki ga je Ljudska pravica zapisala k volilnim rezultatom na občinskih volitvah, ki so bile 19. januarja istega leta v devetih občinah. Vendar jo kaže delno upoštevati tudi pri opredeljevanju volivcev za listo JRZ na naslednjih občinskih volitvah, tako še v letu 1936, 1937 in 1938. Obenem bomo navedli še drugo dejstvo, ki ga je podeželski list stranke JRZ Domoljub večkrat omenjal v zvezi z volilno kampanjo za občinske volitve. Govor je namreč o volilnih glasovih iz vrst bivše opozicijske SLS, ki je za petomajske voli-

²⁰⁰ Domoljub, 29. 7. 1936, št. 31 in 5. 8. 1936, št. 32.

²⁰¹ Domoljub, 5. 8. 1936, št. 32.

²⁰² Domoljub, 19. 8. 1936, št. 34.

²⁰³ Domoljub, 2. 9. 1936, št. 36.

²⁰⁴ Domoljub, 16. 9. 1936, št. 38.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Domovina, 1. 4. 1937, št. 14, članek O političnih razmerah v Sloveniji.

²⁰⁷ Ljudska pravica, 24. 1. 1936, št. 2, članek Občinske volitve.

tve načelno agitirala za abstinenco, toda kljub temu je v prenekaterih kmečkih občinah glasovala za listo dr. Mačka, češ da je bilo to takrat potrebno zgolj iz taktičnih razlogov. S tem naj bi pripomogli k zanesljivejšemu padcu Jeftičevega režima, je v opravičilo zapisal Domoljub. Toda potem ko je bil A. Korošec zopet v vladi, si je klerikalna stranka z vsemi pritiski skušala znova pridobiti tedaj »žrtvovane glasove« iz vrst nekdanjih pristašev A. Korošca za politiko JRZ.

V septembru 1936 je bilo več ustanovnih zborovanj na Štajerskem in Slovenskem Koroškem, pa tudi drugod. Dne 6. septembra 1936 so ustanovili krajevne KZ v Krki,²⁰⁸ Šenčurju,²⁰⁹ Št. Joštu nad Vrhniko,²¹⁰ Trbovljah,²¹¹ Nevljah²¹² in Dobrniču.²¹³ V Šenčurju, poroča Domoljub, se je zbralo nad 100 kmetov, zbor je vodil župan Anton Umnik, glavni odbor KZ pa je zastopal dr. Voršič. Občni zbor je soglasno izvolil krajevni odbor KZ.²¹⁴ V Trsteniku^{214a}, Stranica^{214b} in župniji Galiciji pri Celju^{214c} so bile ustanovljene 8. septembra. Na ustanovnem občnem zboru v Trsteniku je o programu KZ in nalogah kmečke zbornice govoril J. Brodar. V odbor so za predsednika izvolili Antona Kadivca, za podpredsednika Blaža Grosa in za tajnika Alojzija Perneta.²¹⁵ V Vuzenici,²¹⁶ Dravogradu,²¹⁷ Prevaljah,²¹⁸ Črnem Vrhu nad Polhovim Gradcem,²¹⁹ v Starem trgu pri Slovenj Gradcu²²⁰ so pričeli delovati odbori krajevnih KZ 13. septembra, v Žrečah²²¹ 19. septembra in 20. septembra v Rovih²²² pri Kamniku, Muti,²²³ Barju pri Ljubljani,²²⁴ Ptuj²²⁵, Žireh²²⁶, 27. septembra pa v Kamnici pri Mariboru.²²⁷ In slednjič sta bili v septembru ustanovljeni krajevni KZ v Sori²²⁸ in Javorjah,²²⁹ obe v okraju Škofja Loka. V Črnem Vrhu nad Polhovim Gradcem se je ustanovnega zbora po Domoljubu udeležilo nad 100 kmetov, kot zastopnik glavnega odbora KZ je govoril dr. Stanko Zupan.²³⁰ V veliki obmejni župniji Žiri je v imenu pripravljalnega odbora pozdravil Demšar, glavni odbor KZ pa je zastopal Benko. Za načelnika krajevnih KZ so izvolili posestnika Potočnika na Dobračevem, »ostala odborniška mesta so zasedli sami zavedni kmečki možje, pa tudi fantov je precej med njimi.«²³¹

V Prekmurju je bilo v lendavskem okraju 26. aprila 1936 zborovanje v Črenšovcih. Zborovanja naj bi se po poročilu Klekovih Novin udeležilo okrog 180 kmetov iz vsega okraja. O pomenu in vlogi KZ in o gospodarskih potrebah posameznih občin v okraju je govoril narodni poslanec dr. Franc Klar in član glavnega odbora JRZ v Beogradu. Na tem zborovanju so izvolili tudi začasni okrajni odbor KZ z nalogo, da bo organiziral krajevnih KZ v vsaki župniji.²³² Po prijavi pripravljalnih odborov KZ 10. maja 1936 so bili ustanovni občni zbori krajevnih KZ v juliju in avgustu 1936 v naslednjih občinah: Lendavi, Črenšovcih, Turnišču, Dobrovniku, Beltincih in Bogojini. Na ustanovnih občnih zborih sta govorila že omenjeni prekmurski veljak JRZ dr. Franc Klar in član banovinskega sveta za lendavski okraj župnik Jožef Klekl.²³³

V zadnjih treh mesecih leta 1936 je število ustanovnih občnih zborov KZ nekoliko upadlo, med drugim so bili vzroki za to tudi pospešene volilne priprave na občinske volitve, ki so bile 25. oktobra in 6. decembra 1936, pa tudi že bolj ali manj dograjena organizacijska mreža krajevnih KZ v posameznih okrajih, kjer so imeli privrženci JRZ močnejši vpliv.

Prvo nedeljo v oktobru, 4. oktobra, je bil ustanovni občni zbor le v Št. Janžu na Vinski gori²³⁴ in pa tabor KZ na Brezovici za okraj Ljubljana okolica. Za vse člane krajevnih organizacij KZ v tem okraju je bila udeležba strogo obvezna, močna zastopstva pa bi morale poslati tudi druge krajevnih KZ. Kmečki tabor naj bi izzvenel v znamenju stanovske skupnosti, ki bo javno povedal in razložil svoje gospodarske težnje.²³⁵ Iz vseh vasi iz ljubljanske okolice naj bi se zbralo po poročilu Domoljuba nad 1500 »zavednih kmetov« in navdušeno pritrdjevalo govornikom, ki so pozivali »delavni kmečki sloj na vzajemni boj za staro pravdo«. Predsednik glavnega odbora KZ J. Brodar je med drugim poudaril, da se mora država kolikor je mogoče, stanovsko organizirati, da je potrebna trdna organizacija kmečkega stanu, kot jih imajo že drugi. V državnem merilu pa naj bi se Kmečka zveza, Gospodarska sloga, mlada gospodarska organizacija dr. Mačka in srbsko zadružništvo združili v

veliko, enotno »jugoslovansko kmečko fronto, ki bo kmetu izvojevala njegovo staro pravdo«. ²³⁶ Na zborovanju so sprejeli vrsto zahtev: po ureditvi vprašanja pasme goveje živine, regulaciji Save, ki ogroža kmečka posestva, takšni kmečki zbornici, v kateri imajo pravico voliti svoje zastopnike samo kmečki ljudje, soglasno so zahtevali tudi odpravo mitnin. ²³⁷ Jutrov komentar tega zborovanja v beležki z naslovom Zahteve kmetov JRZ je izrazil prepričanje, češ, saj bodo v najkrajšem času odpravljene mitnine, »ker so

pravi voditelji KZ danes tudi gospodarji v ljubljanski občini«. ²³⁸ Dne 11. oktobra so se ustanovni občni zbori zvrstili v Sv. Lovrencu na Pohorju, ²³⁹ Škalah pri Velenju, ²⁴⁰ Mekinjah, ²⁴¹ Sv. Miklavžu pri Ormožu ²⁴² in 18. oktobra v Solčavi, ²⁴³ Gornjem gradu, ²⁴⁴ Dolu pri Ljubljani, ²⁴⁵ najavljeno pa je bilo, da bo ta dan ustanovni občni zbor tudi na Blokah. ²⁴⁶

Z ustanovitvijo krajevne KZ Mekinje naj bi bila v kamniškem okraju sredi oktobra 1936 že dokaj dograjena KZ. Za organizacijski razmah zveze v tem okraju

²⁰⁸ AS BAN 16–2, fasc. 9140–10600/1936.

²⁰⁹ Ibid., fasc. 18801–19400/1937.

²¹⁰ Ibid., 15501–17000/1937; Domoljub, 9. 9. 1936, št. 37.

²¹¹ Ibid., 19401–20300/1939.

²¹² Ibid., fasc. 18001–21000/1936.

²¹³ Domoljub, 9. 9. 1936, št. 37.

²¹⁴ Domoljub, 16. 9. 1936, št. 38.

^{214a} Ibid.

^{214b} AS BAN 16–2, fasc. 32801–0/1938.

^{214c} AS BAN 16–2, fasc. 21401–22500/1939.

²¹⁵ Domoljub, 16. 9. 1936, št. 38.

²¹⁶ AS BAN 16–2, fasc. 18001–21000/1936.

²¹⁷ Ibid., fasc. 15801–18000/1936.

²¹⁸ Ibid., fasc. 11001–13500/1938.

²¹⁹ Ibid., fasc. 21801–23400/1937.

²²⁰ Ibid., fasc. 13501–15300/1938.

²²¹ Ibid., fasc. 5001–7000/1941.

²²² Ibid., fasc. 14001–15170/1936.

²²³ Ibid., fasc. 21001–25500/1936.

²²⁴ Ibid., fasc. 15801–18000/1936; Domoljub, 16. 9. 1936, št. 38; Domoljub, 23. 9. 1936, št. 39.

²²⁵ Ibid., 18001–21000/1936.

²²⁶ Ibid., fasc. 18801–19400/1937; Domoljub, 23. 9. 1936, št. 39.

²²⁷ Ibid., fasc. 21001–25500/1936.

²²⁸ Ibid., fasc. 19401–21800/1937.

²²⁹ Ibid., fasc. 14001–15500/1937.

²³⁰ Domoljub, 23. 9. 1936, št. 39.

²³¹ Domoljub, 16. 9. 1936, št. 38.

²³² Novine Slovenske krajine, 3. 5. 1936, št. 18.

²³³ Slovenski dom, 18. 8. 1936, št. 187.

²³⁴ AS BAN 16–2, fasc. 18001–21000/1936.

²³⁵ Domoljub, 23. 9. 1936, št. 39 in 30. 9. 1936, št. 40.

²³⁶ Domoljub, 7. 10. 1936, št. 41.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Jutro, 8. 10. 1936, št. 233, Zahteve kmetov JRZ v rubriki Beležke

²³⁹ AS BAN 16–2, fasc. 18001–21000/1936.

²⁴⁰ Ibid. 10001–10500/1937.

²⁴¹ Domoljub, 14. 10. 1936, št. 42.

²⁴² Ibid., fasc. 22501–25300/1939.

²⁴³ Ibid., fasc. 15501–17000/1937.

²⁴⁴ Ibid., fasc. 28801–31000/1937.

²⁴⁵ Ibid., fasc. 1–2000/1938.

²⁴⁶ Domoljub, 14. 10. 1936, št. 42.

si je prizadeval »organizator kmečkega podeželja« Nande Novak, ki je bil v Nevljah septembra 1936 izvoljen za načelnika te krajevine KZ. Obstajajo vsi pogoji, da se v najkrajšem času ustanovi okrajna KZ za kamniški okraj, je zatrjeval Domoljub.²⁴⁷

V novembru so ustanovili 16 krajevnih KZ, tako 8. novembra za občino Celje,²⁴⁸ v Lučah,²⁴⁹ Mežici,²⁵⁰ Selah-Šumberku,²⁵¹ Polensaku,²⁵² Dobrni,²⁵³ 15. novembra v Mengšu,²⁵⁴ Dolnjem Logatcu,²⁵⁵ Studencu²⁵⁶ (okraj Krško), Kungoti²⁵⁷ in Sv. Juriju pod Kumom,²⁵⁸ 22. novembra pa v Gomilskem,²⁵⁹ Vavti vasi,²⁶⁰ Ravnah pri Blokah²⁶¹ (za občino Bloke) in Guštanju²⁶² ter 29. novembra na Vrhniki.²⁶³

Dne 16. novembra so ustanovili okrajno KZ za okraj Kranj. Po poročilu Domoljuba naj bi združevala že 11 krajevnih KZ, 4 pa so še snovali. Sejo je sklical J. Brodar in delegatom pojasnjeval pomembnost stanovske organizacije. V odbor okrajne KZ so bili izvoljeni za načelnika Janez Ovsenik, za podnačelnika Alojz Perme, za tajnika Janez Vehovec in blagajnika Jože Udir. V vodstvu so bili kar trije absolventi kmetijskih šol in mlajši ljudje, ki naj bi »dali organizaciji borbenost«. V želji, da bi podprli zadružništvo, so na seji sprejeli zahtevo, da naj država da potrebna denarna sredstva hranilnicam in posojilnicam, da bi te mogle izplačevati vloge oziroma uresničevati uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov.²⁶⁴

Ob koncu novembra 1936 tik pred občinskimi volitvami je o organizacijskem razvoju KZ Domoljub zapisal: »Ustvarjena je že danes tolikšna moralna sila, da bomo v svojih zahtevah za stanovske pravice upoštevani tako, kot so že vsi drugi organizirani stanovi.« Pretirana pa je trditev v njem, da je organizacija KZ popolna, da ni nobene vasi ali župnije, ki ne bi bila njena članica,²⁶⁵ saj se je organizacijska mreža dograjevala, kot bo razvidno iz nadaljevanja prav do leta 1941.

Dne 6. decembra, na dan, ko so bile delne občinske volitve v Sloveniji, so ustanovili krajevno KZ v Kovorju pri Trziču. Zbora se je udeležilo »mnogo kmetov iz okolice«, govoril pa jim je J. Brodar.²⁶⁶ V Gornji Radgoni²⁶⁷ in Sv. Florjanu pri Šoštanju²⁶⁸ so bili ustanovni občni zbori 13.

decembra in 16. decembra v Vidmu ob Savi,²⁶⁹ 20. decembra v Št. Vidu pri Ptuj,²⁷⁰ in na Štefanovo, 26. decembra, v Mali Nedelji²⁷¹ 27. decembra v Pamečah²⁷² in Podgorici v okraju Ljubljana okolica,²⁷³ Podgorica je bila kot občina ustanovljena novembra 1936,²⁷⁴ 6. decembra pa je na občinskih volitvah zmagala lista JRZ.²⁷⁵ V krajevno KZ Podgorica naj bi se včlanilo kar okrog 200 članov.²⁷⁶ Krajevna KZ v Polhovem Gradcu je 27. decembra priredila kmečko zborovanje, o perečih kmečkih vprašanjih in potrebi trdne stanovske skupnosti je govoril J. Brodar.²⁷⁷

Glavni odbor KZ je imel 13. decembra 1936 plenarno sejo v Celju, ob polnoštevni udeležbi vseh odbornikov je trajala nad štiri ure. Na seji so razpravljali o hudih gospodarskih razmerah slovenskega kmeta, o sanaciji slovenskega združništva in o organizacijskih vprašanjih. Domoljub o tem poroča, da so odborniki ugotovili, da bo KZ kmalu dograjena, in pri tem poudarili nujnost ustanavljanja okrajnih KZ, ki bodo skrbele za tesnejšo povezavo med krajevno KZ na terenu in vodstvom KZ. Na koncu so sprejeli tudi geslo: »Da ne sme biti nobenega kmeta, kateremu je dobrobit kmečkega prebivalstva iskrena želja, da ne bi bil član KZ.«²⁷⁸

Ne smemo prezreti, da je banska uprava na podlagi dotedanjih volilnih rezultatov v jeseni 1936 razpustila poprejšnjo liberalno Župansko zvezo z izgovorom, da je s postavitvijo novih občinskih odborov in županov z liste JRZ izgubljala dotedanje člane, ki so bili v pretežni večini privrženci JNS. Po odobritvi nekoliko spremenjenih pravil je bil ustanovni občni zbor nove Županske zveze 29. decembra 1936 v Ljubljani. Za predsednika je bil izvoljen znan akter KZ, neveljski župan in hkrati načelnik krajevine KZ Nande Novak.²⁷⁹ Županska zveza je še nadalje izdajala glasilo Samouprava, glasilo Županske zveze, ki je bila zdaj v rokah privržencev JRZ. Glavni odbor KZ je bil poslej tesno povezan z vodstvom nove Županske zveze.

V prvih mesecih 1937 je bilo več dogodkov, ki so povezani z organizacijskim utrjevanjem in seveda dejavnostjo KZ. Na terenu je bilo organizacijsko delovanje

čedalje bolj živahno, skoraj vsaka že delujoča krajevna KZ ali na novo se snujoča je na svojih sestankih poleg drugih stvari obravnavala predvsem zelo aktualno uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov. Slednje so obravnavali tudi na seji bano- vinskega odbora JRZ 10. januarja 1937 v Celju, ko so govorili o političnih in gospo- darskih vprašanjih JRZ. Na seji so sprejeli resolucijo o izvajanju uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov, z dne 26. septembra 1936, s čimer naj bi skušali reševati zadol- ženo kmečko posest in vrniti kmečko go-

spodarstvo na trdna tla, in pa resolucijo o reševanju likvidnosti kreditnega za- družništva.²⁸⁰

Na trdnost politične orientacije članov KZ pa naj bi posredno vplival tudi veliki shod JRZ, ki je bil 17. januarja 1937 v Ljubljani in je pomenil za stranko nekaj sklepni obračun po tedanjih občinskih volitvah. Na »prvem političnem shodu, ki ga je priredilo svobodno slovensko ljud- stvo« v Ljubljani, kot ga je označil Domo- ljub, je Korošček govor znova skušal vlti zaupanje svojim privržencem in hkrati

²⁴⁷ Domoljub, *ibid.*

²⁴⁸ AS BAN 16–2, fasc. 1201–2401/1937.

²⁴⁹ *Ibid.*, fasc. 2401–5000/1937.

²⁵⁰ *Ibid.*, fasc. 19401–21800/1937.

²⁵¹ *Ibid.*, fasc. 13001–14000/1937.

²⁵² *Ibid.*, fasc. 31001–0/1937.

²⁵³ *Ibid.*, fasc. 15301–17000/1938.

²⁵⁴ *Ibid.*, fasc. 25501–28000/1936, Domoljub, 11. 11. 1936, št. 46.

²⁵⁵ AS BAN 16–2, fasc. 14001–15500/1937, Domoljub, 11. 11. 1936, št. 46.

²⁵⁶ *Ibid.*, fasc. 26501–28800/1937.

²⁵⁷ *Ibid.*, fasc. 19401–21800/1937.

²⁵⁸ *Ibid.*, fasc. 25001–26500/1937.

²⁵⁹ *Ibid.*, fasc. 15171–15800/1936.

²⁶⁰ *Ibid.*, fasc. 2401–5000/1937.

²⁶¹ *Ibid.*, fasc. 14001–15500/1937; Domoljub, 25. 11. 1936, št. 48.

²⁶² *Ibid.*, fasc. 22501–25300/1939.

²⁶³ *Ibid.*, fasc. 25501–28000/1936.

²⁶⁴ Domoljub, 25. 11. 1936, št. 48.

²⁶⁵ *Ibid.*

²⁶⁶ Domoljub, 10. 12. 1936, št. 50.

²⁶⁷ AS BAN 16–2, fasc. 31001–O/1937.

²⁶⁸ *Ibid.*, fasc. 20301–21400/1939.

²⁶⁹ *Ibid.*, fasc. 13001–14000/1937.

²⁷⁰ *Ibid.*, fasc. 1–1200/1937.

²⁷¹ *Ibid.*, fasc. 9001–11000/1938.

²⁷² *Ibid.*, fasc. 13001–14000/1937.

²⁷³ *Ibid.*, fasc. 15501–17000/1937; Domoljub, 1. 1. 1937, št. 1.

²⁷⁴ Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 316.

²⁷⁵ Domoljub, 10. 12. 1936, št. 50.

²⁷⁶ Domoljub, 1. 1. 1937, št. 1.

²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ Domoljub, 16. 12. 1936, št. 51.

²⁷⁹ Domoljub, 1. 1. 1937, št. 1. Kot poroča Domovina, je banska uprava na ducate županov in občinskih odbornikov razrešila sprva na podlagi člena 129 zakona o občinah zaradi »nerednega izvrševanja dolžnosti«, kasneje pa člena 52 finančnega zakona z izgovorom, da so zakrivilili »nečastno dejanje«. Domovina, 1. 4. 1937, št. 14; 22. 4. 1937, št. 17, članek Vrsta razrešenih županov je dobila zadoščenje.

²⁸⁰ Domoljub, 13. 1. 1937, št. 2.

²⁸¹ Podrobneje o tem glej: Ljubo Boban, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. I. knjiga. Zagreb 1974, str. 199–203. V tedanjem tisku je tudi ta sestanek doživel večjo odmevnost, kot predhodni sestanek dr. Mačka s knezom Pavlom, ki je bil 8. novembra 1936 na Brdu pri Kranju.

tudi prikazati strankino moč. Potem ko je označil sestanek, z dne 16. januarja 1937, med dr. V. Mačkom in dr. M. Stojadinovičem v bližini Brežic²⁸¹ za »mlado dete, ki dela svoje prve korake v svet«, je govoril tudi o prizadevanjih stranke za rešitev težkih vprašanj, »ki še ležijo na vaših ramenih in ki vas tarejo. Imejte zaupanje do nas. Ne bodite nestrpni, ker bi s tem samo pokazali svoje nezaupanje proti nam in proti naši stranki in naši vladi. . . Ne nasedajte raznim lažem. Mi sedaj nismo majhna stranci, mi smo sedaj velika stranka.«²⁸²

Te Koroščeve besede je razumeti tudi kot napoved k ostrejšemu političnemu kurzu, kot grožnjo, povezano z nestrpnostjo proti vsem tistim, ki so ali bodo sledili opozicijskemu oziroma ljudskofrontnemu kmečko-delavskemu gibanju, torej proti vsem tistim, ki bi skušali v prihodnje razdirati »slovensko katoliško skupnost«.

Januarja 1937 so po decembrskih občinskih volitvah spet v večjem številu ustanavljali krajevne KZ. Dne 3. januarja so bili ustanovni občni zbori v Rovtahn,²⁸³ Vidmu-Dobre polje,²⁸⁴ Razkrižju,²⁸⁵ Dol-skem,²⁸⁶ Št. Vidu pri Grobelnem.²⁸⁷ Istega dne so ustanovili za logaški okraj okrajno KZ s sedežem v Dolnjem Logatcu²⁸⁸, kjer je na občinskih volitvah sicer zmagala opozicija. Dva ustanovna občna zbora krajevne KZ sta bila 6. januarja, in to v Litiji²⁸⁹ in Sv. Urbanu pri Ptujih.²⁹⁰ Dne 10. januarja pa v Št. Janžu na Dravskem polju²⁹¹, Rajhenburgu²⁹² in Dobovi,²⁹³ v obeh občinah je zmagala lista JRZ. Ustanovni občni zbor v Litiji je bil v Ponovičah, kjer naj bi se zbralo nad 200 kmetov. Kot govornika sta nastopila J. Brodar in župan Lebinger, ki je zborovalcem nakažal bodoče naloge v okraju Litija. Pri tem je poudaril, »da bodo morali pristopiti h Kmečki zvezi vsi kmetje v okraju, ker bo le na ta način zastavljeno delo imelo uspeh«.²⁹⁴ Ob koncu zborovanja so si ogledali tudi banovinsko veleposestvo in banovinsko žrebčarno,²⁹⁵ ki je bila 1936. prenesena iz Sela pri Ljubljani.

V Rajhenburgu in Dobovi, kjer se je po pretiranem poročilu Domoljuba zbralo kar »na stotine zavednih kmetov«, je govoril J. Brodar o potrebi kmečke stanov-

ske organizacije in njenih nalogah. V obeh krajih so izvolili v odbor krajevne KZ može, »ki jamčijo s svojo zavednostjo za živahno in plodonosno delovanje organizacije«.²⁹⁶ Omeniti kaže, da je v občini Dobova le za las zmagala lista JRZ, medtem ko je v sosednji občini Kapele zmagala opozicijska lista.²⁹⁷ Prekomasacija obeh občin novembra 1936²⁹⁸ in pa razveljavljene občinske volitve, ki so bile 25. oktobra 1936, v Dobovi na pritožbo nosilca opozicijske liste od strani upravnega sodišča v Celju, so poslej terjale obnovitev volilnega postopka in na novo vložitev kandidatne liste, s čimer so večkrat najavljene občinske volitve v Dobovi prestavljali v poznejši čas,²⁹⁹ medtem pa jim je, kot smo videli, uspelo ustanoviti krajevno KZ.

V Št. Ilju pri Velenju,³⁰⁰ Komendi³⁰¹ in Št. Jerneju³⁰² (okraj Krško) so bile ustanovne skupščine 17. januarja 1937. V Komendi je zastopal glavni odbor KZ L. Puš, ki je med drugim dejal, da izvirajo vzroki težavnega položaja kmeta tudi iz pomanjkanja stanovske zavesti in neenotnega hotenja kmečkega ljudstva.³⁰³ V Št. Jerneju, kjer je bil poleg ustanovnega občnega zbora isti dan še strokovni kmetijski tečaj o živinoreji in živinozdravstvu, se je po poročilu Domoljuba vpisalo v KZ nad 400 kmetov, glavni odbor KZ pa je zastopal ravnatelj ing. Absec. Zborovalci so po predavanju Abseca in veterinarja Zupančiča sprejeli resolucijo o imenovanju banovinskega živinozdravnika.³⁰⁴

Da bi dobili točen vpogled v delo KZ, je bil za 12. januar 1937 najavljen in nato verjetno tudi izveden enodnevni tečaj za voditelje krajevnih KZ za okraj Kranj. Spored tečaja je bil naslednji: kmečki stanovski pokret, kmetijsko zadruženstvo, mladinska KZ, zavarovalstvo, kmet-inteligenca, banovinska in državna oblastva, zgradba in smernice dela KZ. Tečaje s podobno vsebino so priporočali tudi drugim okrajnim KZ.³⁰⁵ Ti so potekali, kot bomo videli pozneje, dokaj sistematično skoraj v vseh okrajih.

Z ustanovnim občnim zborom krajevne KZ v Pišecah, 24. januarja 1937,³⁰⁶ je bilo ustanovljenih že šest krajevnih KZ v brežiškem okraju. Tako kot v Rajhenburgu je tudi v Pišecah zbor po Domo-

ljubu potekal kot »prava kmečka manifestacija, na katerem so kmetje enodušno izjavili, da vidijo v Kmečki zvezi pravo in uspešno pot, po kateri bodo prišli do svojih pravic«. ³⁰⁷ Glavni govornik je bil J. Brodar, ki je med drugim poudaril: »Kmečka zveza ima nalogo, da razloži in opomni merodajne kroge, da je treba državno gospodarsko politiko voditi tako, da bo kmetu kot najštevilnejšemu stanu v državi koristno.« ³⁰⁸ Istega dne kot v Pišecah so bili ustanovni občni zbori še v Velenju, ³⁰⁹ Šmartnu ob Paki, ³¹⁰ Vurbergu ³¹¹ in znova v Beltincih ³¹². Kot je razvidno iz Kleklovih Novin, strankini prvaki JRJ v Prekmurju niso imeli večjega uspeha pri organiziranju krajevnih KZ. ³¹³

Poleg tega so se potegovali za samostojno organizacijsko enoto, ki naj bi jo imela Kmečka zveza v Slovenski krajini. Tako se tudi niso bili voljni podrediti kasneje ustanovljenemu mariborskemu okrožju. ³¹⁴

Zadnjo nedeljo, 31. januarja 1937, so bili ustanovni občni zbori v Št. Vidu pri Stični, ³¹⁵ Svečini ³¹⁶ in Vitanjah, ³¹⁷ kjer je prepričljivo zmagala opozicija – gospodarska lista. ³¹⁸

Če sledimo nadaljnjemu organizacijskemu razvoju KZ v letu 1937, lahko na podlagi zbranih podatkov ugotovimo, da je poslej število ustanovnih občnih zborov iz meseca v mesec upadalo. Dne 2. februarja 1937 so ustanovili v Ambrusu ³¹⁹

²⁸² Domoljub, 20. 1. 1937, št. 3.

²⁸³ AS BAN 16–2, fasc. 23401–25000/1937.

²⁸⁴ Ibid., fasc. 1201–2401/1937; Domoljub, 7. 1. 1937, št. 1a.

²⁸⁵ Ibid., fasc. 17001–18800/1937.

²⁸⁶ Ibid., fasc. 13001–14000/1937; Domoljub, 7. 1. 1937, št. 1a.

²⁸⁷ Ibid., fasc. 7001–9000/1938.

²⁸⁸ Domoljub, 7. 1. 1937, št. 1a.

²⁸⁹ AS BAN 16–2, fasc. 13501–15300/1938; Domoljub, 13. 1. 1937, št. 2.

²⁹⁰ Ibid., fasc. 2401–5000/1937.

²⁹¹ Ibid., fasc. 1201–2401/1937.

²⁹² Domoljub, 13. 1. 1937, št. 2.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Ibid.

²⁹⁵ Ibid.

²⁹⁶ Domoljub, 13. 1. 1937, št. 2.

²⁹⁷ Jutro, 31. 12. 1936, št. 302.

²⁹⁸ Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 611.

²⁹⁹ Jutro, 31. 12. 1936, št. 302.

³⁰⁰ AS BAN 16–2, fasc. 31001–0/1937.

³⁰¹ Ibid., fasc. 2401–5000/1937; Domoljub, 20. 1. 1937, št. 3.

³⁰² Ibid., fasc. 7101–7700/1937 Domoljub, 20. 1. 1937, št. 3.

³⁰³ Domoljub, 20. 1. 1937, št. 3.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Domoljub, 13. 1. 1937, št. 2.

³⁰⁶ Domoljub, 27. 1. 1937, št. 4.

³⁰⁷ Domoljub, ibid.

³⁰⁸ Domoljub, ibid.

³⁰⁹ AS BAN 16–2, fasc. 25301–30000/1939.

³¹⁰ Ibid., fasc. 15501–17000/1937.

³¹¹ Ibid., fasc. 14001–15500/1937.

³¹² Ibid., fasc. 10501–11600/1937; glej Slovenski dom, 18. 8. 1936, št. 187.

³¹³ Novine Slovenske krajine 1936–1938.

³¹⁴ Ibid., 9. 5. 1936, št. 19.

³¹⁵ AS BAN 16–2, fasc. 28801–31000/1937.

³¹⁶ Ibid., fasc. 2001–5000/1938.

³¹⁷ Ibid., fasc. 30001–0/1939; Domoljub, 14. 10. 1936, št. 42.

³¹⁸ Ibid., fasc. 21401–22500/1939; Domoljub, 10. 2. 1937, št. 6.

³¹⁹ Domovina, 2. 4. 1936, št. 14.

krajevno KZ. Istega dne so po kmečkem zborovanju v Litiji ustanovili okrajno KZ za litijski sodni okraj. Na predhodnem zborovanju sta govorila župan iz Komende Janez Štrein in predsednik ZAKŠ Janez Ovsenik, ki je »v svojem temperamentnem govoru navduševal zborovalce za Kmečko zvezo«. Nazadnje je spregovoril Guna, tajnik iz krajevnega KZ Zagorje. Potem ko je orisal zmote komunizma in nevarnost za kmečki stan, je poudaril, da je mesto kmeta samo v organizaciji, ki temelji na krščanskih načelih, ker le »na tej podlagi se dajo razmere sedanjega časa izboljšati«. Na ustanovnem občnem zboru okrajne KZ so bili navzoči zastopniki iz 11 krajevnih KZ. V okrajni odbor Litija so bili izvoljeni za načelnika Alojzij Strman, za namestnika Janez Hrastelj, za tajnika inž. Ivan Hvastja in za blagajnika Franc Juvan.³²⁰ V Posavju je bila 4. februarja ustanovljena krajevna KZ v Sevnici,³²¹ kjer se je udeležilo nad 150 članov. Za KZ jih je namreč navdušil dr. Jesenko, kot je poročal Domoljub, saj je užival med tamkajšnjimi kmeti veliko zaupanje.³²² Kmečka zveza je uspešno prodirala tudi v ptujski okraj, 7. februarja sta bili ustanovljeni novi krajevni KZ v Hajdini³²³, kjer je zmagala JRZ, in Sv. Lenartu pri Veliki Nedelji,³²⁴ (župnija), 28. februarja pa na Ptujski gori.³²⁵ Tega dne so nastale KZ še na Gorenjskem, tako v Železnikih³²⁶ in Bledu³²⁷ ter na Kočevskem v Banja Loki,³²⁸ 14. februarja pa v Črnomlju.³²⁹ Zanimivo je, da je v črnomaljskem okraju oziroma v Beli krajini, ki je bila do septembra 1931 v savski banovini, kljub močnim pozicijam slovenskega mačkovstva uspelo vodstvu KZ ustanoviti krajevne KZ v več občinah in treh župnijah, nekatere še pred občinskimi volitvami jeseni 1936, dasi so bile te, kot se je pokazalo po volilnih izidih, za opozicijo dokaj ugodne. Da bi pristaši JRZ vendarle dobili besedo v občinskih odborih v občini Metlika okolica in Semiču, je bil 14. februarja 1937 v Metliki volilni shod JRZ, na katerem je govoril eden najboljših strankinih organizatorjev dr. Fran Kulovec. Zaradi prekomasacije občin konec leta 1936³³⁰ so bile namreč napovedane občinske volitve v obeh občinah za 28. februar 1937. Sodeč po objavljenem go-

voru v Domoljubu, je bil Kulovec tudi to pot sila oster, ko je pritiskal na slovenske, še posebej pa na belokranjske mačkovce.³³¹ Med drugim je poudaril: »Jasno črto hočemo potegniti med nami Slovenci in odpadniki slovenstva . . . Začeti hočemo z radikalnim čiščenjem. Kar čuti slovensko pojde z nami in bomo zmagali, kar se je vpreglo proti svojemu narodu v drug jarem, tiste bomo izločili iz naše srede. O tem ni nobenega dvoma več.«³³² Dne 21. februarja 1937 je bil volilni shod JRZ v Semiču, na katerem je govoril banski svetnik, odvetnik Veble. Po poročilu dopisnika v Domoljubu naj bi bila v dvorani popolna tišina in vzorna disciplina zborovalcev.³³³ Na volitvah je lista JRZ zmagala v Metliki okolici in v Semiču.³³⁴

Omenimo tudi, da se je dopisnik v Domoljubu pohvalil, da so ustanovljene krajevne KZ v črnomaljskem okraju v vseh občinah razen v eni in da je napovedana tudi ustanovitev okrajne KZ za črnomaljski okraj. Priznati moramo, da je bil glede organizacijskega stanja KZ v tem okraju blizu resnici – le v treh občinah namreč ni bilo krajevne KZ. Okrajno KZ Črnomelj pa so ustanovili 4. aprila 1937. Glavni odbor KZ je zastopal J. Brodar, ki se je pred tem udeležil že obnega zbora krajevne KZ v Podzemlju.³³⁵

Prvi redni občni zbor obnovljene KZ »slovenski kmečki parlament« je bil 7. marca 1937 v frančiškanski dvorani v Ljubljani ob prisotnosti »odličnih prijateljev našega kmeta«. Med njimi so bili notranji minister dr. A. Korošec, ban dr. M. Natlačen, minister v pokoju dr. F. Kulovec in načelnik kmetijskega oddelka banske uprave inž. Podgornik. Obracun o enoletnem delu KZ je podal tajnik Milan Finec. Kmečka zveza je tedaj štela 220 krajevnih KZ in več kot 30.000 članov. Občni zbor je sprejel nekoliko spremenjena pravila KZ glede na novo snovanje Mladinske KZ, izvolili so nov glavni odbor, za predsednika pa Janeza Brodarja. Sprejeli so tudi novo višino članarine, ki je poslej znašala na leto 10 din na hišo. Za občnim zborom je sledilo kmečko zborovanje, na katerem so govorniki obravnavali med drugim predvsem pomen združništva, ponovnega delovanja denarnih zavodov, ureditev kmečkih dolgov,

nezgodno in starostno zavarovanje, uvedbo javnih del, olajšavo davčnih postopkov itd. Resolucije so vsebovale naslednje zahteve: nemudoma naj se organizirajo kmečke zbornice, redno poslovanje podeželskih hranilnic, zvišanje cen kmečkih pridelkov s pomočjo novih tržišč in trgovinskih pogodb, predvsem s sosednjimi državami, ustanovitev vnovčevalnih zadrug in ukinitvev mitnin na kmetijske pridelke.³³⁶

Na zborovanju je govoril tudi A. Korošec. Dejal je, da je tesno povezan z Kmečko zvezo, saj je bil eden prvih ustanoviteljev poprejšnje Kmečke zveze na Štajerskem in pa sploh na Slovenskem, in pri tem poudaril razliko med zdajšnjo zvezo, ki je samo stanovska organizacija, in prejšnjo, ki je bila politična. Obenem je izrazil željo, da »bi se v njej zbrali vsi kmetje vse Slovenije, da bi mogla edino in močno reprezentirati kmečki stan.« Govoril je tudi o pomenu uredbe o kmečkih zbornicah za kmečki stan, »s pomočjo katere se bo odslej drugače boril za svoje pravice kot doslej«. Na koncu govora je obljubil v svojem imenu in v imenu svojih tovarišev »našo krepko in prijateljsko podporo«.³³⁷

Liberalni dnevnik Jutro je občni zbor KZ komentiral s kratko notico 9. marca 1937. Med drugim je zapisalo, da so člani KZ »organizirani kmečki pripadniki JRZ« in da so vsi člani glavnega odbora KZ pristaši JRZ, pri tem pa navedlo izjavo dr. A. Korošca na zboru, da je KZ nepolitična. Jutro je objavilo tudi resolucijo, ki je bila sprejeta na občnem zboru KZ na predlog odvetnika Voršiča. Resolucija ugotavlja, »da sedaj uzakonjena Kmetijska zbornica ne odgovarja povsem našim potrebam«.³³⁸ Resolucija je bila dejanski izraz splošnega nezadovoljstva kmetov s takšno obliko stanovskega zastopstva.

Če skušamo oceniti položaj KZ po njenem prvem rednem občnem zboru ali širše spomladi 1937, moramo priznati, da je žela precejšnje uspehe in resnično razgibala klerikalne kmečke množice na podeželju, in to z močnim ofenzivnim sunkom prav v času, ko je kmečko-delavsko gibanje doživljalo krizo, slednjič z odstopom skupine dr. Lončarja in Doboviška. Z organizacijskim razmahom KZ, ki je bila kot smo videli, tesno povezana z velikimi »slovenskimi tabori« – volilnimi shodi JRZ za občinske volitve, ki so trajale od decembra 1935 do marca 1938, in s tem

³³⁰ Domoljub, 17. 2. 1937, št. 7.

³³¹ AS BAN 16–2, fasc. 15501–17000/1937; Domoljub, 3. 3. 1937, št. 9.

³³² Domoljub, 3. 3. 1937, št. 9.

³³³ AS BAN 16–2, fasc. 5901–6600/1937; Domovina, 4. 3. 1937, št. 10.

³³⁴ Ibid., fasc. 1201–2401/1937.

³³⁵ Ibid., fasc. 2401–5000/1937.

³³⁶ Ibid., fasc. 13001–14000/1937.

³³⁷ Ibid., 31001–0/1937; Domoljub, 3. 3. 1937, št. 9.

³³⁸ Ibid., fasc. 19401–21800/1937; Domoljub, 3. 3. 1937, št. 9.

³³⁹ Ibid., fasc. 13001–14000/1937.

³⁴⁰ Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 611.

³⁴¹ Za ilustracijo navedimo, da so se Belokranjci 30. avgusta 1936 v precejšnjem številu udeležili Mačkovega političnega zborovanja na Bosiljevem na Hrvaškem. Notica v Domoljubu ga je komentirala, »da je našim udeležnikom tega shoda močna roka plačala vozove...« in pri tem pohvalila hrvaško gibanje kot »pravo navdušenje za hrvatsko stvar«, medtem ko je označila slovensko mačkovstvo, da »prevladuje komunistična smer in predvsem preziranje slovenske narodne in verske misli...« Domoljub, 2. 9. 1936, št. 36.

³⁴² Domoljub, 24. 2. 1937, št. 8.

³⁴³ Domoljub, ibid.

³⁴⁴ Domoljub, 10. 3. 1937, št. 10; Domovina, 4. 3. 1937, št. 10.

³⁴⁵ Domoljub, 7. 4. 1937, št. 14.

³⁴⁶ Domoljub, 10. 3. 1937, št. 10; Klerikalni tisk je sprva pisal o »kmečkih« ali »kmetjskih« zbornicah, ko pa je bila zbornica ustanovljena, o kmetijskih.

³⁴⁷ Ibid.

³⁴⁸ Jutro, 9. 3. 1937, št. 57.

povezan volilni boj z opozicijo – se je dejansko krepilo kmečko stanovsko gibanje klerikalne smeri, povezano s Katoliško akcijo. Prodor JRZ in KZ, ki je bil v nekaterih okrajih večji, v drugih pa manjši, je vsekakor očiten, seveda na račun sprva uspešnega slovenskega mačkovstva.³³⁹ O tem žilavem boju in razmahu KZ je kmalu po omenjenem občnem zboru pisal F. Kulovec Izidorju Cankarju naslednje: »Mačkovstvo smo zajezili. Tudi Bela krajina je rešena te poplave, ki je v resnici ogrožala obmejne kraje. Treba je bilo za to silnih naporov.«³⁴⁰ Toda ti uspehi utegnejo biti zelo varljivi, če jih povežemo s pričakovanim upanjem kmečких množic na skorajšnjo odpravo perečih kmečких vprašanj in stoterih stisk. Tega se je zavedalo tudi strankino vodstvo, ki je prepočasen izhod iz krize na kmečких zborovanjih ali zborovanjih JRZ pojasnjevalo »s postopnim reševanjem« ali »vse se ne da napraviti preko noči«, s čimer je skušalo okrepiti kmetovo potrpežljivost. Kako daleč so bile konkretne rešitve, je razvidno tudi iz pisma, v katerem Kulovec toži: »Težave imamo silne. Nerešeno je še vprašanje likvidnosti denarnih zavodov. To je naše centralno vprašanje... Vsak mesec sem radi tega v Belgradu. Prihajam domov z obljubami, zatrdili, danimi besedami... stvar se pa kljub vsemu ne premakne z mrtve točke.«³⁴¹

Strankinemu vodstvu je uspelo v stanovsko kmečko gibanje v veliki meri vključiti tudi mladino, od zime 1936 pa snovati posebne odseke krajevnih KZ – Mladinsko KZ, pa tudi ženske odseke KZ.

Dne 14. marca 1937 so ustanovili krajevno KZ v Trebelnem.³⁴² Dopisnik v Domoljubu je poročal, da se je na ustanovnem občnem zboru zbralo okrog 80 kmetov in da so se vsi vključili v stanovsko organizacijo. Kot zastopnik glavnega odbora KZ je govoril tajnik Finec, v odbor so izvolili »krepke in odločne može, ki se bodo potrudili storiti vse za čim širši razmah organizacije tudi v vaseh, kjer danes še ni pravega razumevanja«.³⁴³ Tega dne je bil tudi kmečki tabor v Guštanju, na katerem so govorili načelnik KZ J. Brodar, kmet iz Podkrajja Beno Kotnik, kmetijski referent Karel Martelanc, član banskega sveta Jurij Kugovnik in župan

v Pamečah Ivan Vrhnjak. Ob koncu zborovanja so ustanovili okrajni odbor KZ za dravograjski okraj s sedežem v Guštanju.³⁴⁴ Na Primskem pri Litiji³⁴⁵ so ustanovili krajevni odbor KZ 19. marca, poleg zastopnika načelstva KZ je govoril tudi načelnik okrajnega odbora KZ Strman. Tega dne so se zbrali vsi predstavniki krajevnih KZ v gornjegrajskem okraju in ustanovili okrajni odbor KZ s sedežem v Mozirju. Osnovna misel, ki je prevevala zborovalce, je zapisal Domoljub, je, »da je treba kmečkemu ljudstvu zopet vcepiti ljubezen do njegovega stanu, vzbuditi mu stanovsko zavest in ponos«.³⁴⁶ Dne 21. marca 1937 sta bili ustanovni skupščini KZ v Žužemberku,³⁴⁷ kjer je na občinskih volitvah zmagala lista JRZ, in v Sv. Andražu v Slovenskih goricah.³⁴⁸ Istega dne je krajevna KZ v Št. Jerneju na Dolenjskem priredila shod, na katerem je govoril banski svetnik Veble iz Novega mesta. Zborovalce je seznanil s trgovinsko politiko, ki obeta kmetu boljšo prodajo njegovih izdelkov v prihodnje. Ko je govoril o finančnem položaju države, je naglašal, da bi morali mrtvi kapital iz blagajn porabiti za podporo kmečkega združništva in začeti uvajati javna dela za brezposelne delavce. Na shodu so sprejeli vrsto resolucij, tako o nujnosti gradnje železnice Brežice–Novo mesto, o raznih carinskih olajšavah, trošarinah, kajti »kaj nam pomagajo vsa kmetijska predavanja za izboljšanje gospodarstva, ako ni mogoče za tako drag denar nabaviti potrebnega orodja«.³⁴⁹ Med zadnjimi oporišči KZ v Beli krajini je postala krajevna KZ v Adlešičih,³⁵⁰ kjer so imeli 29. marca 1937 ustanovni občni zbor, dasi je na občinskih volitvah 6. decembra 1936 prepričljivo zmagala skupna opozicijska lista.³⁵¹ V marcu so ustanovili krajevno KZ tudi v Naklem,³⁵² kjer so na decembrskih občinskih volitvah zmagali z edino listo pristaši JRZ.³⁵³ Dne 29. marca je bila ustanovljena okrajna KZ v Ormožu za sodni okraj v Ormožu, zastopanih je bilo 8 krajevnih odborov KZ. V odbor so bili izvoljeni za načelnika Martin Skoliber st., podnačelnik Franc Voršič, tajnik Martin Munda in blagajnik Albin Križan.³⁵⁴

V okraju Šmarje pri Jelšah so 11. aprila 1937 ustanovili krajevno KZ v Pil-

štajnu, kjer so bili »vsi mogoči vplivi, ki razdvajajo naše kmečko ljudstvo«. ³⁵⁵ Na zboru je razlagal pomen in program KZ tajnik KZ Milan Finec, zasluge za pristop k stanovskemu gibanju pa naj bi v Pilštajnu imel šolski upravitelj Prislan, ki je tudi drugače prispeval k visoki strokovni ravni kmečkih gospodarjev. ³⁵⁶ Dasi je na občinskih volitvah v Gornjem Logatcu zmagala opozicija, so 11. aprila 1937 ustanovili krajevno KZ. Poročevalec v Domoljubu piše, da je bil zbor dobro obiskan, »saj se tamošnje kmečko ljudstvo zaveda potrebe, da se stanovsko organizira«. ³⁵⁷

Sodeč po notici v Domoljubu, naj bi 18. aprila 1937 ustanovili krajevno KZ v Zdolah pri Brežicah. ³⁵⁸ V obeh bližnjih občinah, tako v Št. Janžu na Vinski gori

pri Velenju in Št. Ilju pri Velenju, sta bili 25. aprila 1937 kmečki zborovanji, na obeh je govoril načelnik KZ J. Brodar. ³⁵⁹

Konec marca in v začetku aprila 1937 je glavni odbor KZ razposlal vsem krajevnim KZ okrožnico o izvedbi občnega zbora in o sprejemanju spremenjenih pravil KZ. Ta so bila sprejeta 7. marca 1937 na prvem rednem občnem zboru KZ. Tako so v aprilu in maju sledili številni občni zbori krajevnih KZ, njihova poročanja so se osredotočila predvsem na organizacijsko delo v tem kratkem obdobju delovanja KZ, ³⁶⁰ tako na zbiranje članstva oziroma izpolnjevanje stanovske organizacije.

Po mesecu številnih priprav na proslavo 20. obletnice majniške deklaracije na podeželju, katerih vrh so bile spomin-

³³⁹ Primerjaj podatke o slovenskem mačkovstvu in zaupniški mreži zadruge Sloga v Slovenski zemlji, 15. novembra 1935, št. 6; 29. novembra 1936, št. 7; 31. januarja 1936, št. 2; tako dopise: Iz Metlike, Iz Semiča, Pregrada pri Črnomlju; 30. aprila 1936, št. 3 zborovanje zadruge Sloga 26. aprila 1936; 15. maja 1936, št. 9 zborovanje zadruge Sloga 3. maja 1936 v Adlešičih, Vinici, Dragatušu.

³⁴⁰ A IZDG, Zbirka Izidorja Cankarja. Korespondenca, fasc. 5, mapa 1. Pismo F. Kulovca je datirano 18. marca 1937 Ob izvolitvi dr. F. Kulovca 9. marca 1938 za senatorja je Slovenec med drugim zapisal, da je F. Kulovec v Sloveniji organiziral JRZ v najkrajšem času, prvi med vsemi pokrajinami Jugoslavije. Organizacija JRZ je imela takoj po občinskih volitvah priložnost pokazati, kaj in koliko pomeni. Zadnje mesece pa se je ukvarjal z organizacijo Kmečke zveze, ki se je »vzcvetela v eno najmočnejših organizacij v državi«, ter z rešitvijo slovenskega denarnega združništva. Slovenec, 10. 3. 1938, št. 57.

³⁴¹ A IZDG, Zbirka Izidorja Cankarja. Korespondenca, fasc. 5, mapa 1. Primerjaj še Domoljub, 17. 6. 1936, št. 25, poročilo »Iz pisarne Kmečke zveze« o vsebini seje načelstva KZ; Domoljub, 27. 1. 1937, št. 4, kjer poroča o sestanku načelstva KZ 24. 1. 1937 v Ljubljani, na katerem sta bila prisotna tudi ravnatelj Poštne hranilnice in član upravnega odbora Privilegirane agrarne banke dr. Milorad Nedeljković in dr. F. Kulovec.

³⁴² AS BAN 16-2, fasc. 1-2000/1938; Domoljub, 17. 3. 1937, št. 11.

³⁴³ Domoljub, 17. 3. 1937, št. 11.

³⁴⁴ Ibid.

³⁴⁵ AS BAN 16-2, fasc. 21401-22500/1939; Domoljub, 24. 3. 1937, št. 12.

³⁴⁶ Domoljub, 24. 3. 1937, št. 12.

³⁴⁷ AS BAN 16-2, fasc. 2401-5000/1937; Domoljub, 24. 3. 1937, št. 12.

³⁴⁸ Ibid., fasc. 10501-11600/1937.

³⁴⁹ Domoljub, 1. 4. 1937, št. 13.

³⁵⁰ AS BAN 16-2, fasc. 20301-21400/1939.

³⁵¹ Domoljub, 10. 12. 1936, št. 50; Domovina, 16. 12. 1936, št. 50.

³⁵² AS BAN 16-2, fasc. 17001-18800/1937.

³⁵³ Domoljub, 10. 12. 1936, št. 50.

³⁵⁴ Domoljub, 7. 4. 1937, št. 14.

³⁵⁵ Domoljub, 14. 4. 1937, št. 15.

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Ibid.

³⁵⁸ Domoljub, 14. 4. 1937, št. 15.

³⁵⁹ Domoljub, 12. 5. 1937, št. 19.

³⁶⁰ Domoljub, 24. 3. 1937, št. 12.

ske slovesnosti konec maja po vsej Slove-
niji in še posebej v Ljubljani, kjer je imel
A. Korošec slavnostni govor, je 2. junija
1937 Domoljub zapisal: »Večina našega
liberalnega in socialističnega svobodnja-
karstva se je ob 20 letnici majniške dekla-
racije s svojim ponašanjem in pisanjem po
svoji prosti volji izključila iz slovenskih
vrst tudi za čase, ki pridejo.«³⁶¹ Če pove-
žemo slednje misli z Domoljubovim pri-
znavanjem uspešnega delovanja »skrajnih
levičarjev« in njihovega vpliva na pode-
želsko ljudstvo (izleti Ljudske fronte spo-
mladi 1937, zbiranje španskih prostovolj-
cev na Krškem polju itd.), znova lahko
ugotovimo za klerikalno stranko tako
značilno poudarjanje ločnic dveh naspro-
tujočih si slovenskih vrst – front, ki jih je
skušala zlasti v okviru kmečke stanovske
organizacije KZ še poglobiti.

Nasprotno pa je Komunistična stranka
po pokrajinski konferenci v Goričanah
septembra 1934 v okviru ljudskofrontne
politike, ki jo je še posebej utrdil usta-
novni kongres KPS aprila 1937. na Čebi-
nah z manifestom, načelno ob vsaki pri-
ložnosti poudarjala nov odnos do katoli-
ških množic, zlasti kmečkih. Tako je npr.
Proleter v članku M.G. (verjetno Milana
Gorkića) pod naslovom Izkoreniniti sek-
taštvo zapisal: »Naša dolžnost je, da se
sporazumemo s katoliškimi organizaci-
jami za skupno borbo za one zahteve, za
katere se lahko dogovorimo, puščajoč
vprašanje vere popolnoma ob strani. Do-
ber katolik je lahko dober in važen na-
sprotnik fašizma in vojne. Oni komunisti,
ki bi odobraval poškodovanje križev na
javnih mestih in poškodovanje cerkva,
kar delajo po Sloveniji fašistični provoka-
torji, bi direktno pomagali, da se poglobi
jez med katoliškimi množicami in osvobo-
ditnim gibanjem slovenskega naroda. A ta
jez ustvarjajo in ga hočejo ovekovečiti
Korošec in drugi reakcionarni voditelji
slovenskega katoliškega gibanja.« Prole-
ter je v istem članku potem kritiziral kot
»tipičen primer sektaške ozkogrudnosti«
občinske volitve v Trbovljah, bile so 6.
decembra 1936, na katerih naj bi pred-
stavniki tamkajšnje Kmečke zveze pred-
ložili skupen nastop s predstavniki enotne
delavske liste, pri čemer pa so slednji
zahtevali med drugim tudi izstop članov

KZ in JRZ. Posledica te sektaške zahteve
je bila neudeležba članov KZ na volitvah
in s tem preprečitev zveze kmetov katoli-
kov z delavstvom.³⁶²

Maja so bile po zbranih podatkih usta-
novljene tri krajevne KZ, in sicer dve v
krškem okraju in ena v škofjeloškem. Dne
17. maja 1937 je bilo najprej veliko
kmečko zborovanje v Cerkljah ob Krki.
Tega zborovanja se je udeležil tudi dr. M.
Natlačen, ki je v nagovoru izrazil zado-
voljstvo »nad zanimanjem za stanovsko
organizacijo«. Daljši govor je imel načel-
nik J. Brodar, za njim pa je spregovoril
tudi dekan Anžič.³⁶³ Verjetno so še tega
dne, zagotovo pa v maju 1937, ustanovili
krajevno KZ.³⁶⁴ Tega meseca so ustanovili
krajevno KZ tudi v Kostanjevici. Po ve-
steh v Domoljubu se je tudi tu ustavil dr.
M. Natlačen, ko se je vračal iz Brežic, in
kar v občinski hiši sprejemal krajevno
deputacijo.³⁶⁵ Dne 31. maja 1937 so usta-
novili krajevni odbor KZ v Davči, kjer je
bila za tamkajšnje prilike »udeležba
ogromna in pa tudi zborovanje živah-
no«. ³⁶⁶ Že nekaj tednov prej napovedana
ustanovitve okrajne KZ za kamniški okraj
se je uresničila 23. maja, sodelovali so vsi
zastopniki krajevnih KZ tega okraja.³⁶⁷

V okraju Šmarje pri Jelšah so 6. junija
1937 ustanovili krajevno KZ v Kozjem³⁶⁸
in v okraju Krško v Št. Janžu na Dolenj-
skem.³⁶⁹ Istega dne so imeli tudi kmečko
zborovanje v Bučah pri Kozjem, kjer se je
pod vaško lipo zbralo okrog 200 kmečkih
mož in žena. Zastopnik glavnega odbora
KZ jim je razložil pomen in potrebo po
stanovski organiziranosti.³⁷⁰

Glavni odbor KZ je imel 6. junija 1937
plenarno sejo v Celju, na kateri so obrav-
navali med drugim tudi organizacijska
vprašanja. Ugotovili so, da šteje KZ okrog
40.000 članov, ki so organizirani v 234
krajevnih KZ, ustanovljenih pa je že tudi
13 okrajnih odborov KZ. Osrednji temi
seje sta bili zopet likvidnost denarnih
zavodov, o čemer sta govorila dr. F. Kulo-
vec in dr. Basaj, in volitve v kmetijsko
zbornico, ki so bile napovedane za 27.
junij 1937. Soglašali so tudi s potrebo
lastnega glasila. Sklenili so, da bodo za-
čeli priprave na kmečke tabore, ki naj bi
bili predvsem v poletnih mesecih.³⁷¹

Okrajni odbor KZ za Ljubljano okolico

je imel 13. junija letni občni zbor. Udeležile so se ga vse razen ene krajevnne KZ v okraju. Po poročilih odbornikov je kot osrednji govornik nastopil L. Puš, med drugim je očrtal delokrog okrajnih odborov KZ in poudaril njihovo vlogo v organizacijski mreži kmečke stanovske organizacije. Z nejevoljo pa so odborniki sprejeli poročilo o neuspešni akciji za znižanje trošarin kmetijskih pridelkov, toda vztrajali bodo, so sklenili, pri teh zahtevah tudi v prihodnje. Med sklepi omenimo pripravo kmečkega tabora avgusta v Polju pri Ljubljani. Ker je toča povzročila veliko škode prav v krajih tega okraja, so sklenili, da bodo kmetje dobili pomoč v obliki jesenskega semenskega žita. V novi odbor okrajne KZ so bili to pot izvoljeni za načelnika Anton Šimenc iz Podgore, podnačelnik je postal Franc Černe iz Dobrove, tajnik Jožef Zajc iz Zg. Zadobrove, blagajnik pa Franc Šparovec z Rudnika.³⁷²

Nasploh moramo za poletne mesece poudariti, da je strankinemu vodstvu uspelo močno razgibati svoje privrženice v

prosvetnih organizacijah prek centrale Prosvetne zveze, Zveze fantovskih odsekov in Vodstva Zveze dekliskih krožkov, načelstva Kmečke zveze in seveda verskih manifestacij, povezanih s KA, ki je z novimi pravili 1936 hitela ustanavljati svoje organizacije na Slovenskem. Tako so se v tem času pričeli prosvetni tabori pa številni tabori slovenskih mož in fantov, žena in deklet in kmečka zborovanja, bodisi v okrajnem ali dekanijem merilu. Vmes pa je bilo tudi nekaj osrednjih slovenskih taborov.

V drugi polovici leta 1937 je bilo po zbranih podatkih le še nekaj ustanovnih občnih zborov krajevnih KZ, več pa je bilo kmečkih zborovanj in dejavnosti na strokovnem področju. V Št. Rupertu na Dolenjskem so ustanovili krajevno KZ 18. julija 1937.³⁷³ Domoljub je zapisal, da je to že »deseta edinica« v krškem okraju, pa »tudi v ostalih župnijah tega okraja se pripravljajo in bodo v najkrajšem času ustanovili svoje krajevne edinice«.³⁷⁴

V juliju je bilo nekaj kmečkih zborovanj krajevnih KZ, tako 11. julija v Št.

³⁶¹ Domoljub, 2. junija 1937, št. 22. V zvezi s tem naj omenimo, da so akterji ljudskofrontnega gibanja v okviru nove akcije za preklic prepovedi Ljudske pravice v partijskem dokumentu, z dne 19. marca 1937 (Velikonočno pismo zaupnikom in naročnikom Ljudske pravice), ki ga je zasegla Natlačenova policija in ga je ban dal v obliki okrožnice razmnožiti in poslati okrajnim in policijskim oblastem, naročali svojim privrženecem tudi tole: »Poročajte nam o političnih, kulturnih in socialnih razmerah svojega okraja ... o uspehih. ... pri občinskih volitvah, dalje o predpripravih za proslavo 20. letnice manjšniške deklaracije, ki jih pripravlja v Vašem okraju Krajevna organizacija JRZ, Prosvetno društvo, Bralno društvo itd. Vse te proslave naj bi se vršile v znamenju nove manjšniške deklaracije, ki mora vsebovati tudi glavne slovenske socialne in narodne zahteve.« Citirani dokument po I. Kreft, Ob 21-letnici izhajanja »Ljudske pravice«. Dopolnilni podatki k zgodovini. Ljudska pravica, 5. oktobra 1955, št. 234.

³⁶² Proleter, julija 1937, št. 8. V Trbovljah so bile občinske volitve 6. decembra 1936, število volilnih upravičencev je bilo 4545, volilnih udeležencev 2666 (58.7%), JRZ je dobila 784 glasov in 3 odb., JRZ kompromisna 16 glasov in nobenega odbornika, skupna opozicijska pa 1866 glasov in 33 odbornikov. (Slovenec, 8. decembra 1936, št. 282a.)

³⁶³ Domoljub, 20. 5. 1937, št. 20; 26. 5. 1937, št. 21.

³⁶⁴ Domoljub, 26. 5. 1937, št. 21.

³⁶⁵ Domoljub, 2. 6. 1937, št. 22.

³⁶⁶ Domoljub, 9. 6. 1937, št. 23.

³⁶⁷ Domoljub, 26. 5. 1937, št. 21.

³⁶⁸ Domoljub, 9. 6. 1937, št. 23.

³⁶⁹ Domoljub, ibid.

³⁷⁰ Domoljub, ibid.

³⁷¹ Domoljub, 9. 6. 1937, št. 23.

³⁷² Domoljub, 23. 6. 1937, št. 25.

³⁷³ Domoljub, 21. 7. 1937, št. 29.

³⁷⁴ Domoljub, 21. 7. 1937, št. 29.

Janžu na Vinski gori.³⁷⁵ Tega dne je imela tudi krajevna KZ v Št. Petru pri Novem mestu svoje zborovanje na Trški gori, med govorniki je omenjen načelnik KZ J. Brodar.³⁷⁶ V Kotljah je bilo kmečko zborovanje 25. julija 1937, združeno z razstavo živine, udeležencev kmečkih mož in fantov je bilo nad 1.000. Popoldne pa so se udeležili igre Koroška kmetiska ovset.³⁷⁷

Tudi v avgustu so prevladovali kmečki tabori, ustanovljeni sta bili le dve krajevni KZ, in sicer 8. avgusta v Dramljah³⁷⁸ in Topolščici pri Šoštanjju.³⁷⁹ Poleg tega naj bi bilo po poročilu Domoljuba ustanovljenih še 10 pripravljalnih odborov, »ki bodo v najkrajšem času izpeljali ustanovitev« krajevnih zvez.³⁸⁰ Za kmečko stanovsko pripadnost v okviru Kmečke zveze so manifestacije organizirale okrajne KZ v več krajih. Dne 8. avgusta je potekal kmečki tabor v Devica Marija Polju pri Ljubljani za okrajno KZ Ljubljana okolica, ki je brez dvoma prednjačila v organizacijskem razmahu, pa tudi v aktivnosti. Tabora so se udeležili tudi tisti, »ki so doslej stali ob strani«. Po pisanem sprevedu konjenikov, kolesarjev in drugih v narodnih nošah so govorili veljaki KZ, tako J. Brodar, s Štajerske Špindler, ki je med drugim pozival zlasti mladino v vrste Kmečke zveze. Med govorniki je bila tudi predsednica Zveze absolutk kmetijsko-gostinskih šol in predsednica ženskih odsekov Kmečke KZ Franja Brodar. Govorila je o pomenu vključevanja kmečkih žena in deklet v stanovsko gibanje in njegovi prvenstveni vlogi. O kmečkih zbornicah pa je spregovoril Kržmac.³⁸¹ Ljudskofrontno glasilo Kmečka sloga, List slovenskega podeželskega delovnega ljudstva, z geslom Le vkup, le vkup uboga gmajna, za katerim je stala KPS oziroma kmečka komisija pri CK KPS, ki se je v več člankih obračala na klerikalno KZ, je pod naslovom Kmečki tabor pri D. M. Polju takole ocenjevala klerikalne kmečke tabore in tudi slednjega: slovenski kmetje bi morali »na svojih taborih zahtevati, kar jim gre«. Na njih naj bi se naučili nastopati za svoje zahteve in pravice. Zbori in shodi, kjer takega nastopa ni, kjer ni govora o borbi za kmetove pravice, ne bi smeli nositi imena »kmečki«. Sicer pa je dopisnik Kmečki zvezi priznal, da

je »dobra in koristna organizacija, ki je kmetje ne bi mogli pogrešati, če bi resnično nastopala za gospodarske potrebe vsega kmečkega stanu«.³⁸²

Kmečka zveza je načelno že iz zgolj ideoloških vidikov zavračala zaloško »rdečo Kmečko slogo«, kot jo je imenovala in tako tudi vsako sodelovanje z njo za blaginjo slovenskega kmeta. Podobno stališče je zavzel tudi Domoljub, ki se je z objavljenim dopisom iz Polja, 1. septembra 1937, očitno strinjal. Dopis v Domoljubu pod naslovom Nov kmečki časopis nam ponujajo je razumljivo opredelil ljudskofrontno Kmečko slogo predvsem iz ideoloških pogledov, češ, saj »rdeča Kmečka sloga«, ki menda izhaja v 4.000 izvodih in katere izdajatelji, uredniki in odgovorni uredniki »so pripadniki 'fronte', ki je nastopila pri zadnjih občinskih volitvah za zmago marksizma...«, ne bo našla zaslombe pri katoliških kmetih.³⁸³

Okrajna KZ Kranj je priredila gorenjski kmečki tabor 22. avgusta v Kranju, ki je izzvenel kot prava manifestacija in praznik kmečkega dela in kmečkega stanu.³⁸⁴ Tabor je bil združen tudi z velikim kmečko-stanovskim zborovanjem. Po poročilu Domoljuba naj bi bilo na slavlju prisotnih okrog 5.000 ljudi. V Kranju se je postavljala KZ z velikim, mogočnim sprevedom, v katerem naj bi sodelovalo okrog 2.000 ljudi, na kmečkih vozovih pa so kmetje ponazarjali različna kmečka opravila. Posebno pozornost je zbudila Kmečka zveza iz Šenčurja, ki je nazorno kazala moderne kmetijske stroje, s čimer je želela poudariti kmečko zanimanje za sodobne tehnične pridobitve kmetijstva. Organizatorji so s popoldanskimi prireditvami poudarili predvsem slovenske kmečke šege in običaje in stare slovenske plese.³⁸⁵ Novomeška okrajna KZ je priredila 29. avgusta kmečki tabor na Zaplazu pri Čatežu, na katerem so govorili banski svetnik Veble, načelnik J. Brodar in minister Kulovec. Udeležence kmečkega tabora je napadala skupina fantov iz občine Velike Loke s sedežem v Št. Lovrencu in Mirne, zlasti so motili govor J. Brodarja, »ker je množica tako navdušeno pozdravljala gorenjskega kmečkega borca in sledila njegovim izvajanjem,« kot je zapisal Domoljub, ki pa ni objavil ne Brodarje-

vega govora in ne govorov drugih, poročal pa je podrobno o »zavratnem napadu političnih nasprotnikov« na udeležence kmečkega tabora.³⁸⁶

O tem je pod naslovom Napad JNS-arjev iz zasede na udeležence kmečkega tabora na Zaplazu zapisal Ponedeljkov Slovenec, da je bilo prisotnih okrog 5.000 ljudi, pretežno »dolenjskih kmečkih fantov in mož«. Napadalce na reditelje KZ po odhodu s tabora je označil za »tolpo JNS« in po opisu dogodka zagrozil: »Nasprotniki naj se zavedajo, da je pest našega kmeta trda. To je naša zadnja beseda, ki naj velja navzgor in navzdol.«³⁸⁷ Ta dogodek seveda znova ilustrira zelo napete odnose med privrženci JRZ in JNS, ki so se po dogodkih v Prihovi v času Živkovićeve turneje po Sloveniji in s podiranjem evharističnih znamenj zelo razvneli, zlasti na podeželju. Ne gre pa tudi prezreti, da se je poleti 1937 po ponesrečenem obisku predsednika JNS Živkovića zelo živahno razvijala mladina JNS.

Zanimivo je, kako je Kmečka sloga ocenila tabor na Zaplazu. Med drugim je poročala, da je bilo na taboru le okrog 1.500 ljudi, četrtnina s taborskimi značkami. Vtem ko je označila govor F. Kulovca, šmihelskega župana Brulca in Vebleta, da »so večinoma govorili lepe besede, ki smo jih kmetje že zelo vajeni«, je pohvalila govor J. Brodarja. Kmečka sloga je takole zapisala: »Res lepo pa je govoril Brodar, ki je poudarjal potrebo, da se združijo vsi kmetje brez ozira na svetovni nazor in politično prepričanje. Sem prepričan, »je

pristavil dopisnik,» da se je večina kmetov s tem strinjala, videl pa sem tudi razne dopisnike in strankine tajnike, ki so majali z glavo. Če bo g. Brodar zastopal tako stališče, potem mu je uspeh zagotovljen.« Tudi Kmečka sloga je poročala, da je po taboru prišlo do pretepa.³⁸⁸

Še v septembru je bilo nekaj kmečkih taborov, tako 5. septembra za litijski okraj v Zagorju,³⁸⁹ katerega namen je bil »utrčiti kmečko-delavsko zavest, zavest slovenske narodne skupnosti, zdrave politične zrelosti«, pa tudi poudariti zvestobo narodnim voditeljem. Dne 8. septembra sta bila dva tabora, in sicer v Ormožu za ptujski okraj in v Velikih Laščah za kočevski okraj. V Velikih Laščah, kjer je bil eden prvih strankinih političnih shodov leta 1936, so slovenski kmetje pokazali zavest iz vsega kočevskega okraja, kot je poročal Domoljub. Med govorniki so bili domači predsednik Prosvetnega društva kmečki fant Petrič, Ovsenik z Gorenjskega, dobrepoljski župan Strnad in vsi so »naglašali, da se morajo kmetske vrste strniti«. Domoljub je ocenil tudi velikolaski tabor, »da je sijajno dokumentiral svojo odločno stanovsko kmečko in svojo slovensko zavest«.³⁹⁰

Kmalu zatem je bil objavljen manifest o sporazumu med kmetsko demokratsko koalicijo (Maček–Pribičević) in združeno srbsko opozicijo (oktobra 1937), kar je v slovenskem delu JRZ pospešilo notranja nesoglasja. Vidnejši politiki stare SLS so namreč pričeli podpirati politiko sporazuma in s tem kazali težnje po obnovi

³⁷⁵ Domoljub, 14. 7. 1937, št. 28.

³⁷⁶ Ibid.

³⁷⁷ Domoljub, 28. 7. 1937, št. 30, str. 3.

³⁷⁸ Domoljub, 11. 8. 1937, št. 32.

³⁷⁹ Ibid.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ Domoljub, 11. 8. 1937, št. 32.

³⁸² Kmečka sloga, 21. 8. 1937, št. 1, v ZA CK ZKS.

³⁸³ Domoljub, 1. 9. 1937, št. 35.

³⁸⁴ Domoljub, 25. 8. 1937, št. 34.

³⁸⁵ Ibid.

³⁸⁶ Domoljub, 1. 9. 1937, št. 35.

³⁸⁷ Slovenec (ponedeljski), 30. 8. 1937, št. 35.

³⁸⁸ Kmečka sloga, 15. 9. 1937, št. 3, izvod v ZA CK ZKS.

³⁸⁹ Domoljub, 18. 8. 1937, št. 33.

³⁹⁰ Domoljub, 15. 9. 1937, št. 37.

politike »slovenskih punktacij«, ki so bile sprejete še v času hude opozicije SLS konec leta 1932 proti unitaristični politiki Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije. Omenjeni sporazum oktobra 1937 z obširnim programom je v bistvu izpovedoval podobne zahteve kot »slovenske punktacije«, vendar jih je Slovenec zdaj kot glasilo slovenskega dela JRZ ostro obsodil. Obenem je minister dr. M. Krek imel nekaj zaupnih sestankov z organizacijami JRZ v dravski banovini, govoril je tudi na shodu 17. oktobra 1937 v Kamniku, kjer je pozival množico, naj zaupa voditelju dr. A. Korošcu.³⁹¹ Zanimivo je, kako je glasilo slovenskih mačkovcev Slovenska vas (1937–1938) konec novembra 1937 ocenilo klerikalno podeželsko glasilo Domoljub, ki je bilo tudi, kot smo že omenili, glasilo Kmečke zveze. Zapisalo je, da se »Domoljub do danes še ni dokončno opredelil. Nerodnemu položaju se skuša izogniti s pisanjem, ki je priljubljeno vsem centralistom v Sloveniji... Začel je namreč pisati kar na splošno in nobene stvari ne imenuje z njenim praviim imenom, ampak izbira izraze...« Na koncu je Slovenska vas vprašala: »Ali pripada tudi on (Domoljub, op. p.) eni izmed tistih strank, o katerih piše, da so za avtonomijo, da pa so v veliki meri prisiljeni pobirati drobtinice, ki slučajno padejo z mize velikosrbskega centralizma?«³⁹²

Okrajna KZ v Krškem je 26. septembra pridobila še eno krajevno KZ, in sicer v Trzišču na Dolenjskem.³⁹³

Po poletju, v katerem je kmet »notranje delo« organizacije za ta čas opustil in »prirejal zunanje nastope – tabore«, je vodstvo KZ kljub temu z zadovoljstvom ugotavljalo, da krajevne KZ »niso popustile v svojem delu toliko, kolikor je bilo pričakovati.«³⁹⁴ Vodstvo KZ je v začetku oktobra znova pričelo posvečati večjo pozornost izpopolnjevanju organizacije, med drugim z okrožnicami in s konkretnimi pripravi na občne zборе, raznovrstnimi tečaji in v izpopolnjevanju organizacijske mreže, upoštevaše zadnje prekomasacije nekaterih občin. Zato si je načelstvo KZ zadalo čez zimske mesece med drugim delovni program v smislu gesla »Do spomladi ne sme biti niti ene

občine ali župnije več, ki ne bi bila članica naše stanovske organizacije.«³⁹⁵ O organizacijskem vprašanju so govorili tudi na seji načelstva KZ 8. oktobra 1937, na kateri so sicer »ugotovili lep napredek« v organizacijski mreži, hkrati pa so priznali pomanjkljivost in počasnost poslovanja krajevnih odborov KZ.³⁹⁶

Okrajni odbor KZ za Maribor levi breg je imel občni zbor 24. oktobra 1937, ob veliki sadjarski razstavi in sadjarskem kongresu. Istega dne sta potekala zborovanje in nato občni zbor, prav tako v Mariboru, Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ), ki je v javnosti veljala za »elito naprednega kmetijstva.«³⁹⁷ Slovenec je nato 13. novembra 1937 objavil številne predloge, ki so jih sprejeli na občnem zboru, tako okrajne KZ za Maribor levi breg kot ZAKŠ. Ker ti predlogi znova kažejo na pereče naloge, ki naj bi jih obe stanovski organizaciji v najbližji prihodnosti uresničevali, obenem pa na gospodarski položaj slovenskega kmeta, jih bomo navedli bolj podrobno. Prvi predlog poudarja neobhodno znižanje zemljiškega davka in vse pripadajoče doklade za najmanj 50 %, kajti »če plača najbogatejša pokrajina Vojvodina le 216 din na osebo in bogata moravska banovina le 70 din na osebo, a naša pasivna in gorata Slovenija 240 din na osebo, je vsekakor Slovenija za 50 % previsoko obdavčena in torej ni čudno, če naši kmečki domovi propadajo.«³⁹⁸ Dalje naj se črta kmetom davčni zaostanek; država naj z vsemi močmi podpira zadružništvo za vnovčevanje kmetijskih pridelkov, s čimer bi preprečili bogatenje posrednikov; izdelala naj se zakon o zaščiti kmečkih posestev, kot ga je imela že predvojna Srbija in ga imajo vse napredne države, ki si prizadevajo obvarovati kmetovo propadanje. Zborovalci so tudi predlagali, da bi se pri zaščiti kmečkih posestev zgledovali po zakonu, kakršnega imajo v Nemčiji in na Češkoslovaškem. Višina zaščitene zemlje naj bi bila med 10 do 20 oralov zemlje z upoštevanjem kakovosti zemlje in bi nikakor ne smela preiti v nekmečke roke. Zemljo bi smeli kupovati le tisti, ki se ukvarjajo s kmetijskim poklicem; neobhodno je potrebna oživitve kreditnih zadrug, da bo imel kmet znova na voljo

cenen kredit, brez tega je obstoj kmeta v tem času nemogoč. Kreditne zadruge bi namreč omogočale kmetovo takojšnje odplačevanje različnih obveznosti in prodajo poljedelskih pridelkov predvsem v času, ko so njihove cene višje; ukinejo naj se ali vsaj znižajo vsi posredni davki, ki neposredno zadevajo kmeta, tako npr. trošarine na potrebščine (sol, sladkor, vžigalice, železnina itd.) in tudi trošarine na kmetove pridelke.³⁹⁹ Ko je socialistični Ljudski glas v rubriki Kmečki vestnik očitno z odobravanjem ponatisnil v Slovenecu navedene predloge, je dopisal: »Te predloge je objavil tudi Slovenec in pri novem proračunu bomo videli koliko bodo upoštevani.«⁴⁰⁰

Za november in december imamo več podatkov o organizacijskem delu. Tako so 14. novembra 1937 ustanovili krajevne KZ v Rečici ob Savinji, Rogatcu, Rušah in Kočevski Reki.⁴⁰¹ Poleg krajevnih odborov KZ so v tem in naslednjih mesecih pričeli ustanavljati odseka Mladinske KZ v okviru krajevnih odborov. Istega dne je bilo zborovanje KZ v Pilštanju, kjer naj bi se zbralo okrog 150 ljudi, prišle pa so tudi žene in dekleta. Zborovanja so se udeležili tudi s Kozjega in iz Buč, načelstvo KZ je zastopal tajnik KZ Finec, ki je seveda agitiral za KZ in hkrati orisal smernice dela v prihodnje.⁴⁰² V Kočevski Reki, kjer so tako kot na preostalem Kočevskem živahno delovali kočevski Nemci predvsem v nacističnem gibanju in kjer je bila po občinskih volitvah 25. oktobra

1936 občinska uprava v nemških rokah, je bila udeležba kmetov bolj pičla. Med govorniki je bil tudi načelnik J. Brodar. Obljubil je na novo ustanovljeni KZ vso pomoč in člane spodbujal k delu za rast narodne in stanovske zavesti.⁴⁰³ Dne 22. novembra so se pričeli v okviru okrajne KZ za Ljubljano okolico, in to za vzhodni okraj, večdnevni stanovsko-strokovni tečaji. Predavanja je sestavil in jih tudi izvajal L. Puš. V tem ciklusu je bil govor o pomenu stanovske in strokovne izobrazbe in o gospodarskem zemljepisu Jugoslavije.⁴⁰⁴ Podobni tečaji so bili tudi v Vidmu-Krškem, Prevaljah, Črnomlju, Radovljici, Črenšovcih in Sv. Trojici, toda zaradi premajhnega zanimanja kmetov in slabe udeležbe so jih skoraj opustili.⁴⁰⁵

Novembra 1937 so ustanovili okrajno KZ za brežiški okraj,⁴⁰⁶ s čimer so KZ v Posavju, v obmejnem slovensko-hrvaškem območju, še utrdili. V dneh od 23. novembra do 16. decembra so načrtovali kmetijsko-gospodarski tečaj, na katerem so poleg že omenjene teme obravnavali več vprašanj s področja poljedelstva, vinogradništva, kletarstva, travništva itd.⁴⁰⁷

Dne 5. decembra 1937 so ustanovili krajevno KZ v Vodicah, občni zbor je vodil tamkajšnji župan Janko Jerala, ki je v uvodnih besedah poudaril pomen stanovskega organiziranja kmetov. O programu in bodočih nalogah KZ pa je spregovoril tajnik KZ Milan Finec, govoril pa je tudi o potrebi organiziranja mladine v odsekih KZ, obenem pa je opredelil odnos

³⁹¹ Primerjaj Domoljub, 20. oktobra 1937, št. 42.

³⁹² Slovenska vas, 30. novembra 1937, št. 8, Dvojna vloga.

³⁹³ Domoljub, 29. 9. 1937, št. 39.

³⁹⁴ Domoljub, 6. 10. 1937, št. 40.

³⁹⁵ Ibid.

³⁹⁶ Domoljub, 13. 10. 1937, št. 41.

³⁹⁷ Slovenec (ponedeljski), 25. 10. 1937, št. 43; Domoljub, 20. 10. 1937, št. 42.

³⁹⁸ Slovenec, 13. 11. 1937, št. 261.

³⁹⁹ Ibid.

⁴⁰⁰ Ljudski glas, 1. 12. 1937, št. 12.

⁴⁰¹ Domoljub, 17. 11. 1937, št. 46.

⁴⁰² Ibid.

⁴⁰³ Domoljub, 1. 12. 1937, št. 48.

⁴⁰⁴ Domoljub, 17. 11. 1937, št. 46.

⁴⁰⁵ Domoljub, 9. 12. 1937, št. 49.

⁴⁰⁶ Domoljub, 17. 11. 1937, št. 46.

⁴⁰⁷ Slovenec, 21. 11. 1937, št. 268.

Mladinske KZ do Fantovskih odsekov in drugih mladinskih organizacij.⁴⁰⁸

O organizacijskih vprašanjih so govorili tudi na plenarni seji glavnega odbora KZ, ki je bila 9. januarja 1938 v Ljubljani. Tedaj so poročali, da je bilo na novo ustanovljenih 39 krajevnih KZ, 6 okrajnih KZ, tako da je bilo krajevnih KZ 264 s 60.000 člani.⁴⁰⁹ Obstajali pa so tudi še pripravljalni odbori, ki naj bi slej ko prej poskrbeli za ustanovitev krajevnih odborov. »Le malo je občin ali župnij, kjer se ne bi za ustanovitev KZ še ničesar naredilo,« je pisal Orač v svoji prvi številki. Krajevne odbore KZ so ustanavljali tam, kjer je pač bilo »teritorialnim razmeram primerno«, ⁴¹⁰ kar pomeni, da so tam, kjer občina ni bila v rokah pristašev JRZ, KZ snovali v okviru župnije. O primernosti »terena« so odločali krajevni pripravljalni odbori.

Poleg prikaza o ustanavljanju krajevnih KZ v letih 1935–1937 na podlagi kronološkega principa, pri čemer smo skušali ilustrirati tudi dejavnost JRZ pri nastajanju tega kmečkega stanovskega gibanja in njegovo odmevnost pri opoziciji, bomo v naslednjem tabelarnem pregledu prikazali rast krajevnih KZ po posameznih okrajih. Tabelarni pregled prikazuje organizacijsko stanje ob koncu leta 1937, torej ob drugi obletnici ustanovitve KZ, pri čemer upošteva vse spremembe glede števila občin v posameznih okrajih na podlagi Krajevnega leksikona dravske banovine iz leta 1937. V pregledu so navedeni številčni podatki o krajevnih KZ v okraju, o obstoječih občinah v okraju in občinah, v katerih so bile ustanovljene krajevne KZ. Ker pa je v nekaterih občinah (z več župnij) obstajalo več krajevnih KZ, so tudi razlike v številčnem prikazu občin in hkrati številu krajevnih KZ.

Glede na različno število občin v posameznih okrajih in upošteva, da so nekateri okraji in tako tudi občine (naselja) bolj ali manj kmečki ali pa bolj industrializirani, moremo na podlagi tabelarnega pregleda navesti še naslednje ugotovitve: v tistih okrajih, kjer je bilo kmečko prebivalstvo daleč pod povprečjem, se pravi le 30 do 48 odstotkov od celotnega prebivalstva v okraju, imajo od skupnega števila občin polovico ali več kot polovico občin

krajevne KZ. Tako imajo polovico od vseh občin KZ v okraju Laško, Radovljica, več kot polovico pa v okraju Kranj, Škofja Loka in Ljubljana okolica. Če pogledamo še izrazito kmečke okraje, kjer je bilo kmečkega prebivalstva od 87 do 59 odstotkov od celotnega prebivalstva v posameznem okraju, pa je število krajevnih KZ v teh okrajih zelo različno: več kot polovica jih je v okraju Črnomelj, Novo mesto, Ljutomer, Krško, Konjice, Kočevje, Gornji Grad, Celje, Kamnik, Litija, Logatec, Slovenj Gradec, Maribor levi breg. V celoti gledano, je bilo konec leta 1937 od tedanjih 25 okrajev le šest okrajev, kjer so imeli manj kot polovica krajevnih KZ, z izjemo okraja Murska Sobota, kjer ni bilo niti ene. Tako je imel okraj Maribor desni breg le eno krajevno KZ, po občinah pa okraja Dolnja Lendava in Šmarje pri Jelšah le tri, okraj Dravograd pet, okraj Brežice osem in okraj Ptuj petnajst. Toda v nekaj okrajih je bilo po več krajevnih KZ v posameznih občinah, kar kaže, da so se ustanovljale tudi v okviru župnij, zlasti tam, kjer so bile občine glede na številčnost prebivalstva, vasi (in posestnikov) precej obsežne.

Januarja 1938 so ustanovili sedem krajevnih KZ, kar tri v okraju Maribor desni breg, in to v Slovenski Bistrici, Zgornji Polskavi, Makolah, v lendavskem okraju v Ordancih, novomeškem v Ajdovcu in litijemskem v Polšniku.⁴¹¹ Februarja so bile ustanovljene krajevne KZ v Trebiji za občino Oselico, v Moravčah, Sv. Marku pod Ptujem, v Spodnji Polskavi⁴¹² v Studencih pri Mariboru pa januarja ali februarja 1938.

Drugi redni občni zbor KZ je bil 20. februarja 1938 v Celju ob prisotnosti 509 delegatov in je zbudil dokajšnjo pozornost v javnosti. J. Brodar je v uvodnem govoru poudaril, »kako globoko se je KZ ukoreninila med kmečkim ljudstvom in koliko uspehov je dosegla«. Znova je povedal, da KZ ne temelji na politični podlagi strankarskega značaja in da ni bila ustanovljena zato, da »bi samo organizirala kmečko ljudstvo, ampak da ustvari boljše pogoje za življenje našega kmeta«. Res se je tedaj KZ lahko pohvalila z delovanjem Kmetijske zbornice in pričetkom reševanja denarnega zadružništva, s pridobi-

Okraj* z odstotkom kmečkega preb.	Število K KZ	Število obstojećih občin	Število občin s K KZ
BREŽICE 74 %	8	18	8
CELJE Z MESTNO OBČINO CELJE 60.6 %	17	23	16
ČRNOMELJ 81.9 %	9	11	8
DRAVOGRAD 51.8 %	7	12	5
GORNJI GRAD 66.6 %	8	10	8
KAMNIK 60.3 %	14	19	10
KOČEVJE 67.7 %	10	13	9
KRANJ 48.1 %	14	18	13
KRŠKO 79.7 %	11	17	11
LAŠKO 30.2 %	4	8	4
LENDAVA 83.7 %	3	11	3
LITIJA 63.5 %	12	18	11
LJUBLJANA OKOLICA Z MESTNO OBČINO LJUBLJANA 42.9 %	22	29	21

* Podatki o deležu kmečkega prebivalstva v posameznih okrajih so vzeti iz publikacije Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Zbirka študij, št. 5., Ljubljana 1939.

Okraji* z odstotkom kmečkega preb.	Število K KZ	Število obstoječih občin	Število občin s K KZ
LOGATEC 59.7 %	8	13	8
LJUTOMER 81.8 %	10	12	10
MARIBOR DESNI BREG 51.4 %	1	19	1
MARIBOR LEVI BREG 80 %	13	22	12
MURSKA SOBOTA 87 %	—	19	—
NOVO MESTO 74.4 %	15	22	14
PTUJ Z MESTNO OBČINO PTUJ 83.2 %	16	32	15
RADOVLJICA 35.9 %	10	18	9
SLOVENJ GRADEC 61.2 %	10	15	9
SLOVENSKE KONJICE 73.2 %	8	7	6
ŠKOFJA LOKA** 48.1 %	9	11	8
ŠMARJE PRI JELŠAH 84 %	3	18	3

* Podatki o deležu kmečkega prebivalstva v posameznih okrajih so vzeti iz publikacije Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Zbirka študij, št. 5., Ljubljana 1939.

** Okraj Kranj s Škofjo Loko ima skupen podatek o deležu kmečkega prebivalstva.

tvijo novih tržišč za kmečke pridelke itd., kar je tudi uvodoma navedla v prvem delu resolucije, sprejete na tem občnem zboru. Toda v drugem delu resolucije so bile nanizane še vedno močno pereče naslednje zahteve: 1. na novo naj se klasificira kmečka zemlja in odpravijo dosedanje nepravilnosti; 2. znižanje prevzemne takse za dediče posestev; 3. ukinitvev transferacij za zaostale davke; 4. lovski zakon naj se spremeni z upoštevanjem interesov kmečkega gospodarstva; 5. zaščitna carina na uvožene kmetijske gospodarske potrebščine se mora znižati; 6. znižanje trošarin na življenske potrebščine; 7. KZ načelno zahteva odpravo mitnin na kmetijske pridelke; 8. pravilnik o pobiranju banovinske trošarine na vino; 9. povečajo naj se melioracijska dela (izsuševanje barja, močvirij, regulacija rek); 10. pospešitev elektrifikacije celotnega slovenskega ozemlja; 11. oblast naj se takoj loti reševanja socialnega zavarovanja kmečkega stanu; 12. razširijo naj se kmečke nadaljevalne šole; 13. kmečki mladini naj se omogoči vstop na učiteljišče in naj se ustanovi zavoda v Ljubljani in Mariboru s primerno ceneno preskrbo; 14. zasebna ženska učiteljišča naj sprejmejo določeno število kmečkih deklet, omogoči naj se vstop na učiteljišče tudi iz meščanskih šol; 15. KZ odločno povzdiguje svoj glas za popolno, zlasti še za gospodarsko samoupravo, ki bo dajala celotnemu slovenskemu narodu dovolj jamstva za neoviran narodni in gospodarski razvoj.⁴¹³

Na občnem zboru so soglasno izvolili naslednji glavni odbor: za načelnika je bil ponovno izvoljen J. Brodar, za prvega podnačelnika Alojzij Janžekovič, za dru-

gega podnačelnika Janez Štrcin, za tretjega podnačelnika Jožef Špindler, za blagajnika Lambert Muri in za tajnika dr. Josip Voršič. Izvolili so še 24 odbornikov in 15 namestnikov, za voditelja mladinskih odsekov so izvolili Ludovika Puša in za voditeljico ženskih odsekov Franjo Brodar, pregledovanje računov pa so delegati zaupali dr. Vlado Valenčiču in Vekoslavu Riglerju.⁴¹⁴

Te izražene zahteve, ki so bile večinoma zajete v temeljnem agrarnem programu Kmečke zveze kot stanovske kmečke organizacije pod okriljem vladajoče stranke JRZ, so seveda bile glede na objektivne razmere socialno-gospodarskega položaja slovenskih kmetov precej podobne zahtevam, objavljenim v opozicijskem ljuskofrontnem listu Kmečka sloga. Kratkotrajna Kmečka sloga, ki je namreč poleti 1937 pozivala slovensko kmečko ljudstvo bodisi organizirano v Kmečki zvezi, kmečko-delavskem gibanju oziroma bivše kmetijce in zdajšnje Puceljeve odpadnike in posebej vse neorganizirane kmete k združitvi na podlagi skupnega delovnega programa, je sicer soglašala z večino zahtev Kmečke zveze, bila pa je predvsem v političnih zahtevah radikalnejša. Ko je Kmečka sloga razglasila, da imajo vsi istega sovražnika – bogato gospodo – denarne, industrijske in zemljiške kapitaliste, je hkrati poudarila, da bi bil kmet veliko bolj uspešen, če bi imel za svojega zaveznika delavca. Skupaj bi se morala boriti za politične pravice, za odločanje v javni upravi, tako v občini ali državi. S priborjenimi pravicami bi imeli narodno svobodo, s čimer bi bil zagotovljen narodni obstoj, ki ga vztrajno ogro-

⁴⁰⁸ Domoljub, 9. 12. 1937, št. 49; Orač, decembra 1937, št. 1.

⁴⁰⁹ Orač, januar 1938, št. 2.

⁴¹⁰ Orač, december, 1937, št. 1.

⁴¹¹ Orač, januar 1938, št. 2.

⁴¹² Orač, februar 1938, št. 3.

⁴¹³ Orač, februar 1938, št. 3.

⁴¹⁴ Orač, februar 1938, št. 3.

^{414a} Kmečka sloga, 21. avgusta 1937, št. 1 in AS, Državno tožilstvo, fasc. 46/75, 1937. Kmečka sloga je po navedbah Jožeta Munde v Bibliografiji slovenskega marksističnega tiska, Ljubljana 1969, izhajala od 21. avgusta do 15. septembra 1937. V AS v fondu Državnega tožilstva pa je avtorica tega prispevka našla dokument, ki govori o zaplenjeni 4. številki z datumom 29. septembra 1937 in o kratki vsebini.

žata domači in tuji fašizem in seveda nevarnost vojnega požara. Državno tožilstvo je protirežimsko Kmečko slogo, list slovenskega podeželskega delovnega ljudstva, po zaplembi 4. številke, z datumom 29. septembra 1937, kmalu nato zatrla.^{414a}

V marcu 1938 so ustanovili krajevne KZ v Kresnicah, Hočah, Šmartnem na Pohorju in Sv. Antonu v Slovenskih goricah.⁴¹⁵ Aprila pa še v Selnici ob Dravi, Gaberju, Škofji Loki.⁴¹⁶ Maja zopet na Gori pri Sodražici, Laškem, Laporju, Sv. Lenartu nad Laškim, Šoštanju, Hinjah, Zagradcu, Mlinšah v na novo ustanovljeni občini oktobra 1936 Kolovratu-Mlinšah, kjer je zmagala lista JRZ,⁴¹⁷ ter Selcah nad Škofjo Loko.⁴¹⁸ Zborovanja KZ v na novo ustanovljenih krajevnih odborih v Hinjah in Zagradcu so se udeležili načelnik J. Brodar, Brulc in ambruški župan Šinkovec.⁴¹⁹

Da vodstvo KZ z organizacijsko rastjo še ni bilo povsem zadovoljno, razberemo tudi iz njegovega poziva v začetku spomladi 1938 agrarnemu podeželju. Poziv izraža ugotovitev, da »KZ v organizatoričnem pogledu še ni popolna. Še nekatere občine ali župnije so, kjer na stanovskem polju ničesar ne delajo ali pa so izvršili samo le del, to je, da so vložili pravila v potrditev. Oboje kaže na majhno zavednost...« Zato je vodstvo KZ znova pozivalo, naj pohitijo z ustanovnimi občnimi zbori, tako da bi do avgusta, ko naj bi bil na Brezjah »mogočen kmečki tabor«, bila organizacija KZ že res dograjena.⁴²⁰ Kmalu pa je o organizaciji KZ Orač z zadovoljstvom zopet zapisal, da je le malo občin ali župnij, »kjer se je za ustanovitev Kmečke zveze bolj malo naredilo«. Še vedno se snujejo novi pripravljalni odbori in »skoro vsako nedeljo se vršijo ustanovni občni zbori«.⁴²¹ Dober kazalec bolj ali manj razvite organizacijske mreže KZ je bila tudi ustanovitev 16 okrajnih KZ v političnih okrajih in 6 v sodnih okrajih. V zadnjm času so tako nastale okrajne KZ tudi v Laškem, Slovenskih Konjicah in Mariboru desni breg ter v sodnem okraju Sv. Lenart v Slovenskih goricah za okraj Maribor levi breg. Na plenarni seji glavnega odbora KZ 4. junija 1938 so ugotovili, da je bila delavnost krajevnih odborov zadovoljiva in stiki s člani glavnega od-

bora živahni. Po organizacijski statistiki naj bi bilo 284 krajevnih odborov, 22 okrajnih odborov (večinoma političnih), 72 mladinskih odsekov in 48 pripravljalnih odborov KZ, ki imajo potrjena pravila KZ. Tiste krajevne enote KZ, ki še niso imele svoje nadrejene okrajne KZ, so morale pošiljati poročila o delu in občnih zbiorih kar glavnemu odboru KZ, tabore pa, ki so jih pravilnoma prirejele okrajne KZ, so v tem primeru nadomeščali posebni pripravljalni odbori.⁴²²

Po sklepu plenarne seje glavnega odbora KZ v Ljubljani, 4. junija 1938, so 2. julija 1938 v Mariboru osnovali okrožni odbor KZ, na ustanovnem občnem zboru je sodeloval tudi načelnik glavnega odbora KZ J. Brodar. V okrožni odbor KZ Maribor so bili izvoljeni načelnik Jože Špindler, podnačelnik Alojz Janžekovič, tajnik Erik Eiselt, blagajnik Marko Kranjc, za mladinsko KZ Joško Sketa in žensko KZ Štefka Pukšič. Izvolili so tudi člane za agrarno-politični in trgovski odsek, pa odsek združništva in vzgoje. Med sprejetimi 13 zahtevami, ki so bile pretežno kmečko-gospodarskega značaja in jih je sprejel že drugi občni zbor KZ v Celju, bi poudarili le tiste, ki se nanašajo na socialno varnost kmečkega prebivalstva. Tako zahtevo, naj se namenja več skrbí poljedelskim delavcem na jugu države, »ki se izžemajo. Treba jih bo z zakonom zaščititi.« Že pomladi naj bi pripravili tudi proračun za javna dela, s tem bi zagotovili zaposlitev ljudstva in zajezili njihovo odhajanje v tujino. Vse zahteve so bile poslone ustreznim organom v obravnavo.^{422a} Okrožni odbor Maribor naj bi imel le to vlogo, je nato pisal Orač, da bi pomagal krajevnim KZ z nasveti in pošiljal glavnemu odboru predloge, ki so potrebni za štajerske razmere. Pod okrožni odbor KZ Maribor naj bi spadale le tiste okrajne KZ, ki bi čutile potrebo po sodelovanju z okrožjem. Takšno pisanje osrednjega glasila Kmečke zveze znova odseva trenja, ki so bila ves čas prisotna med člani osrednjega ljubljanskega vodstva KZ in zlasti člani vodstev obeh mariborskih okrajev KZ in nato tudi okrožnega odbora KZ Maribor. Nesporazumi, ki so jih netili tudi ostanki nekdanj živega pokrajinskega partikulari-

zma in konkretno neizpolnjena želja, da bi se podobno kot Prosvetna zveza tudi Kmečka zveza leta 1935 znova organizirala posebej v okviru bivše ljubljanske in mariborske oblasti oziroma obeh škofij, so večkrat prispevali tudi k napetemu ozračju na občnih zborih KZ.

Organizacijski razmah KZ so proslavili tabori okrajnih Kmečkih zvez, ki so se vrstili v poletnih mesecih 1938, velika manifestacija kmečke misli in strankine moči pa je bila na vseslovenskem kmečkem taboru 7. avgusta 1938 na Brezjah. Po poročilu v Oraču je bil na taboru prisoten ves strankin in cerkveni vrh in okrog 15.000 slovenskih kmetov, po večini moških. Po osrednji slovesnosti (prisegi slovenskih kmetov zvestobi praporu KZ in izrazu privrženosti mariološkemu kultu) je načelnik J. Brodar pričel kmečko zborovanje. Med drugimi so govorili A. Korošec, M. Natlačen, J. Brodar in L. Puš.

A. Korošec se je v govoru samo posredno dotaknil zelo občutljivega vprašanja, ki ga je netila Stojadinovičeva profašistična zunanja politika, po anšlusu pa povečano protirežimsko razpoloženje demokracije javnosti. To je v okviru vprašanja »nevtralne Jugoslavije«, ki se je oddaljevala od Male antante, vprašanje obstoja slovenskega naroda in s tem odnosa slovenskega kmeta do nacistične propagande, ki se ji je Kmečka zveza skušala zoperstavljati v povečani skrbi za gospodarsko utrditev slovenskega kmeta, s tem kmečke posesti in z zajezitvijo odhoda kmečke mladine na sezonsko delo v tujino itd. Zato je dal A. Korošec velik poudarek Kmečki zvezi oziroma slovenskemu kmetu. Med drugim je dejal:

»Kmečka zveza tudi nikdar ne bo pozabila svoje svete dolžnosti nasproti slovenski zemlji in slovenski domovini. V kmečkih domovih se je vedno slovensko molilo, slovensko prepevalo, slovensko govorilo. Slovenski kmečki dom nam je ohranil slovensko besedo... Ti, slovenski kmet, si stal vedno tiho in ponosno na braniku slovenske besede, ob Tvojem domu so se odbili vsi valovi močnejših narodov. Tebi, slovenski kmečki dom, se imamo danes zahvaliti, da nismo že davno izginili v tujih valovih in da smo ohranili slovensko besedo.« Potem ko je Korošec pohvalil kneza Pavla (ne M. Stojadinovića, op.p.), ki »dela z vsemi napori za mir z vsemi našimi sosedi«, je izrazil prepričanje, če bi bilo treba seveda braniti domovino, da bodo »kmečki fantovski odseki gotovo najboljši fantovski odseki in slovenski kmetje dika jugoslovanske vojske«. Na koncu je Korošec poudaril tudi kulturno raven kmeta v dravski banovini, uspehe Kmečke zveze v zadnjih letih in slednjič obljubil: »Vse polno novih kmečkih vprašanj stoji pred durmi kmečkega stanu, ki se bodo morala rešiti. Vlada je vedno voljna, da stori tudi nasproti kmetu svojo dolžnost.«⁴²³

Slovenec, ki je v dnevih okrog tabora posvetil veliko pozornosti »mogočni stanovski skupnosti« – Kmečki zvezi, je objavil tudi tale poziv iz govora A. Korošča slovenskim kmetom: »Ako vas država letos ali drugo leto pokliče na volitve, potem se spomnite tistih, ki so vam prirejali šenčurske procese, ki so vas tlačili v temne zapore, ki so vam hoteli odvzeti nacionalno in patriotsko čast, in spomnite se onih ljudi, ki so vedno stali zvesti v vaši

⁴¹⁵ Orač, marec 1938, št. 4.

⁴¹⁶ Orač, april 1938, št. 5.

⁴¹⁷ Orač, maj 1938, št. 6.

^{417a} Domovina, 16. 12. 1936, št. 50.

⁴¹⁸ Orač, junij 1938, št. 7.

⁴¹⁹ Orač, maj 1938, št. 6.

⁴²⁰ Orač, junij 1938, št. 7; Slovenski gospodar, 13. 4. 1938, št. 15.

⁴²¹ Orač, maj 1938, št. 6.

⁴²² Orač, maj 1938, št. 6; junij št. 7.

^{422a} Orač, julij 1938, št. 8.

⁴²³ Orač, avgust 1938, št. 9.

sredini in po svojih skromnih močeh delali za vaš napredek in za vaše blagostanje». ^{423a}

Tudi ban M. Natlačen je v govoru med drugim naglašal trdnost slovenske kmečke hiše, ki je »iz roda v rod presajala našo narodno bogastvo«, zato je izrazil prepričanje, da je kmečka hiša »najmočnejša trdnjava države«.

Kot je bilo pričakovati glede na omenjeno zunanjo politiko Stojadinovićeve vlade in v zvezi s tem zadrege bivše SLS na domačih tleh, še posebej spričo popuščanja notranjega ministra dr. A. Korošca uradnim zahtevam predstavnikov nemške vlade oziroma nemškega poslaništva v Beogradu in odnosu do nacističnega gibanja nemške narodne manjšine tako v Jugoslaviji, kot tudi v Sloveniji, ^{423b} sta se oba, tako strankin voditelj slovenskega dela JRZ kot ban, razen z nekaj spodbudnimi besedami dejansko izognila javnemu pozivu k antifašističnemu odporu, ki naj bi se izražal v učinkovitejših narodno-obrambnih akcijah, ki bi se utegnile zliti z narodnoobrambnim gibanjem v okviru Ljudske fronte. Še več, spričo popuščanja lokalnih političnih oblasti po navodilih notranjega ministrstva raznim nacističnim izgreedom v posameh krajih je toliko bolj očitno, da ne A. Korošec in ne M. Natlačen nista tvegala vabiti slovenskih kmetov k narodni obrambi, niti ne v okviru klerikalnega društva Narodnega odbora, ki je bil seveda idejno usmerjen proti ljudskofrontnemu povezovanju.

Ko je voditelj Mladinske kmečke zveze L. Puš govoril o vzrokih bega kmečke mladine s slovenske grude, je izhajal s stališča, da se bo posredno rešilo tudi narodno vprašanje, če se bodo pričela reševati socialna-gospodarska vprašanja. Zato je v govoru podrobno naštel zahteve Kmečke zveze, med drugim, naj se na novo pravilno oceni in obdavi zemlja, izravna naj se cene med kmetijskimi in industrijskimi pridelki, odpravijo naj se prenosne takse pri kmečkih posestvih, vztrajno naj se postavlja vprašanje splošnega ljudskega zavarovanja za starost, bolezen in onemoglost. L. Puš je tudi poudaril, »slovenska kultura mora postati kmečka ali pa bo shirala« in da mora pristna slovenska kultura zajeti tudi meš-

čanstvo in delavstvo, tako bo konec zaničevanja in preziranja kmečkega stanu«. Nadalje je Puš poudaril, da »s povzdignjenim glasom terjamo popolno kulturno, pa tudi gospodarsko finančno samoupravo. Slovenski stan je trdno odločen boriti se zanj, dokler si je ne pribori. V njej vidi svojo rešitev.« Seveda vse te »zahteve kmečkega stanu niso in nikoli ne bodo razrednega značaja. Kmet tega boja ne pozna. Noče nobenemu stanu kratiti pravic, hoče pa vzajemni narodni skupnosti biti enak z enakimi,« ⁴²⁴ je pribil Puš ob koncu svojega govora.

Toda vse te socialno-gospodarske, kulturne in posredno politične zahteve so še naprej ostajale jalove. Saj je vodstvo Kmečke zveze kot strankin zavezanec slovenskega dela JRZ posredno podpiralo načelo unitaristične državne ureditve in v tem času ni nikoli javno zahtevalo v kontekstu gospodarskih zahtev tudi osnovne politične svoboščine in resnično demokracijo kmečkega ljudstva. Tudi ne avtonomijo Slovenije v smislu Slovenske deklaracije s konca leta 1932, kot so jo zahtevali slovenski mačkovci, ki so ostali zvesti punktacijam Kmečko-demokratske koalicije iz leta 1932 oziroma v tem času programa že omenjenega sporazuma iz oktobra 1937.

Kmečkemu taboru – manifestaciji novodobne stanovske misli – je poslala pozdrav po idejnih smernicah sorodna Zveza združenih delavcev (ZZD). Slovenski delavec, glasilo ZZD, je konec avgusta 1938 tudi objavil odgovor KZ. V zahvali načelstva KZ delavski strokovni organizaciji ZZD je med drugim tudi zapisano: »Trdno smo prepričani, da bomo v skupnem delu in po načelih, ki so nam enaka, mogli uresničiti program, pomagati stanu, ki ga zastopa Kmečka zveza in vaša organizacija.« ⁴²⁵

Ljudskofrontno glasilo Tabor (30. julija 1938 do 10. decembra 1938), za katerim je stala KPS, ki se je po čebinskem kongresu vse bolj odpirala tudi katoliškim kmečkim množicam, je pod naslovom Kmečka zveza na Brezjah zapisal, da je bilo pri glavnem delu kmečkega tabora prisotnih 3500 do 4000 ljudi, z romarji in drugimi obiskovalci skupaj. Z društvenimi zastavami pa se ga je udeležilo le

enajst podružnic Kmečke zveze, polovico od teh s Štajerske.^{425a}

Tudi Tabor je priznal, da je Kmečka zveza »najštevilnejša organizacija slovenskega kmeta«, vendar je hkrati kritično zapisal, da se »iz udeležbe, razpoloženja navzočih in dejanskega števila slovenskih kmetov (se) vidi, da Kmečka zveza ne predstavlja večine slovenskih kmetov, ampak le del organiziranega kmetstva, ki se je šele začelo organizirati«. ^{425b} List Tabor je med drugimi pohvalil predvsem govor člana vodstva Kmečke zveze Ludovika Puša, ki je »edini razvnel taborjane, ko je zahteval za Slovenijo rešitev vseh težkih gospodarskih političnih in prosvetnih zadev našega slovenskega kmeta ter poudaril odločno zahtevo po finančni, politični in upravni avtonomiji«. Ob živahnem pritrdjevanju, je zapisal Tabor, se je »jasno pokazalo, kaj naš kmet hoče« in nato sklenil svoje poročilo, da pa so vse premalo poudarjali »vzroke težkega stanja našega splošnega in kmečkega gospodarstva« ter pozabili »na poziv skupnega sodelovanja vsega slovenskega kmetstva, tudi izven Kmečke zveze«. Po pisanju Tabora naj bi zastopnik Narodnega odbora (klerikalnega, op.p.) iz Maribora povabil navzoče na bližnjo proslavo 20-letnice obstoja Jugoslavije, ki naj bi bila v obmejnem Mariboru. Zastopnik naj bi pri tem tudi poudaril pomembnost »enotnega nastopa in združenja skupnega dela za obrambo slovenske neodvisnosti in svobodne Jugoslavije«. List Tabor je na koncu izrazil željo, da bi Kmečka zveza zlasti narodnoobrambnemu delu pokazala več pozornosti, saj bo le tako mogoče »zbrati veliko večino slovenskih kmetov v boju za boljšo in srečnejšo bodočnost«. ^{425c}

Pomen prvega vseslovenskega kmečkega tabora moremo soditi tudi po odmevnosti v drugih slovenskih in jugoslovanskih listih, predvsem v glasilih JRZ. Podobno kot Orač označujejo tabor kot zgodovinski dan kmečkega stanu, kot mejnik v novo dobo. ⁴²⁶ Seveda je realneje poudariti dejstvo, da je bil veliki kmečki tabor ob prisotnosti strankinega vrha in ob poudarjanju vrednot katoliške tradicije slovenskega kmeta predvsem namenjen predpripravi klerikalnega agrarnega prebivalstva za vnovičen odločilen politični spopad, na vidiku so bile nove skupščinske volitve. Očitke nasprotnikov, da je slovenski del JRZ na številnih slovenskih taborih (kmečkih in prosvetnih) vodil tudi volilni boj, je seveda strankin tisk zanikal. »Tabori nam ne služijo za volitve... tabori nam služijo... da pred vsem svetom dokažemo svoja narodna in domovinska čustva, da pred vsem svetom priznamo svojo slovensko in jugoslovansko zavednost...« ⁴²⁷ to je delno tudi ustrezalo resnici. Poleg zbiranja svojih pristašev za prihodnje skupščinske volitve je strankin vrh stremel tudi za tem, da bi z omenjenimi tabori čimbolj ohromili ljudsko-fronto narodnoobrambno gibanje, ki je dobilo po anšlusu poudarjen protihitlerjevski značaj, s tem pa tudi protirežimsko, politično gibanje.

V času volilnega boja za skupščinske volitve 11. decembra 1938 je tako kot Zveza združenih delavcev tudi Kmečka zveza razglašala, da zavezanost članstva v stanovskih organizacijah ne nasprotuje volilni svobodi. Tudi s stališča idejno-programskih načel je KZ kot ZZD stanovska organizacija, ki gre s svojim katoliškim narodom, tega pa vodi narodni voditelj

^{423a} Slovenec, 9. avgusta 1938, št. 181.

^{423b} Primerjaj Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana 1966, str. 152–154.

⁴²⁴ Ibid.

⁴²⁵ Slovenski delavec, 27. 8. 1938, št. 34.

^{425a} Tabor, 13. avgusta 1938, št. 3, Kmečka zveza na Brezjah.

^{425b} Ibid.

^{425c} Ibid.

⁴²⁶ Orač, avgust 1938, št. 9.

⁴²⁷ Domoljub, 14. 9. 1938, št. 37.

dr. A. Korošec. Torej KZ gre kot stan z narodom, kot del narodne celote. »Gre nam za ohranitev njegovih (narodnih, op.p.) tradicij in njegovega samoniklega duha proti tuji invaziji, proti tujim, narodu sovražnim smerem...«⁴²⁸

Novomeški kandidat in član načelstva Kmečke zveze Fran Kulovec je tako na volilnem shodu 18. septembra 1938 na Vinjem vrhu pri Novem mestu med drugim poudaril:

»Naše ljudstvo mora stati v strnjenih vrstah. Ne sme se dati zopet zmotiti in begati, kakor se je dalo leta 1920. Zgodovinske politične napake se ne smejo v našem političnem življenju več ponoviti. Mi moramo pri volitvah priboriti odločilno zmago. Za Dolenjsko se naši skupnosti tudi ni treba bati.«⁴²⁹ Socialistični tisk je te Kulovčeve besede kajpak komentiral kot bojazen klerikalnega vrha, da se ne bi povrnilo razmerje sil kot na volitvah 28. novembra 1920 v konstituanto, in to med klerikalnim taborom in »izven Slovencevega tabora«. Saj so »danes katoliško usmerjeni delavci in Kmečka zveza« s politiko in pisarijo »ozkega kroga« vodilnih ljudi pri glasilu JRZ – Slovencu »še bolj nezadovoljni kakor druge skupine«. Vzrok nezadovoljstva izvira predvsem iz tega, razlaga socialistični tisk naprej, da je Slovenec »tako zlahka zavrgel načela tiste SLS, ki se je taktično preusmerila po nauku in izkušnji 1920. leta.«⁴³⁰

Septembra 1938 je bila ustanovljena krajevna KZ v Zibiki v šmarskem okraju, avgusta ali septembra pa tudi okrajni odbor KZ za sodni okraj Ptuj s sedežem v Ptuj. ⁴³¹ Oktobra so ustanovili krajevni odbor KZ tudi v brežiškem okraju, in sicer v Koprivnici. ⁴³²

Na plenarni seji glavnega odbora KZ 18. decembra 1938 je v navzočnosti 18 odbornikov vodstvo KZ ugotovilo, da je KZ »v tehnično-organizatoričnem pogledu precej napredovalo« in »da se pri vseh odborih in njihovih odsekih kaže velika razgibanost in tesno sodelovanje z nadrejenimi odbori.«⁴³³

KMEČKA ZVEZA IN IZIDI SKUPŠČINSKIH VOLITEV DECEMBRA 1938 V VZHODNEM AGRARNEM PASU

Člani KZ, mnogi hkrati člani JRZ, so se v polni meri udeleževali volilnega boja za skupščinske volitve, kandidirali in bili tudi izvoljeni na listi JRZ. Orač in Domo-ljub sta objavila imena izvoljenih »najvišjih predstavnikov KZ«, in to: v okraju Kranj je bil na listi JRZ izvoljen Janez Brodar, v okraju Kamnik Janez Štrcin, v okraju Novo mesto dr. Franc Kulovec, v okraju Kočevje Alojzij Rigler, v okraju Gornji grad Martin Steblovnik, v okraju Maribor desni breg Franc Koban, v okraju Maribor levi breg pa poleg Franja Žebota tudi Josip Špindler in številni drugi, »ki so marljivi sodelavci pri KZ«.⁴³⁴

Kot je bilo že večkrat navedeno v slovenskem zgodovinopisju je na teh volitvah JRZ dobila 170.138 volilnih glasov (Slovenec, z dne 13. decembra 1938, navaja 170.252 glasov ali 78,64 odstotka), opozicija 45.123 ali 20,48 odstotka volilnih glasov in Ljotičeva lista 1.132 ali 0,52 odstotka volilnih glasov. Dodajmo, da se je sodeč po podatkih v že citiranem Slovencu volilna udeležba sukala od najnižje 52,30 odstotka do najvišje 76,44 odstotka, v povprečju torej 65,26 odstotka.

Z javnimi volitvami, ki jih je predhodno v volilnem boju spremljala ofenzivna propaganda JRZ, in drugimi pritiski režima na volivce, še posebej proti opoziciji, si je slovenski del JRZ zagotovil ugodne izide volitev v nekaterih občinah in okrajih v tedanji dravski banovini. Poleg upoštevanja takšnih metod volilnega boja pa kaže poudariti, da je v klerikalnem taboru Kmečka zveza kot stanovska in gospodarska organizacija agrarnega prebivalstva in tako rekoč podaljšana roka politike JRZ v veliki meri prispevala k njeni zmagi v okrajih in občinah, kjer je prevladovalo agrarno prebivalstvo. Z gosto mrežo delujočih krajevnih Kmečkih zvez je namreč klerikalni stranki uspelo navkljub živahni volilni agitaciji opozicije in še posebej Slovenske združene opozicije delno paralizirati njihov učinek. Prav v organiziranih vrstah Kmečke zveze in njeni politični agitaciji je delni odgovor, zakaj so prevladovali

volilni glasovi na vladni listi JRZ ne le v občinah in okrajih v notranji Sloveniji, marveč tudi v okrajih na območju slovensko-hrvaške meje, kjer je bilo slovensko mačkovstvo oziroma ljudskofrontno gibanje precej zakoreninjeno.

S tega vidika bomo v ilustracijo navedli volilne rezultate liste JRZ **oziroma liste M. Stojadinovića** in opozicije – liste

V. Mačka oziroma Slovenske združene opozicije v okrajih v vzhodnih delih Slovenije od juga proti severu.

Ko poudarjamo, da imajo organizirane vrste kmetov v Kmečki zvezi nasploh pomembno vlogo pri volilnih rezultatih liste JRZ, s tem ne zanikamo deleža drugih razvejenih organizacij v klerikalnem taboru.

* Okraj Črnomelj 81,9 % kmečkega prebivalstva (km. pr.) 5029 volilnih udeležencev (v. ud.) ali 74,08 %, lista JRZ 2946 volilnih glasov (v. gl.), opozicija (op.) 2082 volilnih glasov,⁴³⁵ krajevnih KZ (k. KZ) 10. Okraj Novo mesto 74,4 % km. pr., 10.076 v. ud. ali 76,44 %, JRZ 8718, op. 1341 v. gl., k. KZ 18. Okraj Krško 79,7 % km. pr., 8572 v. ud. ali 68,93 %, JRZ 6796, op. 1756 v. gl., k. KZ 11. Okraj Brežice 74 % km. pr. 7019 v. ud. ali 63,16 %, JRZ 4540, op. 2465 v. gl., k. KZ 9. Okraj Šmarje pri Jelšah 84 % km. pr., 7310 v. ud. ali 65,01 %, JRZ 5919, op. 1380 v. gl., k. KZ 4. Okraj Ptuj 83,2 % km. pr., 13.032 v. ud. ali 66,20 %, JRZ 11.554, op. 1467 v. gl., k. KZ 16. Okraj Ljutomer 81,8 % km. pr., 7074 v. ud. ali 65,64 % JRZ 6249, op. 871 v. gl., k. KZ 10. Okraj Maribor levi breg 80 % km. pr., 16.238 v. ud. ali 60,58 %, JRZ 14.571, op. 1647 v. gl., k. KZ 14. Okraj Lendava 83,7 % km. pr., 6542 v. ud. ali 60,97 %, JRZ 5144, op. 1395 v. gl., k. KZ 5. Okraj Murska Sobota 87 % km. pr., 8720 v. ud. ali 52,30 %, JRZ 5471, op. 3248 v. gl., k. KZ nobene.

* Slovenec, 13. decembra 1938, št. 285, str. 4. Neznatni glasovi na Ljotičevi listi niso prika

Toda s primerjavo odstotkov volilnih glasov, oddanih za listo JRZ (Črnomelj 58,58 %, Novo mesto 86,53 %, Krško 79,27 %, Brežice 64,68 %, Šmarje pri Jelšah 80,97 %, Ptuj 88,66 %, Ljutomer 88,34 %, Maribor levi breg 89,39 %, Lendava 78,63 % in Murska Sobota 62,75 %), in razlike med številom volilnih upravičencev in številom volilnih udeležencev ugotovimo obratno sorazmerje, pri čemer je razvidno, da je bila zmaga JRZ v teh okrajih glede na znatno volilno abstinenco precej relativna.

⁴²⁸ Orač, november 1938, št. 12. Primerjaj tudi Slovenski delavec, 12. 11. 1938, št. 45, članek Naš pokret gre z narodom, in 10. 12. 1938, št. 49, članek Naš narod in naš voditelj.

⁴²⁹ Slovenec (ponedeljski), 19. 9. 1938, št. 38.

⁴³⁰ Delavska Politika, 20. 10. 1938, št. 106; Ljudski glas, 1. 11. 1938, št. 11.

⁴³¹ Orač, september 1938, št. 10.

⁴³² Orač, oktober 1938, št. 11.

⁴³³ Orač, januar 1939, št. 1.

⁴³⁴ Orač, januar 1939, št. 1; Domoljub, 14. 12. 1938, št. 50. Primerjaj tudi Službeni tisk Kraljevske banske uprave dravske banovine, kos 4, 14. 1. 1939. Za litijski okra je bil izvoljen tajnik Kmetijske zbornice dr. Joža Lavrič in za brežiški okraj Josip Tratnik, akter Kmečke zveze; Slovenec, 13. 12. 1938, št. 285.

Posebej bomo navedli primer okraja Črnomelj, ki je imel v pretežni večini občine z okrog 90 odstotki agrarnega prebivalstva in krajeвне Kmečke zveze v

devetih občinah od enajstih. S podrobnimi volilnimi rezultati za posamezne občine bomo na podlagi teh primerjali razmerje sil.

V občini Adlešiči s krajeвно KZ je od v. ud. 304 dobila lista JRZ 155 volilnih glasov in opozicija 149. V občini Črnomelj mesto s k. KZ je od v. ud. 326 dobila lista JRZ 237 v. gl., opozicija 89. V občini Dragatuš s k. KZ je od v. ud. 335 dobila lista JRZ 172 v. gl. in opozicija 163. V občini Metlika mesto s k. KZ je od v. ud. 283 dobila lista JRZ 153 v. gl., opozicija 130. V občini Metlika-okolica z dvema k. KZ od 748 v. ud. je dobila lista JRZ 579 v. gl., opozicija 169. V občini Semič* s k. KZ od 561 v. ud. je dobila lista JRZ 396 v. gl., opozicija 165. V občini Stari trg s k. KZ od v. ud. 352 je dobila lista JRZ 198 v. gl., opozicija 154 in slednjič v občini Vinica s k. KZ od v. ud. 461 je dobila lista JRZ 300 v. gl., opozicija 161. Le v občini Gradac s k. KZ je od 547 v. ud. zmagala opozicija s 329 glasovi nad listo JRZ, ki je zbrala 218 v. gl. Tudi v občini Črnomelj-okolica, kjer ni bilo Kmečke zveze, je razumljivo zmagala od 662 v. ud. opozicija s 370 v. gl. nad listo JRZ z 292 v. gl. Medtem ko je v občini Radatoviči, kjer tudi niso imeli Kmečke zveze, saj so bili prebivalci žumberški uskoki in so po konfesiji pripadali grško-katoliškim uniatom, je zanimivo, da je od 337 v. ud. zmagala lista JRZ s 186 v. gl. nad opozicijo s 151 volilnimi glasovi.

* Slovenec, 13. decembra 1938, št. 285, str. 1 ima za občino Semič navedeno število opozicije 163, kar pa je napačni seštevek, pravilno je 165.

Kot smo videli, je le v štirih občinah prepričljivo zmagala lista JRZ, v dveh pa opozicija, medtem ko je bila zmaga v korist liste JRZ v petih občinah zelo tesna. Prav s tega zornega kota in ob volilni abstinenici 1773 volilnih upravičencev je moč trditi, da je bila opozicija v Beli krajini navkljub delujoči klerikalni Kmečki zvezi še precej močna, zlasti če upoštevamo zgoraj navedena dejstva o nedemokratskih metodah volitev. Po drugi strani pa je bila bržkone prav Kmečka zveza tisti jeziček na tehtnici, ki je pripomogla vsaj k navidezni zmagi JRZ.

**ORGANIZACIJSKA RAST JE PO
LETU 1938 NAZADOVALA,
VSE BOLJ PA JE VODSTVO
KMEČKE ZVEZE UTIRALO POT
STANOVSKI IDEJI IN
NAČRTNEMU GOSPODARSTVU**

V letu 1939, sodeč po virih, ni bilo več toliko na novo ustanovljenih krajevnih KZ v posameznih okrajih, saj so v krajih, kjer so bile možnosti za to, ustanavljali krajeвне KZ v precejšnjem številu zlati v letih 1936 in 1937. V prvih tednih januarja 1939 so za okraj Lendava ustanovili okrajni odbor KZ. Za načelnika so izvolili Martina Glavača, podnačelnika Jožefa Kotnjaka in tajnika Jurija Kovašo.⁴³⁶ Februarja sta bili ustanovljeni naslednji

krajevni KZ: v Brežicah⁴³⁷ in v okraju Novo mesto v Dvoru pri Žužemberku,⁴³⁸ kjer je bila precej močna opozicija, a je na decembrskih občinskih volitvah 1936 zmagala lista JRZ.⁴³⁹ V oktobra 1936 na novo ustanovljenih dveh občinah v okraju Ljubljana okolica, kasneje okraju Ljubljana, sta februarja nastali krajevni KZ in to v Račni in Slivnici-Žalni.⁴⁴⁰ Kar dve krajevni KZ sta bili ustanovljeni v občini Oplotnica v okraju Slovenske Konjice, in sicer v Keblju in sami Oplotnici.⁴⁴¹ Dne 17. marca so ustanovili KZ v Novi Oselici v občini Oselica v okraju Škofja Loka.⁴⁴² Dne 2. marca 1939 so bila potrjena pravila krajeвне KZ v Ribnici na Pohorju in ustanovljena je bila še isto leto.⁴⁴³

V nedeljo, 12. februarja 1939, so bili po vsej Sloveniji občni zbori krajevnih Kmečkih zvez. Slovenski dom je poročal, da so se v nad 300 župnijah zbrali slovenski kmetje, »da skupno obdelajo vsa najbolj važna kmečka gospodarska in socialna vprašanja«. Na občnih zbori so izvolili delegate za bližnji občni zbor osrednje Kmečke zveze, ki »obeta biti prava manifestacija kmečke stanovske misli«. ⁴⁴⁴ Poleg vprašanj lokalnega značaja, ki so zadevale krajevne KZ, so sprejeli naslednje zahteve: uvede naj se nadzor in določitev cen, saj nesorazmerje cen ostaja še nadalje pomemben vzrok za obubožanje kmečkega prebivalstva, uredijo naj se prenosne takse, prekvalifikacija zemljišč, saj katastrski čisti donos ne ustreza davčni podlagi, uredi naj se lovski zakon, odpravi ali zniža naj se trošarina, zajezi naj se prekomerno odhajanje sezonskih delavcev v tujino, zato naj se začnejo večja javna dela, urediti je treba vprašanje brezposelnih, kmečko starostno in bolezensko zavarovanje, v kmečkih občinah naj bo kmečka mladina deležna temeljnega kmečkega pouka. ⁴⁴⁵

Kot smo že omenili, si je KZ po sprejetih dopolnjenih pravilih na občnem zboru, 7. marca 1937, prizadevala organizacijsko vzpostaviti in širiti odseke Ženske KZ, katere predsednica je bila Franja Brodar. Vendar v primerjavi je bila Ženska KZ z mladinsko šele v snovanju. Da bi se v okviru KZ vendarle pospešilo tudi organiziranje kmečkih žena, je predsed-

nica Franja Brodar, ki je bila hkrati tudi predsednica Zveze absolutentk kmetijsko-gospodinjskih šol (ZAKGŠ) v podružnici v Kranju (za okraj Kranj, Radovljica in Kamnik), na podlagi sklepa na rednem občnem zboru v Celju 1938 sklicala 26. februarja 1939 v Ljubljani izredni občni zbor ZAKGŠ. ⁴⁴⁶ Na občnem zboru KZ v Celju 1938 je bilo namreč sklenjeno, da se absolutentke kmetijsko-gospodinjskih šol priključijo delu KZ in pričnejo v njenem okviru organizirati ženske odseke. Tudi po spremembi pravil na omenjenem izrednem občnem zboru ZAKGŠ in sklepu, da se premoženje ZAKGŠ izroči KZ, ni bilo opaziti večjih uspehov pri organizacijskem delu. ⁴⁴⁷ ZAKGŠ je v letih 1937–1941 izdajala glasilo Kmečka žena, strokovni list za kmečko gospodinjstvo, z letom 1938 je postalo to glasilo tudi glasilo Ženske Kmečke zveze.

Z organizacijskim razmahom in vlogo stanovskega kmečkega gibanja je javnost predvsem seznanil tretji redni letni občni zbor, ki je bil 5. marca 1939 v Celju. Ob navzočnosti 720 zastopnikov krajevnih organizacij Kmečke zveze je, po himni Kmečke zveze, odprl zborovanje J. Brodar. Med govorniki je bil tudi A. Korošec. Kot na prejšnjih občnih zbori je tudi na tem izrazil zadovoljstvo nad »mnogoštevilno«, »mogočno« kmečko stanovsko organizacijo, ki bo sposobna braniti jugoslovansko državo. Hkrati je A. Korošec, ki tedaj ni bil v vladi, zatrdil, da tudi nova Cvetkovičeva vlada ne želi vojne in da v

⁴⁴⁵ Podatki o številu deleža kmečkega prebivalstva po posameznih okrajih so iz publikacije Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Zbirka študij št. 5., Ljubljana 1939. Vsi podatki o volilnih rezultatih po okrajih in občinah so povzeti po Slovenscu, 13. 12. 1938, št. 285.

⁴⁴⁶ Orač, februar 1939, št. 2.

⁴⁴⁷ Orač, marec 1939, št. 3.

⁴⁴⁸ Ibid.

⁴⁴⁹ Domoljub, 10. 12. 1936, št. 50.

⁴⁴⁰ Orač, marec 1939, št. 3; Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937. Dodatek, str. 613.

⁴⁴¹ Orač, marec 1939, št. 3.

⁴⁴² Orač, maj 1939, št. 5.

⁴⁴³ AS BAN 16–2, fasc. 7301–9000/1939 in Koledar Kmečke zveze za leto 1940, str. 103.

⁴⁴⁴ Slovenski dom, 13. 2. 1939, št. 35; Orač, marec 1939, št. 3.

⁴⁴⁵ Orač, marec 1939, št. 3.

⁴⁴⁶ AS BAN 16–2, fasc. 16001–19000/1940, spis 18.617.

⁴⁴⁷ Primerjaj poročilo npr. z občnega zbora KZ 26. januarja 1941 v Slovenskem domu, 27. 1. 1941, št. 21.

tem smislu deluje njena notranja in zunanja politika. »... ker smo obdani od samih prijateljev,« (!) nam niso potrebne Maginotove in ne Siegfriedove linije, namesto teh »so žive, strnjene čete naše nepremagljive vojske, ki je sestavljena iz Vas, kmečki fantje in možje... Vi ste naše upanje, naša moč in naša rešitev.« Korošec je znova poudaril, da želi vlada »v svetu in na naših mejah ohraniti mir. Mi sami lahko k temu doprinesemo, da nikjer ne izzivamo, nikjer ne dražimo, kakor to zdaj pa zdaj v svoji zlobi poskušajo znani levičarski elementi. V tem smislu sem za časa volitev obširno govoril med narodom in kakor vidim – z uspehom.« Ob koncu govora je Kmečko zvezo imenoval »razveseljiv pojav«, še prej pa je pojasnil: »Svetovna vojna je zelo zrevolucionirala vse ljudi in duhove. Polagoma se zopet vračamo k zbiranju, enotnemu gledanju na vsa vprašanja, k enotni volji za ustvarjanje in zidanje.«⁴⁴⁸ Slednje Koroševe besede je razumeti kot odraz vse večje napačnosti katoliške oziroma strankine desnice, v katero je sodilo tudi vodstvo Kmečke zveze, in ne kot realno oceno razmerja sil v slovenski družbi po Pirovi zmagi JRZ na skupščinskih volitvah decembra 1938, ko se je nadaljeval proces diferenciacije v katoliškem taboru, v katerem je tudi klerikalno podeželje, sicer pretežno zajeto v Kmečko zvezo in vezano katoliški tradiciji, vse manj ostajalo po meri svojih strankinih varuhov. Na občnem zboru KZ je spregovorila tudi predstavnica Ženske KZ Franja Brodar. Poudarila je, da je njihovo organizacijsko delo šele v začetni fazi, saj so ustanovile le odbor Ženske Kmečke zveze, levji delež organizacijskega dela pa naj bi prevzele v prihodnje absolventke kmetijsko-gospodinskih šol.

O uspehih Mladinske KZ je govoril Ludovik Puš.⁴⁴⁹

Kmečka zveza, ki naj bi po besedah J. Brodarja bila »tudi dandanes matica vseh slovenskih kmečkih organizacij«, je bila dejansko številčno precej obsežna. Po poročilu organizacijskega tajnika Milana Finca je štela 298 krajevnih odborov KZ in 56 pripravljalnih odborov s potrjenimi pravili, 95 mladinskih odsekov, število članstva KZ pa se je povečalo na 70.000

članov. Tečajev naj bi se v minulem letu udeležilo 7.998 članov, na njih naj bi sodelovalo 150 predavateljev, v primerjavi z letom prej naj bi bil obisk tečajev večji. Glavni odbor je priredil 12 večjih taborov in še nekaj v krajevnem obsegu.⁴⁵⁰

Zahteve v resolucijah, ki so jih sprejeli na občnem zboru, so bolj ali manj ponovljene zahteve s kmečkega tabora na Brezjah. Resolucija je imela več sklopov zahtev in je izhajala iz dejstva, da je »kmečki stan temelj in jedro našega naroda, naše države« in »da naš kmečki stan v sedanjih razmerah propada«, zato je KZ pozivala k čimprejšnjemu uresničevanju naslednjih zahtev: med tistimi, ki so bile povezane z zaščito kmečke zemlje, so bile odprava vse prevzemne takse, znižanje zemljiškega davka za tiste kmečke posesnike, ki sami obdelujejo zemljo, vpeljava posebnih doklad na zemljiški davek za nekmečke lastnike, prekvalifikacija kmečke zemlje zaradi novih gospodarskih in tržnih razmer, prenehanje izterjave zaostalih neposrednih davkov pri gospodarsko pasivnih kmetijah. Veleposestva naj bi razdelili, kjer bi bilo to v korist splošnosti in kmečkemu stanu, zlasti tam, kjer puščajo orno zemljo neobdelano in bi se moglo veliko kmetov s pomočjo oblastnih organov naseliti na njej in ustanoviti nova kmečka posestva. Naslednji sklop zahtev se je nanašal na kmečko ljudstvo. Tako je KZ zahtevala socialno zavarovanje kmečkih ljudi, pri čemer bi država in samoupravna telesa prispevala del sredstev, socialno skrbstvo za najbolj socialno ogrožene ljudi in izboljšanje zdravstvenih razmer na kmetih. V zvezi s tem se je potegovala tudi za znižanje cen cementa (za asanacijo podeželja – nujna gradnja gnojničnih jam in podobno). V sklopu zahtev, ki so zadevale izboljšanje kulturnega in gospodarskega napredka so govorili o ljudskem šolstvu, izpopolnitvi kmetijske strokovnega pouka, ki naj bi se ga po možnosti udeležila vsa kmečka mladina. Zahtevali so tudi spremembo lovskega zakona, odpravo tistih posrednih davkov, ki škodujejo razvoju kmetijstva itd. Kmečka zveza je tudi odločno zahtevala popolno, zlasti pa gospodarsko samoupravo, ki naj bi celotnemu slovenskemu narodu dajala dovolj jamstva za neoviran

narodni in gospodarski razvoj.⁴⁵¹ Slovenski delavec je v poročilu o zborovanju Kmečke zveze ob koncu naglasil, »naj delo stanov druží ves slovenski narod v stanovski družbeni red v eno nedeljeno celoto«.^{451a}

V majski in junijski številki Orača 1939 so podatki, da so v spomladanskih mesecih ustanavljali nove krajevne KZ v različnih okrajih. V okraju Šmarje pri Jelšah v Rogaški Slatini,⁴⁵² kjer je na občinskih volitvah oktobra 1936 zmagala lista JRZ,⁴⁵³ in Št. Vid pri Planini.⁴⁵⁴ V gornjegrajskem okraju se je razvila v Bočni, kjer je zmagala lista JRZ,⁴⁵⁵ v brežiškem pa v Veliki Dolini,⁴⁵⁶ ta občina je bila pred tem v krškem okraju in v njej je na občinskih volitvah decembra 1936 zmagala edina lista – opozicijska. V slovenjegrajskem okraju so ustanovili KZ v Št. Andražu pri Velenju.⁴⁵⁷

Kmalu za občnim zborom je bil na Glaziji v Celju 30. aprila 1939 tudi velik kmečki tabor, ki sta ga priredila Kmečka zveza in Zveza absolventov kmetijskih šol. Tabor je bil hkrati tudi proslava 90-letnice osvobojenja slovenskega kmeta izpod tlačanstva. Klerikalna KZ je tokrat obenem s strankinim vodstvom, kot je zapisal Orač, imela namen »opozoriti javnost na kmečke zahteve, med nami samimi pa utrditi zavest skupnosti in stanovske složnosti«. Na predvečer kmečkega tabora so v mestnem gledališču v Celju igrali Petančičevo igro Slovenskega kmeta povest. Naslednji dan pa je kmečko stanov-

ske misel po poročilih v klerikalnem tisku manifestiralo več kot 20.000 slovenskih kmetov.⁴⁵⁸ Na slavnostnem zborovanju so govorili načelnik KZ J. Brodar, okrajni veljaki KZ in stranke JRZ, pa tudi predstavniki osrednjih klerikalnih organizacij, tako Prosvetne zveze, Kmetijske zbornice, Zveze združenih delavcev in Županske zveze. Minister Snoj je npr. poudaril velik pomen stanovske zavesti slovenskega kmeta, ki se kaže v Kmečki zvezi. »Poleg stanovske zavesti in strokovne izobrazbe mora buditi tudi narodno zavest in narodni ponos.«⁴⁵⁹ Dejal še dalje, da je škof Jeglič pred dvema letoma prav v Celju napovedal veliki čas. »Ta veliki čas prihaja, je tu in terja od nas, da smo veliki, da smo močni, da smo pogumni in odločni.«⁴⁶⁰ Predsednik Kmetijske zbornice Martin Steblovnik je govoril tudi o tem, da sta Kmečka zveza in zbornica »neločljivo povezani«. Nande Novak, predsednik Županske zveze, pa o tem, da je Kmečka zveza »tesno povezana s predstavniki slovenskih občin, zlasti kmečkih občin, da lahko rečemo, da je ravno ta naša stanovska organizacija tista, ki vodi naše slovenske občine.«⁴⁶¹ Pri tem kaže navesti podatke, da je 322 občin od tedaj 407 izročilo 11. junija 1939 dr. A. Korošcu skupno diplomo, v kateri so ga občine imenovala za častnega člana,⁴⁶² pri čemer so imeli člani KZ nemalo zaslug.

Z odločnimi besedami je na že omenjenem kmečkem taboru nastopal Rudolf Smersu, narodni poslanec, izvoljen na

⁴⁴⁸ Orač, april 1939, št. 4; Domoljub, 8. 3. 1939, št. 10.

⁴⁴⁹ Orač, april 1939, št. 4; Domoljub, 15. 3. 1939, št. 11, pa navaja 295 krajevnih KZ.

⁴⁵⁰ Orač. Ibid.

⁴⁵¹ Orač, april 1939, št. 4.

^{451a} Slovenski delavec, 11. marec 1939, št. 11, članek ZZD ob zborovanju slovenskih kmetov.

⁴⁵² Orač, maj 1939, št. 5.

⁴⁵³ Domovina, 16. 12. 1936, št. 50; Domoljub, 10. 12. 1936, št. 50.

⁴⁵⁴ Orač, junij 1939, št. 6.

⁴⁵⁵ Orač, maj 1939, št. 5.

⁴⁵⁶ Glej Krajevni leksikon dravske banovine, Dodatek, str. 613 in Domovina, 16. 12. 1936, št. 50; Orač, maj 1939, št. 5.

⁴⁵⁷ Orač, maj 1939, št. 5.

⁴⁵⁸ Orač, junij 1939, št. 6, in Slovenski dom, 1. 5. 1939, št. 99.

⁴⁵⁹ Orač, junij 1939, št. 6, in Slovenski dom, 1. 5. 1939, št. 99.

⁴⁶⁰ Ibid.

⁴⁶¹ Slovenski dom, 1. 5. 1939, št. 99, in Orač, junij 1939, št. 6.

⁴⁶² Slovenski dom, 12. 6. 1939, št. 132.

skupščinskih volitvah decembra 1938 na listi JRZ kot namestnik A. Korošca za okraj Ljubljana okolica in predsednik mladine JRZ. Med drugim je poudaril, da si hoče združeno katoliško delavstvo »priboriti svoje pravice v zvezi s slovenskim kmečkim ljudstvom«, in nato nadaljeval: »Minili so časi, ko so vodili naše delavstvo goljufivi marksistični voditelji, naše slovensko delavstvo se je danes oprijelo ljudi, ki so zrasli iz njihovih vrst«, ⁴⁶³ kar je najbrž mislil tudi na nedavni prevzem uprave v dotedanji »razredni« Delavski zbornici, ki so jo po imenovanju dobili v roke predstavniki »narodno zavednega delavstva« iz vrst »mlade, moderne ZZD«.

Proslava tega jubileja v okviru klerikalne Kmečke zveze je bolj ali manj stremela za tem, da bi po decembrskih skupščinskih volitvah 1938 in po Koroščevem izstopu iz vlade decembra 1938 ob prisotnosti ministra F. Snoja med klerikalnim kmečkim ljudstvom utrdili zaupanje v novo Cvetkovičevo vlado, zato je Snój precejšen del govora posvetil vprašanju sporazuma s Hrvati. Pri tem je poudaril, da bo s tem »uresničena naša dvajsetletna zahteva, dobojevan dvajsetletni boj za našo slovensko samoupravo, za katero smo se toliko borili«. O zunanji vladni politiki pa je Snój zatrjeval, kot je na občnem zboru Kmečke zveze marca istega leta že A. Korošec povedal, da tudi nova vlada stremi za ohranitev miru, zato si prizadeva utrditi prijateljstvo s sosedi in dobre odnose z vsemi drugimi državami, zato meni, da je zdajšnja zunanja politika jugoslovanske države uspešna in za družbo koristna. ^{463a}

Za primerjavo navedimo, da so se Društva kmetskih fantov in deklet na podežlju tega jubileja spominjala v okviru kmečких manifestacij, ki so v pretežni meri izzvenele predvsem v utrjevanju narodnoobrambnega gibanja in na katerih so govorniki poudarjali zahteve po dokončnem izbojevanju kmečких pravic. Krona je bil občni zbor Zveze DKFiD 16. oktobra 1938 v Celju, ko so slavili med drugimi jubileji tudi 90-letnico odprave tlačanstva. Tedaj je občni zbor sprejel resolucijo glavnega odbora Zveze DKFiD, z dne 15. maja 1938, z naslovom Nujnost narodne sloge. Objavljena je bila v Grudi junija

1938 in odsvita ljudskofrontne težnje. ⁴⁶⁴

Okrajna KZ za okraj Celje je imela občni zbor in hkrati zborovanje 19. novembra 1939 v Celju, poleg delegatov iz krajevnih KZ, so se ga udeležili tudi nekateri okrajni politični veljaki JRZ. Predsednik okrajne KZ Turšek je poročal o vzajemnem delovanju KZ in Kmetijske zbornice, tako o njenih naporih za znižanje cen cementa, umetnih gnojil in reševanje drugih perečih vprašanj kmeta v okraju. Zastopnik glavnega odbora KZ Bantan je v svojem govoru poudarjal potrebo po požitvi dela »krajevnih KZ v celjskem okraju, kjer KZ še ni prišla do pravega razmaha«. Kot vzrok za to je Bantan navedel, da je »v glavnem krivo nerazumevanje naših ljudi za to našo organizacijo in ker so skoro vsi sposobnejši ljudje prezaposleni z delom v raznih drugih že od prej vpeljanih organizacijah, ki jih je zlasti v našem okraju zelo mnogo«, ⁴⁶⁵ kar bržkone meri predvsem na konkurenčne organizacije Društva kmetskih fantov in deklet in Pucljevo Zvezo slovenskih kmetov ter slovenske mačkovce. Zaskrbljenost je bila povsem na mestu, saj, kot smo ugotovili, v tem okraju po koncu leta 1937 ni bila ustanovljena nobena krajevna KZ več.

Po velikem taboru JRZ v Črenšovcih, 11. septembra 1938, ki naj bi bil kot predčasná proslava 20-letnice osvoboditve Prekmurja in naj bi izzvenel kot manifestacija strankine politike, je v obeh prekmurskih okrajih na skupščinskih volitvah decembra 1938 zmagala JRZ z relativno večino v pretežnem številu občin. Pri tem je prednjačil lendavski okraj. ⁴⁶⁶ V pozivitev strankine dejavnosti sodi tudi gospodarsko-politična prireditve v okviru Prekmurskega tedna junija 1939; kmalu nato so pričeli snovati pripravljalne odbore KZ v več občinah in proti koncu 1939 in v začetku 1940 so že imeli potrjena pravila krajevnih KZ. ⁴⁶⁷ Toda zaradi še vedno živega opozicijskega gibanja, bodisi pod okriljem na novo ustanovljene Slovenske kmečko-delavske stranke (slovenskih mačkovcev) sredi novembra 1939 v Zagrebu, v kateri je videl slovenski del JRZ »kal za cepitev že združenih sil« v kmečko-delavskem gibanju ^{467a} ali nove oblike ljudske fronte Zveze delovnega

ljudstva Slovenije, Kmečke zveze niso ustanovili v vseh občinah. Po do zdaj znanih podatkih so ustanovili le tri krajevne KZ, in to v Murski Soboti in okolici, Martjancih in Tišini.⁴⁶⁸ V lendavskem okraju pa so bile leta 1939 ustanovljene krajevne KZ v Gaberju-Hotizi in znova v Odrančih,⁴⁶⁹ leta 1940 pa znova v Bogojini, Dobrovniku in Turnišču.⁴⁷⁰

V tem kontekstu omenimo, da je banska uprava na vse mogoče načine ovirala delovanje in novo ustanavljanje Društva kmetijskih fantov in deklet. Pri tem navedimo murskosoboški in lendavski okraj v letih 1939 in 1940, kjer so bili podpisniki vlog krajevnih pripravljanih odborov med drugimi tudi znani levičarji, osumljeni komunizma, o čemer govorijo zavrnjene vloge, ohranjene v arhivu banske uprave.^{470a}

Spričo tako poznega ustanavljanja krajevnih KZ v Slovenski krajini je Orač v decembrski številki 1939 zapisal, da so »bili naši Prekmurci ob tolikih razočaranjih nezaupljivi« in »da jih je končno KZ s svojim delom in programom opogumila«.⁴⁷¹ Upoštevati pa je tudi treba, da je bilo prebivalstvo ponekod protestantske konfesije in pa, da je nekatere dele Prekmurja obvladovalo (liberalno) Benkovo glasilu Murska Krajina (1932–1941).

Z željo, da bi se KZ le utrdila v tem delu Slovenije, je bil 5. maja 1940 v Murski Soboti osrednji tabor KZ. Zaradi po-

sebnih razmer organiziranja kmečkega prebivalstva v Slovenski krajini je KZ pripravila tabor skupaj s tamkajšnjo Zvezo poljedelskih delavcev, ki je veljala za predstavnico prekmurskih sezonskih delavcev. Veliškega »kmečko-delavskega tabora«, kot ga je poimenoval klerikalni tisk, naj bi se udeležilo nad 10.000 prekmurskih kmetov in kmečkih delavcev. Iz obmejnih in drugih krajev Slovenije pa naj bi se ga udeležilo okrog 2000 ljudi. Po slavnostnem sprevedu so govorili J. Brodar, ki je pohvalil množično navzočnost kmetov kljub slabemu vremenu, dr. M. Krek, voditelj MKZ Ludovik Puš, predsednik okrajne KZ za lendavski okraj, svetnik Kmetijske zbornice Josip Lebar in drugi krajevni strankini veljaki. Lebar je poleg izraženih zahtev v govoru na koncu pozval prekmurske kmete, naj v svojih vaseh še nadalje širijo miselnost KZ, te »edine skupne stanovske organizacije slovenskega kmečkega ljudstva«.⁴⁷² Pozimi 1940–1941 so bile ustanovljene krajevne KZ v kamniškem okraju v Lukovici, v ptujskem v Št. Vidu pri Ptuj, v kranjskem v Mavčičah in v krškem v Mokronogu. Obenem so za mokronoški sodni okraj ustanovili okrajni odbor KZ s sedežem v Mokronogu in sicer za krajevne KZ Tržišče, Št. Rupert, Trebelno in Mokronog.^{472a}

Dne 25. februarja 1940 je bil v Celju četrti občni zbor KZ. Kmečko gospodar-

⁴⁶⁸ Ibid., 1. 5. 1939, št. 99.

^{468a} Domoljub, 4. 5. 1939, št. 18, članek Kmetje, pokonci glave!

⁴⁶⁴ Gruda, oktober 1938, št. 10, str. 230, članek Veličastno zborovanje kmetijske mladine.

⁴⁶⁵ Slovenski gospodar, 29. 11. 1939, št. 48.

⁴⁶⁶ Kokolj Miroslav, Prekmurski Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919–1941. Murska Sobota 1984, str. 429–436.

⁴⁶⁷ AS BAN 16–2, fasc. 30001–0/1939; fasc. 8501–12000/1940.

^{467a} Več o Slovenski kmečko-delavski stranki in Zvezi delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) glej Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji 1935–1941. Ljubljana 1978, str. 170, 143–230.

⁴⁶⁸ Koledarček Kmečke zveze za leto 1941, str. 89. Pravila so imeli potrjeni pripravljani odbori v Rogaševcih, Bodoncih, Gradu (Gornja Lendava) in Selo v Prekmurju, glej opombo 467.

⁴⁶⁹ Koledarček Kmečke zveze za leto 1940, str. 103.

⁴⁷⁰ Ibid.

^{470a} AS BAN 16–2, fasc. 1–4000/1940; spis 885/3 in 2061.

⁴⁷¹ Orač, december 1939, št. 12.

⁴⁷² Domoljub, 8. 5. 1940, št. 19; 16. 5. 1940, št. 20; Orač, junij 1940, št. 6; primerjaj še Slovenski dom, 6. 5. 1940, št. 102.

^{472a} Vestnik za organizacijska vprašanja, februar 1940, št. 2.

stvo in kmečka stanovska organizacija sta z novimi vojnimi dogodki v Evropi prihajala pred nove preizkušnje. Tako so voditelji KZ bolj kot kdaj dotlej poudarjali, da slovenski kmet vse bolj propada in da terja nove rešitve. Delovni trg sezonskih delavcev se je v evropskih državah vse bolj zapiral, zato je J. Brodar v govoru zelo določno poudarjal, da bi morali v prid kmeta dokončati začetno agrarno reformo, ker je še ogromno zemlje v naši deželi neizkoriščene, toda kmet je ne sme obdelovati. »Nad 50.000 novih kmetij bi bilo potrebno ustvariti za slovensko kmečko mladino. Spremeniti bo potrebno vse zakone, ki so našemu kmečkemu stanu v propad, predvsem naš davčni sistem, po katerem je kmet s številno družino najbolj obdavčen sloj naroda, ker potrebuje največ življenjskih potrebščin.«⁴⁷³ Brodar je tudi poudaril, da kmečki stan nujno potrebuje pomoči in zaščite od države in pa »močno osrednjo zadružno blagovno centralo, ki bo mogla povezati vse naše raztresene blagovne zadruge in ustanoviti nove«, s čimer bi prevzeli ves kmečki trg.⁴⁷⁴

Kot »zastopnik slovenskega kmetijskega naroda« je občni zbor sprejel več zahtev, in sicer takojšnjo ustanovitev banovine Slovenije, kajti Slovenci, Hrvati in Srbi morajo biti v državi enakopravni in na »svoji zemlji svoji gospodarji«. Država mora biti urejena tako, da »poslovanje ne trpi zaradi pretiranega, z ničemer utemeljenega centralizma«. V zahtevi »Zemlja bodi kmetova last!« je nato taksativno naštet: Zemlja mora biti last tistega, ki jo obdeluje, zato naj se onemogoči prehajanje kmečke zemlje v nekmečke roke, s posebno davščino naj se obdavči zemlja, ki ni v lasti bodisi »kmečkega, delavskega ali maloobrtniškega stanu«, ukinejo naj se prenosne in zlasti dedne takse za manjša kmečka posestva, za druga pa znižajo, dokončno naj se izpelje agrarna reforma, zaščiti naj se kmečki domovi z zakonitvijo stalnih dednih kmetij. Sprejeli so tudi zahtevo po splošni in načrtni izobrazbi kmečkega stanu. Tako naj ljudska šola da čimveč temeljne izobrazbe, ljudske, srednje in visoke šole naj tudi temeljijo na »pristni slovenski narodni kulturi, ki je kmečka«, učitelji na ljudskih

šolah v kmečkih krajih naj bodo le takšni, ki so si pridobili posebno znanje o kmečkem stanu, za vso kmečko mladino naj se uvedejo dveletne kmetijske in kmetijsko-gospodinske šole, izdajo naj se publikacije o vseh panogah kmetijstva za nadaljevalne šole, v čim večjem številu naj se organizirajo kmetijski strokovni in kmetijsko-gospodinski tečaji. Znova je bila sprejeta tudi zahteva po izboljšanju socialnih in zdravstvenih razmer s poudarkom, da se takoj prične s pripravami na socialno zavarovanje kmečkega ljudstva, posebno kmečkih poslov. Ob ugotovitvi, da so prehranjevalne in zdravstvene razmere med slovenskim kmečkim ljudstvom potrebne znatnega izboljšanja, so zahtevali tudi pospešitev gradnje vodovodov in nasploh preskrbo s pitno vodo, ker je to »za mnoge predele slovenskega podeželja življenjske važnosti«, zahtevali tudi asanacijo kmečkih vasi in hiš in pa gradnjo zdravstvenih domov na podeželju. Tudi trošarine na sladkor in življenjske potrebščine naj bi znižali. Poslednji zahtevi sta bili ureditev cen za kmečke pridelke in učinkovitost ukrepov za izboljšanje kmetijskih pridelkov. Tako se prva zahteva nanaša na takojšnje usklajevanje kmečkih pridelkov s cenami industrijskih in obrtnih izdelkov, s čimer naj bi se hkrati preusmerila tudi industrijska in agrarna politika. Poleg tega naj bi oblast podpirala in pospeševala proizvodnjo in blagovno zadružništvo, ki naj bi pripomoglo k cenenji preskrbi kmetijskih potrebščin in ugodni prodaji kmetijskih pridelkov. Poostiril naj bi se nadzor nad gibanjem cen pomembnih življenjskih potrebščin (in pa galice) in prepovedalo verižništvo in razne špekulacije.

V drugi zahtevi o ukrepih za izboljšanje kmetijskih pridelkov je taksativno naštet naslednje: podpira naj se izboljšanje kmetijskih zemljišč, tako z melioracijo, zložbo zemljišča (komasacijo) in pa z obdelavo do zdaj neobdelane zemlje; preskrbijo naj se prvovrstna semena; uvedejo naj se tečaji za izobrazbo živinozdravniških pomočnikov, za ubožne in male kmečke posestnike naj bi bila živinozdravniška pomoč brezplačna; spremeni naj se tudi lovski zakon, ki naj bi zavaroval koristi kmetov. Poleg tega je Kmečka

zveza naslovila prošnje na vojaške oblasti, ki naj bi pri vpoklicu obveznikov in živine upoštevale, da kmečko gospodarstvo neobhodno potrebuje določeno število ljudi za delo, in na bansko upravo, da bi z vsemi močmi pospeševala elektrifikacijo vsega kmečkega podeželja. Dalje so prosili privilegirano agrarno banko, ki naj bi pri odplačevanju obrokov upoštevala dolžnikovo gospodarsko stanje, in slednjič za ponovno uvedbo občinskega razsodišča, ki naj bi preprečevalo nepotrebne pravde, s čimer se izčrpavajo slovenske kmetije.⁴⁷⁵

Pucljev Kmetijski list je občni zbor Kmečke zveze v Celju in tisto točko resolucije, v kateri je poudarjena zahteva po dokončni izvedbi agrarne reforme, 6. marca 1940 pod naslovom Nov borec za agrarno reformo takole komentiral: Dolej se je edino Zveza slovenskih agrarnih interesentov (ZSAI) bojevala za uresničenje agrarne reforme in delno uspela. Toda glede na zahtevo v resoluciji Kmečke zveze po dokončni izvedbi agrarne reforme pa pozdravlja (ZSAI) novega soborca v prepričanju, da se bo posledj pritegnila pod agrarno reformo tudi tista veleposestniška zemlja (gozdovi), ki še ni bila razdeljena. Pri tem je Kmetijski list navedel zlasti cerkvena veleposestva v Gornjem Gradu, Kostanjevici in Stični.^{475a}

Domoljub je 6. marca 1940 pod naslovom K zahtevam Kmečke zveze zapisal, da so zahteve, ki izražajo želje zastopnikov poljedelcev po izboljšanju položaja slovenskega kmečkega naroda precej številne in utemeljene. Ko je nadalje ugotavljal, da je morda od vseh zahtev prav zdaj najvažnejša zahteva, da se kmečkemu človeku zavaruje zemlja, je poudaril, naj se ta zahteva uredi v temelju »ne pa krpati, kakor da bi se bali povedati, kako si zamišljamo rešitev. Kmetiska zveza je že taka ustanova, ki brez bojazni lahko pove, kako si zamišlja rešitev. Zato bi bilo pri-

merno, če bi se reklo: Z ustavo naj se zagotovi, da mora uporabna zemlja pripadati le onemu, ki jo obdeluje in od nje živi. Tujec ne more v nobenem primeru postati lastnik zemlje... Dandanes je več kot nujno pokazati vso odločnost, da si ne bo kdo domišljjal, da se ne zavedamo važnosti zemlje. Kakor da smo le hlapci.«⁴⁷⁶ V uvodniku Še o zahtevah Kmečke zveze pa je Domoljub 27. marca 1940 kritično razmišljal o teh zahtevah. Tako npr. je zapisal da je zahteva po samoupravi v obliki banovine »stvarna potreba na podlagi izkušenj 20 let... To vprašanje bi se moralo rešiti že leta 1919«. Domoljub, ki je začel pisati vse bolj v prid slovenske banovine in pri tem spuščal marsikatero bodice na račun razmer, ki da jih je povzročil pretirani centralizem, je tokrat menil, da je »najkrajša pot k enakopravnosti ureditev državnih dajatev in razdelitev tako nabranih dohodkov«.

Finančno smo enakopravni, če »daje in prejema vsak sorazmerno enako«. Tudi se je strinjal z zahtevo po nujnosti izvedbe agrarne reforme, »to je predvsem razparceliranje veleposestev in zaokroženje kmečkih posestev«, pri tem pa je v uvodniku ugotavljal, da se izvedba »kljub neštevilnim uredbam ne gane z mrtve točke«.⁴⁷⁷ Uvodnik je dodal svoje predloge o izobraževanju kmečke mladine, ureditvi cen poljedelskih pridelkov in uvoza poljedelskih strojev ter drugih potrebščin.

Na tem mestu bomo samo omenili, da je tudi podaljšana roka Kmečke zveze, »kmečki parlament« – Kmetijska zbornica, v resoluciji na četrtem zasedanju zborničnega sveta, 20. aprila 1940, resolucijo je objavil Domoljub, navedla podobne svoje zahteve. Ob tem bomo navedli za ta čas značilno močno poudarjeno zahtevo po notranji preureditvi države, to je, »da se čimprej dokončno izvede tako, da bo čim prej ustanovljena samostojna banovina Slovenije z vsemi kompetencami, ki

⁴⁷³ Domoljub, 28. 2. 1940, št. 9; Odločne zahteve kmetov.

⁴⁷⁴ Ibid.

⁴⁷⁵ Ibid.

^{475a} Kmetijski list, 6. marca 1940, št. 10.

⁴⁷⁶ Domoljub, 6. 3. 1940, št. 10.

⁴⁷⁷ Ibid., 27. 3. 1940, št. 13.

jih ima banovina Hrvatska«. ⁴⁷⁸ S tem se seveda po sporazumu Cvetković–Maček avgusta 1939 postavlja vprašanje Slovenije kot tretjega enakopravnega sestavnega dela Jugoslavije, kot je to tudi z vseh vidikov utemeljeval A. Gosar že novembra 1939 v Dejanju in kasneje v samostojni brošuri Banovina Slovenija, Ljubljana 1940. To pa je v tistem kočljivem, sila neprimernem času, a hkrati skrajno nevzdržnem za položaj Slovencev nasproti banovinam v južnem delu države, pomenilo zahtevo po delni reviziji ustave iz leta 1931, kot jo je dosegla vsaj po črki, če že ne v vsej praksi Uredba o Banovini Hrvatski. S tem smo v glavnem navedli tudi vse zahteve, ki jih je postavilo kmečko stanovsko gibanje klerikalne smeri in nekaj kritičnih besed podeželskega strankinega glasila Domoljuba.

Če primerjamo vse te zahteve časovno najbližjim zahtevam kmečkega ljudstva, ki jih je prinesel razglas Kaj hočemo? novembra 1939 kot sestavni del programa Zveze delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS), ⁴⁷⁹ novega ljudskofrontnega povezovanja, ki je v svoji organizacijski strukturi imelo v okviru glavnega odbora ZDLS tudi kmečki odbor, ⁴⁸⁰ ugotovimo več podobnosti v zahtevah obeh zvez. Pri primerjavi zlasti ne gre prezreti, da so bile tudi nekatere zahteve Kmečke zveze naperjene proti centralizmu, toda zahteve ZDLS so bile razumljivo zaradi drugačnih idejno-političnih gledišč in s tem na socialno preobrazbo neprimerno bolj radikalne. Četudi je moč oporekati, da je Kmečka zveza bila zgolj stanovska kmečka organizacija, ZDLS pa je bila izrazito akcijsko politično gibanje, ki so ga vodili slovenski komunisti, smo lahko iz vse dosedanje obravnave jasno spoznali, da se je Kmečka zveza vendarle organizirala in delovala pod varštvom meščanske stranke JRZ, ki je sicer imela svoj agrarni program, ⁴⁸¹ a je hkrati zagovarjala stanovsko ureditev države oziroma družbe in s tem zavračala razredni boj.

Zahteve kmečkega ljudstva, ki hkrati, razumljivo, zadevajo družbeno-politično, gospodarsko in narodno vprašanje, so v razglasu ZDLS Kaj hočemo? načelno sestavni del vsega delovnega ljudstva in njegovih zahtev in predvsem logično na-

daljevanje Kardeljevih tez o vlogi kmečkega ljudstva, kakor jih je zapisal v Razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Zato razglas Kaj hočemo?, ko uvodoma govori o političnih zahtevah: popolni narodni svobodi (politični, gospodarski in kulturni osamosvojitvi), slovenskem parlamentu, samoupravi slovenskih občin, dalje ljudskem zadružništvu, zajema tudi pomembne zahteve kmetov. Torej velja okvirna in osnovna zahteva predvsem izbojevanju političnih svoboščin in ljudske demokracije, česar Kmečka zveza ni nikoli resnično zahtevala. Moremo celo trditi, da je kot k stanovstvu usmerjena kmečka organizacija videla v tem protidržavno delovanje, pa tudi spodkopavanje »slovenske skupnosti« od strani levičarjev oziroma komunistov. Kmečka zveza je tudi vse bolj poudarjala ideološki ekskluzivizem, medtem ko je ZDLS v začetku načelno in v napotilih za akcijo poudarjala, da združuje skupni boj raznih slojev delovnega ljudstva, ne glede na strankarsko in svetovnonazorsko opredelitev.

Nekatere zahteve kmečkega ljudstva, ki jih je razglas Kaj hočemo? še posebej razgrnil pod naslovom »Slovensko kmetško ljudstvo zahteva«, se bolj ali manj pokrivajo z zahtevami Kmečke zveze, druge pa jih presegajo v radikalnosti pri načinu izvedbe. Tak izrazit primer je vprašanje agrarne reforme in vloge Kmetijske zbornice. Agrarna reforma, izrecno poudarja razglas, naj se izvede brez odškodnine in naj se brezplačno razdeli kmetom, a tista posestva, ki so bila po agrarni reformi razlaščena in so prišla pod državno upravo, naj se vrnejo v roke slovenskega ljudstva. Vsa razlaščena gosposka posest naj bi prišla v roke kmeta nezadolžena. Medtem ko Kmečka zveza ni kazala, potem ko je pričela delovati Kmetijska zbornica, nobene vneme za resnično demokratizacijo njenega delovanja, saj je bila, podobno kot naposled Delavska zbornica, v rokah večine privržencev slovenskega dela JRZ in zagovornikov korporativnega urejanja družbe, je razglas Kaj hočemo? predvsem zahteval, da bi zbornica uvedla direktno in tajno glasovanje kmetov in poljedelskih delavcev. Hkrati je razglas zahteval odvzem aktivne in pasivne volilne pravice

vsem tistim, ki ne živijo od kmečkega dela svojih rok, torej »vaškim magnatom«, in da bi si Kmetijska zbornica morala priboriti takšne pravice, da bi resnično mogla odločati o potrebah kmečkega ljudstva.⁴⁸²

Kot zanimivost naj zapišemo, da sta bila med podpisniki razglasa Kaj hočemo?, torej programa Zveze delovnega ljudstva Slovenije, tudi dva svetnika Kmetijske zbornice, in to Beno Kotnik in Štefan Kuhar.⁴⁸³ Beno Kotnik, kmet iz Kotelj, kot je navedeno v razglasu, oziroma iz Podkrajja po navedbi v klerikalnem tisku, je bil v okraju Dravograd dejansko med pomembnimi akterji Kmečke zveze in razen leta 1941 več let odbornik glavnega odbora Kmečke zveze. Kot svetnik Kmetijske zbornice je bil tudi v četrtem odboru za gozdarstvo. Bivši župan Štefan Kuhar iz Tešanovcev iz okraja Murska Sobota pa je deloval kot zbornični svetnik v prvem odboru za poljedelstvo, vrtnarstvo in hmeljarstvo.⁴⁸⁴

Oceno o zahtevah Kmečke zveze, ki so bile sprejete na že omenjenem občnem zboru v Celju, je prinesel letak ZDLS leta 1940, hkrati pa je orisal tudi položaj kmeta in značaj režima JRZ, s katerim je paktirala Kmečka zveza. V letaku z naslovom Odprto pismo volilcem in somišljenikom Zveze delovnega ljudstva je sprva izražena zahteva po svobodi govora, tiska, združevanja, hkrati pa obtožuje dodatek člena 12 k zakonu o zaščiti države z uvajanjem koncentracijskih taborišč. S tem je delovno ljudstvo, piše v letaku, prepuščeno policijski samovolji, medtem ko so domači oblastniki kljub sporazumu Cvetković-Maček ostali na oblasti, ki jo

izrabljajo proti slovenskemu delovnemu ljudstvu. Tako »tudi kmečko ljudstvo polzi v vse večjo bedo« zatrjuje omenjeni letak. Navaja pa tudi ugotovitev, da vlada, v kateri sedi zdaj tudi dr. Maček, ni sploh nič napravila za slovenskega kmeta, saj je »kmečko ljudstvo dobilo le lepe obljube na zasedanju banskega sveta, papirnate resolucije konference Kmečke zveze v Celju (mišljen je občni zbor Kmečke zveze, 25. februarja 1940, op.p.), visok skok cen industrijskih izdelkov, a za tiste, ki se vztrajno bore za kmečke pravice, so uvedli koncentracijska taborišča«.⁴⁸⁵

Tudi drugi ohranjeni letaki ZDLS in KP so razkrivali protiljudski značaj režima JRZ in pozivali kmečko ljudstvo, še posebej kmečke žene, naj se otresejo strankinega varuštva in se priključijo Zvezi delovnega ljudstva v boju proti fašizmu za neodvisnost, svobodo in mir.⁴⁸⁶

Slovenski delavec, glasilo ZZD, je 1. marca 1940, ko je poročal o omenjenem letnem občnem zboru Kmečke zveze, tudi zapisal, da delavski in kmečki stan enotno zahtevata avtonomijo Slovenije oziroma Slovensko banovino. Obenem je tudi poudaril povezanost obeh stanov, saj je kmečki stan prav tisti »zdravi studenec, iz katerega izvira tudi delavski stan in iz katerega črpa ves narod svoje sveže sile in da oba stanova tvorita delovno ljudstvo našega naroda«.⁴⁸⁷

Potem ko je leta 1939 dokončno spodletel poskus najbolj nazadnjaškega dela klerikalne stranke, da bi obe delavski strokovni organizaciji – tako nepokorno krščanskosocialistično Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ) kot totalitarno

⁴⁷⁸ Domoljub, 30. 4. 1940, št. 18. Primerjaj tudi A. Gosar, Finančna in gospodarska stran vprašanja o slovenski banovini. Dejanje, november št. 9, 1939, str. 349 in dalje. Banovina Slovenija, politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana 1940.

⁴⁷⁹ ZA CK ZKS, fond 253, št. 3, Letaki ZDLS: Letak – proglas Kaj hočemo? novembra 1939.

⁴⁸⁰ Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 202 in 183.

⁴⁸¹ Primerjaj Program Jugoslovanske radikalne zajednice, Slovenec, 20. avgusta 1935, št. 189.

⁴⁸² ZA CK ZKS, fond 253, št. 3, Letaki ZDLS, Letak – proglas Kaj hočemo?

⁴⁸³ Ibid. Imeni sta na str. 4, kjer so podpisi razglasa Kaj hočemo?

⁴⁸⁴ Koledar Kmečke zveze za leto 1941, str. 81, 82.

⁴⁸⁵ ZA CK ZKS, fond 253, št. 3, Letaki ZDLS, letak z naslovom Odprto pismo volilcem in somišljenikom ZDLS.

⁴⁸⁶ Ibid., Letaki ZDLS; letaki KP. Primerjaj tudi Ljudska pravica, Glasilo delavcev in kmetov, z geslom »Za kruh, svobodo in mir«, januar 1941, št. 1, in februar 1941, št. 3.

⁴⁸⁷ Slovenski delavec, 1. 3. 1940, št. 9.

Zvezo združenih delavcev (ZZD) – združili⁴⁸⁸ in s tem okrepili »katoliško skupnost«, po drugi strani pa je bila JSZ zadržana tudi do Kmečke zveze, se je ZZD vse bolj obračala na Kmečko zvezo. Kot je iz klerikalnega tiska zaznati, so bili stiki med Kmečko zvezo in Zvezo združenih delavcev čedalje bolj pogosti in so se idejno in akcijsko vse bolj uglasovali. Člani obeh vodstvenih organov so se tako srečavali na skupnih sestankih in zborovanjih, ki so jih organizirali eni ali drugi. Izzveneli so v skupni ugotovitvi, da se morajo sile obeh stanovskih organizacij združiti, »če hočemo, da bo proletarski slovenski narod prišel do svoje pravice«.⁴⁸⁹ Tudi idejni članki obeh organizacij so takšno vzajemnost vse bolj podpirali. Orač je npr. februarja 1940 zapisal o pomenu stanovskega odnosa med kmetom in delavcem, da morata biti »drug drugemu v pomoč in se v lastno dobro ogibati medsebojnih trenj in borb«.⁴⁹⁰ Tudi ne gre prezreti, da sta se v ZZD v začetku leta 1939 vključili Strokovna zveza viničarjev, ki je bila poprej vključena v JSZ, in sredi septembra 1940 prekmurska Zveza poljedelskih delavcev, torej del tistega družbenega sloja – agrarni proletarijat, ki ga je vodstvo Kmečke zveze vneto vabilo v stanovsko kmečko organizacijo oziroma »kmečko skupnost«. Klerikalna »kmečko-delavska skupnost« (KZ in ZZD, op. p.), katere sestavna dela sta se še posebej priznavala za pomembni del narodne skupnosti, si je zadela primarno nalogo: v okviru novih (državnih, op. p.) gospodarskih in socialnih reform sodelovati pri graditvi novega družbenega reda.

V predsednikovem poročilu o delu KZ za leto 1940, ki ga je 26. januarja 1941 podal tajnik Milan Finec, je bilo rečeno, da je bil »zaradi izrednih razmer« (vpoklici k vojakom in uvajanje vojnega gospodarstva) precej onemogočen organizacijski razvoj krajevnih KZ. V letu 1940 naj bi na novo ustanovili le krajevne KZ v devetih občinah, tako da je vseh 328 krajevnih KZ povezanih v 25 okrajnih odborih KZ, članov pa je ob koncu leta 1940 štela 80.000. V pomoč novim krajevnim KZ v soboškem in lendavskem okraju so ustanovili še pisarno v Murski Soboti.⁴⁹¹

Glavni odbor KZ je leta 1940 obravnaval organizacijska vprašanja na 14 rednih in 2 izrednih sejah, pri čemer naj bi v izdatni meri ponudili pomoč krajevnim KZ. Tudi v tem letu si je glavni odbor KZ prizadeval poglobiti stanovsko in strokovno izobrazbo, zato so po sporazumu z ustreznimi banovinskimi organi izvedli nad 100 kmetijskih tečajev, več odborniških in dva voditeljska tečaja MKZ. Vtem ko je MKZ organizacijsko napredovala, Ženska KZ zaradi pomanjkanja denarnih sredstev in »izrednih razmer« ni izvedla širšega organizacijskega dela.

Tajništvo KZ je v letu 1940 sprejelo ali odposlalo nad 8.000 dopisov ter dalo nad 10.000 pravnih in davčnih nasvetov. Denarni promet je znašal v tem letu 2,328.793 din in je kazal zaradi poslabšanih gospodarskih razmer izgubo prav zaradi nerednega plačevanja članarine.⁴⁹²

Na občnem zboru, ki je slavil petletnico delovanja obnovljene KZ, so za minula leta navedli nekaj uspehov, ki naj bi dvignili kmečko-gospodarski položaj. Nacelstvo KZ je tesno sodelovalo s Kmetijsko zbornico, dosegli so uresničitev stare zahteve že prejšnje KZ, to je preureditev Gospodarske zveze, s čimer je postala zadružna blagovna centrala za Slovenijo. Ustanovili so tudi lastni denarni zavod, imenovano Posojilnica Kmečke zveze v Ljubljani. Odborniki Kmečke zveze in Vincencijsve družbe so v sodelovanju z zadružno »Slomškov dom« dosegli zgraditev »Doma učiteljišnikov« v Ljubljani, kjer naj bi dajali oskrbo le kmečkim sinovom, ki so se odločili za učiteljski poklic. Poleg tega je Kmečka zbornica po predlogih Kmečke zveze izdelala poseben osnutek ljudskošolskega zakona,⁴⁹³ ki pa sta ga napredno učiteljstvo in nasploh vsa demokratična javnost zavračala.

Glavni odbor KZ je v preteklih letih posredoval številne predloge k vprašanju, kot so regulacije rek v posameznih regijah, izboljševalna dela, izvedbo agrarne reforme, sprememba davčnega reda, nujnost javnih del. Glavni odbor KZ je sodeloval tudi pri organizaciji reje izvozne živine in v posvetih pri ustreznih ustanovah glede izvoza kmetijskih pridelkov itd.

Na občnem zboru so znova izvolili

stare člane glavnega odbora KZ: za načelnika J. Brodarja, za prvega podnačelnika J. Špindlerja, drugega J. Štrcina, za tretjega pa namesto A. Janžekoviča F. Preloga, tajnik je še nadalje ostal dr. J. Voršič in blagajnik ing. L. Muri, prav tako vodja MKZ L. Puš in Ženske KZ F. Brodar. Poleg dr. V. Valenčiča je postal pregledovalec računov namesto A. Riglerja B. Jan. Tudi odborniki in njihovi namestniki v glavnem odboru Kmečke zveze so sicer z nekaj novimi člani zvečine ostali iz prejšnjih let.⁴⁹⁴

Tako kot že prej ljudskofrontno glasilo Tabor je tudi Ribnikarjev mariborski Večernik Jutra tokrat zapisal, da bi morala Kmečka zveza kot strokovna organizacija kmetov dvigniti svoje delovanje nad tista vprašanja, ki razdvajajo kmete in poudarjati »le tista, ki jih združujejo ... (...) Sicer pa je Večernik Kmečko zvezo ocenil, da se ob svoji peti obletnici obstoja še ni »utegnila usidрати, kakor bi bilo za te težke čase potrebno«, po drugi plati pa je njena »odlika v tem, da nima konkurence, ki bi paralizirala njeno delo,«^{494a} kar pa je bilo blizu resnici.

Ko je kmalu zatem F. Kulovec govoril na seji mestne organizacije JRZ v Mariboru, 15. februarja 1941, in je med drugim pojasnjeval bistvo njegovega poziva k medstrankarskemu pomirjenju – o tem je govoril že na zborovanju JRZ, 2. februarja v Celju – pri tem večkrat dokaj samozavestno poudaril »večinsko stranko« ali »organizacijo, ki zastopa večino naroda«, pa tudi, »da smo močni, zelo močni, ker

so naše vrste enotne«. ⁴⁹⁵ Podlago za takšne ocene je prav gotovo našel tudi v organiziranosti agrarnega prebivalstva ne le v okviru JRZ in Prosvetne zveze, marveč tudi v okviru Kmečke zveze in pa seveda ene najmočnejših kmečkih gospodarskih organizacij, v Zadrudni zvezi.

V številnih resolucijah, ki jih je sprejel poslednji občni zbor Kmečke zveze, so bile pravzaprav že znane in ponovljene zahteve iz prejšnjih let. Pri tem so prav gotovo imele pomembno vlogo posledice uvajanja vojnega gospodarstva, predvsem avtarkija v državah, kamor se je usmerjala jugoslovanska zunanja trgovina s kmetijskimi pridelki, pa tudi uvajanje avtarkije na domačih tleh. Po drugi strani je Kmečka zveza, ki je paktirala z režimom JRZ, s čimer je tudi krepila vodilni gospodarski center v državi (Beograd), še posebej pa je v svojem delovanju stala ob strani interesov slovenske klerikalne buržoazije namesto kmečkih množic, vse bolj razkrivala svojo nemoč in neučinkovitost. Ko tako brez škode obidemo podrobne zahteve z občnega zbora, ki so gospodarske narave, se ustavimo le ob že večkrat ponovljeni zahtevi po »organizaciji slovenske banovine«. Z ureditvijo tega vprašanja bo »moč naše skupne države zelo okrepljena«, ⁴⁹⁶ je rečeno v resoluciji. Slovenski kmet, ki je bil že zaradi socialnogospodarskih razlogov, če že ne političnih, razpoložen vse bolj proticentralistično, je takrat morda izmed vseh družbenih slojev najbolj vztrajno zahteval in iskreno želel slovensko banovino. Vendar je Kulovec

⁴⁸⁸ Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF. Ljubljana 1977, str. 175–179.

⁴⁸⁹ Domoljub, 18. 9. 1940, št. 38. Primerjaj tudi poročilo o shodu ZZZ v Kranju 21. 1. 1940, na katerem je govoril J. Brodar. Slovenski delavec, 26. 1. 1940, št. 4, in poročilo o plenarni seji ZZZ 6. 9. 1940, ko je J. Brodar naglašal, da bo KZ »po svojih najboljših močeh povsod podpirala zdrava stremeljenja« ZZZ in si prizadevala za skupni sporazum obeh stanov. Slovenski delavec, 13. 9. 1940, št. 37.

⁴⁹⁰ Orač, februar 1940, št. 2.

⁴⁹¹ Slovenski dom, 27. 1. 1941, št. 21. Tu je navedeno 328 krajevnih KZ v »26 krajevnih odborov«, kar pa je dvojna napaka; Vestnik za organizacijska vprašanja. Februar 1941, št. 2.

⁴⁹² Ibid.

⁴⁹³ Ibid., primerjaj še Orač, oktober 1939, št. 10, in november 1939, št. 11.

⁴⁹⁴ Slovenski dom, 27. 1. 1941, št. 21; Slovenski gospodar, 29. 1. 1941, št. 5.

^{494a} Mariborski Večernik Jutra, 8., 9. februarja 1941, št. 32, Ob peti obletnici obstoja Kmečke zveze.

⁴⁹⁵ Slovenski gospodar, 19. 2. 1941, št. 8.

⁴⁹⁶ Slovenski gospodar, 29. 1. 1941, št. 5.

povsem jasno potrdil vnovično kapitulacijo slovenskega dela JRZ pred beograjskimi centralisti, kmalu po občnem zboru Kmečke zveze januarja 1941. Na omenjeni seji mestne JRZ februarja istega leta v Mariboru je Kulovec ob načelni izjavi o »vztrajnem boju za dosego banovine Slovenije« hkrati tudi naglasil »...da smo Slovenci vedno imeli razumevanje za prednost in nujnost neodložljivih splošnih državnih problemov. Če smo tako delali v rednih časih, toliko bolj bomo tako delali v današnjih časih evropske in svetovne zgodovine.«⁴⁹⁷

Ta izjava tik pred aprilskim zlomom 1941, ki sicer govori v prid ohranjanja jugoslovanke države pa hkrati znova potrjuje vso nenačelnost vodstva slovenskega dela JRZ do vprašanja slovenske avtonomije, zdaj v obliki banovine Slovenije. Seveda je opozicija znotraj klerikalne stranke – stara SLS ostro obsojala dvoličnost politike slovenskih klerikalnih prvakov v okrilju JRZ in npr. po sporazumu Cvetković–Maček zahtevala ustrezne politične zakone, demokracijo in druge razne svoboščine, zlasti naj bi dobila enake pravice banovina Slovenija kot jih ima Banovina Hrvatska.^{497a}

Podatek, da je imela konec leta 1940 Kmečka zveza 328 krajevnih KZ, kot je navedeno v tajniškem poročilu, Orač pa v začetku leta 1941 blizu 10.000 naročnikov, kar ustreza realnemu stanju organizacijske rasti. V potrditev navedimo, da je po zbranih podatkih o odobritvi pravil krajevnim Kmečkim zvezam v obsežnem arhivu banske uprave v letih 1935–1941 bilo ugodno rešenih okrog 350 vlog, ki so jih poslali krajevni pripravljalni odbori KZ banski upravi. Poleg tega pa smo zbrali podatke tudi o času in kraju ustanovnih občnih zborov krajevnih KZ, to je okrog 300 primerov, ki smo jih podrobno orisali v obravnavi. Za primerjavo navedimo še podatek, ki ga prinaša Koledar Kmečke zveze za leto 1941. Po njem je bilo konec leta 1940 v vseh 25 okrajih 308 delujočih krajevnih KZ,⁴⁹⁸ To pa potrjuje zgoraj zapisano oceno. Nakazano razliko med številom obstoječih krajevnih KZ in številom rešenih vlog je pripisati tudi dejstvu, da nekaterih krajevnih KZ navkljub odobritvi pravil niso ustanovili ali pa so

kmalu po ustanovnem občnem zboru prenehale delovati, odtod tudi nekatere ponovne navedbe podatkov v tekstu o ustanovnih občnih zbori.

Pri spodaj navedenem pregledu krajevnih KZ po okrajih smo upoštevali najmanjše navedeno število, to je 308. Pri tem smo posebej ugotovili, da so te krajevne KZ delovale v 279 občinah od tedaj obstoječih 407. Pri preostalih občinah (128), v katerih ni bilo krajevnih KZ, pa je treba upoštevati tele razloge: v nekaterih občinah so prevladovali neagrarno prebivalstvo in pa kmečka gibanja v nasprotnih taborih (slovenski mačkovci, DKFiD). Posebej moramo poudariti dejstvo, da so npr. glede na posestno strukturo kmečkega prebivalstva v okraju Murska Sobota in Lendava delovale poleg krajevnih KZ predvsem tudi podružnice prekmurske Zveze poljedelskih delavcev (ZPD). Ta je v začetku leta 1941 po podatkih, ki so na razpolago, v 24 podružnicah v obeh okrajih in pa deloma v Medjimurju štela nekaj manj kot 14.600 članov.⁴⁹⁹ Podobno je bilo v okrajih Ptuj, Ljutomer, Maribor levi breg in drugih okrajih, le da so bili tam viničarji organizirani v Strokovski zvezi viničarjev.

Drugo zanimivo vprašanje te obravnave zadeva število članstva Kmečke zveze, toliko bolj, ker je v klerikalnem taboru veljala za »množično organizacijo slovenskih kmetov«, pa tudi kmečka gibanja v drugih političnih taborih so ji v tem pogledu bolj ali manj priznavala prednost. Kot smo že zapisali, so na prvem občnem zboru Kmečke zveze marca 1937 poročali, da je v 220 krajevnih Kmečkih zvezah vključenih nad 30.000 članov. Od tedaj je vodstvo v vsakoletnem poročilu z občnega zbora Kmečke zveze kar počez dodajalo po 10.000 novih članov, tako da so jih našli 1941 že 80.000. Ti podatki zlasti v zadnjih letih ob sočasni primerjavi z organizacijsko rastjo ne vzdržijo brez dodatne razlage kritične presoje, saj se je prav v zadnjih letih stare Jugoslavije rast organizacije precej upočasnila in skoraj zamrla.

S tem vprašanjem se povezuje tudi vprašanje števila članov krajevnih KZ. Ker nismo imeli na voljo podatkov iz tiska političnih nasprotnikov, smo v obravnavi navajali podatke iz klerikalnega tiska,

tako npr. o številu prisotnih na zborovanih KZ in pa o številu včlanjenja v KZ, če so že konkretno poročali o tem. Seveda smo navajali bolj v ilustracijo kot z vidika trdno preverjenih podatkov.

Toda če upoštevamo, da je sodeč po nadrobni podatkih v Krajevni leksikonu dravske banovine iz leta 1937 navedeno za vsako občino poleg števila prebivalstva, hiš tudi število posestnikov, kočarjev in najemnikov⁵⁰⁰, je moč trditi, da ni pretirano razmerje o številu prebivalcev, in v navedbi od okrog 150 članov do 200 pa tudi čez, ki naj bi jih imele posamezne krajevne KZ. Na podlagi te presoje bi znašalo število članstva KZ konec leta 1940 v 308 krajevnih KZ od 46.200, če vzamemo število 150 oziroma do 61.600, če naj bi jih bilo 200 članov, kar je predvsem mišljeno član posestnik-gospodar in kmečki sinovi od 18. leta starosti naprej. Vendar bomo za realno presojo števila članstva Kmečke zveze upoštevali tudi drugo dejstvo, in to zaradi spremenjenih pravil KZ leta 1937. Na podlagi teh pravil naj bi se v Kmečko zvezo vključevalo »kmečko prebivalstvo obeh spolov in vseh starosti od 14. leta dalje«. ⁵⁰¹ Pri tem opozorimo na organizirane vrste Mladinske kmečke zveze. Zlasti če imamo pred očmi, da je bilo v Sloveniji od 14. do 30. leta starosti približno 150.000 mladih slovenskih kmečkih ljudi. ⁵⁰² K temu naj dodamo, da so bržkone šteli med člane KZ tudi žene članov KZ, četudi še niso bile organizacijsko združene v okviru Ženske KZ. In ne nazadnje kaže dodati, da se je večji del članov (klerikalno usmerjenih) tako v Zvezi ab-

solventov kmetijskih šol (ZAKŠ) in Zvezi absolventk kmetijsko-gospodinskih šol (ZAKGŠ) vključilo v Kmečko zvezo. Vse to je spremenilo tudi socialno sestavo prvotne Kmečke zveze, zato število članstva od 70.000 do 80.000 le ni tako pretirano, kot je videti na prvi pogled. To je od 690.561* agrarnega prebivalstva (od celotnega prebivalstva v jugoslovanski Sloveniji 1.144.000, po podatkih iz leta 1931) pomenilo manj kot osmino ali 10,13 do 11,58 odstotka kmečkih ljudi. Mednje pa seveda niso všeti organizirani poljedelski delavci (z viničarji vred) v klerikalnem taboru, ki so delovali v okviru Zveze združenih delavcev. Pri tem bi za primerjavo navedli še podatek, da je imela najmočnejša klerikalna kmečka gospodarska organizacija Zadružna zveza, v kateri je bilo tudi največ kmetov zadružnikov, po podatkih iz leta 1938 okrog 100.000 članov⁵⁰³ (tudi nekmetov), pri čemer pa je že upoštevano, da so bili marsikateri zadružniki hkrati včlanjeni v dve ali več zadrug.

* Podatek je povzet po publikaciji: Gospodarska struktura Slovenije, str. 9.

Ta navedba o številu članstva bo bolj utemeljena, če podrobneje pojasnimo tudi socialno sestavo Kmečke zveze. Glede na pojmovanje, »kdo sodi v Kmečko zvezo«, moramo ločiti dve obdobji. Uvodoma je treba omeniti, da so sodeč po vlogah pripravljalnih odborov krajevnih Kmečkih zvez (ohranjene v arhivskem gradivu banske uprave) bili podpisani prosilci predvsem kmečki posestniki, ponekod med njimi tudi krajevna duhovščina. Glede na gostoto prebivalstva v Sloveniji in v zvezi s tem posestno strukturo ob permanent-

⁴⁹⁷ Slovenski gospodar, 19. 2. 1941, št. 8. Primerjaj tudi Janko Prunk, Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1982, št. 1–2, str. 133.

^{497a} Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941. Ljubljana 1965, str. 539.

⁴⁹⁸ Koledar Kmečke zveze za leto 1941, str. 79–81.

⁴⁹⁹ Slovenski dom, 17. 3. 1941, št. 63.

⁵⁰⁰ Primerjaj Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937. Podatki o stanju prebivalstva, hiš posestnikov itd. po posameznih občinah.

⁵⁰¹ Ludovik Puš, Razori za setev in žetev slovenske kmečke mladine. I. zvezek Knjižnice Kmečke zveze, Ljubljana 1937, str. 6. Pravila Kmečke zveze, dopolnjena na občnem zboru 7. marca 1937, v AS BAN 16–2, fasc. 9001–11000/1938, spis 10. 679/3.

⁵⁰² Ludovik Puš, Razori za setev in žetev slovenske kmečke mladine, str. 5.

⁵⁰³ Orač, avgust 1940, št. 8, članek: V. V., Ob štiridesetletnici Zadružne zveze.

nem pomanjkanju zlasti orne zemlje je znano, da so slovensko kmečko prebivalstvo v glavnem sestavljali srednji in mali posestniki, kočarji (bajtarji) in najemniki, tako da so bili tudi večinoma člani Kmečke zveze iz vrst srednjih in malih kmetov. Zelo jasno, kdo spada v Kmečko zvezo, je spregovoril pripravljalni odbor Strokovne zveze poljedelskega delavstva (s sedežem v Ljubljani), ko je marca 1936 prek Delavske fronte objavil poziv, da vsi kmečki gospodarji in posestniki spadajo v Kmečko zvezo, medtem ko naj se organizirajo v sruščo se Strokovno zvezo poljedelskih delavcev kmečki hlapci, dekletke, poljedelski uslužbenci na veleposestvih, viničarji itd. Pri tem je Delavska fronta tudi poudarila, da Kmečka zveza zastopa interese kmečkih posestnikov, Strokovna zveza poljedelskega delavstva pa poljedelskih delavcev v ožjem smislu besede.⁵⁰⁴

Toda z idejnim zorenjem pojmovanja

tako imenovanega »kmečko-stanovskega občestva« oziroma ponovnega razčiščenja, kdo spada »v skupnost kmečkega stanu«, z geslom »Delo je odločilno, ne premoženje in ne posedovanje zemlje,« ki ga lahko deloma povezujemo tudi s pospešenim procesom proletarizacije slovenske vasi, so tako vodstvo Kmečke zveze in njeni idejni voditelji vabili v zvezo vse kmete (gruntarje, srednje in male posestnike), kmečke kajžarje, male kmečke obrtnike, dninarje, viničarje, kmečke posle, skratka samostojne kmete in poljedelske delavce ter člane njihovih družin.⁵⁰⁵ Vendar je prevladovala socialna sestava krajevnih Kmečkih zvez iz vrst srednjih in malih kmetov in njihovih družinskih članov, medtem ko so sedeli v vodstvu Kmečke zveze premožnejši kmetje, vplivnejši veleposestniki in tudi nekmetje, predvsem pravniki in agronomi ter politiki bivše SLS.

Organizacijsko stanje krajevnih Kmečkih zvez po političnih okrajih⁵⁰⁶ je bilo konec leta 1940 takole:

V okraju Brežice so bile krajevne KZ v naslednjih krajih: Artiče, Brežice, Dobova, Koprivnica (občina Podsreda), Pišece, Rajhenburg, Sevnica, Sromlje, Velika Dolina, Videm ob Savi in Zdole; sedež okrajne KZ je bil v Brežicah, krajevne KZ so bile v 11 občinah od 18 tedaj obstoječih občin.

V okraju Celje: Braslovče, Celje, Dobrna, Dramlje, Galicija, Griže, Petrovče, Polzela, Ponikva, Sv. Jurij pri Celju, Sv. Jurij ob Taboru, Sv. Pavel pri Preboldu, Sv. Peter v Savinjski dolini, Šmartno v Rožni dolini, Teharje, Vojnik in Vransko. Sedež okrajne KZ je bil v Celju, krajevne KZ so bile v 16 občinah od 23 (všteto je tudi Mesto Celje), s tem sta bili v občini Velika Pirešnica v dveh župnijah, v Galiciji in Ponikvi (Zgornji), torej je v tem okraju bilo 17 krajevnih KZ.

V okraju Črnomelj: Adlešiči, Črnomelj, Dragatuš, Metlika, Podzemelj (občina Gradac), Radovica (občina Metlika okolica), Suhor (občina Metlika okolica), Semič, Stari trg ob Kolpi in Vinica. Sedež okrajne KZ je bil v Črnomlju, krajevne KZ so bile v 9 občinah od 11, v občini Metlika okolica pa sta bili kar dve, vseh skupaj je bilo v tem okraju 10 krajevnih KZ.

V okraju Dravograd: Dravograd, Guštanj, Kotlje (občina Guštanj), Mežica, Muta, Prevalje, Ribnica na Pohorju, Sv. Anton na Pohorju (v občini Vuhred), Št. Danijel (občina Vuzenica). Sedež okrajne KZ je bil v Prevaljah, krajevne KZ so bile v 8 občinah od 12, v občini Guštanj pa sta bili dve, torej skupno 9 KZ.

V okraju Gornji Grad: Bočna, Gornji Grad, Ljubno ob Savinji, Luče, Mozirje, Nova Štifta, Rečica ob Savinji, Solčava, Šmartno ob Paki, Šmihel nad Mozirjem (občina Mozirje). Sedež okrajne KZ je bil v Mozirju, krajevne KZ so bile v 9 občinah od skupno 9, torej v vseh občinah, v občini Mozirje sta bili celo dve, tako da je vseh krajevnih KZ 10.

V okraju Kamnik: Česnjice (občina Blagovica), Gozd (občina Nevljje oziroma Sela pri Kamniku), Homec, Ihan, Komenda, Lukovica, Mekinje (občina Kamniška

Bistrica), Mengeš, Moravče, Nevlje (Sela pri Kamniku), Podgorje (občina Komenda), Rova (občina Radomlje), Sela pri Kamniku (poprejšnja občina Nevlje), Stranje (občina Kamniška Bistrica), Šmartno v Tuhinju, Trojane, Vodice, Vranja peč (poprejšnja občina Nevlje), Zgornji Tuhinj. Sedež okrajne KZ je bil v Podgorju, krajevne KZ so bile v 14 občinah od skupno 20, po dve pa v občini Kamniška Bistrica (Stahovica) in v občini Komenda ter kar štiri v občini Nevlje (Sela pri Kamniku), torej skupaj 19.

V okraju Kočevje : Banja Loka (občina Fara), Dolenja vas, Fara, Gora (občina Sodražica), Kočevje, Kočevska Reka, Loški potok, Mozelj, Ribnica na Dolenjskem, Sodražica, Sv. Gregor (občina Velike Lašče), Velike Lašče, Videm-Dobrepolje. Sedež okrajne KZ je bil v Ribnici, krajevne KZ so bile v 10 občinah od 13, po dve v občini Fara, Velike Lašče in Sodražici, torej skupno 13 krajevnih KZ.

V okraju Kranj : Besnica, Cerklje pri Kranju, Goriče (občina Golnik), Jezersko, Kovor, Kranj, Lom nad Trzičem (občina Sv. Katarina s sedežem na Slapu), Mavčiče, Naklo, Preddvor, Predoslje, Smednik, Stražišče, Šenčur, Trstenik (občina Preddvor). Sedež okrajne KZ je bil v Kranju, krajevne KZ so bile v 14 občinah od 17, v občini Preddvor sta bili dve, skupno pa je bilo v okraju 15 krajevnih KZ.

V okraju Krško : Cerklje ob Krki, Kostanjevica, Leskovec, Mokronog, Radeče, Studenec, Škocijan, Št. Janž na Dolenjskem, Št. Jernej, Št. Rupert, Trebelno, Tržišče. Sedež okrajne KZ je bil verjetno v Krškem in v Mokronogu za sodni okraj Mokronog, krajevne KZ so bile v 12 občinah od 17.

V okraju Laško : Hrastnik-Dol, Laško, Loka pri Zidanem mostu, Sv. Jedrt (občina Sv. Krištof), Sv. Lenart nad Laškim, Sv. Miklavž-Laziše (občina Jurkloster), Trbovlje. Sedež okrajne KZ je bil v Laškem, krajevne KZ so bile v 7 občinah, torej v vseh občinah okraja.

V okraju Lendava : Beltinci, Bogojina, Črenšovci, Dobrovnik, Gaberje, Odranci, Velika Polana in Turnišče. Sedež okrajne KZ je bil v Beltincih, krajevne KZ so bile v 8 občinah od 11.

V okraju Litija : Izlake (občina Zagorje ob Savi), Kolovrat-Mlinše, Kresnice, Litija, Polšnik, Primskovo, Sv. Križ pri Litiji, Šmartno pri Litiji, Št. Jurij pod Kumom, Št. Vid pri Stični, Trebeljevo, Vače, Višnja gora, Zagorje ob Savi. Sedež okrajne KZ je bil v Šmartnu pri Litiji, krajevne KZ so bile v 13 občinah od 17, v občini Zagorje ob Savi sta bili dve krajevni KZ, tako da jih je bilo skupaj 14.

V okraju Ljubljana okolica : Barje, Brezovica, Polje, Dobrova, Dobrunje, Dol, Dolsko, Grosuplje, Horjul, Ježica, Podgorica, Polhov Gradec, Preska (občina Medvode), Račna (Kopanj), Rudnik, Sv. Jurij pri Grosupljem, Sv. Katarina-Topol (občina Medvode), Šmarje pri Ljubljani, Šmartno pod Šmarno goro, Št. Jošt nad Vrhniko, Št. Vid nad Ljubljano, Vrhnika, Žalna-Slivnica, Želimlje. Sedež okrajne KZ je bil v Ljubljani, krajevne KZ so bile v 23 občinah od 28 oziroma 29 (všteto je tudi Mesto Ljubljana), v občini Medvode sta bili dve krajevni KZ, vseh skupaj je bilo v okraju 24.

V okraju Ljutomer : Apače, Cezanjevci, Gornja Radgona, Križevci (občina Sv. Križ pri Ljutomeru), Ljutomer, Mala Nedelja, Negova, Razkrižje, Slatina Radenci, Sv. Jurij ob Ščavnici, Veržej. Sedež okrajne KZ je bil v Ljutomeru, krajevne KZ so bile v 11 občinah od 12 (razen v Štrigovi, kjer je tudi prepričljivo zmagala opozicija).

⁵⁰⁴ Delavska fronta, 7. 3. 1936, št. 10, 11. 7. 1936, št. 28.

⁵⁰⁵ Orač, januar 1940, št. 1, članek: Ludovik Puš, Kmečko stanovsko občestvo.

⁵⁰⁶ Pregled in število stanje krajevnih Kmečkih zvez po okrajih temelji na podlagi zbranih podatkov o odobritvi pravil in ustanovnem obnem zboru krajevnih Kmečkih zvez v letih 1935–1941, na primerjavi podatkov iz Koledarja Kmečke zveze za leto 1941 in na podlagi podatkov iz Splošnega statističnega pregleda dravske banovine. Ljubljana 1939, z upoštevanjem stanja okrajev in občin 1. junija 1939 in Krajevnega leksikona dravske banovine. Ljubljana 1937, z upravnimi spremembami v Dodatku, str. 611 do 614.

V okraju Logatec : Begunje, Cerknica, Dolenji Logatec, Nova vas Bloke, Rovte, Stari trg (pri Ložu), Žiri. Sedež okrajne KZ je bil v Dolenjem Logatcu, krajevne KZ so bile v 7 občinah od 12.

V okraju Maribor desni breg : Hoče, Laporje, Makole, Poljčane, Radvanje, Ruše, Slovenska Bistrica, Slivnica, Spodnja Polskava, Studenci, Studenice (občina Poljčane), Šmartno na Pohorju, Zgornja Polskava. Sedež okrajne KZ je bil v Mariboru, krajevne KZ so bile v 12 občinah od 19, dve krajevni KZ sta bili v občini Poljčane, vseh skupaj je bilo v okraju 13.

V okraju Maribor levi breg : Jarenina, Selnica ob Dravi, Svečina, Sv. Ana v Slovenskih goricah, Sv. Anton v Slovenskih goricah, Sv. Barbara (občina Korena), Sv. Benedikt v Slovenskih goricah, Sv. Jakob v Slovenskih goricah, Sv. Jurij v Slovenskih goricah, Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Sv. Rupert v Slovenskih goricah, Sv. Trojica (v Slovenskih goricah), Sv. Marjeta ob Pesnici, Sv. Peter pri Mariboru (občina Košaki), Zgornja Sv. Kungota. Sedež okrajne KZ je bil v Sv. Lenartu, krajevne KZ so bile v 15 občinah od 22.

V okraju Murska Sobota : Martjanci, Murska Sobota okolica in Tišina. Krajevne KZ so bile v 3 občinah od 17.

V okraju Novo mesto : Ajdovec, Ambrus, Brusnice, Dobrnič, Dvor, Hinje, Mirna peč, Novo mesto, Prečna, Sela-Šumberk, Stopiče-Šmihel sedež Novo mesto (v Stopičah in Šmihelu KKZ), Šmarjeta, Št. Peter, Toplice, Trebnje, Valta (Vavta) vas (občina Šmihel-Stopiče), Zagradec in Žužemberk. Sedež okrajne KZ je bil v Novem mestu, krajevne KZ so bile v 17 občinah od 22, v občini Stopiče-Šmihel so bile tri, tako da je bilo v okraju 19 krajevnih KZ.

V okraju Ptuj : Cirkovce, Hajdina, Majšperk, Ormož, Polenšak, Ptuj, Središče ob Dravi, Svetinje, Sv. Bolfenk v Slovenskih goricah, Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah (sedež Juršinci), Sv. Marko niže Ptuja, Sv. Marjeta niže Ptuja, Sv. Miklavž, Sv. Tomaž pri Ormožu, Št. Vid pri Ptuj, Velika Nedelja, Vurberg (dekanija Ptuj, občina Grajena). Sedež okrajne KZ je bil v Ormožu, krajevne KZ so bile v 17 občinah od 31 (všteto je tudi Mesto Ptuj).

V okraju Radovljica : Bled, Brezje, Bohinjska Bistrica, Bohinjska Srednja vas, Breznica, Dobrava-Ovsiše, Kamna gorica, Kranjska gora, Radovljica, Rateče-Planica, Ribno. Sedež okrajne KZ je bil v Dobravi-Ovsišah, krajevne KZ so bile v 11 občinah od 18.

V okraju Slovenj Gradec : Pameče, Stari trg (občina Slovenj Gradec), Sv. Florijan (občina Mislinja), Škale pri Velenju, Šmartno pri Slovenj Gradcu, Šoštanj, Sv. Andraž pri Velenju, Št. Ilj pri Velenju, Št. Ilj pri Turjaku (občina Mislinja), Št. Janž na Vinski gori, Topolščica, Velenje. Sedež okrajne KZ je bil v Šoštanju, krajevne KZ so bile v 11 občinah od 13, v občini Mislinja sta bili dve, tako da je bilo skupaj v okraju 12.

V okraju Slovenske Konjice (od 1939 Konjice): Kebelj (občina Oplotnica), Konjice, Loče, Oplotnica, Prihova, Sv. Jernej (občina Loče), Sv. Kunigunda (občina Zreče), Vitanje, Zreče in Žiže (občina Loče). Sedež okrajne KZ je bil v Konjicah, krajevne KZ so bile v 6 občinah, torej v vseh občinah okraja, po dve sta bili v občini Oplotnica in v občini Zreče in tri v občini Loče, vseh skupaj je torej bilo 10 krajevnih KZ.

V okraju Škofja Loka : Črni vrh (od novembra 1936 je bila občina priključena škofjeloškemu okraju), Javorje, Nova Oselica (občina Oselica), Poljane, Selca, Sora (občina Zminec, sedež Puštal), Sorica, Stara Loka, Sv. Lenart (občina Selca), Škofja Loka, Trata, Trebija (občina Oselica), Zminec, Železniki. Sedež okrajne KZ je bil v Škofji Loki, krajevne KZ so bile v 11 občinah, torej v vseh občinah okraja; krajevnih KZ je bilo 14, dve sta bili v občini Oselica, dve v občini Selca in dve v občini Zminec.

Okraj Šmarje pri Jelšah (od 1939 Šmarje): Kozje, Pilštanj, Rogatec, Rogaška Slatina, Št. Vid pri Grobelnem, Št. Vid pri Planini (občina Planina pri Sevnici), Zibika. Sedež okrajne KZ je bil verjetno v Šmarju, krajevne KZ so bile v 7 občinah od 19.

Če primerjamo število 242 krajevnih KZ ob koncu leta 1937 s številom 308 ob koncu leta 1940, ugotovimo, da se je pospešena organizacijska rast končevala z jesenjo-zimo 1937/1938.

Poslej se je Kmečka zveza v organizacijskem razvoju le dograjevala na ravni okrajev z ustanavljanjem okrajnih KZ, v manjši meri pa je širila svoje krajevne KZ po posameznih okrajih. V letu 1938 do 1941 so ustanovili krajevne KZ še v tehle okrajih: Maribor desni breg dvanajst, Lendava pet, Kamnik pet in Škofja Loka pet, Novo mesto štiri in Šmarje pri Jelšah štiri; Brežice tri, Kočevje tri, Laško tri, Litija tri, Maribor levi breg tri, Murska Sobota tri, Slovenske Konjice tri, Dravograd dve, Gornji grad dve, Ljubljana okolica dve, Ptuj dve, Radovljica dve in Slovenj Gradec dve; Črnomelj ena, Kranj ena, Krško ena, Ljutomer ena, medtem ko

v okraju Celje in Logatec niso ustanovili nobene več. Skupaj so torej ustanovili 72 novih krajevnih KZ.

Obenem smo ugotovili, da so v letih 1936–1941 prenehale delovati naslednje krajevne KZ v tehle okrajih: v okraju Kamnik krajevna KZ Tunjice (občina Komenda), v okraju Slovenske Konjice krajevna KZ Stranice (občina Slovenske Konjice – okolica), v okraju Litija krajevna KZ Krka, v okraju Logatec krajevna KZ Gorenji Logatec, v okraju Ptuj krajevna KZ v župniji Sv. Lenart (občina Velika Nedelja), krajevna KZ Dornava, krajevna KZ Št. Janž na Dravskem polju, v okraju Maribor levi breg krajevna KZ v župniji Sv. Martin pri Vurbergu (občina Duplek), krajevna KZ Kamnica in v okraju Maribor desni breg krajevna KZ Sv. Lovrenc na Pohorju ter v okraju Radovljica krajevna KZ Bohinjska Bela (občina Ribno).

(nadaljevanje na strani 142)

Kmečko vprašanje kot del socialno-gospodarskega, političnega in hkrati narodnega vprašanja je klerikalna stranka, če se omejimo samo na klerikalni tabor, skušala reševati v glavnem v okviru dveh konceptov. Pri tem moremo poudariti, da kmečko vprašanje ni povsem istovetno s pospeševanjem kmetijske proizvodnje, sta pa v medsebojni soodvisnosti. Kmečko vprašanje v širšem smislu je torej vprašanje tehnične zaostalosti in nizke produktivnosti dela konkretno v slovenskih razmerah na srednjih in prevladujočih malih zemljiških posestvih in je tudi vprašanje družbeno-gospodarskih odnosov na vasi. Reševanje bistva eksistenčnega vprašanja kmečkega prebivalstva – prenaseljenost in odvečna delovna sila, pomanjkanje zemlje (agrarna reforma) – naj bi potekalo v dveh smereh: prvič z industrializacijo dežele, vendar ne s krepitvijo maloštevilnih industrijskih centrov z osredotočenjem pomnoženega delavstva, marveč s pospešenim razvojem industrijske in obrtne dejavnosti, ki bi bila kolikor toliko enakomerno porazdeljena predvsem v pasivnih krajih oziroma po vsej Sloveniji in bi kmečkemu prebivalstvu pomenila bodisi dodaten ali stalen, edini zaslužek.

Drug koncept reševanja socialno-gospodarskega vprašanja kmečkega prebivalstva pa je zagovarjal kmečko samopomoč v različnih oblikah. Med poglavitne je sodilo predvsem organiziranje kmeta v kmečko stanovsko-strokovno in kulturno organizacijo, ki bi skupaj s kmečkim zakonitim zastopstvom, Kmetijsko zbornico, in s preosnovanjem in dograjevanjem zadružništva socialno-gospodarsko dvignila kmeta. Agrarna reforma, četudi bi bila dosledno izpeljana, ne bi bistveno povečala male kmečke zemljiške posesti, in s tem tudi ne povsem sanirala kmečkega obrata. Še vedno bi si precej malih kmečkih posestnikov in članov njihovih družin moralo iskati dodaten zaslužek.

Težišče razprave je na obravnavi idejno-programskih smernic in organizacijske rasti obnovljene Kmečke zveze (1935–1941) v okviru socialnega sistema krščanskega solidarizma.

V razpravi smo posvetili posebno pozornost kvantiteti Kmečke zveze, ki je veljala za množično kmečko stanovsko organizacijo klerikalne stranke. Na podlagi arhivskega in časopisnega gradiva smo v podrobnem kronološkem in problemskem orisu razvoja krajevnih Kmečkih zvez po okrajih ugotovili, da je bilo ustanovljenih največ krajevnih KZ v letih 1936 in 1937, in to v pretežni večini okrajev. O tem govori tudi izdelana tabela s številčnim stanjem krajevnih KZ ob koncu leta 1937. Podroben pregled krajevnih KZ po okrajih ob koncu 1940 pa prikazuje imensko 308 krajevnih KZ. Z idejnim in praktičnim utrjevanjem stanovskega gibanja je Kmečka zveza organizacijsko zajemala ne le kmečke gospodarje posestnike, kmečke žene in mladino od 14. leta naprej, marveč si je v okviru »kmečkega stanovskega občestva« prizadevala zajeti vse socialne plasti kmečkega prebivalstva, s kmečkimi obrtniki in poljedelskimi delavci vred, četudi so bili slednji ponekod organizacijsko vezani na Zvezo združenih delavcev. Poleg tega poudarimo, da je Kmečka zveza vabila v svoje vrste oziroma v kmečko stanovsko gibanje vse slovenske kmete. Toda hkrati je poudarjala idejni ekskluzivizem in v okviru tega je tudi opredeljevala svoj odnos do političnih strank. Četudi je ves čas poudarjala, da je politično neopredeljena stanovska organizacija, smo v razpravi prikazali, da je sodelovala v pomembnejših političnih akcijah, zlasti v volilnem boju na občinskih volitvah (1935–1938) in skupščinskih volitvah 1938 na strani slovenskega dela JRZ. Za primer smo navedli izid skupščinskih volitev decembra 1938 v vzhodnem

agrarnem pasu Slovenije, kjer je bilo v obravnavanem obdobju močno prisotno slovensko mačkovstvo oziroma ljudskofrontno gibanje. Podrobne primerjave podatkov o obstoječih krajevnih KZ v okrajih v vzhodni Sloveniji in volilnih izidov za listo JRZ na decembrskih skupščinskih volitvah 1938 potrjujejo, da je bilo kmečko stanovsko gibanje v okviru Kmečke zveze podaljšana roka slovenskega dela JRZ.

Kot protiutež Kmečko-delavskemu oziroma ljudskofrontnemu gibanju se je proti koncu tridesetih let znotraj konservativnega dela klerikalne stranke vse bolj utrjevala povezava med vodstvom Kmečke zveze in vodstvom Zveze združenih delavcev (ZZD). Obe organizaciji sta s ciljem uvesti in zagotoviti »socialni mir« in »socialno pravičnost« v okviru načrtovane korporativne organizacije narodne proizvodnje in gospodarske politike poudarjali pomen skupnega sodelovanja kmečkega in delavskega stanu v okviru slovenske katoliške skupnosti.

Na novo ustanovljena Kmetijska zbornica poleti 1937, s postopno usmerjenostjo h »gospodarstvu po načrtu«, je v bistvu pomenila pomembno stopnjo kmečkega zakonitega zastopstva. Kmečka zveza je v sodelovanju s Kmetijsko zbornico poslej skušala reševati socialno-gospodarska vprašanja v skladu s svojim programom. S skupnimi akcijami so skušali doseči zakonski osnutek in izvajanje socialnega zavarovanja kmečkega ljudstva. To je bilo pravzaprav nadaljevanje prejšnjih akcij v okviru Krekovega krščanskosocialnega gibanja. Vendar jim tudi tokrat ni uspelo.

Več uspeha sta Kmečka zveza in Kmetijska zbornica imeli pri pripravi novega zakonskega osnutka o ljudskih šolah, Kmečka zveza pa pri graditvi Doma učiteljskihnikov v Ljubljani. Kmečka zveza in Kmetijska zbornica sta se precej ubadali s problematiko zakonske zaščite kmečke zemlje in zavarovanja kmečkega doma, vendar sta se ti vprašanji naposled vse bolj reševali v obliki ustreznih zahtev.

Pomembna preokupacija Kmečke zveze in Kmetijske zbornice v okviru »gospodarstva po načrtu« je bilo presnovanje zadružništva na podlagi novega in za vso državo enotnega zakona o gospodarskih zadrugah, ki je bil objavljen jeseni 1937. Ob dejstvu, da je od srede tridesetih let postopoma znova zaživelo kreditno zadružništvo (klerikalne hranilnice in posojilnice so bile Raiffeisnovega sistema), ki je prevladovalo nad drugimi oblikami kmečkega zadružništva na Slovenskem, je Kmečki zvezi uspelo ustanoviti svoj osrednji denarni zavod. Dne 25. julija 1939 je bila ustanovljena Posojilnica Kmečke zveze v Ljubljani, zadruga z neomejenim jamstvom za nedoločen čas. Zadrugo je zastopal upravni odbor.

Na podlagi novega zakona o gospodarskih zadrugah iz leta 1937 je Kmečka zveza pripravila tudi ustrezna pravila kmetijskih oziroma kmečkih zadrug, tako za blagovne kot za proizvodne zadruge. Poleg tega je v začetku maja 1939 ustanovila Osrednjo blagovno zadrugo s sedežem v Mariboru. V ustanovitvi in delovanju te zadruge sta Kmečka zveza in Kmetijska zbornica videli »začetek nove poti v zadružništvu«. Nasploh sta imeli za pomembno obliko reševanja kmečkega vprašanja vzpostavitev neposrednega stika producenta s konsumentom, torej pospešeno ustanavljanje blagovnega zadružništva.

S tem smo nakazali le nekatere pomembnejše plati dejavnosti obnovljene Kmečke zveze, za celovit pregled pa so potrebne nadaljnje raziskave iz vseh področij njenega delovanja.

Začrtana dejavnost Kmečke zveze v »prehodnem obdobju« je bila prekinjena z okupacijo Slovenije in uvajanjem nemškega oziroma italijanskega okupacijskega sistema.

ANDREJ STUDEN

NEKAJ DROBTINIC O VILI V ŠUBIČEVI ULICI 10 (O NJENEM NASTANKU, STRUKTURI IN PRVIH LASTNIKIH)

Razkrivanje preteklosti ljubljanskih hiš, naj si bodo starejšega ali mlajšega datuma, je vsekakor povezano z ohranjenim arhivskim gradivom. Zgodovino teh spomenikov materialne kulture, zakoreninjenih v širokem sklopu vsakdanjega življenja, je možno odkrivati le ob upoštevanju pogosto zelo skromnih obvestil o hiši in njenih stanovalcih. Naloga torej še zdaleč ni lahka; tako sem pri iskanju arhivskih dokumentov, povezanih z zgodovino vile v Šubičevi ulici 10, kamor se je nedavno preselilo uredništvo revije *Borec*, imel nemalo težav. Kljub temu lahko rečem, da ohranjeno gradivo o tej hiši vendarle pomeni za zgodovinarja srečno okoliščino, saj sem ga navsezadnje našel več, kot sem pričakoval. V razpravi bom skušal prikazati postopke mestnih oblasti za izdajo gradbenega dovoljenja za gradnjo te meščanske vile na začetku 20. stoletja, obenem pa je zanimiva tudi pripoved o njenih prvih lastnikih in stanovalcih – premožne nemške meščanske družine še v času stare avstroogrske monarhije in nato stare jugoslovanske države.

NA KRATKO O PRVI, NEURESNIČENI ZAMISLI O GRADNJI VILE IZ LETA 1903

Na začetku 20. stoletja sta bila lastnika gradbene parcele št. 195/8 v Kapucinskem predmestju, na koncu takrat imenovanih »podaljšanih Šubičevih ulic«, dr. Otto in Magda Vallentschag.¹ Poleti 1903 sta se zakonca odločila, da bosta na njej postavila enonadstropno vilo in naročila načrte zanjo pri mestnem stavbnem mojstru Filippu Supančiču. Arhitekt si je v projektu zamislil imenitno enonadstropno vilo, namenjeno bogatemu meščanskemu sloju. Zanimivi sta bili tako pravičnejša oblika stavbe kot tudi skrbno izdelana in s prefinjenimi podrobnostmi okrašena fasada. Načrt vsebuje tudi zamisel lično izdelane ograje z veličastnim vhomod.²

Razkošje, ki ga je obetal Supančičev projekt, je vidno tudi v zarisani razporeditvi in strukturi notranjih prostorov. Zamislimo si sprehod po takšni imaginarni notranjščini. V pritličju bi skozi imeniten vhod najprej stopili v predsobo, poleg katere bi bil razkošen salon z zaprto verando. Iz predsobe oziroma salona bi lahko stopili v veliko jedilnico, povezano s spalnico. Poleg spalnice si je spretni stavbni mojster zamislil še dve sobi. Ena naj bi bila namenjena deklicam, druga dečkom. Poleg sobe za dečke naj bi bila še ena velika veranda. V pritličju naj bi bili tudi prostori za hišne posle, povezani s posebnim hodnikom s predsobo takoj za vhomod. Tu naj bi bila veliko skromnejša izba za služinčad, nekoliko večja kuhinja s štedilnikom in shramba. Tudi stranišče in kopalnico (tedaj znak razkošja in privilegij bogatih) je arhitekt postavil v pritličje. In poleg kopalnice tudi manjši balkon. Enako luksuzno razporeditev in funkcionalnost prostorov si je arhitekt zamislil tudi v prvem nadstropju. Na podstrešju je predvidel dve podstrešni sobi, v kleti pa 3 kleti, drvarnico, shrambo, pralnico ter sobo in kuhinjo (verjetno za hišne posle, op. pis.).³

Lastnika gradbene parcele, zakonca Vallentschag, sta dne 21. avgusta 1903 prosila slavni mestni magistrat, da jima izda gradbeno dovoljenje (*Bauconcens*) za gradnjo enonadstropne vile po priloženih Supančičevih načrtih. Hkrati sta zaprosila tudi »za napravo hišnega kanala (kanalizacije, op. pis.), vpeljavo vodovoda in električne razsvetljave«.⁴

V popotresnem obdobju, po letu 1895, gradnja nove stavbe v Ljubljani ni bila enostavna. V gradbeni dejavnosti so namreč začela veljati stroga gradbena načela,

predvsem v smislu »zdravstvenih razlogov« in požarne varnosti. Mestne oblasti so s predhodnimi komisijskimi ogledi stavbišča skrbno in natančno preučile in pretehtale vsako podrobnost, povezano z gradnjo, v skladu s predpisanim stavbnim redom. Če mestnim oblastem nekatere od preučenih okoliščin niso ustrezale, niso izdale gradbenega dovoljenja.

Pri prvem ogledu Vallentschagove parcele, ta je bil 27. avgusta 1903, se ne bomo podrobneje ustavljali, saj je bil zelo podoben tistemu iz leta 1906, in temu bomo namenili nekaj več besed. Na tem mestu je za nas zanimiva le naslednja navedba iz zapisnika komisije, ki si je ogledala gradbeno parcelo: »Za čas, ko še ni preskrbljena kanalizacija, preskrbeti bo za odvajanje fekalij in odpadnih voda greznico, katera mora odgovarjati predpisom stavbnega reda.«⁵ Kanalizacije torej ni bilo in prav ta okoliščina je lastnika parcele odvrnila od gradnje. Greznica s pnevmatičnim izpraznjevanjem bi namreč bila samo začasna rešitev, dokler mestna kanalizacija ne bi segla do konca Šubičevih ulic. Preračunljivi odvetnik dr. Otto Vallentschag se je zavedal, da bi si z gradnjo greznice nakopal samo nepotrebne stroške. Po njegovem je bila ureditev celotne kanalizacije sočasno z gradnjo nove vile potrebna tudi iz sanitarnih razlogov. Hkrati je izrazil bojazen, da bi bilo v prihodnosti, potem ko bi zgradili »glavni cestni kanal«, verjetno tudi tehnično neizvedljivo povezati kanalizacijo vile z glavnim kanalom.⁶

POSTOPKI MESTNIH OBLASTI ZA IZDAJO GRADBENEGA DOVOLJENJA LETA 1906

Leta 1906 je bil napeljan glavni cestni kanal tudi v »podaljšane Šubičeve ulice«. Povezava z javno mestno kanalizacijo je bila torej zagotovljena in s tem je bila odstranjena tudi poglavitna ovira, ki je motila lastnika parcele leta 1903. Dr. Otto in Magda Vallentschag sta zato 21. julija 1906 ponovno zaprosila mestni magistrat za gradbeno dovoljenje za gradnjo enonadstropne vile na omenjeni parceli v podaljšanih Šubičevih ulicah.⁷ Mestni magistrat je odredil komisijski ogled stavbišča za torek, 14. avgusta 1906, ob 10. uri dopoldne. K ogledu so bili poleg prosilcev za stavbno dovoljenje povabljeni tudi gospod nadkomisar in gospod zdravstveni izvedenec kot predstavnika mestne občine ljubljanske, gospod stavbni mojster (Robert Smielowski), zastopnik c. kr. priv. južne železnice in sosedje.⁸

Zanimiva je predvsem udeležba zastopnika južne železnice. Parcela, na kateri naj bi stala bodoča vila, je bila namreč v požarnem rajonu južne železnice. Ne smemo pozabiti, da govorimo o času sopihajočih parnih lokomotiv in s tem tudi o času isker. Te pa so pomenile realno nevarnost požara. Prav zato je moral biti pri ogledu navzoč tudi predstavnik »cenjenega« oddelka za vzdrževanje železnice, saj bi bila gradnja vile zaradi lege parcele v požarnem rajonu železnice brez privoljenja direkcije c. kr. priv. južne železnice na Dunaju nemogoča.⁹

Po natančnem ogledu načrtov in parcele so bile bistvene ugotovitve komisije tele: a. »Pri podstrešnih sobah in pri dovodu k tem sobam napraviti bo enako kakor stene tudi stropove ognjavarne. Ti stropovi ne smejo biti pritrjeni na strešno konstrukcijo, ampak popolnoma samostojni.« b. »Hišni kanal bo s cestnim kanalom solidno zvezati. Ograjo ob obeh cestah (mišljeni sta Šubičeva in Levstikova, op. pis.) postaviti bo natanko v stavbno črto in nivel in ravno tako ob obeh cestah položiti predpisani trotoar (pločnik, op. pis.). Stopnjice morajo biti 1.30 m široke. Glede ograje se pripomni, da bi bilo priporočiti, da se nekoliko ličnejše napravi.« c. Gospod zdravstveni izvedenec ni imel bistvenih pripomb, opozoril je le na to, »da se vpelje v vilo vodovod in napravijo stranišča za splakovanje z vodo točno po stavbnem redu. Tla v kopalni sobi bo betonirati in napraviti poseben odvod za odpadajočo vodo. V suterenu (podzemlju, op. pis.) napraviti bo dva prostora za služinčad.«¹⁰ Gradnji vile ni nasprotoval nihče.

Dne četrtega septembra 1906 je na ljubljanski mestni magistrat prispel tudi odgovor direkcije c. kr. priv. južne železnice, ki gradnji vile ni ugovarjala pod pogojem, da bo na novo postavljena zgradba popolnoma požarno varna (vollkommen feuersicher), da

bo njena streha pokrita s požarno varnim materialom, »njene proti železnici obrnjene strešne odprtine pa naj bodo zavarovane s trdnim steklom oziroma z gosto žičnato mrežo« (zapiralom) (... und wenn dessen gegen die Bahn gerichtete Dachöffnungen durch festen Glas oder Drahtsiebverschluss verwahrt werden).¹¹

Magistratni gremij je 7. septembra 1906 izdal dr. Ottu Vallentschagu stavbno dovoljenje pod naslednjimi pogoji:

1. Nova vila mora biti najmanj 5 m odmaknjena od stavbne črte v obeh ulicah.
2. Ker leži stavbišče v požarnem rajonu c. kr. priv. južne železnice, mora biti vila popolnoma »ognjavarno zgrajena in pokrita«.
3. Zaradi vlažnega zemljišča je potrebno »zidovje horicontalno in vertikalno izolovati proti talni vlagi«.
4. Na podstrešju morajo biti ognjavarne stene in stropi. Stropi ne smejo biti pritrjeni na strešno konstrukcijo. Stopnice morajo biti široke 1.30 m. Tla v kopalnici morajo biti betonska, poskrbeti pa je potrebno tudi za poseben »odtok za odpadajočo vodo. V suterenu napraviti bo dva prostora za služinčad.«
5. »Hišno kanalizacijo izpeljati bo z zadostnim padcem ter napraviti v kleti zadostno število snažilnih odprtin. Izliv hišnega kanala v glavni cestni kanal bo solidno obzidati. ... Zvezo hišnih lijakov in strešnih cevi (žlebov, op. pis.) s hišnim kanalom zavarovati bo z zidom proti izpuševanju plinov.«
6. Napeljati morate vodovod in v straniščih »napraviti morate klozete za izplakovanje z vodo. Vse dimnike urediti morate natanko po predpisih stavbnega reda.«
7. »Ograjo ob obeh ulicah postaviti bo natanko v stavbno črto in nivel. Vrata ograje odpirati se smejo le noter. Pred ograjo v obeh ulicah položiti morate trotoar po predpisih mestnega magistrata na lastne stroške.«
8. V času gradnje se morate ravnati po predpisih cestnopolicijskega reda. »Za delavce pri stavbi (gradnji, op. pis.) preskrbeti morate provizorično stranišče po predpisih mestnega fizikata. Ob zimskem času, ko se delo prekine, morate oni del hodnika (prehoda čez gradbišče, op. pis.), ki je med stavbo v porabi, odpreti ter tako urediti in posuti s peskom, da bo rabljiv za pasante (mimoidoče, op. pis.).«
9. »Po dovršeni stavbi izposlovati si morate pri mestnem magistratu uporabno dovoljenje za vse prostore nove vile.«¹²

Iz povedanega sta razvidni velika previdnost in natančnost mestnih oblasti pred izdajo gradbenega dovoljenja in ob njej. Oblasti ni skrbelo samo to, da je morala nova gradnja ustrezati strogim predpisom popotresnega stavbnega reda (predvsem zahtevam po zračnih in svetlih, higienskih in protipožarnih prostorih, temveč je svojo pozornost usmerjala tudi v zunanje estetske učinke. Zanimal jo je videz vile, ki mora biti vsaj lična, če že ne imenitna in razkošna, da se bo lahko prijetno vklopila v urbani sklop novega naselja vil, ki je v tem delu mesta zraslo po potresu leta 1895. Oblast je namenjala pozornost celo okolici vile in s tem skušala vplivati tudi na okus in želje graditelja (npr. zahteva po ličnejši ograji in pločniku z natančnimi, v metrih izraženimi določbami o odmiku vile od stavbne črte v obeh ulicah, Šubičevi in Levstikovi, in natančni postavitvi ograje v stavbni črti in nivoju obeh ulic). Skratka, oblasti ni skrbel samo videz vile, temveč tudi njena usklajenost s širšo okolico, zato si je tudi prizadevala za čimbolj veličasten in imeniten videz ulic v popotresnem naselju vil.

PODOBA MEŠČANSKE VILE

Vila je bila zgrajena do začetka julija 1907.¹³ S pomočjo načrtov stavbnega mojstra Roberta Smielowskega, podatkov popisa prebivalstva iz leta 1910 in zapisnika magistratne komisije, ki je nastal ob ogledu nove vile (17. julija 1907) pred izdajo vselitvenega dovoljenja, bom skušal v grobem predstaviti prvotno podobo vile.

Zunanost nove enonadstropne vile je bila mogoče manj pravljici, kakor je bila v načrtu Filippa Supančiča iz leta 1903. Kljub temu je bila vila, ki jo je projektiral Robert Smielowski, še vedno razkošna. Imela je tudi ime – vila Magda (po ženi dr. Otta Vallentschaga).¹⁴ Po mnenju gospoda stavbnega in gospoda zdravstvenega izve-

denca je bila vila primerna za vselitev. Med gradnjo pa so, kot je razvidno iz zapisnika komisijskega ogleda, izvedli tudi nekatere spremembe »pri stranišcih in shrambah v vseh etažah. Pri kletnem stanovanju je vhod popolnoma ločen od ostalih prostorov. Podstrešno stanovanje (predvideni sta bili dve sobi, op. pis.) se je opustilo ter se je napravila le ena shramba, ki je opažena in ometana. Na severni strani napravil se je pritlični prizidek s stopnjicami, ki služijo za zvezo pritličnih in suterenskih prostorov. Ta prizidek je kakor ostala fasada fasadiran... zakrije pa se z divjo trto in z okoli nasajenim drevjem. Proti tem napravam ni niti s tehničnih niti z estetskih ozirov nikakih pomislekov in ker so za vse te izpremembe že predloženi načrti, ki docela soglašajo z izvršeno stavbo (gradnjo, op. pis.), ni nikakega pomisleka glede uporabe.«¹⁵ Ob popisu prebivalstva leta 1910 je vilo že obdajal prelep cvetlični in tudi »koristen« vrt za zelenjavo. Imeli so tudi kurnik z desetimi kokoši (Haushühner).¹⁶

Lastnik je vilo zavaroval proti požaru, hkrati pa je poskrbel za požarno varnost. Tako tla kot stropi so bili betonski. Protipožarnim predpisom je ustrezala tudi strešna kritina, saj je bila streha pokrita z eternitom (umetnim skrilavcem, izdelanim iz azbesta in cementa).¹⁷ Popolnoma ognjavarne pa so nenazadnje bile tudi notranje stopnice. »Stopnice, ki vodijo iz pritličja v I. nadstropje, so hrastove, njih krila pa so napravljena iz betona med železno konstrukcijo.«¹⁸ Natančna predstavnik mestnih oblasti seveda nista pozabila na predpisano širino stopnic. Ta je namesto 1.30 m znašala le 1.20 m. Vendar sta budna zastopnika magistrata menila, da »ta širjava povsem zadošča, ker (stopnice) služijo za zvezo prostorov le enega stanovanja«.¹⁹

V kleti so poleg stanovanja (soba, kuhinja in stranišče na hodniku) s posebnim vhodom z dvorišča bile kleti, drvarnica, pralnica in shramba. Leta 1910 je bilo kletno stanovanje namenjeno hišnim poslom.

Lastnikova družina je stanovala v pritličju in v prvem nadstropju. Ob glavnem vhodu je bila manjša predsoba, poleg katere je bilo stranišče na izplakovanje z vodo. Iz predsobe se je po načrtu prišlo v opremljeno vežo (Diele), ki je bila povezana z veliko jedilnico, obdano na eni strani s prelepo zaprto verando, na drugi strani pa s sobano, ki je služila za dnevni prostor. V pritličju so bili še tile prostori: soba, izba za posle, shramba in kuhinja, iz katere so vodila vrata na manjši balkon.

Če bi se po hrastovih stopnicah povzpeli v prvo nadstropje, bi v predsobi naleteli na več vrat, ki so vodila v spalnico in druge sobe (skupaj 4), imenitno kopalnico z betonskimi tlemi in vsemi potrebnimi odtoki ter na manjši balkon. Posebno stranišče je bilo tudi v prvem nadstropju. Tudi razkošna zaprta veranda ni manjkala.²⁰

Po prvi vojni je moral dr. Otto Vallentschag vilo nekoliko preurediti. Še vedno je sicer služila predvsem za stanovanje, hkrati pa tudi za odvetniško pisarno. V hiši sta bili dve stanovanji: kletno so oddajali, v preostalem delu pa so bili tile prostori: 4 sobe, 3 pisarne za odvetniške posle, kuhinja, poselska soba, kopalnica, podstrešna shramba, 2 stranišči, 2 verandi, 2 kleti, drvarnica in pralnica.²¹

Pred prvo vojno je imel dr. Vallentschag za opravljanje odvetniških poslov v najemu pritlično stanovanje na cesti Franca Jožefa št. 5 (med vojnima Aleksandrova, danes pa Cankarjeva cesta).²² Že leta 1923 se je glavnina poslovanja ponovno preselila na (tedaj) Aleksandrovo cesto št. 5.²³ Iz popisa prebivalstva Ljubljane, ki je bil izveden 31. januarja 1928, pa je razvidno, da je bila v vili ena sama pisarna za advokaturu. Poleg kletnega stanovanja so v preostalem delu vile bili tile prostori: 6 sob, predsoba, opremljena veža (Diele), kuhinja, poselska soba, kopalnica, 2 stranišči, 2 podstrešni shrambi, 2 jedilni shrambi, 2 verandi, pralnica, klet in 3 drvarnice.²⁴

NEMŠKA MEŠČANSKA DRUŽINA IN DRUGI STANOVALCI VILE

Dr. Otto Vallentschag, odvetnik in hišni posestnik, se je rodil leta 1858 v Celju. Po študiju prava se je leta 1884 za stalno naselil v Ljubljani. Njegova žena Magda – zasebnica, rojena Pok (tudi Pock), se je rodila leta 1869 v Ljubljani.²⁵ Bila je hči Josefa in Magdalene Pok, hišnih posestnikov na Starem trgu. Njen oče je bil znan ljubljanski klobučar (Hutmacher).²⁶ Dr. Otto in Magda sta sklenila zakonsko zvezo kmalu po

katastrofalnem ljubljanskem potresu leta 1895. Njun prvorojenec Otto je privekal na svet leta 1896. Leta 1898 je bila rojena hči Magda, dve leti kasneje sin Herbert in leta 1907 še hči Gerhild.²⁷ Leta 1900 sta zakonca s prvimi tremi otroki prebivala v imenitnem in velikem stanovanju (143,75 m²) v drugem nadstropju nove popotresne Pongratzove hiše na Dvornem trgu 3. V gospodinjstvu so bile še pestunji in kuharica. Stanovanje je bilo res veliko: 4 sobe, predsoba, kuhinja, izba za posle, shramba, kopalnica in stranišče.²⁸

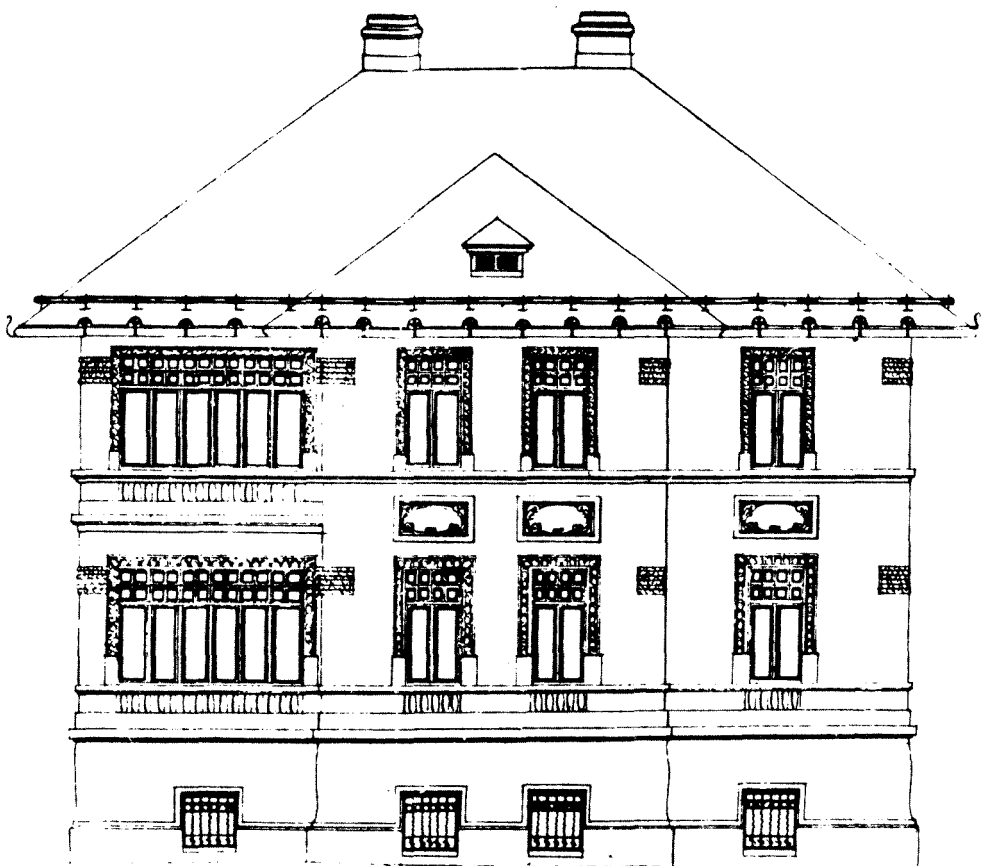
Prvega avgusta 1907 se je družina Vallentschag preselila v novo vilo v podaljšane Šubičeve ulice št. 10. Poleg staršev s štirimi otroki sta v gospodinjstvu bili leta 1910 še kuharica Marija Pirc in sobarica Franza Spazzapan. Vsi člani gospodinjstva so bili rimokatoličani. Pri Vallentschagovih je bil ob popisu prebivalstva leta 1910 naveden kot občevalni jezik nemški, prav tako pri kuharici Mariji Pirc, rojeni v agrarni okolici Novega mesta (Velki Podluben, danes Veliki Podljuben). Ta navedba je, če bi hoteli ugotavljati etnično pripadnost kuharice, nedvomno sporna, morda celo samovoljna poteza izpolnjenca naznanilnice dr. Otta Vallentschaga. Za sobarico Franzo Spazzapan pa je bil naveden kot občevalni jezik slovenski. Vsi člani gospodinjstva razen maloletne hčere Gerthild so znali brati in pisati.²⁹

Ob popisu prebivalstva Ljubljane leta 1921 je prišlo v vsakdanjem življenju vile do sprememb. Prva svetovna vojna je verjetno nekoliko prizadela finančno moč družine. O povojni usodi sina Herberta popis leta 1921 ne poroča, vendar lahko glede na podatke popisa prebivalstva leta 1928 sklepamo, da je živel in se šolal na Dunaju. Visoko šolo na Dunaju je obiskoval tudi najstarejši sin Otto, ki je bil v času popisa prebivalstva leta 1921 na počitnicah v Ljubljani. Po vojni so imeli Vallentschagi pri hiši samo eno dekle – Marijo Zorman iz Komende. V Ljubljano je prišla sredi vojne vihre leta 1916, pri družini pa se je zaposlila 12. maja 1921. Družina je vzela pod streho tudi podnajemnika, podporočnika Nikolo Gajića, doma iz Karlovca na Hrvaškem. K hiši je prišel 11. oktobra 1921. Vsi člani gospodinjstva razen podnajemnika so se prehranjevali doma. Podporočnik Nikola Gajić je plačeval 4500 kron letne najemnine. Od te vsote je moral 2700 kron prispevati za uporabo pohištva in perila.³⁰

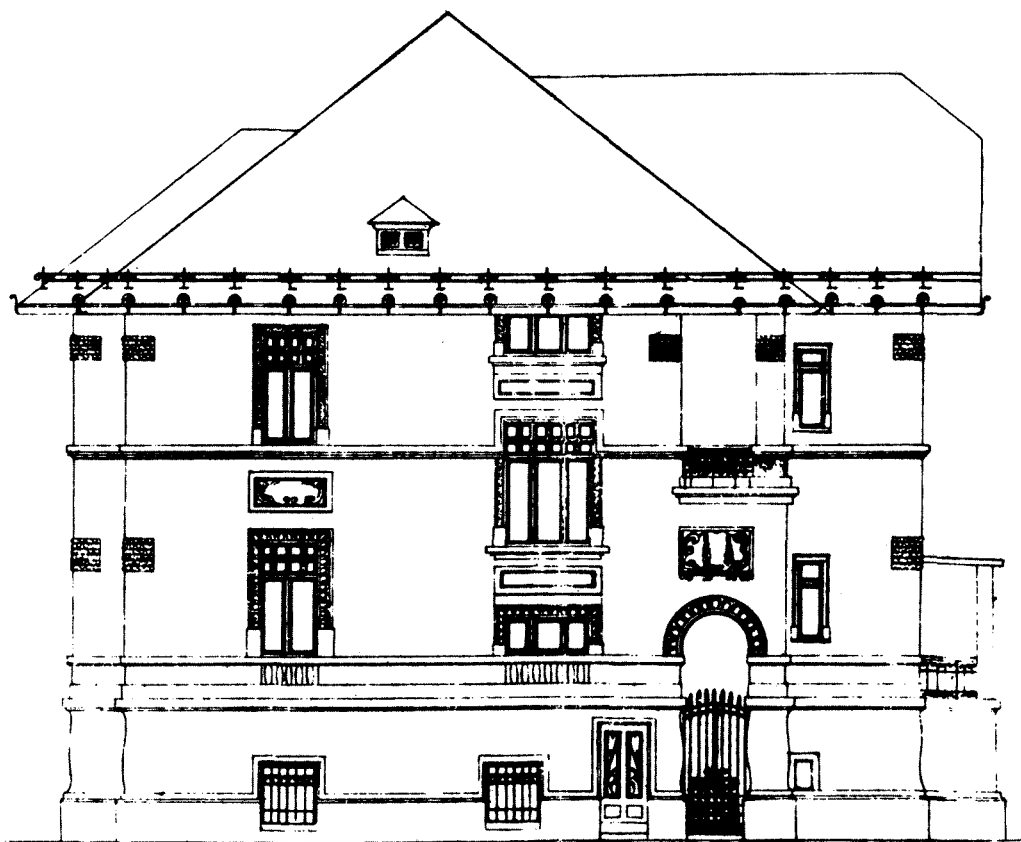
Po prvi svetovni vojni je pričela družina oddajati tudi kletno stanovanje. Zanimivi stanovalki – Uršula Mužina in njena hči Adela, sta za stanovanje leta 1921 plačevali 753 kron in 69 vinarjev letne najemnine. Mati Uršula je na popisni obrazec zapisala, da mora bivati v Ljubljani, ker ji je »edina opora hčer, ki je tu v službi«. Bila je vdova nadzornika moške kaznilnice in je gospodinjila hčeri. Hči Adela je bila uradnica pri banki (zavarovalnici) Slavija. V Ljubljano sta prišli 6. avgusta 1919 iz Gradiške ob Soči. Prehranjevali sta se doma. V stanovanju sta imeli »lastno hišno opravo«.³¹ V kletnem stanovanju sta prebivali tudi ob popisih prebivalstva leta 1928 in 1931. Leta 1931 sta bili glede na rojstni kraj uvrščeni med italijansko emigracijo. Pri obeh pa sta navedena jugoslovanska narodnost in slovenski materni jezik.³²

Leta 1928 v okviru družine Vallentschag ne srečamo več sina Otta, ki se je odselil. Zato pa se je vrnil sin Herbert (že leta 1925). Hči Gerhild je obiskovala visoko šolo. Pri hiši se je zaposlila nova dekla – Terezija Hajd, ki je leta 1927 prišla v Ljubljano iz Tepanji pri Slovenskih Konjicah. Nov član gospodinjstva je bil tudi podnajemnik Gustav Smola, kapetan v pokoju in uradnik zveze industrijalcev.³³

Magda Vallentschag je ovdovela. Ob popisu prebivalstva leta 1931 je prejela dohodke kot odvetnikova vdova. Najstarejša hči Magda je bila zasebnica, najmlajša Gerhild pa uradnica. Sin Herbert je bil tovarniški ravnatelj. Pri hiši so imeli novo služkinjo – Dirutiš Miri, rojeno v okolici Metlike. Gustav Smola, kapetan v pokoju, je bil še vedno podnajemnik. Pri družini je začasno stanoval tudi inženir Vinko Čop, doma iz Radovljice. Pri Vallentschagih sta na popisnem listu navedena nemška narodnost in nemški materni jezik.³⁴ Pri služkinji in stalnem podnajemniku je navedena slovenska narodnost, pri inženirju Čopu pa jugoslovanska. Kot materni jezik je pri vseh treh zapisana slovenščina.³⁵

Slika 1: Sprednja fasada Vallentschagove vile v Šubičevi ulici 10 (detajl načrta stavbnega mojstra Roberta Snielowskega). ZAL: REG I / fasc. 1527, XVI/2, št. 27499, fol. 445

Slika 2: Pogled na Vallentschagovo vilo v Šubičevi ulici 10 s strani (detajl načrta stavbnega mojstra Roberta Smielowskega). ZAL: REG I / fasc. 1527, XVI/2, št. 27499, fol. 445

Mozaik o družini Vallentschag je seveda pomanjkljiv in nepopoln. Vanj so vstavljene zgolj drobne informacije, odmevi preteklosti, ki so se ohranili. Zapisal sem torej samo **mogoče**, vstavil sem samo tiste kamenčke naplavin, ki so nam ostali. Manjkajo pa pisani kamenčki, ki bi globlje pojasnili tako odnose, ki so vladali v ožjem družinskem krogu, kot tudi udejstvovanje družine v javnem družabnem življenju. Manjkajo nam občutki, predstave, navade, okus itd. družinskih članov. Po zmagi nad okupatorjem je bila vila nacionalizirana. V njej so stanovali Ferdo Kozak in njegovi potomci. V začetku osemdesetih let v vili ni bilo več stanovalcev. V njej so bili najprej prostori Republiškega sekretariata za pravosodje in občo upravo, zdaj pa je v vili Založba Borec. Če danes usmerimo pogled v vilo in se napotimo v njeno notranjščino, si moramo priznati: nekdanji blišč imenitne meščanske vile je zbledel...

¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL) : REG I / fasc. 1527, XVI/2, št. 27499, fol. 408.

² ZAL : REG I / fasc. 1517, XVI/2, št. 29538, fol. 314.

³ ZAL : ibidem, (Supančičev načrt), fol. 313.

⁴ ZAL : ibidem, fol. 303.

⁵ ZAL : ibidem, fol. 305.

⁶ ZAL : ibidem, fol. 318.

⁷ ZAL : REG I / fasc. 1527, XVI/2, št. 27499, fol. 408.

⁸ ZAL : ibidem, fol. 410.

⁹ ZAL : ibidem, fol. 409.

¹⁰ ZAL : ibidem, fol. 410.

¹¹ ZAL : ibidem, fol. 414.

¹² ZAL : ibidem, fol. 415, 416.

¹³ ZAL : ibidem. To je razvidno iz prošnje dr. Vallentschaga za podelitev vselitvenega dovoljenja, z dne 5. julija 1907 (fol. 443). Vselitveno dovoljenje je dobil dne 26. julija 1907 (fol. 444).

¹⁴ ZAL : ibidem, fol. 417.

¹⁵ ZAL : ibidem, fol. 447.

¹⁶ ZAL : Popis prebivalstva (dalje PP) leta 1910, Šubičeva ulica št. 10, podatki ovojne pole.

¹⁷ ZAL : ibidem.

¹⁸ ZAL : REG I / fasc. 1527, XVI/2, št. 27499, fol. 447.

¹⁹ ZAL : ibidem.

²⁰ ZAL : ibidem; opis vile temelji na načrtu Roberta Smielowskega (fol. 446). Podobo dopolnjujejo podatki PP leta 1910, Šubičeva ulica 10.

²¹ ZAL : Podatki PP leta 1921, Šubičeva ulica 10.

²² ZAL : glej PP leta 1910, Franca Jožefa cesta 5.

²³ Glej ADRESAR za Slovenijo 1923, str. 452.

²⁴ ZAL : Podatki PP leta 1928, Šubičeva ulica 10.

²⁵ ZAL : PP leta 1910, Šubičeva ulica 10.

²⁶ ZAL : glej podatke PP leta 1869 (hiša št. 162) in podatke PP leta 1880 ter leta 1890 (Stari trg 14).

²⁷ ZAL : po podatkih PP leta 1910, Šubičeva ulica 10.

²⁸ Glej ZAL : REG I / fasc. 1144, XVI/2, št. 13094, načrt stanovanja na Dvornem trgu 3, fol. 343, in podatke PP leta 1900 (za Dvorni trg 3 oz. Gosposko ulico 1).

²⁹ ZAL : PP leta 1910, Šubičeva ulica 10.

³⁰ ZAL : PP leta 1921, Šubičeva ulica 10.

³¹ ZAL : ibidem.

³² Glej ZAL : PP leta 1928 in PP leta 1931 – Šubičeva ulica 10.

³³ ZAL : PP leta 1928, Šubičeva ulica 10.

³⁴ Vdovo Magdaleno Vallentschag s hčerkama Magdo in Gerhild ter sinom Herbertom zasledimo tudi v Izpisu Nemcev iz ljudskega popisa, z dne 31. julija 1941. Še vedno so stanovali v Šubičevi ulici 10. Pri Herbertu je navedeno nemško, pri drugih pa jugoslovansko državljanstvo. (Glej AINZ : Fond komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, fasc. 919, mapa IV., str. 136.) Herberta Vallentschaga najdemo kot ravnatelja kemične tovarne Moste tudi v telefonskem imeniku Ljubljane iz leta 1944. Še vedno je stanoval v Šubičevi ulici 10. (Glej Uradni telefonski imenik za krajevno mestno omrežje mesta Ljubljana, izdala poštna direkcija v Ljubljani po stanju sredi septembra 1944, str. 42.)

³⁵ ZAL : PP leta 1931, Šubičeva ulica 10.

AVTORSKI SINOPSISI

Jože Tivadar, zdravnik v pokoju, YU, 61000 Ljubljana, Pražakova 6

Requiem za Klubom prekmurskih akademikov

BOREC, Ljubljana, XLII, 1990, št. 1, str. 48, slov. (angl.)

Prekmurje je pokrajina na skrajnem severovzhodu Slovenije med reko Muro in Madžarsko mejo. Čeprav dolga stoletja pod vladavino Madžarov, je ta pokrajina s ca. 100.000 prebivalci ohranila svoj slovenski značaj, slovenski jezik in običaje in je bila na osnovi tega po prvi svetovni vojni leta 1918 priključena novo nastali Jugoslaviji. Avtor govori o veliki družbeni vlogi in vplivu Kluba prekmurskih akademikov, ki so zrastle pod novo oblastjo, o njihovih idejno-političnih, levo usmerjenih opredelitvah, ob velikih in uspešnih naporih za emancipacijo, duhovno osvobodjanje, dvig prosvetne in kulturne ravni, nacionalne zavesti, in predvsem za čimprejšnje in vsestransko integriranje prekmurskega ljudstva v ostalo Slovenijo. Razpravlja o presenetljivem pojavu, da je v času druge svetovne vojne, ko so Prekmurje ponovno okupirali Madžari, na tem majhnem in takrat povsem izoliranem koščku Slovenije, torej v za boj kar najbolj neugodnih razmerah, nastalo, in se že ob aktivni udeležbi omenjene mladine razvijalo odporniško gibanje, ki ga je okupator čez nekaj mesecev z vso brutalnostjo zatrl, prikazuje pa tudi, kako se je del te iste mladine brez odpora prilagodil okupatorju, medtem ko ga je ljudstvo, zavedeno od sovražne propagande in zaradi nereševanja njegovih problemov v Jugoslaviji, marsikje sprejelo s simpatijami. Vendar pa je krvni davek tega ljudstva v drugi svetovni vojni terjal 1.000 življenj.

Avtorski izvleček

UDK 329.78(497.1-18) "1918/1945"

Jože Tivadar

Requiem for the Transmurrian Academic's Club

BOREC, Ljubljana, XLII, 1990, No. 1, pp. 48

Transmurria is a region at the extreme north eastern part of Slovenia, between the river Mura and the Hungarian border. Although under the rule of the Hungarians for a number of centuries, this region with its 100.000 inhabitants preserved its Slovene character, Slovene language and tradition and was, on the basis of this, joined to the newly found Yugoslavia after the First World War in 1918. The author speaks of the great social role and influence of the Transmurrian Academic's Club, which grew under the new rule, of their ideological political, left directed definitions, their great and successful efforts for emancipation, spiritual freedom, the raise of the educational and cultural level, the national consciousness, and above all, the rapid and all sided integration of the Transmurrian people into the rest of Slovenia. The discussion of the surprising phenomena, which is, that at the time of the Second World War, when Transmurria was once again occupied by the Hungarians, in this small and then completely isolated part of Slovenia, thus the most unsuitable conditions for battle, there was founded, and already with the active participation of the already mentioned youth, developed a resistance movement, which the occupier after a few months repressed with all brutality, it also illustrates how a part of this same youth adapted to the occupier without resistance, while the people, deceived by enemy propaganda and because of their unsolved problems in Yugoslavia, accepted them in many places with sympathy. But the blood toll of this people in the Second World War demanded 1,000 lives.

Author's Abstract

Ferdo Godina, književnik, YU, 61000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7.

Težavna pot do objave pripomb h knjigi Poslanstva in poslaništva Rudi Čačinoviča

BOREC, Ljubljana, XLII, 1990, št. 1, str. 63 slov. (angl.)

Narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju, ki so ga okupirali Madžari, se je začelo zgodaj v letu 1941. Čeprav je bila ta pokrajina daleč od slovenskega središča Ljubljane, je bil tu vendar razvoj narodnoosvobodilnega boja nagel in intenziven. Okupatorju pa se je posrečilo, da je gibanje v letu 1941 do temeljev prizadejal in mu povzročil številne žrtve. Gibanje narodnoosvobodilnega boja je že v začetku zapustil in odšel na Madžarsko eden izmed najvidnejših prekmurskih komunistov Rudi Čačinovič. Svoj odhod iz Prekmurja in bivanje na Madžarskem opisuje v začetku svoje avtobiografske knjige *Poslanstva in poslaništva*. Pripombe k tej knjigi skušajo nekoliko osvetliti narodnoosvobodilni boj, predvsem pa opozoriti na netočnosti in pomanjkljivosti pri opisu Čačinovičevega odhoda in bivanja na Madžarskem.

Avtorski izvleček

UDK 940.534.971-18 »1941/1945«

Ferdo Godina

The Difficult Path Passed for Publishing the Comments to the Book "Poslanstva in Poslaništva" (Missions and Legations) by Rudi Čačinovič.

BOREC, Ljubljana, XLII, 1990, No. 1, pp. 63

The National Liberation Battle in Transmurria, which was occupied by the Hungarians, began early in the year of 1941. Although this region was far from the Slovene center, the city of Ljubljana, the development of the National Liberation Battle was still rapid and intense. The occupier succeeded in crushing the movement to its foundations in 1941 and caused many victims. The movement of the National Liberation Battle was already at its beginning abandoned by one of the most visible Transmurrian communists Rudi Čačinovič, who went to Hungaria. His departure from Transmurria and his stay in Hungary is described at the beginning of his autobiographic novel "*Poslanstva in poslaništva*". The critics of this book attempt to illuminate the National Liberation Battle somewhat, and above all warn of the incorrectnesses and deficiencies of the description of Čačinovič's departure and dwelling in Hungary.

Author's Abstract

Anka Vidovič-Miklavčič, višja strokovna sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taburu na Slovenskem v letih 1935–1941

BOREC, Ljubljana, XLII, 1990, št. 1, str. 70, slov. (angl.)

Razprava po uvodni ugotovitvi, da je kmečko vprašanje in razvoj kmečko stanovskih organizacij in gibanj v političnih taborih na Slovenskem v letih 1929–1941 še malo raziskano, obravnava relevantno kmečko stanovsko organizacijo v okviru slovenskega dela JRZ. Pregledno je orisan socialno-gospodarski položaj kmečkega prebivalstva v zadnjem desetletju stare Jugoslavije, njegov delež po okrajih tedanje Dravske banovine in posledice prevladujoče malokmečke posesti slovenskega kmeta. Obnovljena Kmečka zveza (1935–1941) je v idejno-programskih smernicah sicer nadaljevala tradicijo svoje predhodnice Jugoslovanske kmetijske zveze za Dravsko banovino (1929–1931), vendar je vodstvo Kmečke zveze v tretji fazi kmečkostanovskega-strokovnega gibanja v drugi polovici tridesetih let v teoriji in praksi vse bolj utiralo pot v načrtovano stanovsko družbo. Težišče razprave je v orisu organizacijskega razvoja krajevnih KZ po okrajih, ki so se najbolj razmahnile v letih 1936–1938. Sočasno je osvetljen odnos KZ do politike JRZ, ki se zlasti kaže v volilni agitaciji in občinskih (1935–1938) ter skupščinskih volitvah decembra 1938. V ilustracijo so navedeni volilni rezultati skupščinskih volitev 1938 v okrajih v vzhodnem agrarnem pasu, ki so bržkone v nekem odnosu s številom tamkajšnjih krajevnih KZ. Decembra 1940 je imela organizacija v 25 okrajih 308 delujočih krajevnih KZ in okrog osemdeset tisoč članstva, tudi v nasprotnih političnih taborih je veljala za množično kmečko-stanovsko organizacijo. V letih pred aprilskim zlomom je s svojo dejavnostjo skupaj z leta 1937 ustanovljeno Kmetijsko zbornico imela pomembno vlogo v socialno-gospodarskem, kulturnem in političnem življenju slovenskega kmeta.

Avtorski izvleček

UDK 323.32+329(497.12) "1935/1941"

Anka Vidovič-Miklavčič

The Rustic Class Movement in the Clerical Camp in Slovenia in the Years 1935 to 1941

BOREC, Ljubljana, XLII, 1990, No. 1, pp. 70

The discussion after the introductory discovery, which is that the rustic affair and the development of rustic class organizations and movements in political camps in Slovenia in the years 1929 to 1941 have hardly been researched, deals with a relevant rustic class organization in the framework of the Slovene part of the JRZ. The social economic position of the peasant inhabitants in the last decade of old Yugoslavia, its share in the district of the then Drava Province and the consequences of the over ruling small farm properties of the Slovene farmers is described. The renewed Kmečka Zveza (The Rustic Union) (1935–1941) continued the tradition of its predecessor in this ideas and programs, the Yugoslav Rustic Union for the Drava Province (1929–1931), but the leadership of the Rustic Union had, in the third phase of the rustic class professional movement in the second half of the thirties, in theory and practice pathed its way into a planned class society. The gravity of the discussion is in the description of the organizational development of the regional RUs by provinces, which were at their peak during the years 1936 to 1938. Simultaneously, also the relation of the RU to the politics of the JRZ is illuminated, which is especially visible in the voting agitations and the communal (1935 to 1938) and assembly elections in December, 1938. The voting results of the assembly elections in 1938 in the districts of the Eastern agrarian belt are given as an illustration, which are more or less in a certain relation with the numerous district regional RU. In December 1940 the organization had in 25 districts 308 active regional RUs and approximately eighty thousand members, it was also affirmed as a mass rustic class organization in the opposing political camps. In the years before the April downfall, it had, with its activities together with the Rustic Assembly, which was established in 1937, an important role in the social economic, cultural and political life of the Slovene farmer.

Author's Abstract

Andrej Studen, asistent raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Nekaj drobtin o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih)

BOREC, Ljubljana, XLII, 1990, št. 1, str. 144, slov. (angl.)

V razpravi se avtor loteva zgodovine vile v Šubičevi ulici 10, kjer se danes nahaja uredništvo revije Borec. Avtor skuša prikazati natančne postopke mestnih oblasti pred in ob izdaji gradbenega dovoljenja na začetku 20. stoletja. Predstaviti poskuša podobo meščanske vile (njen nastanek in strukturo). Na koncu razprave obravnava nemško meščansko družino Vallentschag kot njene prve lastnike. Razprava temelji na arhivskem gradivu Zgodovinskega arhiva v Ljubljani.

Avtorski izvleček

UDK 972.83(497.12 Ljubljana) "1903/1945"

Andrej Studen

A Few Crumbs About the Villa in Šubičeva Street No. 10 (on its origin, structure and first owners)

BOREC, Ljubljana, XLII, 1990, No. 1, pp. 144

The author discusses the history of Šubičeva 10, where the editorial of Borec is now situated. The author attempts to describe the precise behaviour of the city government before and during the issue of the construction permit at the beginning of the 20th century. He attempts to present the image of the bourgeois villa (its origin and structure). At the end of the article he discusses the German bourgeois family of Vallentschag as its first owner. The discussion is based on archived material of the Historical Archive in Ljubljana.

Author's Abstract